

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HASİP SAYGILI

1905

RUS DEVRİMİ VE

SULTAN

ABDÜLHAMİD

1905 RUS DEVRİMİ VE
SULTAN ABDÜLHAMİD

HASİP SAYGILI

1905 RUS DEVRİMİ VE SULTAN ABDÜLHAMİD

Hasip Saygılı

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1147
KÜLTÜR SERİSİ: 651

1. Basım: 2016

2. BASIM

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16267

ISBN 978-605-155-351-1

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71- Faks: (0212) 251 00 12

İnternet: www.otuken.com.tr

E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Yeditepe Ofset

Baskı: Yaylacık Matbaası (0212) 612 58 60

Maltepe Mah. Litros yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203

Topkapı-Zeytinburnu

Cilt: Yedigün Mücellithanesi

İstanbul-Nisan 2017

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

HASİP SAYGILI; 1960 yılında Gaziantep'te doğdu. Kara Harp Okulu (1982), Kara Harp Akademisi (1992) ve Quetta Command and Staff College'dan (2000) mezun oldu. Subay olarak çeşitli kıta ve karargâh hizmetleri yanında Pakistan Kara ve Hava Ataşeliği (2002-2004), Kara Harp Akademisi Sınıf Başhocalığı (2005-2008), Kosova Türk Temsil Heyeti Başkanlığı (2009-2010) ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü (2010-2013) görevlerinde bulundu.

2012 yılında *“1905 Rus Devrimi'nin Osmanlı Devleti'ne Etkileri”* konulu teziyle İstanbul Üniversitesinde doktorasını tamamladı. 2015'te doçent oldu. Halen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	11
Kısaltmalar	12
Giriş.....	15
1. 1905 Devrimine Giden Yolda Osmanlı Gözüyle Çarlık Rusya'sı	25
1.1. Jöntürk Muhalefeti Gözüyle Çarlık Rejimi ve 1905 Rus Devrimi.....	27
1.2. Azerbaycan'da Türkçülere Göre Rus Devrimi.....	43
1.3. Sultan Abdülhamid'in Denge Stratejisi	46
1.3.1. Sansür ve "Muzır" Yayınların Girişi Meselesi.....	47
1.3.2. "Anarşistlere" Karşı İşbirliği	55
1.3.3. Rus Çarı ile İyi Geçinme Politikası	58
1.4. Devrim Kivılcımı: Aralık 1904.....	62
2. Rus Devrimine Giden Yolda 1904-1905 Rus- Japon Savaşı ve Osmanlı Devletindeki Yansımaları	67
2.1 Sultan Abdülhamid'in Kriz Yönetimi	67
2.1.1. Japon Ordusuna Pertev Paşa'nın Gözlemci Oluşu.....	74
2.1.2. Rus Ordusuna Gözlemci ve Kızılay Heyeti Gönderme Girişimi.....	76
2.1.3. Osmanlı Kamuoyunda Rus-Japon Savaşı.....	78
3. 1905-1907 Rus Devrimi.....	96
3.1. Kanlı Pazar	96
3.1.1. Jöntürk Muhalefетinin İlk Tepkileri	100
3.1.2. Sultan Abdülhamid'in Kanlı Pazar'a Tepkisi	101
3.2. Çar'ın Amcası Grandük Sergey'in Öldürölmesi	103
3.3. Grevlerin Yaygınlaşması.....	106
3.4. Öğrenci Hareketleri.....	107
3.5. Devrim Sürecinde Kafkasların Durumu.....	108
3.6. Zemstovo Meclislerinin Millî Meclis Talebi	112
3.7. Köylü İsyanları ve Devrim.....	116
3.8. "Sovyet"lerin Ortaya Çıkışı.....	122
3.9. 19 Ağustos 1905 Bulygin Duması	125
3.10. Çar'ın 17 Ekim 1905 Fermanı	129
3.11. Devrimin Zirvesi "Özgürlük Günleri" ve Sonrası.....	132
3.12. Birinci Duma'nın Açılması.....	137
3.13. "Zurnanın Sesi Uzaktan Yahşi Gelir.."	140
3.14. İkinci Duma ve "3 Haziran 1907 Darbesi"	144
3.15. Rus Devrimi'nde Ordu ve Asker	150
3.15.1. Osmanlı Diplomatik Raporlarında Rus Ordusu	153
4. Potemkin İsyanı ve Sultan Abdülhamid	155
4.1 Donanma'da İsyan	155

4.2. Potemkin İsyanı'nın İstanbul'da Yankıları	162
4.3. Sultan Abdülhamid'in Kararı ve Rusya ile Kriz	169
4.4. Jöntürk Muhalefeti Gözüyle Potemkin ve Abdülhamid	176
4.5. Potemkin İsyanı'nın Sonuçları	182
5. Rus Devrimi'nin Yarattığı Diğer Sorunlar ve Gelişmeler Karşısında Sultan Abdülhamid	187
5.1. Kafkaslarda Ermeni-Müslüman Çatışması.....	187
5.1.1. Ermeni-Müslüman Çatışmasının Sorumluları	192
5.1.2. Kafkasya Müslümanlarının Maddi Yardım Talepleri....	195
5.1.3. A. Cevdet ve H. Ali Beylerin Kafkas Müslümanlarına İlişkin Görüşleri	197
5.2. Osmanlı Uyruklarının Rusya'dan Tahliyesi.....	201
5.3. Rusya Uyruğu Müslümanların Haklarının Korunması ve Türkiye'ye Göçü.....	204
5.4. Hudut Güvenlik Tedbirlerinin Artırılması ve Ermeniler.....	207
5.5. Osmanlı ve Rusya'nın Birbirine Saldırı Endişeleri.....	213
5.6. Yahudi Pogromları.....	217
5.7. Osmanlı Devleti ile Rusya Arasında Anarşist ve İhtilâlcilerin Takibi Projesi	221
5.8. Rus Devrimi Sürecinde "Anadolu Kıyımları"	224
5.8.1. Erzurum İsyanı	225
5.8.2. Kastamonu Vukuatı	228
5.8.3. Diğer Vilayetlerde Olaylar	230
5.8.4. Anadolu Kıyımları ve Diğer Olayları Değerlendirme..	233
5.9. Rusya'dan Diğer Etkilenmeler	241
5.9.1. Jöntürk Muhalefetine Motivasyon	241
5.9.2. Rusya'dan Muhacir Türk Aydınların Etkileri.....	243
Sonuç.....	246
Kaynakça	250

EKLER

Ek-1 Anarşistlerin İadesine İlişkin 14 Mart 1904 Tarihinde Petersburg'da İmzalanan Gizli Protokol	273
Ek-2 "Anarşist ve Sosyalist ve Emsali Eşhası Şerire'nin Memalik-i Şahaneye Duhüllerinin Men'i"	276
Ek-3 Çar'ın 17 Ekim 1905 Fermanı "Hatt-I Hümayun İlan-ı Resmi"	278
Ek-4 "Rusya İnkılâb-I Kebiri"	280
Ek-5 20 Şubat 1907 Tarihli Osmanlı Askeri Ataşe Raporu.....	286
Ek-6 20 Mart 1906 Tarihli Gence'den "İslam Kardeşlerimize Mektup"	291
Ek-7 "Kastamonu Vukuatı"	293
Resimler	297

*İnanmışlık ve adanmışlığını
eğitimciliği ile birleştiren
sevgili kızım Sümeyye Esra'ya...*

“Abdul Hamed has fallen upon evil days. Russia’s disasters in Manchuria and her internal disturbances are filling his heart with apprehension. For he realises that Czardom will be compelled by popular sentiment to seek raparation in the Balkans in Asia Minor for the injury sustained by its prestige in the Far East... The sound of the waves of popular revolt now sweeping over the Muscovite empire re-echo through the length and breadth of Padishah’s domininos-nowhere more loudly nor more ominously than around the walls of his palace of Yildiz Kiosque, at Constantinople.”

“Curzon and Sultan”, *Star*, 22 Mayıs 1905, s. 4.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmam aşağıda bir kısmının adlarını anabildiğim değerli insanların destek ve yardımıyla sonuçlanabilmiştir. Kendilerini her zaman iyilikle anacağım.

Öncelikle akademik camiadan rehberlik, teşvik, eleştiri ve destekleri için *Prof. Dr. Mahir Aydın*, *Prof. Dr. Yavuz Akpınar* ile *Doç. Dr. Gültekin Yıldız*'a şükranlarımı sunmalıyım. Sahalarının otoriteleri olan saygıdeğer hocalarımla katkıları olmasaydı bu yayın gün yüzüne çıkamayacaktı.

Dönemin konuya ilişkin Fransızca diplomatik yazışmalarını, yoğun mesaisine rağmen okuyarak yorumlayan ve daha önemlisi devrin diplomatik evrakında anlamakta zorlandığım hususları çözmemde, müracaatlarımı her zaman anlayışla karşılayan 2002-2004 yıllarında maiyetinde çalışmakla kendisinden çok şey öğrendiğim “Hürmetli Büyükelçim” *H. Kemal Gür*'e şükranlarımı ifade ederim.

Ayrıca değerli vakitlerini ayırarak bu eserde kullandığım Fransızca, Almanca ve Rusça metinleri çeviren *Ali Çakan*, *Doğan Üstüntaş* ve *Emin Ata Celal Kâzımoğlu* ile bu çalışmamın okuyucuya ulaşmasını mümkün kılan *Ötüken Neşriyat* ve editörü *Kadir Yılmaz*'a teşekkürlerimi sunarım.

Hasip Saygılı

KISALTMALAR

A.MKT.MHM	Sadaret Evrak-ı Mektubi Kalemî Mühimme Odası
Ağ	Ağustos
B	Receb
BEO	Bâb-ı Âlî Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemâziyelâhir
Ca	Cümadelûlâ
çev	Çeviren
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
ed	Editör
Ey	Eylül
H	Haziran
haz	Hazırlayan
HR.HMŞ.İSO	Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
İ.HR.	İradeler-Hariciye
İ.HUS.	İrade-i Hususiye
Ke	Kânûn-ı evvel
Ks	Kânûn -ı sani
L	Şevval
M	Muharrem
Mar	Mart
May	Mayıs
ME.MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
N	Ramazan
Ni	Nisan
R	Rebiülâhir
Ra	Rebiülevvel
S	Sayfa
s	Sayı
sy	Safer
Ş	Şaban
Şu	Şubat
Te	Teşrin-i evvel
Tem	Temmuz
Tş	Teşrin-i sani
vol	Volume
yay	Yayınlayan

Y.A.HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.EE.KP.	Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kâmil Paşa Evrakına Ek
Y.PRK.ASK.	Yıldız Parekende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Parekende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK.EŞA.	Yıldız Parekende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y.PRK.HR.	Yıldız Parekende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.OMZ.	Yıldız Parekende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı
Y.PRK.TKM.	Yıldız Parekende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Z	Zilhicce
Za	Zilkade
ZB	Zabtiye Nezareti

GİRİŞ

1905 Rus Devrimi, 1917 Bolşevik devriminin “*kostümlü provası*” olarak görülmüştür. Birçok akademisyene göre 1917 Ekim Devrimi’ni anlamak için, 1905 olaylarının irdelenmesi gerekir. 1917 Ekim Devrimi’nin gölgesinde kalmasına rağmen, 1905 İlk Rus Devrimi’nin dışarıya etkileri daha fazla görülmüştür. Otokrasiye son verilmesi ve anayasal hükümet talepleri 1905 Devrimi’nin temalarıdır. Bu temaların sosyal karşılıklarının bulunduğu İran, Osmanlı İmparatorluğu, Çin hatta Hindistan’da devrimin yankı bulması ilginçtir.

Günümüzde Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine ilişkin ilgi ve araştırmalar artmasına rağmen 1905 yılında Rusya’da meydana gelen olayların Sultan Abdülhamid Türkiye’sindeki sosyal, kültürel, siyasî çerçevede etki ve yansımalarına ilişkin yeterli seviyede çalışma yapılmadığı gözlenmektedir. Yapılan çalışmaların uluslararası ve ulusal ölçekte sınırlı bir sayıda kaldığı dikkati çekmektedir.

Konuya dair ülkemizde tespit edebildiğimiz iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bunlardan ilki Esra Atalı’nın “1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi’nin Karşılaştırmalı İncelenmesi”, diğeri Murat Yaşar’ın “The Russian Revolution of 1905 in the Ottoman Empire” adlı çalışmasıdır. Bu tezlerin ilkinde birinci el kaynaklar kullanılmaksızın 1905 Rus Devrimi ve 1908 Jöntürk Devrimi incelenmiş, tezin yaklaşık dörtte birini oluşturan son bö-

lümde yazar her iki devrimi karşılaştırmıştır. Bu bölümde, her iki ülkenin geleneksel yönetim yapıları, modernleşme karakteristikleri ve sosyo-ekonomik yapıların dönüşüm süreçleri karşılaştırıldıktan sonra muhalif siyasî hareketler mukayese edilmiştir. Her iki devrimin oluşum ve örgütlenme nitelikleri de kısaca değerlendirilmiştir.

İngilizce hazırlanmış olan diğer tez ise, Başbakanlık Osmanlı arşiv belgeleri ve dönemin Jöntürk yayın organlarını da incelemiş, sadece ikinci el kaynaklarla yetinmemiştir. Uluslararası alanda konuya dair yazılanlar okunmuş ve teze yansıtılmıştır. Eserde konuya ilişkin tarihî altyapı dışında, Jöntürk yayın organlarındaki 1905 Rus Devrimi'ne ilişkin haber ve yorumlar ile devlet yazışmalarında olayların yansımaları incelenmiştir. Tez çerçevesinde bu bölümler dışında kalan siyasî, sosyal, askeri etki ve esinlemeler çalışma haricinde tutulmuştur. Yazarın özenli ve işlek dili konuya ilgi duyanların bu çalışmadan faydalanma imkânlarını artıracak niteliktedir.

Konuyu doğrudan ele almasa dahi konumuzla yakından ilgili bir çalışma ise, Aykut Kansu'nun Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptığı doktora tezine dayalı 1908 *Devrimi* adlı kitabıdır. Kansu Osmanlı ülkesinde meydana gelen olayların aşağıdan yukarıya bir taban hareketi olduğu iddiasındadır.

Ülkemiz dışında konuya dair yayınlanmış ilk eser, görebildiğimiz kadarıyla Ivar Spector'ın eseridir. Bu çalışmada İlk Rus Devrimi'nin Osmanlı Devleti dışında İran, Çin ve Hindistan'daki etkileri değerlendirilmiştir. Konuya ilişkin Rus kaynaklarının da kullanıldığı çalışmanın sadece belli bir kısmı 1905 Devrimi'nin Türkiye'ye etkilerine ayrılmıştır.

Konu hakkında bir diğer çalışma, 1996 yılında Chicago Üniversitesi'nde Nader Sohrabi tarafından yapılmış ve henüz yayınlanmamış doktora tezidir. Sohrabi 1905 Rus,

1906 İran ve 1908 Jöntürk devrimlerini karşılaştıran çalışmasında, her üç hareketin müşterek tarafı olarak anayasalcılıklarını görmektedir. Söz konusu devrimleri tarihi süreç içerisinde sosyal, siyasî, ekonomik ve kültürel birikimlerle inceleyen yazar, incelediği devrimlerin birbiriyle etkileşimlerine ilişkin değerlendirme yapmamaktadır. Daha ilginç yazar, 1908 Jöntürk hareketini kitlesel tabanı olmayan yukarıdan aşağıya bir devrim olarak ele almaktadır. Ancak yazarın 1995 yılında yayınladığı “Tarihselleşmiş Devrimler: Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Rusya’da 1905-1908” adlı hacimli makalesinde, Jöntürk Devrimi ile 1905 Rus Devrimi’ni mukayeseye yarayacak arşiv belgeleri dâhil epey materyal kullanılmıştır.

Sovyet resmi görüşüne göre 1905 Rus Devrimi, bütün Asya’yı, bu çerçevede Osmanlı ülkesini de kesin bir şekilde etkilemiştir. Rus Devrimi’nin önemli kişiliklerinden Troçki, 1908 yılı sonunda “Türk Devrimi ve Proleteryanın Görevleri”¹ adlı yazıda 1908 Jöntürk Devrimi’ni “*Rus Devrimi’nin uyandırdığı en son yankı*” olarak ifade etmiştir.²

Sovyet Rusya’nın kurucu lideri Lenin ise, 1913 yılında yayınlandığı “Asya’nın Uyanışı” adlı makalesinde³, İlk Rus Devrimi’nin, dünya kapitalizminin baskılarıyla beraber sonunda Asya’yı canlandırdığını, yüzlerce milyon ezilmiş kitlenin insan hakları ve demokrasi için mücadele için harekete geçmesini sağladığını ileri sürerken, “*Rusya’da 1905 hareketini müteakip demokratik devrim bütün Asya’ya, Türkiye, İran ve Çin’e yayılmıştır.*” iddiasında bulunmuştur. 20. yüzyıl başındaki Asya’daki siyasî hareketleri 1905 Rus Devrimi’nden esinlenmiş hareketler olarak gören Bolşev-

Pravda, no 2, 30 Aralık 1905.

² Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, (çev. T. Güney), İstanbul 1995, s. 7.

³ V. I. Lenin, “*The Awakening of Asia*”, (M. I. Archive, Editor), 7 May 1913, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1913/may/07bs.htm>, 12 Kasım 2011.

vik lider, bu gelişmeleri, yazısına başlık olarak seçtiği gibi “Asya’nın Uyanışı” olarak değerlendirmiştir. Lenin’e göre, 1905’te başlayan dünya tarihinin yeni safhasının sembolü, Avrupa ileri işçi sınıfının iktidar mücadelesi ile “Asya’nın Uyanışı”dır. Devrimci liderin çeşitli vesilelerle 1908-1917 arası dönemde aynı bağlamda birçok beyanatı, Türkçeye de çevrilmiştir.

Sovyet bilim insanları, kurucu liderlerinin paradigması paralelinde 1905 Devrimi’nin Osmanlı İmparatorluğu’na etkilerini inceleyen çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Sovyet tarihçisi A. M. Pankratova tarafından 1905 Devrimi’ne ilişkin Rusça orijinali 1940 yılında yazılan bir monografide:

Rus Devrimi’nin etkisiyle Avrupa proletaryasının sınıf mücadelesinin şekli ve yöntemi değişmiştir. Rus Devrimi, halk kitlelerine güce dayalı politik ve organizasyon tecrübesi sağladı. 1905 Devrimi öncesinde Batı Avrupa işçi sınıfının, genel grev hakkında hemen hemen hiçbir tecrübesi yoktu. Bu grevler politik kitle grevlerine de dönüşemiyordu. Rus Devrimi’nin başarılı sonuç vermesinin etkisiyle, bir dizi ülkede genel grevler, proletaryanın politik silahı haline geldi.

şeklinde abartılı değerlendirmeler yapılırken⁴, diğer taraftan:

1905 Rus Devrimi, Asya’daki bütün bağımsızlık hareketlerini de etkiledi. Lenin’e göre ‘Rus Devrimi bütün Asya’yı harekete geçirmiştir. Türkiye, İran ve Çin’deki devrimleri, 1905 Devrimi’nin arkada milyonlarca insanı harekete geçiren bir etki bıraktığını ispat etmektedir.’

Hammadde, ürünler için pazar ve yatırım alanı olarak emperyalizmin sömürge ve yarı sömürge haline getirdiği Doğu ülkelerinin vatandaşlarında kendiliğinden bir isyan çıkmasına sebep oldu. 1905-1907 yılları arasındaki Rus Devrimi'nin etkisiyle Asya Halkları'ndaki politik uyanış, kitlesel uyanışa dönüştü. Çarlık Rusya'sının baskısı altındaki işçi ve köylünün mücadelesi, bu halkların milli ve sosyal bağımsızlığını kazanma mücadele azmini artırdı...

Rus Devrimi'nin büyük rol oynadığı diğer bir olay ise, 1908 Türk Devrimi'nin hazırlanmasındadır. ⁵

denilmektedir. Pankratova'nın eseri, 1905 Devrimi'ne dair Sovyet resmi görüşünün derli toplu ifade edildiği bir kaynak hüviyetindedir.

Türkçeye çevrilen konu ile ilgili bir diğer kaynak eser, Sovyet Ermenisi bilim adamı Yuriy Aşatoviç Petrosyan'ın *Sovyet Gözüyle Jöntürkler* adlı eseridir. İşaret ettiğimiz her iki çalışmada, konumuzla ilgili Sovyet resmi görüşü hemen hemen aynı kaynaklar kullanılarak işlenmiş ve aynı sonuçlara ulaşılmıştır.

Yukarıda işaret ettiğimiz Pankratova'nın eserinden sonra, H. M. Tsovikyan'ın 1945 yılında yayınlanan "1905 Rus Devrimi'nin Türkiye'deki devrim hareketlerine etkisi" ile A. M. Valuyskiy'in 1956 yılında yayınladığı "1905-1907 Rus Devrimi sırasında Küçük Asya'da Halk Ayaklanmaları İle İlgili Yeni Arşiv Belgeleri" ve 1958 yılında yayınlanan "Moskova Arşivi Belgelerine Göre Jöntürk Hareketi Öncesinde Doğu Anadolu'da Ayaklanmalar" adlı makaleleri, H. Zafer Kars'ın 1908 Devriminin *Halk Dinamiği* adlı çalışmasında Türkçeye aktarılarak, kitaba ek olarak yayınlanmıştır. 1926-1977 arası yarım yüzyıllık sürede, yine Sovyet resmi kurumlarınca ve çoğu Kızıl Arşiv belgelerinden

de faydalanılarak hazırlanmış incelemeler de mevcuttur.⁶ Söz konusu bu çalışmalarda ilgili Sovyet tezlerine uyumsuz bir nüans göze çarpmamaktadır. Bütün bu akademik çalışmaların, dönemin ideolojik kurgusunu desteklemeye yönelik çabalar olduğu izlenimi edinilmiştir. Ancak bütün bu ürünlerin içerik ve sonuçlarının, çalışmamızın oluşturulması için kayda değer katkı sağladığı kabul edilmelidir.

Sovyet tarih yazıcılığının Türkiye’de 1905 Devrimi’nin etkilerine ilişkin abartılı iddialarına karşı, Türk tarih yazıcılığında böylesi bir konu başlığının dahi mevcut olmayışı, dikkat çekicidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son yarım asrını yeni rejimin bakış açısıyla açıklayan ve yorumlayan Yusuf Hikmet Bayur’un, Türk Tarih Kurumu’nca çeşitli baskıları yapılan 10 ciltlik *Türk İnkılabı Tarihi*’nde konuya ilişkin bir ima dahi yoktur. Kezâ aynı kurum tarafından neşredilen Enver Ziya Karal’ın, *Osmanlı Tarihi* serisinin incelediğimiz döneminin ele alındığı cildinde de, konuya ilişkin suskunluk dikkat çekicidir. Yine konuya dair ciddi eserler veren Akdes Nimet Kurat, çeşitli resmi kurumlar tarafından muhtelif baskıları yapılan *Başlangıcından 1917’ye Kadar Rusya Tarihi*’nde, “1905 ihtilâlinin diğer memleketlerde tesiri” alt başlığı ile

⁶ 1926, Pavloviç, “1905 Devrimi ve Şark”; 1931, Kızıl Arşiv, “Türk Devrimi”; 1934, G. Safarov, “1905 Sonrası Doğu Devrimlerinin Tarihsel Özelliklerine Dair”; 1955, A. F. Miller, “Türkiye’de 1908 Burjuva İhtilâli”; 1955, İ. M. Reisner, “1905-1907 Rus İhtilâli ve Asya’nın Uyanışı”; 1956, A. F. Miller, “Jöntürk Devrimi”; 1965, Jeltjakov ve Petrosyan, “Türk Tarihçilerinin Çalışmalarında Jöntürk Hareketi”; 1965, A. H. Heyfeç, “Asya’nın Uyanışı ve Bolşevikler”; 1971, V. İ. Şpilko, “Jöntürk İhtilâlinin Önce Doğu Anadolu’da Hükümet Karşısı Protestolar”; 1972, H. Aliyev, “19. Yüzyıl Sonları-20. Yüzyıl Başları Türkiye Burjuva Devrimi Hareketlerinin Tarihi”; 1975, A. H. Heyfeç, “1905 Devrimi ve Doğu”; 1975, E. İ. Çapkeviç, “Jöntürk Devrimi ve Bolşevikler”; 1976, A. S. Çernetsov ve V. N. Gudeva, “1905-1907 Rusya Devrimi’nin Türkiye, İran ve Çin’e Etkileri”; 1977, V. İ. Şpilko, “1905 Rus İhtilâli’nin Türkiye’de Etkisi ve Ülkede Devrimci Ortamın Doğuşu”.

yayınlanan kısa paragrafta konuya ilişkin sadece bir cümle yazmakla yetinir.

Çalışmamızla ilgili birincil kaynaklardan Osmanlı arşiv belgeleri, Sultan Abdülhamid'in olayları şahsen dikkatle takip ettiğini ortaya koymuştur. Bu belgelerden İrade-i seniyyeler, Sadaret Evrakı ile Yıldız Evrakı'ndan Sadaret Hususi Maruzat Evrakı ve Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik evrakından özellikle faydalanma imkânı bulunmuştur. Bu belgeler, Osmanlı ricalinin Rusya'da meydana gelen olaylara bakışını, birinci elden saptama imkânı sunmuştur. Belgelerin okunması Sultan Abdülhamid'in olaylarla ilgili tepkisinin ve aldığı bir kısmı sonuçsuz kalan tedbirlerin, nasıl bir ruh hali içinde doğduğunu da izah etmiştir.

1905 Rus Devrimi'nin Osmanlı matbuatındaki yankılarına, ülkedeki yoğun sansür nedeniyle basında yeterince rastlanılmaz. Bir kaynağın ifadesiyle:

Rusya'da ihtilâl çıkınca, Sultan Abdülhamid II'in sansürü büsbütün şiddetlendi. 'İhtilâl', (Meşrutiyet) sözlerinin kullanılması zaten yasak olduğundan, İstanbul gazetelerinde, Rusya'daki olaylar hakkında hemen hemen hiçbir şey yazılmıyordu. Mamafih Rus ihtilâli ve Çarlığın zaafa uğraması hakkındaki haberlerin, Mısır ve Paris'te çıkan Türkçe gazeteler ve yabancı 'postalar' vasıtasıyla gizlice Türkiye'ye sokulduğundan, olup bitenler hakkında etraflı bilgi edinilmekte idi.⁷

Bu çerçevede hükümetin kontrol ettiği basında, hemen hemen hiçbir bilgi ve değerlendirme yapılamadığından, bu çalışmada muhalif Jöntürk basınından Abdullah Cevdet'in İctihad, Ahmed Rıza'nın⁸ Şûra-yı Ümmet, Sabahad-

Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 133.

"Modern Türkiye'nin entelektüel ve siyasî yaratıcılarından birisi olan, ebu'l-ahrar (hürriyetçilerin babası) sıfatlı İctihad ve Terakki lide-

din Bey grubunun *Terakki* dergilerinden yoğun bir şekilde faydalanılmıştır.

Ayrıca Çarlık Azerbaycan'ında Hüseyinzade Ali Bey,⁹ Ahmet Ağayev,¹⁰ Ali Merdan Bey,¹¹ Mehmedağa Şahtahtlı gibi aydınlar tarafından yayınlanan, Şarki Rus,¹² İrşad, Fü-

ri..." (M. Şükrü Hanioglu, "Ahmed Rıza Beyi Neden Hatırlamıyoruz?", *Sabah*, 26 Şubat 2012.)

⁹ Türkçü Hüseyinzade için 1908 yılında garpcı Abdullah Cevdet'in Ölümsüz Hayatlar serisinden Mısır'da kaleme aldığı "Hekim, Edib Ali Bey Hüseyinzade" adlı övgü yazısının Latin harfli metni için bkz. Semiramis Tutkun, "İctihad Mecmuası" (1-100 sayılar), İnceleme ve Seçilmiş Metinler, Sivas 1988, s. 497-500.

¹⁰ "1884'te Paris'teki eğitimini tamamlayarak Azerbaycan'a dönen Ağaoğlu, başlangıçta Şusa ve Bakü'de öğretmenlik görevlerinde bulunurken, o dönem Kafkasya'da çıkmakta olan Kavkaz, İrşad, Hayat ve Kaspi gazetelerinde çok sayıda makale yayımladı." Hüseyin Sadoğlu, "Ahmet Ağaoğlu: Bir Türkçünün Trajik Öyküsü", *Türk Yurdu*, 31 (281), Ocak 2011, s. 84-91. Bir başka kaynağa göre "Ağaoğlu Ahmet Bey aslen Karabağlı'dır. Kendisi ifrat derecede Türkçü olup Bakü'de İrşad adlı bir gazete çıkartıyor ve Türklüğü bütün Rusya'daki Türkler arasında yaymağa çalışıyor, halkı birliğe davet ediyordu. Aynı zamanda Bakü'nün en büyük mektebinde hocalık yapıyordu. Uyanık bu Türkçünün hareketi Rusların hiç de hoşuna gitmiyordu. Nihayet para ile Ruslar Ahuntları, yani Müslüman hocalarını elde ederek Ahmet Bey'in aleyhinde camilerde vaaz ettirmek suretiyle menfi propaganda yapmağa başlamışlardı. Bir gün hocalar, mahalle halkını başlarına toplayarak Ağaoğlu'nun gazete idarehanesini basmışlar, camları taşlamağa başlamışlar, kendisini öldürmek için sopa ve taşla üzerine hücum etmişlerdi. Ahmet Bey idarehaneden çıkarak kaçmağa başlamış, hocalar da halkla beraber arkasından taş, değnek ve masa fırlatıp, yuha çekmişlerdi. Canını zor kurtaran Ağaoğlu, Rusların fitnesiyle kendileri için çalıştığını maalesef idrak edemiyen halk tarafından bir gün öldürüleceğini anladığı için, ailesini alıp Türkiye'ye geçmişti." Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, İstanbul 1954, s. 32-33.

¹¹ Bkz. "Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Görkemli Hadimleri", *Azerbaycan Milli Ensiklopediyası*, (yay. İ. H. Eliyev), s. 296.

¹² 1903-1905 arası Tiflis'te Mehmedağa Şahtahtlı tarafından 392 sayı yayınlanmış, hemen bütün Türk Dünyası'nda ilgiyle takip edilmiş önemli gazete. Selçuk Türkyılmaz, "Şarki Rus Gazetesi'nin İzahlı Makaleler Bibliyografyası", *Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi* (Ocak-Haziran 2010), sy. 18 s. 123-126.

yûzat ve *Hayat* gibi yayın organları, söz konusu dönemde Abdülhamid istibdadına karşı ülke içi tepkileri cesaretle dile getirmişlerdir. Bunlardan da geniş bir şekilde faydalanılmıştır.

Dönemle ilgili hatıralarda daha ziyade 1904-1905 Rus-Japon Savaşı vurguları göze çarpmaktadır. Doğrudan Rus Devrimi'ne ilişkin anlatılarda Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın anıları, Sultan Abdülhamid ile ilgili değerlendirmeleri yönüyle ilgi çekici bulunmuştur.

Rusya'da 1905 devrim çalkantıları ve Rus-Japon Savaşı ile bunların Osmanlı Devleti üzerinde etkileri hakkında yabancı basın arşivleri, çalışmaya kayda değer katkı sağlamıştır. Özellikle İngiltere'de yayınlanan *The Times*, *The Manchester Guardian* ve *The Observer* gazeteleri ile internet üzerinden erişilebilen dönemin Avustralya ve Yeni Zelanda gazeteleri çalışmamıza ayrıntılar sağlamıştır. Hatta bu verilerin bir kısmının, mesela Rus Gönüllü Filosu'nun Boğazlardan geçişi ile ilgili olanının, konuya dair literatürde kullanılmamış olduğu saptanmıştır.

Bu çalışmada 1905 Devrimi'nin Osmanlı ülkesindeki etkileri Sultan Abdülhamid'in istibdad rejimi, muhalif Jöntürk hareketi, Sovyet bakış açısı ve yerli ve yabancı uzmanların eserleri ile elden geldiğince birinci el kaynaklara başvurularak incelenmiştir. Çalışmada 1905 yılından itibaren Türkiye'de meydana gelen ve 23 Temmuz 1908 tarihinde Sultan Abdülhamid'in anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu açıkladığı "İnkılâb-ı Âzîm"e kadar sürmüş olan politik ve sosyal olayların üzerinde 1905 Rus Devrimi'nin etkileri, ideolojik kurguların ötesinde saptanmaya çalışılmıştır.

1905 Rus Devrimi etkisi yanında, Osmanlı ülkesinde meydana gelen 1905-1908 arası bahse konu siyasî ve sosyal olayların, aşağıdan yukarıya bir hareketin mi parçaları olduğu, yoksa bir grup siyasî aktivistin çeşitli nedenlerle istibdad rejimine yabancılaşmış genç subaylara yaptırdığı, tepeden aşağı eylemler mi olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. 1905 Devrimi'ne Giden Yolda Osmanlı Gözüyle Çarlık Rusya'sı

Rusya 19. yüzyıl ortalarından itibaren sanayileşmeye başlamıştır. Bu sanayileşme genellikle, Rusya İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarında yoğunlaşmıştı. Ancak bu sanayinin alt yapısı, teknik teçhizat ve kapasitesi Batı Avrupa ve Amerika'daki benzerlerinden çok geri bir durumdaydı.

Ülkede bulunan bankalar, başta Fransa ve Almanya olmak üzere Avrupa bankalarına tâbi olmuşlardı. Rus sanayine Batı Avrupa sermayesi, özellikle maden işletmesi, yakıt, kimya sanayi gibi alanlarda önemli yatırım yaptı. Yabancı yatırımlar 1890'da 100 milyon rubleden, 1900'de 900 milyon rubleye yükselirken, 1914 yılında Rusya sanayinin üçte biri yabancıların eline geçecekti.¹ Ayrıca sanayileşmenin sürdürülmesi için yoğun dış borçlanmalar yapıldı. Başta Fransa'ya olmak üzere, 1903 yılında Rusya'nın dış borcu 3 milyar altın rubleye çıktı. Bu borçların yıllık faizi 130 milyon rubleye ulaşıyordu.

Diğer taraftan Rusya, nüfusun ezici çoğunluğu köyler-

John M. Thompson, *Russia and the Soviet Union: An Historical Introduction from the Kievan State to the Present*, 6th edition, Boulder, CO, Westview Press, USA 2008, s. 182.

de yaşayan bir tarım ülkesiydi. 1861 yılında toprağa bağlı kölelik olan serfliğin kaldırılması, köylülerin toprak sahiplerine ödemek zorunda oldukları taksitler ve ağır vergiler nedeniyle köylü isyanlarına neden oldu.² Beklenenin aksine, serfliğin lağvından sonra tesis edilen kolektif vergi ve cezalandırmayı esas alan “mir” düzeni³ kişisel girişimi teşvik etmediğinden, tarımın gelişmesine büyük bir katkı yapmadı. İşlenebilen ziraat arazilerinin hemen hemen yarısını imtiyazlı asiller işletirken, köylü nüfusun geniş kesimi topraksız veya çok az toprakta çalışmak zorundaydı. Tarım işletme teknikleri ve verim, Avrupa’ya göre aşağı derecedeydi.

Bu durumun bir sonucu olarak işleyecek toprağı olmayan köylüler bazı endüstri merkezlerine göçe başladı ve şehirlerde fabrikalarda istihdam edilen bir “işçi sınıfı” oluştu. Bunların sayısı 1900’lü yılların başlarında epeyce artmıştı. İşçi kitlesinin sayısı genel nüfus içinde düşük bir oranda olmasına rağmen, bu kitle içinde sosyalist fikir ve akımlar giderek yaygınlaşmaya başlar.⁴

Rusya’yı devrime sürükleyen süreç, toplumdaki derin sosyal ve politik kutuplaşmanın yoğunlaşmasından hız aldı. Bu çerçevede köylülerin topraksızlığı, dönemsel açlıklar, yüksek hastalık oranları ile erken ölümler, vergi ve kira yükleri ve askerlik hizmeti, fabrika işçileri ve sanatkarların çadır ve barınaklarda çok kötü şartlarda yaşaması ve tehlikeli ortamlarda uzun çalışma şartları gibi çeşitli faktörler⁵ gözden uzak tutulmamalıdır.

Kezban Acar, “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, *Divan*, 13 (24 (2008/1), s. 79-98.

James. R. Millar, *Encyclopedia of Russian History*, Macmillan Reference, USA 2004, s. 948-949.

Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 133.

Ronald Grigor Suny, *Russian Revolution*, (2 ed., Vol. 7), W. A. Darity Jr., International Encyclopedia of the Social Sciences, New York, Macmillan Reference, USA 2008, s. 303.

Çarlık rejiminin ülke kamuoyunun dikkatini dışarı yönlterek ülke içindeki liberal ve devrimci talepleri teskin etmek maksadıyla açtığı Japonya savaşı da⁶ uğranılan yenilgi sebebiyle devrimin tetikleyicisi olmuştur. Başka bir ifade ile bu savaş, 1905 Devrimi'nin hem nedeni hem de sonucu oldu.

1.1. Jöntürk Muhalefeti Gözüyle Çarlık Rejimi ve 1905 Rus Devrimi

Sultan Abdülhamid'in uzlaşmaz muhalifleri Jöntürkler,⁷ Rusya'daki devrim sürecini değerlendirirken devrimin nedenleri ile ilgili kayda değer saptamalar yapmışlardır. Tabii bütün Jöntürlüğü temsil eden prototip bir temsilci bulmanın imkânsızlığına rağmen, muhalif hareket içinde çeşitli hizipleri oluşturan aydınların devrimin nedenlerine ilişkin görüşlerini; Çarlığın halka yabancılaşması, Rusya'nın hızlı sanayileşmesinin yarattığı sorunlar, ülkede toprak meselesinin çözülememiş olması, Çarlığın Ortodokslastırma ve Ruslaştırma politikaları, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, devrimci grupların organize faaliyetleri gibi madde başlıklarında, ifade ettikleri söylenebilir.

⁶ David Marshall Lang, *A Modern History of Soviet Georgia*, Grove Press Inc, New York 1962, s. 146.

Sultan Abdülhamid rejimine karşı daha ziyade ülke dışında çıkardıkları gazetelerle muhalefet eden aydınlara Jöntürk denilmektedir. Anayasanın tekrar yürürlüğe konulması ve meşruti bir rejim kurulmasının imparatorluğu dağılmaktan kurtaracağına inanmış olan Jöntürklerin genellikle pozitivist oldukları kabul edilmektedir. Ahmed Rıza Bey, Doktor Abdullah Cevdet, Prens Sabahaddin, Mizancı Murad önde gelen Jöntürkler olarak bilinmektedir. Makedonya'daki Üçüncü Ordu'nun orta ve küçük rütbeli subaylarının girişimiyle Sultan Abdülhamid'e 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'i ilan ettirmişlerdir. Yine 1908-1918 arasında Osmanlı Devleti'nin kaderinde etkili olan İttihat ve Terakki yönetimi de Batılı literatürde Jöntürk Hükûmeti olarak anılır.

Jöntürk muhalefетinin tanınmış şahsiyeti Abdullah Cevdet, Cenevre’de İctihad dergisinde yayınladığı “Rusya ve Japonya’ya Dair”⁸ adlı yazısında, Rusya’daki Çar rejiminin topluma nasıl yabancılaştığı ve nefret edilir hale geldiğine dikkat çeker. Bu yazı tam da Rus Devrimi’nin dönüm noktası olan, Çar’a hayat şartlarının düzeltilmesiyle ilgili dilekçe vermek isteyen kalabalığa ateş açıldığı “Kanlı Pazar”ın yaşandığı bir ayda yayınlanmıştır.

Yazıya göre Çar’ın erkek çocuğu doğması nedeniyle, Rusya’da sadece sıradan halka değil subaylara da uygulanan kırbaç cezası kaldırılmıştır:

...Aksakallı adamlar, bizim elân bazı iptidai mekteplerimizde yapıldığı gibi, falakaya yatırılarak kırbaçla darp olunurdu. Bu ceza-yı vahşiyânenin aleyhinde bulunan gazeteciler Sibiryâ’ya sürülürdü. ‘Kont’ dedikleri bu cezayı müstelzim [gerektiren] bir kabahatta bulunan bazı askerler, civan gibi dayak yeme hacaletinden [utancından] kurtulmak için, idam cezasını gerektiren bir kabahat işler ve bu suretle işin içinden çıkardı.

Abdullah Cevdet, kırbaç cezasının kaldırılmasının halkta ürkek bir sevinç doğurduğunu, çünkü bu kararı Çar’ın “lütuf ve kerem” olarak verdiğini söyler. Oysa, “lütuf olarak verilen bir şey istirdad olunur [geri alınır]” olduğundan, güvenilirliği yoktur. Esasen istibdad yönetimlerinde verilenlerin geri alındığı, çok görülmüştür.⁹

Prens Sabahaddin Bey grubunun Paris’te yayınladığı

⁸ Abdullah Cevdet, “Rusya ve Japonya’ya Dair”, *İctihad*, (2), Ocak 1905, s. 10-13.

Abdullah Cevdet bu yargısına örnek olarak, Sultan Abdülhamid’i veriyor: “Bizim Millet Meclisi bir lütf-ı hümayun olarak açılmıştır. Meşrutiyet idaresi millet tarafından iktisap edilmemiş olduğundan lütf-ı vâki bir sene bile sürmeden geri alındı” Abdullah Cevdet, “Rusya ve Japonya’ya Dair”, *İctihad*, (2), Ocak 1905, s. 12.

“Fenn-i İctima ve Adem-i Merkeziyet Tarafdaranının Mürevvici Efkârı” şiarıyla çıkardığı *Terakki* gazetesinde muhtemelen Sabahaddin Bey’in kendi kaleminden çıkmış olan “Rus İhtilâlinin Mana-yı İctimaîsi” başlıklı yazıda, 1905 Devrimi’nin nedenlerine ilişkin yapılan analizde şunlar söyleniyor:¹⁰

Matbuat-ı siyasîmizin [Jöntürk muhalefeti basınını kasdediyor] takdirat-ı azîme ile alkışladıkları Rus ihtilâli bir tekâmül-i içtimaî neticesi değil, fakat yed-i istibdadla [otok-rasi eliyle] memlekete kaydırılan sınai-i cesimenin [büyük sanayinin] mahsulüdür. Fransa’dan çektikleri milyarların bir kısmıyla hükümet, büyük darüssına’alar [fabrikalar] açtı. Sibiryâ şimendiferleriyle Aksa-yı Şark [Uzak Doğu] inşaatı için iktiza eden alât ve edavatı da, sınai-i milliyi himaye maksadıyla harice sipariş etmemeye karar verdi. Fakat sınai-i dahiliye bu kadar külfetli inşaatı kifayet edecek kadar müterakki [gelişmiş] olmadığından, ecnebi sermayedarının fırsatı fevt etmemek [fırsatı kaçırmamak] için Rusya dahilinde şubeler, fabrikalar açtılar.

Yazara göre devlet fabrikalarının yanında, özel sektöre ait fabrikalar ve işyerleri de ortaya çıkmıştır. Tabii bunların kuruluş harcamalarını da Rus Hükümeti karşılamıştır. Bu fabrikalar Rusya’da ihtiyaç sonucu olarak doğmadığından, varlıklarını sürdürmeleri ancak hükümetin siparişleri ile mümkün olabilmektedir. Fakat bu da yetmediğinden, muhtelif fabrikaların mamüllerini halka sunmak ve dışarının daha kaliteli ve ucuz mallarına karşı rekabet edebilmek maksadıyla, hükümet gümrük duvarlarını sürekli yükseltmiştir.

Bu suretle Çarlık, “zaruretin en alçak kademelerine inen tebaasını” her yıl sürekli mağdur etmiştir. 1904-1905 Japon

¹⁰ “Rus İhtilâlinin Mana-yı İctimaîsi”, *Terakki* (1), 1906, s. 4-5.

Savaşı'nda Rus üretimi harp araç ve gereçlerinin bir şeyi yaramadığı da ortaya çıkmıştır. Fenalık bununla da sınırlı kalmamıştır. Açılan fabrikalarda yüzbinlerce işçi toplanmış, devletin verdiği siparişler kesilince bu işçilerin büyük kesimi, açlığın pençesine düşecek duruma gelmiştir. Hükümet, işçilerin aç kalmasından ziyade, neden olabilecekleri kargaşadan endişe etmeye başlamıştır. Bu kargaşadan kaçınmak için, çoğu zaman fabrikalara lüzumsuz siparişler verilmiştir. Yoktan sebepler yaratılmıştır. Büyük sanayinin hayatiyetini sürdürmesi için, olağanüstü vasıtalarla başvurulmaktan kaçınılmamıştır.

Bütçe, borçlar idaresinin faizini karşılamaya dahi yetmediğinden, bir istikrazın faizini ödeyebilmek için, yeni bir istikraz imzalanmaktaydı. Bu konuda aracı olan bankerler komisyonlarını bol bol aldıkları ve bir iflas felaketi karşısında zarar göreceklere Fransız halkı olacağından, istikrazların imzalanması devam ediyordu. Ancak Rus-Japon Savaşı "*Fransa'da ahaliden bile, çoğunun gözünü açtı.*" Bütün bunlar hayat şartlarını ağırlaştırmaya devam etti.

*ihtilâlciler, ecnebi müfettişlerinin nezareti altında ve ecnebilerle yan yana çalışmakta bulunan Rus amelesini ayaklandırmak için, fırsatı ganimet addettiler.*¹¹

Diğer taraftan büyük fabrikalarda çalışan kitleler köylülerden oluştuğu gibi, bunların eğitim ve kültür seviyeleri de o tarihe [1906] kadar ilerleme kaydetmemiştir. Batıdaki işçi sınıfı ile aralarında pek büyük fark vardı. 1861 yılında Rusya'da toprak köleliği sistemi olan serflik kaldırıldıktan sonra köylüler artık senyörün değil 'mir' denilen idarecinin esiri haline gelmişti. Mir sisteminde köylülerin şahsi hukuk ve sorumluluğu yoktu. Köy halkından birisi bir suç işlerse, bütün köy halkı cezalandırılıyordu. Tabii

"Rus İhtilalinin Manayı İctimaiisi" *Terakki* (1), 1906, s. 5.

kendi şahsi inisiyatifi ile daha fazla çaba gösterenler için de herhangi bir teşvik yoktu. Esasen böyle birileri de çıkmıyordu. Yeni düzende toprağa bağlı kölelik rejime kaldırılmış olmasına rağmen, 130 milyonluk Rusya'nın 110 milyonunu kişisel hak ve sorumluluğu olmayan köylü kitlesi teşkil ediyordu. Bu kitleye mensup köylü nüfus, şehre gelip fabrikada çalışmaya başladıktan sonra da, yine aynı 'mir'in esiri olmayı sürdürmekteydi:

*Kendi kendine düşünüp çalışmaya imkân bulamamış, istediğini bila-muhakeme kabul etmeye alışmış efraddan mürekkep bir kuvâ-yı müctemi'a ile [muhakeme etmeksizin kabul etmeye alışmış bireylerden oluşan bir sosyal kuvvetle] kuvâ-yı askeriye arasındaki müşabehet [benzerlik], herkesin görebileceği müşabehetlerdendir.*¹²

Terakki gazetesinde 1907 yılında yayınlanan "Rus Ordusu ve İhtilâlciler" adlı değerlendirmede, mirlerin askerleri Çarlık rejimine karşı nasıl kışkırttıkları da anlatılmaktadır. Mirler aynı zamanda belediye başkanı da olduklarından, imza ile silah altındaki adamları vasıtasıyla, neferlere hitaben "tahrirat-ı umumiye" dağıtabilmişlerdir. Bu yazışmalardan bir "karar" sureti, içerik ve üslup olarak ilgi çekicidir:¹³

....biz zabıtlere itaat etmemeyi, Duma aleyhine verilecek emirleri dinlememeyi, Sibirya'ya sürgüne, ölüme, boğulmaya gönderilen biçareler kafilelerine karakolluk etmemeyi, size emrediyoruz!...

Eğer akraban, kardeşlerin, vatandaşların aleyhinde silah çekersen yazık sana!.. Hiçbir zaman bizim içimize giremeyeceksin! Akrabanı asla göremeyeceksin! Köyümüzden seni ebe-

¹² a.g.e., s. 5.

¹³ L. K., "Rus Ordusu ve İhtilâlciler", Terakki (20), 1907, s. 3-4.

diyen tard edeceğiz! Mevte kadar makhûr ve mahkûr [ölünceye kadar kahredilmiş ve hakarete uğramış] kalacaksın. Kimse haline acımayacak, daima bedbaht olacaksın!

Nasihatimizi dinle! Bil ki bizim köyümüze mensup bütün silah arkadaşların bu emri aldılar..

Yazara göre bu tarz emirnameler, askerlerin yoğun olarak bulunduğu merkezlerde muazzam bir etki yaratmıştır.

Terakki gazetesinde “Rus İhtilâlinin Mana-yı İctimaîsi” yazarına göre devrimciler, cahil halkı ayaklandırmak için mülkiyetin şahıslarda olmadığı ortak ziraatin bütün ülkeye genişletilmesini vaat etmektedir. *Mir*’in kontrol etmediği arazileri yani büyük toprak sahiplerinin arazilerini de mümkün olursa zorla sahiplerinden alarak, kolektif mir sistemine dâhil edeceklerdi. Böylelikle, bir tarım ülkesi olan Rusya’da ziraatin ilerlemesi imkânsız hale gelecektir. Yıllarca devam eden devrimci yayınlardan dolayı Rus köylüsü, devrimcilerin tasarladığı böylesi bir ihtilâlin lüzumuna tam bir samimiyetle inanmışlardı: “*İhtilal muvaffak olmazsa, istibdad her tarafı kana gark edecek*”ti.¹⁴

Önemli Jöntürk muhalif simalarından Ahmed Rıza Bey’in yayınladığı Şûra-yı Ümmet gazetesinde çıkan “Rusya İhtilâline Dair” adlı bir değerlendirmede devrimin nedenleri analiz edilmiştir.¹⁵ Yazı sahibine göre her toplumda iktidar bir veya birkaç sosyal sınıfın elinde bulunur. İktidarı elinde tutan bu sosyal sınıf veya sınıflar ya doğrudan doğruya ülkede hükümet ederler veya çıkarlarını sağlayacak bir şahıs veya ailenin hükümetine ‘*ram olup*’ ona dayanak olurlar. İktidarda bulunmayan sınıflar zarara uğradıklarından, imkân buldukça hükümeti kendi ellerine geçirmeye çalışırlar. Toplumdaki inkılap ve ihtilâllerin olmasının nedeni,

¹⁴ “Rus İhtilâlinin Mana-yı İctimaîsi”, *Terakki*, (1), 1906, s. 5-7.

¹⁵ La, “Rusya İhtilâline Dair”, *Şûra-yı Ümmet*, (82), 14 Eylül 1905, s. 2.

sınıfların kuvâ-yı hakimeyi istihsal için ettikleri münazaa-i daimidir. Şimdiki Rusya ihtilâlinin esbab-ı mühimmesinden [mühim sebeplerinden] birisi de birkaç sınıf-ı içtimaînin [sosyal sınıfın] kuvâ-yı hakimeyi [iktidarı] kendi ellerine geçirmek için çalışmalarıdır.

Yazarın değerlendirmesine göre Rusya'yı devrime götüren süreci tetikleyen bir diğer unsur, ülkeye büyük sanayiye sokarak şimdiki [1905] sosyal bünyeyi yaratan bürokrasidir.¹⁶ Bürokrasinin Rusya tarihinde en önemli sakıncası, devlet cihazı ile bu güçlü organizasyonu denetleyecek unsurların iç içe oluşudur. Makale yazarına göre, idare ve kontrolün ayrılması zaten meşrutiyet demektir. Esasen meşrutiyet yönetiminin “*idare-i me'murîne rüçhanıyeti*” [bürokrasiye üstünlüğü] bu nedenledir. Rusya bürokrasisi, bazı dönemlerde yukarıda zikredilen handikabını aşmaya çalışmıştır. Çariçe II. Katerina'nın kanunu her şeyin üstüne çıkarma girişimleri, I. Nikola'nın bürokrasiyi kontrol altına almak için askerler görevlendirmesi, II. Aleksandr'ın toprak köleliği olan serfliği kaldırması, bu çerçevede sayılabilir.

Ancak bütün bu girişimler, iki asırlık bürokrasiyi giletemedi. Serfliğin kaldırılmasıyla köylüye çok sınırlı çerçevede hürriyet ve arazi verilmesi dahi, asilzade sınıfının Çarlık'tan soğumasına hizmet ediyordu. Bürokrasiyi; kendisine emir veren konumundan emir alan konumuna indirecek, “*bilcümle ahaliye kuvâ-yı hakimeye iştirak hukuku [tüm halka iktidara katılma hakkı] verecek*” ve sosyal sınıflar arasında mücadeleyi meşru bir platforma koyacak meşruti yönetime karşı “*dişiyle, tırnağıyla*” direniyordu. Böyle bir buhran sırasında II. Aleksandr, bir suikast sonucu öldürüldü. Hazırlanmış olduğu ileri sürülen anayasa ilan edilemedi.

¹⁶ La: “Rusya İhtilaline Dair” *Sıra-ı Ümmet* (82), 14 Eylül 1905, s. 3.

1881 yılında tahta çıkan yeni çar III. Aleksandr, batıdan gelen idare usulün ıslahıyla uğraşmak istemedi. “Rusya altıncı bir kıtadır” diyen bu Çar, büsbütün yeni bir politika takip etmek istedi. Babasının reformlarından vazgeçti. Ruhban ve asiller sınıfına dayanarak, diğer sınıf halkın çıkarlarına önem verilmedi. Bu uygulama, 1861 yılında çıkarılan kanunlarla mağdur olduğunu düşünen küçük asiller sınıfını biraz celbettiyse de, büyük asiller sınıfını tatmin etmedi.¹⁷ III. Aleksandr’ın “Ortodoksluk, Rusluk, Otokrasi”¹⁸ politikalarından ilk ikisinin, yoğun baskı politikalarıyla uygulanmasıyla “Ortodoks Rus olmayan akvam cümleten dilgîr edilmişti.”¹⁹ Ahmed Rıza’nın ifadesiyle “mahkum edilen akvam [Rus hakimiyetinde tutulan milletler] şiddet ve hilm ile [yumuşaklıkla] Rusya’ya rabt edilemedi [bağlanamadı].”²⁰

¹⁷ a.g.e.

¹⁸ Osmanlı diplomatik belgelerine yansıyan otokrasinin Çar ağzından ifadesi gayet açıktır: “Tebaamız üzerindeki şevket-i hükümdarânemiz Cenab-ı Hak tarafından tevdi olunmuştur. Ve Rusya İmparatorluğu’nun mukadderatı hakkında ancak Cenab-ı Hakka karşı mesuluz.” (BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 50-67, 1325 Ca 28). Sultan Abdülhamid’in resmi salnamelerde geçen “bi’l-irs ve’l-istihsal” ve “bi’l-irs ve’l-istihkak” tavsifi ile aynı meşruiyet temeline işaret etmekte oluşu ilginç olmalıdır. Bkz. *Salname-i Askeri*, İstanbul 1307; *Salname-i Devlet-i Aliyye*, İstanbul 1310. Çar gibi Abdülhamid de bir otokrat idi.” Bkz. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II Abdülhamid Dönemi* (1876-1909), İstanbul 2002, s. 26.

¹⁹ La, “Rusya İhtilaline Dair”, *Şûra-yı Ümmet*, (82), 14 Eylül 1905, s. 3. Çarlık devrinde dinleri değiştirilen Müslüman halkla ilgili olarak Zeki Velidi Togan anılarında “...Meleviz’de [Kazan’da] Çarlık tarafından zorla Hristiyan yapılan bir kısım Tatarlar vardı. Bunlar kalben Müslümandılar. 1905 inkılabının verdiği nisbî hürriyetten istifade ederek açıkça Müslümanlığa dönüp, büyük bir cami bina ettirmişlerdi” bilgisini verir. Zeki Velidi Togan, *Hâtıralar-Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul 1969, s. 52.

²⁰ Çarlığın fanatik Ortodoksluk politikasının Müslüman nüfusta rahatsızlık yarattığı Osmanlı diplomatik raporlarına da yansımıştır: “Tatarlar pek milliyetperver ve dindar adamlardır. Rusya ordusunda ve idare-i devlette terakki etmek Ortodoks olmakla mümkündür. [Hurs, şan ve şöhret

Bu bağlamda Abdullah Cevdet'in²¹ çıkardığı İctihad mecmuasında "Rusya Müslümanları" başlığı ve Kazanlı Hacı Ahmed imzasıyla yayınlanan bir yazıda, Çarlığın Ortodoks olmayan unsurlar üzerinde baskıları resmedilmektedir:²²

Rusya Müslümanlarının her nevi hukuku zâyi olmuştur ve bir taraftan da olmaktadır. Rusya Müslümanlarının umûr-ı ruhaniyelerinin rüyeti [din hizmetlerinin görülmesi] ve evkaf-larının idaresi için vaktiyle hususi daireler açılmış ve kendilerine birçok imtiyaz verilmişken, bugün Rusya hükûmeti 20. asır medeniyeti hilafında olarak, günden güne istibdadını artırmakta ve hukuk-ı İslamiyeyi mahv ve perişan eylemektedir.

Kazanlı Hacı Ahmed'e göre Rusya Müslümanları son dönemde, Çariçe II. Katerina devrinde, 1787 yılında Ufa'da açılmış olan şer'î mahkemeye üye seçme hakkını kullanamaz olmuşlardır. Yine Kırım Müslümanları için, yerel

gibi nedenlerle Ortodoks olan Müslümanlardan bazılarından] Rusya'da 'serbesti-yi din ve mezheb' ilanından sonra binlerce Tatar ve Çerkez din-i mübin-i İslama dönmüşlerdir" BOA. Y.A.HUS. nr. 525-8, 1326 S 7.

Çarlığın Ortodokslastırma politikası sadece Müslümanlara yönelik değildi. Seyyah Abdürreşid İbrahim, Hristiyanlaştırılan bazı Moğol kabilelerinin 1905 Devrimi'nden sonra tekrar Budizm'e döndüklerine tanıklık etmektedir (İbrahim A., 2003b, s. 34): "Boratlar son vâkitlerde akıllarını biraz toplamışlar, Rusya' da hürriyet ilan olur olmaz tekrar Hristiyanlık'tan Mecusiyet'e dönmüşler." Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm ve Japonyada İslâmiyetin Yayılması*, (çev. E. Özalp), İstanbul 2003, c. II, s. 34.

²¹ Abdullah Cevdet; devrinde ve sonrasında muhafazakâr çevrelerde dinsiz, hatta din düşmanı, Tanrı düşmanı (adüvallah) olarak kabul edilmesine rağmen, Müslüman grupların sorunlarına yakından ilgi göstermiştir. İleride göreceğimiz gibi Kafkasya'da Müslüman-Ermeni çatışmalarında mağdur olan Müslümanlar için yardım kampanyası organize edecek kadar, kolaylıkla kategorilendirilmeyecek birisidir.

²² Kazanlı Hacı Ahmed, "Rusya Müslümanları", *İctihad*, (4), Mart 1905, s. 6-8.

halkın mektep ve medreselerini kontrol edecek mahkeme işlevsiz bırakılmış ve söz verilmesine rağmen, Kırım Müslüman askerlerinin ayrı birlik halinde ve sadece Kırım'da görev yapmaları mümkün olmamıştır. Rusya Müslümanlarına vaat edilen din hürriyeti de gerçekleştirilememiştir. 1894 yılından sonra sadece Rus yüksek mekteplerinden mezun olanlar dinî hizmetlere tayin edilir olmuş, daha sonra Orenburg mahkemesi azâlarına dahi Rusça bilme şartı getirilmiştir.

Ayrıca Müslümanların kadı ve müftü seçme hakları kaldırılmıştır. Rus Hükümeti, kendi aleti olan cahil kimşeleri bu makamlara getirmeye başlamıştır. Ayrıca miras işleri, şer'î mahkemelerden alınmıştır. Yakında da evlenme ve boşanma konuları Adliye mahkemelerine verilecektir.

*Birkaç sene önce Akmoła vilayeti Küçüktar şehrine Omsk'tan gelen Müslüman Kazaklara polis zoruyla Hristiyanlığı kabul zorlaması yapılmıştır. İmamlara 'halk arasında Müslümanlıktan bahsetmeyeceksiniz; nikâh, talak [boşanma] işlerine karışmayacaksınız...' denilmektedir.*²³

Daha 1864 yılından itibaren Müslüman mektep ve medreselerinin idaresi, şer'î mahkemelerden alınarak Eğitim Bakanlığına bağlanmaya başlanmıştır. Rusça tedrisatı kabul etmeyen Müslüman mektepleri kapatılmıştır.

Köy imamlarının dahi Rusça okuyup yazmaları isteniyor... Ruslardan istenmezken, Rusça muallim mesarifi Müslümanlardan isteniyor. Müslümanlar muhaceret ediyor. Bir kısmı makam-ı hilafet-i uzmaya dahalet ediyor [yüce hilafet makamına sığmıyor]. Camiler domuzlara ahır yapılıyor. Diğer unsurlara göre Müslümanlardan daha fazla vergi alınıyor.

²³ Kazanlı Hacı Ahmed, "Rusya Müslümanları", *İctihad*, (4), Mart 1905, s. 7.

*Müslümanlara tecavüzleri hükümet teşvik ediyor. Hükümet destekli Mecusiler, Müslümanların can ve ırzlarına tecavüz ediyorlar...*²⁴

Hacı Ahmed'in yazdıklarının benzerleri; dönemin önemli İslamcı aktivistlerinden Sibiryalı Tatar seyyah Abdürreşid İbrahim Efendi'nin hatıralarında ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Çar'ın siyasî şiddet yöntemleriyle yürütülen bu politikası “bir vesile zuhur eder etmez tecemmü eden o kuvâ-yı muhalife [toplanan muhalif güçler] hemen meydana çıkıp, ne kadar mühim olduğunu dünyaya gösterdi.” Muhalif unsurların bu kadar güçlü olmasının bir nedeni de, son zamanlarda Rusya'nın sanat ve ticaretçe ilerlemesidir. Yazarın fikrinde Rusya'yı idare edenler, memleketin bütün zinde potansiyelini iktisadî işlere yönelterek siyasî taleplerden, ihtilâllerden masun kalmayı düşünüyorlardı. Abdürreşid İbrahim Efendi iktisadi gelişmenin siyasetin en büyük amillerinden olduğunun unutulduğu fikrindeydi.²⁵

Şûra-yı Ümmet'te La rûmuzuyla yayınlanan bir yazıda da benzeri görüşler dile getirilmişti:

İstihsalât tezyid edildi. İstihsalâtın tezyidi, mübadelenin çoğalması, liman ve iskelelerin kesb-i faaliyet eylemelerini icab ettirdi. Rusya'da evvelleri pek az bulunan bir sınıf ahalî, istihsalât ve mübadelenin alet-i zırhı, amele tehdâdüs etti [ortaya çıktı].

Umumiyetle amele sınıfı, sinai amelesî, köylüye yani arazi amelisine nazaran birçok cihetlerden farklıdır. Araziye merbut [toprağa bağlı] olmayıp seyyardır. Ve anasır-ı muhtelifeden mürekkep mecmualarla [çeşitli unsurlardan oluşan topluluklar halinde] yaşar. Bu iki halin tabii neticesi olarak da

²⁴ Kazanlı Hacı Ahmed, a.g.m., s. 7-8.

²⁵ Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyetin Yayılması*, (çev. E. Özalp), c. I, İstanbul 2003.

daha açıkgöz, daha ziyade vukuat-ı âlemden haberdar, daha ziyade terakkiperverdir. Bunlarda dini taassup, âdetperestlik, muhafazakârlık azdır.

Arazi sahibi olmayış, proleter... ve binaenaleyh işsiz kaldığı gibi açlığa mahkumiyeti, sanayi işinin toprak işine nisbeten daha nâ-pâk [kirli] ve ağır oluşu, ameleyi cemiyet-i hazıradan müteneffir eder [işçileri mevcut toplumdaki nefret ettirir]. Bu ve bu gibi birçok sebeplerden dolayı, sanayi amelesi halini ıslah, hayatını temin edeceği vaat olunan her nevi efkâr-ı cedideye [yeni düşüncelere] daha çok kulak verir.

Makaleye göre Rusya'da son dönemde yaşanan dönüşümlere rağmen ülkede, sosyal yapıda bir husus değişmeden kalmıştır. O da iktidara sahip olan Çarlık ile asiller sınıfı ve ruhban arasındaki derin ve gizli nefrettir. Asiller ve ruhban her an hükümete katılmaya uğraşmışlardır.

Yeni usul-i idare, Çarlığı doğrudan besleyen, siyanet eden [koruyan] avamı ikiye ayırıp birisini -sanayi amelesini- açıktan açığa Çarlık düşmanı etti. İkincisini bile -arazi amelesini- Çarlık'tan teneffür eyledi [nefret ettirdi]. Bu cihetle muhalifin tarafı gittikçe kuvvetlendi.

İşte şimdiki ihtilâl, bu kuvvetine güvenen muhalifinin ecnebi taarruzlarıyla zayıflayan Çarlık'tan kuvvâ-yı hâkimeyi istihsal [iktidarı almak] için ettikleri hücumlardır. Bu hücumlarda bu ana kadar adem-i muvaffakiyetleri [başarılı olmayışları] Rus halkının en büyük ekseriyetini teşkil eden köylü avamın, arazi amelesinin henüz tamamen vazih bir vaziyet almayışındandır.²⁶

Yine Ahmed Rıza Bey'in Şûra-yı Ümmet gazetesinde yayınlanan "Muharebe ve İhtilâl" adlı makalede, Rusya'yı devrime sürükleyen sosyal ve ekonomik şartlar hülâsa edilir:

²⁶ La, "Rusya İhtilaline Dair", *Şûra-yı Ümmet*, (82), 14 Eylül 1905, s. 4.

Rusya’da zulümden, istibdaddan, su-i idareden [kötü yönetimden] köylülerin hali de elimdi. 15-20 milyon köylü ailesi arasında, ancak üçte biri maiyet-i fakiranelerini bulmak için yarı aç, yarı çıplak şehirlerde dolaşiyor.

Bir diğer makalemizde aç olarak, köylerde, şehirlerde ser-seri dolaşan bu Rusyalıları, Port Artur’un önünde yerinden kopup da açık sahillerde seyrederek bir küçük ateşfeşân [ateş saçan] olan mayınlara, torpidolara benzetmiştik. ‘İşte bu ateşfeşânlar’ erbab-ı ihtilâlin (devrimcilerin) arayıp bulamadığı alât ve edâvat-ı tahribiyedir.²⁷

Kahire’de yayınlanan etkili Jöntürk yayınlarından Türk gazetesinin “Rusya’ya Bakarsak Neler Görürüz?” başlıklı yazısı, Bakü’de yayınlanan *Hayat* gazetesinde “Rusya Şûra-yı Ümmeti” üst başlığı ile aynen alıntılanmıştır.²⁸ Bu yazıda 1905 Devrimi’ne doğru Rusya sosyal bünyesi için çizilen tablo karamsardır:

Şahıs itibarıyla birçok küçüklükler, zilletler, generaller, amiraller, birbirinden kof, birbirinden berbad nazırlar... Nazırlar ise gâh bir uşak, gâh bir cellad... Böyle manzarada letafetten, ulviyetten eser yok..

Abdullah Cevdet’in Kahire’de çıkardığı *İctihad* gazetesinde 1908 yılı başında yayınlanan “Rusya İnkilab-ı Kebiri” başlıklı “Yeni Türklere” ithaf edilmiş yazısında, Hasan Sabri Ayvazov²⁹ yurtdışındaki Abdülhamid muhaliflerinin

²⁷ “Muharebe ve İhtilâl”, *Şûra-yı Ümmet*, (72), 6 Nisan 1905, s. 1-2.

“Rusya Şûra-yı Ümmeti”, *Hayat*, (118), 1 Haziran 1906, s. 4.

²⁹ Tanınmış Kırımlı aydın ve siyaset adamı. 1878’de Kırım’da doğdu. 1905’te Genç Tatarlar Hareketi’ne katıldı. Kırım’da yayınlanan *Vatan Hadimi* ve *Tercüman* gazeteleri ile Bakü’de çıkan *Füyûzat* ve Kahire’de yayınlanan *İctihad* mecmualarında yazılar yazdı. 1914-1917 döneminde *Tercüman*’ın başyazarlığını yaptı. Sovyet hakimiyeti öncesi Kırım Milli Meclis esbaşkanlığına seçildi. 1938’deki büyük tasfiye de kurşuna

Rusya'daki gelişmeleri nasıl gördüklerini ortaya koymaktadır. Ayvazof Jöntürkleri eylemsizliklerinden dolayı ağır bir şekilde eleştirirken, ilk Rus Devrimi'nin oluşumuna ilişkin şunları yazmaktaydı:

*Vaktâ ki 1904 senesi ibtidası, Japonya Rusya'ya ilân-ı harp etti. Muharebenin başlamasıyla dahilde inkılap, ihtilâl alâmetleri baş göstermeye başladı. Rusya'nın her tarafında her şehrinde muntazam cemiyetler, mükemmel komiteler, teşkilatlar bulunduğu anlaşıldı. İbtida iktisadî, sonra siyâsî meseleler üzerine terk-i hizmetler umumi tatiller [grevler] edildi. Bir aya karib [yakın] bir zaman Rusya, adeta bir mezaristanına dönmüştür. Ne posta, ne telgraf, ne vapur, ne demiryolu işliyordu.*³⁰

Rusya'da 1905'e doğru yaygınlaşan ve yukarıda tasvir edilen huzursuzluk ve kargaşanın, Jöntürkleri heyecanlandırdığı, onlarda Sultan Abdülhamid istibdadının da sonlanacağı ümidini yükselttiği anlaşılmaktadır. Çar ve Padişah arasında paralellikler kurulmuştur.

İçtiha'da yayınlanan ve muhtemelen de Doktor Abdullah Cevdet'in kaleminden çıkmış olan bir yazıda,³¹ Rusya-Türkiye ilintisine değiniyor:

Rusya'nın talihi ve istikbali, Türkiye'nin talih ve istikbaline pek münasabatdârdır. Çar istibdadı, Sultan istibdadına en kavi istinatgâhtır. Rusya istibdadı, yalnız

dizilerek idam edildi. Zühal Yüksel, "Kırım Tatar Milli Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), Bahar 2003, s. 421-435.

³⁰ Hasan Sabri Ayvazof, "Rusya İnkılab-ı Kebiri", *İçtiha*, 2 (5), Ocak 1908, s. 290-294.

³¹ "Rusya Ahvaline Bir Nazar", *İçtiha*, (3), Şubat 1905, s. 1-7.

Türkiye'nin değil, bütün müstebid hükümetlerin hami-i mütehakkimidir [tahakküm edici himayecisidir].

Yazar daha ileri giderek 1848 yılında ayaklanan Macarları, Rus Çarı'nın gönderdiği ordu yardımıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bastırdığı gibi, Sultan Abdülaziz'in istibdadı şiddetlendiği zamanda sarayını, Rusya'dan getirmek istediği Kazaklarla muhafaza etmek istediğini ve bu durumun tahttan indirilmesine sebep olduğunu ileri sürmüş ve benzer bir projeyi Sultan Abdülhamid'in de zihninden geçirdiğini iddia etmiştir..

Sultan-ı hazır Abdülhamid-i sâni'nin de 'eğer halk aleyhimde bir harekette bulunacak olursa, Rus zırhlılarını Beşiktaş önünde ve kendilerini [de] Kazakların kırbaçları altında bulurlar' dediği zat, gazi-yi bi-müdâni [benzersiz gazi] Abdülhamid-i sâninin bir hain-i mülk ve millete pek yakışan bu sözünü, bize hafiyen [gizlice] tekrar etti.

Sultan Abdülhamid hakkında bu ağır iddianın başka bir versiyonu da, Cambridge'te bulunan dönemin önemli aydınlarından Halil Halid Bey tarafından başka bir bağlamda nakledilmiştir. Halil Halid'e göre 1898 yılında Sultan Avrupa'ya özel bir temsilci göndererek “şayet girişimlerinizden dolayı halk bana karşı ayaklanırsa, ‘dost bir güçten’ silahlı yardım talep etmek zorunda kalacağım” demiştir. Buradaki dost bir gücün, Türkiye için en yakın tehdit görülen Rusya olduğu yorum gerektirmeyecek kadar açıktır. Halil Halid bu sözü, bizzat padişahın özel temsilcisinden duyduğunu ileri sürmektedir.³²

İlginç olan, sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz gibi, bu iddianın bir simetrisini devrim lideri

³² Halid, Halil, “A Pacific Revolution in Turkey”, *The Orient Review*, (Vol:1), 1, January 1908, s. 19.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Lenin'in ileri sürmüş olmasıdır. Lenin'in iddiasına göre de Çar, rejimine yönelen devrimci tehdide karşı Sultan Abdülhamid'den askerî yardım talep etmiştir.³³ Jöntürk muhalefetine ve Lenin'in iddialarının, kendi muhataplarını motive etmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

İçtiha'da yayınlanmış "Rusya Ahvalinden Bir Nazar" başlıklı makale 1904'ün son aylarından beri Rusya'da meydana gelen olayları sevinçle karşılamaktadır:³⁴

Hülâsa-i kelâm, Rusya'da dahilen dört beş aydan beri zuhur eden harekât-ı hürriyetcûyâne Türkiye'de vukû bulmuşçasına bizi memnun etmektedir. Evvela 117 milyon ebna-yı nevimiz esaretten kurtulacak, saniyen Abdülhamidlerimiz atılacak bir Çar kucağı bulamayacaklar.

Aynı makalede 15 Temmuz 1904 tarihinde Sosyal Devrimci [SR, eSeR] teröristler tarafından öldürülen,³⁵ sertlik yanlısı İçişleri Bakanı Plehve'nin katlinden memnuniyetini de dile getirilmiştir:

Rusya'nın zalim Dahiliye Nazırı, atıyla arabasıyla, arabacısıyla bir darbe-i sadmede bin parça edilerek bulutlara karıştırıldığı kıyamet-nümâ günden beri, Rusya ahrârının [özgürlükçülerinin] Rusya hükümeti müstebidleri üzerine fütûhâtı, Japonların Mançurya'da yine Ruslar üzerine kazandığı galibiyetle devam etti. Rusya hükümeti ceza-yı istibdadını dahil ve hariçte çekiyor. ³⁶

³³ V. I. Lenin, "1905 Devrimi Üzerine Konuşma" (yay. İ. Kaplan), 1977, <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1855>, 24 Aralık 2011. s. 569-573.

³⁴ "Rusya Ahvaline Bir Nazar", *İçtiha*, (3), Şubat 1905, s. 1.

³⁵ Maurren Perrie, "The Russian Revolution", *Revolutions: The Revolutionary Tradition in the West, 1560-1991*, by D. Parker, London, Routledge, 2000, s. 151-168.

³⁶ "Rusya Ahvaline Bir Nazar", *İçtiha*, (3), Şubat 1905, s. 1-2.

Jöntürk muhalefeti, Rusya'daki devrim hareketleri ile ilgili isabetli denebilecek tespitler yapmış, ancak bu değerlendirmeler Rusya ile Osmanlı Devleti arasında, Çar Nikola ile Sultan Abdülhamid, bir kısmı zorlama paralelliklerin gölgesinde kalmıştır. 1905 Devrimi'ne giden süreçte Rusya'yı isabetli olarak okuyanların birisinin de ülkemizde dönemin İslamcı aydınlarından Mehmet Âkif olması da kayda değerdir.³⁷

1.2. Azerbaycan'da Türkçülere Göre Rus Devrimi

Azerbaycan'da Ahmet Ağayev, Hüseyinzade Ali Bey gibi Türkçüler tarafından yayınlanan gazeteler, 1905 Devrimi ve bu hareketlerin Osmanlı ülkesindeki etkilerine dair görüşler yayınlamışlardır. Bu yazılarda doğal olarak ölçülü, mümkün olduğunca alttan alan bir dil kullanılırken, Sultan Abdülhamid rejimi ile ilgili değerlendirmeler

³⁷ Âkif, *Safahat*'ın ikinci kitabı olan 'Süleymaniye Kürsüsünde' Abdürreşid İbrahim'in ağzından dönemin Rusya'sını şöyle tarif etmiştir:

O zaman Rusya'da hâkimdi yaman bir tazyik...

Zulmü sevdirmek için var mı ya bir başka tarik?

Düşünen her kafanın mutlak ezilmekti sonu!

Medenî Avrupa bilmem, niye görmezdi bunu?

Süngü, kurşun gibi kestirme ölümlerle ölen;

Yahud işkenceler altında ecelsiz gömülen:

Ne soluk var, ne ışık var, ne otur var, ne durak,

İki üç yüz kulaç altında zeminin, çıplak,

Aç, susuz işletilen kanları donmuş canlar,

Size milyonla desem, fazlası yok, eksiği var!

Bilmiyorlar ki bu şiddetlerin olmaz hükmü:

Göz yılar önce, sonra kanıksar ölümü.

Sanıyorlar kafa kesmekle, beyin ezmekle,

Fikr-i hürriyet ölü. Hey gidi şaşkın hazele!

Daha kuvvetleniyor kanla sulanmış toprak:

Ekilen gövdelerin hepsi yarın fışkıracak! Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, (yay.

M. E. Düzdağ), İstanbul 1987, s. 149-150.

de “*Sultan Hemit Hezretleri*” idaresi ve istibdad uygulamaları, çok ağır bir tonda eleştirilmektedir.

Bu durumun bir nedeni, Azerbaycan Türk basınının İstanbul, Anadolu ve Mısır gibi merkezlerde aydınlara da hitap etmesi olmalıdır. Diğer neden de, Osmanlı ülkesi için yapılan istibdad idaresi eleştirilerinin, dolaylı olarak Rusya’nın otokrat rejimi için geçerli olacağı düşüncesi, kabul edilebilir.

Bakü’de yayınlanan *Hayat* gazetesinde,³⁸ Ahmet Ağayev [Ağaoğlu] tarafından yazılan “Rusya’nın Hal-i Hazırı” adlı bir değerlendirmede,³⁹ 1905 Devrimi’nin nedenleri konusunda şunlar yazılıdır:

Rusya gibi bin senelik köklü bir memleket, niçin bugünkü perişan hale düştü? Birincisi, Rusya’nın cümle bu haletlerine sebep, Rus ile Japon’un davası oldu. Rusya gibi azîm ve vasi sath-ı arza [geniş bir coğrafyaya] sahip, geniş sahilleri olan bir devletin, bu kadar koşun [ordu] ve alâtı sarsat-ı harbiye ile [harp silah ve teçhizatıyla] Japonya gibi bir balaca [ufak] bir devletin elinde, zebun ve zelil kalması Rusya’nın cümle dertlerini ve yaralarını açtı. Rusya’nın Japonya ile davası berkadîm bin yıldan beri kaîm, zahiren büyük azîm şahlı [dallı] ve budaklı, lakin bâtinen [içinden] çürümüş ağaca balta işlemesi gibi oldu.

Ağaoğlu, Çarlık Rusya’sının görünüşteki ihtişamını “içinden çürümüş ağaç” teşbihi ile anlatmaya devam ederek, işin dış büyüklükte olmayıp iç bünyenin kuvvet

³⁸ Hayat gazetesi üzerine yapılan bir doktora tezinde “*Hayat gazetesi Hüseyinzâde’nin II. Abdülhamid aleyhtarlığı ve İttihatçı yapısı dolayısıyla kanaatimizce ‘Jön-Türk Basını’ içerisinde değerlendirilmesi gereken bir gazetedir*” denilmektedir. Yakup Sevimli, *Hayat Gazetesi Üzerine Bir Araştırma*, İzmir 2001, s. 15.

³⁹ Ağayev, Ahmet: “Rusya’nın Hal-i hazırı”, *Hayat*, 1 (6), 12 Haziran 1905, s. 1-2. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ve sağlamlığında olduğunu söylüyor. Ancak yazara göre Rusya'nın iç bünyesini “yıkıp çürüten” kötü idare ve siyaset uygulamaları olmuştur. 1905 yılına kadar Rusya'da idare ve siyaset “bürokrasi denilen usûl ve kaide üzre idi.” Ağaoğlu Rusya'da, memur sınıfının yetersizlik ve yolsuzluklarını ayrıntılarıyla izah etmektedir:

Hülâsa umûr-ı idare ve hükümetin hangi tarafına atf-ı nazar olunduya, büyük büyük rahneler [gedikler], felaketler nümâyan olundu(lar) [göründüler]. Lakin bu rahneler bu felaketler cümlesi; hürriyetsizlik, azatsızlık, serbestsizlik sayesinde perveriş ederdiler [yetiştirlerdi].

Yazara göre gerçek ilerleme, gerçek mutluluk; ancak iş sahibinin kendi işine hakim olması ile olabilir. Oysa iş sahibi olan “Rusya milleti” devlet işlerine ve hükümete katılma hakkından yoksundu. Bu durum ise çinovnikler'in [memurların] şahsi arzu ve tercihlerine geniş bir meydan açıp, felakete neden oldu. Halk ve devlet, memurlara feda edildi. Ancak Japon Savaşı'nın çıkışıyla memurlar zümresi, idaredeki inisiyatifini kaybetti. Artık “yalan resmi kağıtlarla hiç kesi [kimseyi] aldatmak mümkün değildi.” Hayat yazarının değerlendirmesine göre, bu ortamda “bir taraftan hürriyet ve azadperestler [liberaller] ve bir taraftan inkılap ve şûriş [kargaşa] taraftarları huruç ettiler [çıktılar].” İşler herçümerç oldu. Çeyrek yüzyıl sonra Türkiye'de, liberal fikirli Serbest Fırka'nın kurucularından olacak olan Ahmet Ağaoğlu'nun, 1905'te devrimcileri kargaşa ve anarşi manasına gelecek bir kelime ile yan yana anması ilginç olmalıdır.

Çarlıktan memnuniyetsizlik duyan, ancak bunu ifade edemeyen insanlar ve gruplar şikayetlerin beyana başladılar. “Öz dilleri, mezhepleri, taifelikleri cihetine [etnik aidiyetleri yüzünden] çinovnikler'in ellerinden tazalluma gelen taifeler, aşikâre tuğyan ettiler.”

Etnik grupların dışında “memurlar sayesinde her bir zulüm ve meşakkate düçar olan fahle [işçiler, ameleler]” başkaldırdılar. Çarlığın kötü idaresinin himayesiyle büyük arazi sahiplerinden yeni yeni zulüm ve baskılar gören, tarımda çalışan nüfus da başkaldırdı.

Ahmet Ağaoğlu yaşanan sosyal çalkantıda, ortamdan faydalanmak isteyen diğer unsurlara da dikkat çeker: “Bu umumi perişanlıktan fırsatı fevt etmeyip [kaçırmayıp] istifade etmek fikrine düşen caniler, kuldurlar [haydutlar], katiller de özlerini ortaya attılar.”⁴⁰ Yazar “hürriyet, azatlık, adalet, tanzimat, ıslahat gibi âli fikir ve hissiyat”ın “oğurluk [hırsızlık], çapul, garet [gasp], cinayet” gibi uygulamalarla beraber hayata karıştığını söyleyerek, bir yerde devrimcilerin yöntemlerini de üstü kapalı olarak eleştirmektedir.

Yazısının sonuna doğru Ağayev “Rusya gibi bir muazzam kuvvetli ve ahlak-ı hasene ile müzeyyen taife”nin böyle felaketlerle yok olmayacağını “rüşvet-i kelâm” olarak beyan etmektedir. Hatta daha ileri giderek, mevcut problemlerin halletmesi gereken makam olarak, Çar Nikola’nın şahsını işaret ettiği görülüyor:

İşte Rusya’nın şimdi tabib-i haziki bizzat hemen imparator-ı âzam ve âlâ hazret Çar Hazretleridir. Müteaddit fermanı hümayunları ile [imparatorluk emirleriyle] Rusya’nın düçar olduğu maraz ve dertleri tecrübe ve tetkik edip de, mualecesi [tedavisi] için yollar beyan etmiştir.

1.3. Sultan Abdülhamid’in Denge Stratejisi

Rusya yoğun kargaşalık ve çalkantılara sürüklenirken, Osmanlı Devleti’nde Abdülhamid’in tek adam idaresi 30

⁴⁰ Ahmet Ağayev: “Rusya’nın Hal-i Hazırı”, *Hayat*, 1 (6), 12 Haziran 1905, s. 2. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

seneye yaklaşıyordu. Hükümdarın kendisi de, sistemi de yorgundu. Çarı korkutan gelişmeleri dikkatle izleyen Sultan, benzeri gelişmelerin ülkesinde olmaması için yoğun çaba gösterecekti. Bu çabalar Rusya'dan gelebilecek etkilere karşı sansür, “anarşist”, “nihilist”, “fetatçı” olarak görülen muhalif cereyanlara karşı uluslararası işbirliği ve Rus Çarı ile mümkün olduğunca iyi geçinme olarak görülebilir.

1.3.1. Sansür ve “Muzır” Yayınların Girişi Meselesi

Sultan Abdülhamid ülkeyi sıkı bir kontrol altında tutarken,⁴¹ şahsi yönetiminin bir özelliği olarak hiçbir zaman tek bir kaynağa güvenmemiş, aynı haberi farklı kaynaklardan da doğrulamak istemiştir.⁴² Diğer taraftan olağan basit yazışmaları bürokratik hiyerarşiye uygun yaparken, kritik olduğunu düşündüğü konularda Sadrazam ve ilgili nazırı devreden çıkararak ilgili sefir, vali gibi üst düzey memurla doğrudan haberleşmeyi olağan hale getirmiştir.⁴³ Dönem boyunca Sultan Abdülhamid rejimi, Rusya'daki gelişmeleri elde edebildiği bütün vasıtalarla takip etmeye çalışmıştır. Olayların sadece siyasî ve sosyal neden

⁴¹ “II. Abdülhamîd'in saltanatı döneminde yurt içinde yapılan yayınların, sıkı bir denetime tabi tutulduğu, bilinen bir gerçektir. Matbuat Komisyonundan izin almaksızın, yayın yapmak imkânsızdır. Hal böyle olunca, en küçük eleştiri dozu taşıyan yayınların yapılmasına izin verilmemiştir. İzin verilen yayınlar da, daha çok ‘zülf-i yâre dokunmayan’, eleştiriden uzak ve hatta ‘medh ü sena’ ile dolu olanlardır. Para desteği ile bir ‘şartlı basın’ oluşturulmaya çalışıldığı için, bu övgü dolu yazılar, zamanla daha da artmıştır.” Mahir Aydın (haz.), Sultan Abdülhamid'in Hâl Tercümesi, İstanbul 1997, s. 14.

⁴² Bürokratik hiyerarşide resmî görevi bulunmayan “Vaşington sefiri esbaki Aristarki Bey Hazretlerinin” Rusya'daki siyasî gelişmelerle ilgili 1 Kasım 1905 tarihli raporu için bkz. BOA. Y.A.HUS. nr. 496-086, 1323 L 14.

⁴³ 11 Kasım 1905 tarihli arizada Sadrazam Ferit Paşa, Sultan'ın bu uygulamasını üstü kapalı eleştirmektedir. BOA. Y.A.HUS. nr. 495-66, 1321 28 Te 1321. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ve sonuçlarını değil, aynı zamanda ekonomik yönlerini de görmeye çalışmıştır.⁴⁴ Bu gelişmeleri mümkünse, sahip olduğu çok kısıtlı manivelalarla yönlendirmeye çaba göstermiştir.

Bu çerçevede dönem boyunca, politik bir içerik taşımamak şartıyla Rusya ile ilgili sadece önemsiz haberlerin yayınlanmasına izin verilmişti. Bu yüzden 1905 Devrimi ile ilgili hiçbir önemli olay ülkede basılan yayınlarda yer bulamayacaktı.⁴⁵

Abdülhamid muhalefeti, hareketlerini takip için hafiyelik teşkilatını kurarken, fikirleri kontrol etmek için de sansür teşkilatını meydana getirmiştir. Hatta istibdad yönetimi sansür ile özdeşmişti.⁴⁶ Fikir mahsulü olduğu değerlendirilen hemen her şey, sansür konusu kabul edilmiştir. Cumhuriyet dönemi tarihçilerinden Karal yurt içinde matbuat müdürlüğü tarafından izin verilmeden hiçbir süreli yayının basılamadığına dahası vatan, hürriyet, meşrutiyet, grev, suikast, ihtilâl, anarşi, Girit, Kıbrıs ve Yıldız gibi kelimelerin kullanılmasının yasaklandığını ileri sürmektedir.⁴⁷

Bu çerçevede Osmanlı basınında dış olaylar dahi, bazen bağlamından kopartılıp çarpıtılarak haberleştirildiği

⁴⁴ Paris Sefareti Maslahatgüzarlığından 1906 yılı başlarında gönderilen Rusya'daki kargaşanın piyasadaki Rus tahvillerinin değerini düşürdüğü ve bunun Rusya'nın Fransa'ya olan borçlarının ödenmesini nasıl etkileyeceğine ilişkin kapsamlı değerlendirme için bkz. BOA. Y.A.HUS. nr. 498-44, 1321 Ke 28.

⁴⁵ Uygur Kocabaşoğlu ve Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Bolşevikler*, Ankara 1994, s. 20.

⁴⁶ Konu ile farklı görüşler için bkz. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul 2007; Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Journaller", *Türkler*, c. XII, s. 939-950; Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2002, s. 19.

⁴⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Ankara 2000, c. VIII, s. 412-413.

vâkidir. Mesela 1903 yılında Sırp kral ve kraliçesinin suikastle ölümleri “köprü üzerinde yıldırım çarpması” ile olmuş şeklinde basına yansıtılmıştır.⁴⁸

Yurtdışında yayınlanan ve rejim için “hayırhah” olmadığı düşünülen gazete, mecmua, kartpostal ve kitapların yurda sokulmaması için “gazetelerle sair ceraid-i memnuanın memalik-i şahaneye men-i duhulü”ne dair aralıksız emirler veriliyordu. Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, Galata Gümrüklerine bağlı “Kitap ve Resail [broşürler] Memurluğu” görev yapmaktaydı. Bu memurluk, saptadığı şüpheli yayınları Maarif Nezareti bünyesindeki “Kitap Muayene Memurluğu”na göndermekteydi.⁴⁹ Ülke içindeki basın-yayın, etkin bir kontrol ile ses çıkaramaz hale getirilmeye çalışılmaktaydı.

Günümüzün bir kaynağının ifadesiyle basına konan yasaklamalar ve sansür çerçevesinde gazete ve dergilerin kapatılması, gazetecilere çıkarlar sağlanması, yabancı basının satın alınması, yabancı ülkelerle haberleşmenin engellenmesi gibi tedbirlere başvuruluyordu.⁵⁰ Zihinlerde mevcut rejime karşı tereddüt doğurabilecek her türlü yayının önlenmesi prensip edinilmişti. Bu çerçevede Dahiliye Nazırlığınca Beyrut Valiliğine gönderilen bir yazıda, Beyrut’ta neşredilen *el-İkbal* gazetesinde meşhur Rus yazarı *Tolstoy*’dan bahsedildiğinden öğrenildiği ifade edile-

muarriri merkûm [adı geçen yazar, Tolstoy] nihilist ef-kâr-ı muzırrası neşr ve telkine sai olduğu cihetle, âsârının

⁴⁸ Miller, A. F: “Mladotureçkaya Revolyuçiya”, *Pervaya Russkaya Revolyuçiya 1905-1907 gg. i Mejdunarodnoe Revolyuçionnoe Dvijenie*, c. II, Moskova, Akademiya Nauk SSSR Otdelenie İstoriçeskih Nauk, 1956, s. 320.

⁴⁹ BOA. MFMKT. nr. 761-40, 1319 Ke 25.

⁵⁰ Hıfzı Topuz, *İkinci Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul 2003, s. 54. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

[zararlı nihilist fikirleri yaymaya ve telkine hizmet ettiğinden eserlerinin] gazetelerde dahi men edilmiş olması... evvelce vilayet-i celilelerine tebliğ kılınmasına binaen... badema [bundan sonra] muharrir-i merkumun âsârının, gazete ve sair evrak ve risale dercine meydan verilmemesi...⁵¹

talep edilmiştir. Yine aynı dönemde Beyrut Valiliğine gönderilen diğer talimatlarla da, *Semerat-ı Fünûn* adlı mecmuada Tolstoy'un eserlerinden "birkaç fıkra derc edildiği" bildirilerek, bahse konu yazarın şahsından ve eserinden bahsedilmemesi kesin bir üslupla istenilmiştir. Oysa Tolstoy'un nihilistlerle ve nihilistlikle herhangi bir ilintisi yoktu⁵² ve Yıldız'ın kâbus olarak gördüğü kargaşa ve tedhiş yöntemlerini toptan reddettiği için bu yüzden Rusya'da devrim lideri Lenin tarafından ağır şekilde eleştirilen bir şahıstı.⁵³

Bu arada Osmanlı ülkesi dışında yayınlanan ve "muzır" sayılan neşriyatın, memleket içine sokulmaması için

⁵¹ BOA. DH.MKT. nr. 1054-23, 15 Şubat 1321.

⁵² 1905 yılı Şubat ayı sonlarında bir Fransız gazeteciye mülakat veren Tolstoy, kendisinin bir "Hristiyan Anarşist" olarak sosyalizme de otokrasiye de karşı olduğunu beyan etmiştir. Tanınmış romancı, kendisinin Rusya'da otorite destekleyicisi olarak gösterilmesini şiddetle reddetmiştir. Tolstoy ülkenin 120 milyonluk köylü kitlesinin tek arzusunun, artık satış konusu olmaktan kurtularak toprak sahibi olmak olduğunu, yoksa bütün Rusya'da sayıları çok ufak oranda olan birkaç bin kişinin çalışma saatlerinin azaltılması, çalışma şartlarının düzeltilmesi gibi taleplerine çok fazla ilgi göstermediğini ileri sürmüştür. Tolstoy'a göre Rus halkı bir devrimin rüyalarını görmemektedir. Zemski Sobor'un beklenen reformları yapmayacağına inanan yazar ancak reformların kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür. Tanınmış romancıya göre, reformlar yıl sonundan önce yapılacaktır. "Count Tolstoy on the Situation", *The Times*, 25 February 1905, s. 5.

⁵³ Lenin, V. I., "The Fall of Port Arthur", 14 January 1905, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/jan/14.htm>, 19 Aralık 2011, Lenin 2004.

yetkililer sık sık uyarılmış olması⁵⁴ aslında bu yasakların fiiliyatta pek işlemediği intibainı uyandırmaktadır. Bu meyanda, 15 Ağustos 1906 tarihinde Dahiliye Nezaretinden yazılan bir yazıda,⁵⁵ zararlı neşriyatın önlenmesi için Bahriye Nezaretinden vapur tahsisi istenilmiş olması ve Rusya, Mısır ve Hindistan'da yayınlanan Türkçe ve Arapça gazetelerle diğer yasak yayınların “*men-i duhül ve intişarı mükerreren tebliğ kılındığı halde*” adı geçenlerin tedarik ve satışının kolaylıkla yapıldığının belirtilmesi kayda değerdir.⁵⁶

⁵⁴ Mesela 5 Aralık 1906 tarihinde Dahiliye Nezareti'nce, Hicaz, Yemen, Trablusgarp ve Bingazi Vilayetleri; Maarif, Hariciye, Zabtiye Nezaretleri ile, Gümrükler, İstanbul Belediyesi ve Posta Telgraf Genel Müdürlüğü'ne yazılan bir yazıda; Fransızca *Matin*, Tatarca *Millet* ve *Tercüman-ı Ahval-i Zaman* adlı iki gazetenin yasaklandığı bildirilmiştir. Dahiliye Nezaretinin emrine göre bu yayınların gerekli kontrol sağlanarak “hiçbir nüshasının ithal ve intişarına meydan verilmemesi, eğer daha önce gelmişler var ise toplattırılarak imha buyrulması” talimatı verilmiştir. BOA. DH.MKT. nr. 1133, 1322 Ts 23. Bu yasağa gerekçe olarak Matbuat-ı Dahiliye Müdürü'nün 3 Aralık 1906 tarihli yazısı ile Tatarca iki gazetenin “yasak ve zararlı resimler ile hezeyan yayan içerikleri”, Fransızca *Matin* gazetesinin 20 Kasım 1906 tarihli nüshasında “zararlı ve melunca” içerikler bulunması gösterilmiştir. Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına Dahiliye Nezaretinden yazılan 4 Aralık 1906 tarihli bir emirle Lübnan'da *Ennasır* gazetesinde Rusya'nın halihazır iç durumuna ilişkin haber yazıldığının görüldüğü bildirilmiştir. Nezaret emrine göre “iğtişâşa dair fıkaret [yazılar] derc ve neşr eylemeleri muvafık olmayacağı”na göre bundan sonra “bu gibi şeylerin neşrettirilmemesinin” sağlanması talimatı verilmiştir. BOA. DH.MKT. nr. 1133-74, 1322 Ts 22. Yine Başkâtiplikten 31 Mart 1907 tarihinde yazılan bir yazıyla, “Rusya'nın müteaddit memleketlerinde neşrolunmakta ve Acemler ve Tatarlar delaletiyle memalik-i şahane ahalisine dağıtılmakta bulunan bir takım Türkçe gazetelerin mündericat-ı muzıralarına binaen [zararlı içeriklerinden dolayı] men ü ithali” için padişah iradesini tebliğ etmiştir. BOA. DH.MKT. nr. 1156-34, 1323 Ma 17.

⁵⁵ BOA. DH.MKT. nr. 1109-54, 1323 Ra 17.

⁵⁶ Verilen emirlere rağmen bu işlemlerin Akdeniz Adaları [Rodos] vilayetinden alınan bir yazıda belirtildiği şekilde, bu gibi zararlı evrakın posta vapurlarıyla gelen giden yolcular tarafından “adaların her tarafı

Sakız Mutasarrıflığı'nın vilayete yazdığı konu ile ilgili bir yazıda "Adalar ahalisinin kavmiyet itibarıyla" yani Rum oldukları için zararlı "şeyleri" getirdiklerini iddiası da ilgi çekicidir.⁵⁷ Böylelikle İstanbul'un kuşkulandığı işleri yapanların gayrimüslimler olduğu ifade edilerek, dönemin her muhalif girişimini "fesatçı", "anarşist", "şer'îr" olarak algıyan paradigmasına uygun davranıldığı söylenebilir.

Yabancı postalar marifetiyle getirilen yayınlar da sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Bu bağlamda Dahiliye Nezaretinden 29 Aralık ve 31 Aralık 1906 tarihlerinde yazılan iki yazıyla,⁵⁸ ülkeye girişi padişah iradesiyle yasaklanmış bulunan Bakü'de yayınlanan Türkçe İrşad gazetesinin,⁵⁹ İstanbul'a Rus postasıyla getirildiğinin tespit edildiği yazılmıştır.⁶⁰

2 Ekim 1907 tarihinde Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğünden yazılan bir yazıda ise⁶¹ Erivan'a "Ümid Kütüphanesi" tarafından basılan "Birinci Fihrist"te "bir takım

kayıp yanaşmasına müsaid bulunduğundan [zararlı yayınlar ve patlayıcı maddeler] ithalatının menî" denizden "tarassud [gözlem] icra etmek üzere beylik bir vapur"a ihtiyaç göstermektedir. Denizden gözlem yapmak üzere talep edilen vapurun sağlanması istenilmiştir. BOA. DH.MKT. nr. 1109-54, 1323 Ra 17.

⁵⁷ BOA. DH.MKT. nr. 1109-54, 1323 Ra 17.

⁵⁸ BOA. DH.MKT. nr. 1137-17, 1322 Ke 16.

⁵⁹ 1905-1907 yıllarında Bakü'de yayınlanmıştır. 116. sayıya kadar Müdür ve imtiyaz sahibi Ahmet Ağayev'dir. Bkz. Emel Erincik, *İrşad Gazetesinin 1905-1906 Yıllarının Kronolojik Fihristi*, İzmir 2009, s. VII.

⁶⁰ Nezarete göre bu zararlı yayın, İstanbul'a "Valide Hanı'nda İranlı tüccardan Hacı Rıza Kuli Ağai Horasani nam şahıs tarafından" getirilmekte ve Rus postasından bizzat alınmakta ve dağıtılmakta olmasına rağmen postahane kapısındaki zabitanın gözlem memuru bu zararlı girişimi rapor etmemiştir. Verilen emirle Rus postahanesinden zararlı yayınların kontrolü için uygun bir memurun tefrik ile yukarıda adı geçen İranlı tüccar için işlem yapılması istenilmiştir. BOA.DH.MKT. nr. 1137-17, 1322 Ke 16.

⁶¹ BOA. DH.MKT. nr. 1207-21, 1323 Te 10.

memnua ve ceraid-i muzırra esamisi olduğundan” anılan yayının ülkeye girişine engel olunması istenilmiştir.⁶² Daha ilginç, 24 Kasım 1907 tarihinde bu yasaklama ile ilgili Hariciye Nezareti’nce yabancı sefaretlere de tebligatta bulunulmasıdır.

Sultan Abdülhamid sadece ülke içi yayınların sansür ve kontrolü ve yurtdışında basılan “muzır” neşriyatın memlekete girmesine karşı tedbir almakla yetinmemiştir. Nüfuzunu kullanarak kendisi için tehlikeli gördüğü neşriyatın mümkünse yasaklanması için girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede tanınmış İslamcı aktivist Sibiryalı Tatar seyyah Abdürreşid İbrahim’in, Petersburg’da çıkardığı Ülfet gazetesinin kapatılması için, Rusya hükümeti nezdinde diplomatik girişimde bulunmuştur.⁶³ Ayrıca Ülfet gazetesinin kimin tarafından yayınlandığının öğrenilmesi için Petersburg’daki sefirine talimat göndermesidir.⁶⁴ Yine Bakü’de Türkçüler tarafından yayınlanan *Hayat* gazetesinin yayınının durdurulması için de Çarlık nezdinde girişimde bulunursa da sonuç alınamaz. Fakat Çarlık, Türkçü

⁶² “Muzır” yayınların ülkeye girmemesi için alınan tedbirlere ilişkin diğer yazışmalar için bkz. BOA. Y.EE.KP. nr. 29-2881, 1324 R 15; BOA. ZB. nr. 21-7, 1323 Ma 18; nr. 22-15, 1323 T 09; nr. 23-109, 1323 Ks 26; nr. 590-94, 1322 H 5; nr. 595-84, 1323 Ni 8; nr. 389-70, 1322 Ke 30; nr. 606-76, 1323 Mar 17; nr. 598-123, 1323 Te 15; nr. 386-78, 1322 H 21; nr. 589-136, 1322 Ni 21; BOA. DH.MKT. nr. 881-17, 1322 C 5; nr. 1160-20, 1323 Mart 21; nr. 2612-86, 1325 N 16; nr. 1207-21, 1323 Te 10; nr. 1259-39, 1326 Ca 5; BOA. MEMKT. nr. 761-40, 1319 Ke 25; nr. 914-39, 1321 Şu 19; nr. 936-24, 1322 H 27; nr. 989-52, 1323 Mar 17; nr. 1060-33, 1324 May 22; nr. 1060-33, 1324 May 22.

⁶³ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 48-69, 1323 Za 30.

⁶⁴ Büyükelçi gazetesinin “İbrahimof Reşid isminde Rusya tebaasından bir şahıs tarafından” çıkarıldığını, İbrahimof’un İstanbul dâhil daha önce Asya ve Afrika’daki faaliyetlerine de dikkat çekmiştir. Sefir gazetesinin yasaklanması için Rus Hariciye Nazırı Kont Lamsdorf’a da çıkarsa da “şu sıralar bu misülli neşriyatın men ü intişarın imkân harici olduğu” cevabını alacaktır.

gazeteyi kendi politikasına aykırı gördüğünden, kısa bir süre kendisi kapatacaktır. *Hayat* gazetesi yerine Bakü'de yine Türkçüler tarafından çıkarılan *Füyûzat* mecmuası ise yayını finanse eden Azerbaycanlı tanınmış zengin ve hayırsever Zeynel Abidin Tagiyef⁶⁵ üzerinde şahsi nüfuzunu kullanan Sultan tarafından kapatılacaktır.⁶⁶

Sultan'ın bir başka basın kontrol yöntemi de, dışarıdaki gazetecileri satın almasıdır. Bu çerçevede Bakü'de Haziran 1905'ten itibaren Türkçüler tarafından yayınlanan *Hayat* gazetesinin İstanbul'da bulunan muhabiri İslamoğlu,⁶⁷ Abdülhamid'in Mısır, Avrupa, Hindistan ve Rusya'da satın aldığı gazetecileri anlatmaktadır.⁶⁸

Zararlı görülen dış basının, mümkünse yayınının durdurulması için girişimlerde bulunan ve anılan yayınların ülkeye girişine karşı yoğun tedbirler alan Sultan, ülke içinde de özellikle gayrimüslim gazetelere karşı da kuşkuyla hareket etmiştir. Özellikle dönem boyunca, ülke

⁶⁵ Azerbaycanlı sanayici ve büyük hayırsever (1838-1924). Büyük servetini ülkesi ve halkının kültürel ve iktisadî gelişimi için sarfettiğinden dolayı minnetle anılmaktadır. Yaqub Mahmudov, *Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası*, c. II, s. 387-391.

⁶⁶ *Füyuzaf*'ın bağlanması hakkında o zaman matbuat sahifalarında yazılır ki: *Türkiya Sultanı Ebdülhamidin taxta çıxmasının 32-ci ildönümündə "Füyûzat" mecmuesinin imtiyaz sahibi H.Z.Tagiyev Mehammad Karim Ağa'nın Azari Türkcasına tercüma etdiyi "Quran"ı altın cildla cildleyerek, Mirza Yusif Talibzada ilə Sultan Ebdülhamide hadiyya göndarir. Hökmdar hediyyanı alarken ona deyir: "Bir şey anlamıram. Hacı Zeynalabdin bay macmuasında mani hacv eder, sonra da hadiyya yollayır". A. Y. Talibzada Türkiyadan Bakiya dönr, hamin sözleri Hacıya çatdır. Hacı da derhal mecmueni bağladır. Füyûzat 1906-1907, Bakü 2006, s. VII.*

⁶⁷ Asıl adı Mehemmed Vaiz Novruzî'dir. *Hayat* dışında *Füyûzat* mecmuasında da yazmıştır. *Füyûzat 1906-1907*, s. 112.

⁶⁸ Bu çerçevede mesela Sultan Abdülhamid düşmanı gazete çıkaran Louis Sabuncu'nun zamanla nasıl padişah meddahi haline getirildiğinin hikâyesi için bkz. Mahir Aydın (haz.), *Sultan Abdülhamid'in Hâl Tercümesi*, İstanbul 1997, s. 18-24.

içinde gayrimüslim basının kontrolünde Musevi basının üzerinde çok durulduğu anlaşılmaktadır. Bu yoğunlaşmanın önemli bir nedeni, ilgili bölümde inceleyeceğimiz gibi, Rusya'daki Yahudi pogromu haberlerinin yayınlanmasının kısıtlanması olmuştur. Diğer neden de 19 Kasım 1905 tarihli bir belgede ifade edildiği gibi "İzmir'de neşrolunan Musevice *Alno de Liste* gazetesindeki Rusya'daki idare-i meşrutiyet ilanı hakkında bir fıkra" görülmesidir.⁶⁹

İncelediğimiz dönem boyunca sansür ve kontrolün, istibdadın karakteristiği olarak ağırlığını her zaman koruduğu saptanmakla beraber, Rus-Japon Savaşı'nda kimin kazanacağını belli olmadığı safhasında, kısmi bir gevşeme görülürken,⁷⁰ Rus hezimetinin netleşmesinden sonra, ağır bir yoğunlaşma tespit edilmiştir.

1.3.2. "Anarşistlere"⁷¹ Karşı İşbirliği

Rusya ve Almanya hükümdarları, rejim karşıtı faaliyetlere karşı işbirliği çareleri aramışlar, bu girişimlerine Sultan Abdülhamid'i de katmak istemişlerdir. Osmanlı arşiv belgelerine göre bu tarz girişimler, 1898 yılı gibi erken bir tarihte gündeme gelmiş görünüyor.⁷² 1905 yılında yine aynı taleplerin gündeme gelmesi üzerine Sultan Abdülhamid Sadrazam, Nazırlar, Serasker, Şeyhülislam, Şura-yı Devlet Reisi, Sadaret Müsteşarı ve Tophane-i Âmi-re Müşiri'nden oluşan "*Meclis-i Mahsusa*" kurarak konuyu inceletmiştir.

⁶⁹ BOA. DH.MKT. nr. 1027-26, 1323 L 06.

⁷⁰ Rusya'daki kargaşalıkları haber yapan gazetelerin Memalik-i Osmaniye'ye girmelerinde mahzur olmadığına dair Dahiliye Nezareti talimatı. BOA. DH.MKT. nr. 930-15, 1322 Za 26.

⁷¹ Rus Devrimi'nde anarşistlerin rolü için bkz (Avrich, 1992). Paul Avrich, *Kendi Belgeleriyle Rus Devrimi'nde Anarşistler*, (çev. C. Kanat), İstanbul 1992.

⁷² BOA. İ.HR. nr. 383-1321, 1321 M 15.

Yukarıda bahsedilen üst düzey Meclis-i Mahsusa'ya görüş sunmak üzere Daire-i Hariciye İstişare Odası'nın hazırladığı görüşte anarşist, şu şekilde tanımlanıyor:⁷³

Her gûna teşkilat-ı içtimaîyeyi tahrib kasdını tazammun eden ef'âl ve teşebbüsata anarşistlik ıtlak olunur [sosyal teşkilatı tahrip kastı taşıyan her türlü eylemler ve girişimler anarşistlik sayılır]. Saltanat-ı seniyyenin şekli idare-i hazırasının ve hukuku mukaddes-i hükümdari hazret-i şehriyarinin hall ve pezir olması maksadıyla ika olunan ef'âl ve teşebbüsat dahi anarşistliktir. Ef'âl-i mezkûrenin mürettip ve müteşebbisleri kendilerine ne nâm verirlerse versinler anarşist addedilirler.

Ceza kanuna konulması düşünülen bu maddeye göre, Sultan'ın istibdad idaresini gevşetmesi talebi dahi anarşistlik çerçevesinde değerlendirmek mümkün olacaktır. Doğal olarak padişahın tahttan indirilmesi maksadıyla yapılan girişimler de anarşistlik sayılacaktır. Padişah bu madde ile Jöntürk muhalefetine tam anlamıyla anarşistler olarak damgalayabilecektir. Söz konusu dönemde anarşist kelimesinin neredeyse katil anlamına yakın bir içerik hatırlattığı düşünülürse, Sultan Abdülhamid'in bir taşla iki kuş vurmak istediği açıktır. İlerideki bölümlerde göreceğimiz gibi, daha sonraki dönemde resmî yazışmalarda muhalefetten bahsedilirken anarşist benzeri “fesinde” ve “müfsid” nitelemeleri yoğunlaşacaktır.⁷⁴

Uzun görüşme ve yazışmalardan sonra Petersburg'da

⁷³ BOA. İ.HR. nr. 383-1321, 1321 M 15.

⁷⁴ Mahir Aydın, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Anarşistler ve Anarşi Kavramı”, 21. Yüzyıla Girerken Sultan II. Abdülhamid Dönemini Yeniden Değerlendirmek Sempozyumu, İstanbul 20-21 Aralık 1997, Yayınlanmamış tebliğ (Tebliğ metninden faydalanmama izin veren Prof. Dr. Mahir Aydın'a şükran borçluyum).

14 Mart 1904 tarihinde Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, Osmanlı Devleti [ile Bulgaristan], Danimarka, Sırbistan, İsveç, Norveç ve İsviçre arasında “*Anarşistlerin iadesi ve bunların etvar ve harekâtı hakkında teati-i malumat edilmesi zımında itası lazım gelen tedbirleri havi mukavele*” imzalanmıştır.⁷⁵

Bu protokole göre imzacı devletlerin her biri, anarşistlerin faaliyetlerini takip etmek için bir polis idare merkezi kuracaktır. Bu polis idare merkezi, diğer ülkelerin merkezlerine anarşistlerin eşkâlleri ve sabıkalarını ve mahkûm ise fotoğrafını göndereceklerdir.

Anarşistin komşu ülkelere geçişi ile ilgili ayrıntılar ilgili devletlere bildirilecektir. Eğer bir anarşist ikamet ettiği bölgeden ayrılır ve nereye gittiği bilinmezse, diğer ülkelerin polis idare merkezlerine kayıp anarşistin bulunması için bilgi verilecektir.

Her polis idare merkezi “*anarşistlik mahiyetini haiz tertibat-ı fesadiye-i cinaiyeye dair alacağı bilcümle malumatı*” imzacı devletlerin merkezlerine geciktirmeden aktaracaktır. Diğer devlet merkezlerinin sorduğu soruları, idare merkezleri geciktirmeden cevaplayacaklardır.

Protokole konan bir rezerv ile, Rusya’da bulunan ve Osmanlı uyruğu olan Ermenilerin ülkeye dönüşleri kapsam dışı bırakılmıştır. Sultan Abdülhamid’in ısrarı ile protokol imzalanırken, Sefir Hüsnü Paşa konu hakkında aşağıdaki takriri vermiştir:⁷⁶

İşbu protokol mevad-ı münderecesinin [içindeki maddele-

⁷⁵ Söz konusu protokolün Türkçe metni EK-1’dedir. Uzun müzakerelerden ve yazışmalardan sonra imzalanan protokolle ilgili diğer ayrıntılar için bkz. BOA. Y.A.HUS. nr. 471-114, 1322 S 12; nr. 469-91, 1322 M 16; nr. 477-19, 1322 C 03; nr. 483-39, 1320 Ke 30; 466-50, 1319 Ks 25; nr. 465-5, 1321 Za 1; BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 51-65, 1325 Za 12; BOA. İ.HUS. nr. 104-1321, 1319 Mar 17; nr. 113-1321, 1319 Ks 7.

⁷⁶ BOA. Y.A.HUS. nr. 469-45, 1322 M 10.

rin] Rusya’da bulunan bazı sınıf Ermeni muhacirinin avdetine dair Bâbâli ile Rusya hükümeti beyninde mevcut itilafata bir vecihle [dokunmayacaktır].

Osmanlı Devleti Büyükelçisinin takriri kabul edilerek, imzalanan protokole de yazılmıştır.⁷⁷ Protokol imzalandıktan sonra bile Padişah, nazırlardan bir Meclis-i Mahsus-i Vükela teşkil ederek, protokolün Ermenilerin ülkeye dönmemesi rezervinin uygulanması ile ilgili konular üzerinde durulmuştur.⁷⁸

Ayrıca Başkâtipliğin 10 Nisan 1904 tarihli yazısı ile Padişah’ın konu üzerinde hassasiyeti, Petersburg Sefaretine vurgulanmıştır.⁷⁹ Petersburg sefiri Hüsnü Paşa bunun üzerine Rus Hariciye Nazırı Kont Lamsdorf ile görüşerek, Sultan’ın “*Ermeni eşkıyası meyanında Rusyalı olanların Rusya’ya avdetlerinin tabii olduğunu, bunların iadeleri halinde kabul edilmeleri için, ilgili memurlara emir verilmesi*” ricasını iletmiştir. Nazır bu talebe ilişkin ilgililere gereken emirleri vereceğini ifade etmiştir.⁸⁰

1.3.3. Rus Çarı ile İyi Geçinme Politikası

Sultan Abdülhamid kuzeydeki komşuyu kışkırtmamak için, Çar’ın şahsı ile iyi geçinmeyi ilke edinmişti. Hatta Çar’a karşı iyi niyetini göstermek için her fırsatı kullanmaya çalışmaktaydı. Bu kapsamda “*Rusya’nın Çar, yâni mutlak hükümdârının yaz aylarını geçirdiği Kırım kıyı şehri Yalta’ya her yıl gelişinde, Osmanlı Sultanı Abdülhamid’in değerli armağanlarla bir hey’et göndermesi ve ‘hoş geldiniz’ demesi...*”

⁷⁷ BOA. Y.A.HUS. nr. 469-91, 1322 M 16

⁷⁸ BOA. Y.A.HUS. nr. 470-69, 1322 M 25.

⁷⁹ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul 2007. s. 236.

⁸⁰ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 45-68, 1322 M 28.

uygulamasını,⁸¹ Çar'a gönderilen heyet içinde bulunan Hüseyin Rauf [Orbay] zikretmektedir.⁸²

Sultan, Çar'ın şahsı ile iyi geçinme ilkesi çerçevesinde Çar ailesinin doğum günleri, doğumları gibi olayları da gönderdiği mesaj ve hediyelerle mutlaka kutlamaktadır. Bu kapsamda 1904 yılında doğmuş olan Çar'ın oğluna, çok kıymetli bir kilimi hediye olarak göndermiştir.⁸³ Sultan Abdülhamid'in Çar ve Çariçe'nin yeni yıllarını kutladığı, hanedan mensuplarının karşılaştıkları hastalık ve kaza gibi hallerde iki ülke arasında dostluk ve iyi niyet dileklerini içeren telgraflar gönderdiği de bilinmektedir.⁸⁴

İyi geçinme politikası çerçevesinde,⁸⁵ muhtemelen

⁸¹ Rauf Orbay'a göre bu ziyaretin nedeni "Ruslar'ı Edirne'ye kadar getiren 1827 Harbi yenilgisinden sonra imzalanan Hünkâr İskeleyi Anlaşmasının ağır hükümleri arasında, Kırım'ı kayıtsız-şartsız Rus toprağı, sayan maddenin sonuncu fıkrasına, Çar'ın buralara gelmesi hâlinde Padişah'ın dostluğunu tekrarlamasını imkân vermek için bu madde konulmuşmuş..." Cemal Kutay, *Rauf Orbay 1881-1964 Hayat Hatıraları*, 2 bs., c. I, İstanbul, Promat Basım Yayın, 1997, s. 206. Oysa "...aslında her vesile kadim ve cesim düşman olan iki devlet arasında mutabakat tesisine ve dostane münasebetlerin devamına çalışıldığını söylemek gerekir." (Mahir Aydın, "Livadya Sefaretleri ve Sefaretnameler", Belgeler, (1992) c. XIV, sy.18, s. 322.) Çar'a gönderilen sefaret heyetlerinin sunduğu hediyelere ilişkin bkz. A.g.e., s. 326.

⁸² Cemal Kutay; *Rauf Orbay 1881-1964 Hayat Hatıraları*, İstanbul, 1997, c. I, s. 205.

⁸³ "A Present with a Curse, The Sultan's Rug", 16 October 1905, (çevirimiçi) <http://paperspast.natlibs.govt.nz:http://paperspast.natlibs.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&cl=search&d=TS19051016.2.7.3&srpos=45&e=01--1904---1908--100--1-byTI---OTurkey+Russia-->, 09 Aralık 2011. Sultan Abdülhamid'in bu hediyesinin Çar ailesine uğursuzluk getirdiğine birçok insan inanmıştır.

⁸⁴ Abdülkadir Özcan ve İlhan Şahin; "II. Abdülhamidin Hususi Mektub ve Telgrafları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s. 34, 1984, s. 423-426, 429.

⁸⁵ 1905 Ekimi başı tarihli bir Osmanlı diplomatik belgesine göre "memalik-i ecnebiyeden gelen mazanne-i su-i eşhasa" karşı ne işlemler yapıldığı Rusya'ya sorulmuştur. Bu girişimde Rusya'ya şirin görünme güdüsü-

Mart 1904'te Sultan Abdülhamid, İstanbul'daki Rus sefirine bir “*beyanname-i seniyye*” göndermiştir.⁸⁶ İçeriğini bilmediğimiz bu evraktan, Rus Çarı'nın “*fevkaledede müteşekkîr ve memnun olduklarının*” Sultan'a bildirilmesi için İstanbul'daki Rus sefirine talimat verdiğini Hariciye Nazırı, Petersburg'daki Osmanlı sefiri Hüsnü Paşa'ya bildirmiştir.

Benzer çerçevede Sultan Abdülhamid'in 9 Nisan 1904 tarihli telgrafı gereği, Rus Çarı'na iletilmek üzere mahiyeti açıklanmayan mesajı, Hariciye Nazırı Kont Lamsdorf'a ilettiği haberini, 14 Nisan 1905 tarihiyle Başkâtipliğe sunan Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'nın raporu⁸⁷ Sultan Abdülhamid'in Rus hükümdarı ile iyi geçinme arzusuna örnek verilebilir.

Çar'ın ve ailesinin mutluluk vesileleri yanında, acı zamanlarında da Sultan Abdülhamid moral destek göstermeyi de ihmal etmemektedir. Bu çerçevede sertlik yanlısı İçişleri Bakanı Plehve'nin 15 Temmuz 1904 tarihinde devrimciler tarafından öldürülmesi üzerine, Sultan Abdülhamid'in taziye mesajının Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa tarafından Rusya Hariciye Nazırı nezdine “İmparator Hazretlerine iblağ edilmek üzere” bildirildiği, 1 Ağustos 1904'te Başkitabete bildirilmiştir.⁸⁸

Mart 1905'te Mukden'de, Rus ordusunun mağlup olduğunun ajans haberleriyle duyulması üzerine Sultan Abdülhamid, Petersburg Sefaretine gönderdiği şifreli telgrafta Çar'a iletilmek üzere şunları bildirmektedir:⁸⁹

Mukden taraflarında Rusyalıların zayıat-ı azîmeye duçar oldukları muharrer olduğundan hem-civarlık münasebetiyle

nün varlığı da ileri sürülebilir. BOA. Y.A.HUS. nr. 493/103, 1321 E 18.

⁸⁶ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 45-53, 1322 M 6.

⁸⁷ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 45-67, 1322 M 28.

⁸⁸ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 46-30, 1322 Ca 19.

⁸⁹ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 47-32, 1322 Z 29.

şu hal badi-i teessüf olmakla beraber İmparator hazretlerince bundan dolayı husulü tabii olan teesüratına iştirak olunduğuna emniyet buyuracaklarına şüphe yoktur.

Aynı telgrafta Japonya ile savaş başlamazdan birkaç ay önce bizzat Sultan tarafından, Çar'ın İstanbul'daki sefirine doğrudan muhtemel savaştan, iyi sonuçlar doğmayacağı gerekçesiyle kaçınılmasını, bir komşuluk hukuku gereği olarak söylediği hatırlatılmıştır:

Muharebeye beda [başlama] edilmezden birkaç ay evvel birçok sebeplerden dolayı vâki olan hissiyata binaen, işbu muharebe hakkında hukuk-ı hem-civariye ve Rusya'nın böyle müşkilatı Devlet-i Aliyye için de iyi bir şey olamayacağına binaen, Dersaadet'te bulunan Rusya sefirine taraf-ı eşref-i cenab-ı padişahiden bizzat ve bil-vasıta ihtarat ve mütalaaat icra buyrulmuş...

Bu telgrafta “zamanında ben söylemiştim” mesajı yanında örtük olarak, “mağlubiyetiniz bizim için de kötü oldu” empati mesajı mevcuttur. Sultan'ın, Rusların mağlubiyetlerini dahi dostluk göstermek için, fırsat olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Çar ailesi dışında devlet olarak da, Rusya'yı kışkırtabilecek her türlü uygulamalardan kaçınılmasına dikkat edilmiştir. 1899 yılında Rusya Sefareti tarafından, Rusya vatandaşlarının Osmanlı ülkesinde bazı işlerini yürütürken zorluklarla karşılaştıkları yönündeki şikâyeti üzerine “Söz konusu işlerin adalet ve hakkaniyet çerçevesinde süratle tamamlanması” ve “işlerin tehir edilmemesi için lazîm gelenlerin yapılması” irade edilmiştir.⁹⁰ Keza 28 Haziran 1904 tarihli bir padişah iradesiyle de Karadeniz'e yıllık manevra için açılan Rus donanmasının “Osmanlı sahillerine gelmesi halinde

⁹⁰ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, s. 230.

kendilerine dostça muamele edilmesi ve şikâyet sebebi olabilecek bir harekete meydan bırakılmaması” talimatı verilmiştir.⁹¹

Sultan Abdülhamid’in dönem boyunca, kendi güçsüzlüğünün farkında olarak Çarlık Rusya’sı ile iyi geçinmek için, hemen her fırsatı kullandığı hatta bazen fırsatlar yaratmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

1.4. Devrim Kivılcımı: Aralık 1904

Rusya’da 1900’lü yılların başında muhalefet, liberaller ve sol kanat olarak iki ana grupta toplanmıştı. Liberalleri Zemstvo Anayasacılar Birliği ile Özgürlük Birliği temsil ederken, sosyalistleri “SR” [es er] olarak bilinen Sosyalist Devrimciler ve içinde Lenin ve Troçki gibi devrimcilerin bulunduğu Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi temsil ediyordu. Sosyalist Devrimci Partinin kökleri 19. yüzyıl başlarına giden “narodnik”çi gelenekten gelirken, diğer parti Bolşevik ve Menşevik⁹² kanatları ile Marksist’ti. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi adıyla 1898 yılında kurulmuştu.⁹³

Narodnikçi gelenek terör mirasını Sosyal Devrimcilerle sürdürüyordu. Temmuz 1904’te bir SR militanı, katı tutumu yüzünden halkın nefretini kazanmış olan İçişleri Bakanı Pheleve’yi öldürdü.⁹⁴ Kötü şöhret sahibi Pleheve’nin devrimciler tarafından katlinden sonra *The Manchester Guardian* gazetesinde yapılan bir değerlendirmede, Pleheve’nin

⁹¹ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, s. 239.

⁹² 1905 ve 1917 Rus devrimlerinde Menşeviklerin rolü hakkında bkz. Abraham Ascher, *Kendi Belgeleriyle Rus Devrimi’nde Menşevikler*, (çev. C. Kanat), İstanbul 1992.

⁹³ Abraham Ascher, *Russia A Short History*, Oxford, Oneworld Publications, 2002, s. 134.

“Dahiliye Nazırı Fon Plev’in Katli ve Tercüme-i hali”, *Şarki Rus*, 2 (106), 18 Temmuz 1904, s. 2.

mutlakiyetçiliğin bir aparatı olduğu, köylüleri falakaya yatırmak gibi uygulamaları olduğuna da işaret edilmiştir. Kendisi için “Bütün Rusya’nın Diktatörü” denildiğine de atıfta bulunulmuştur.⁹⁵

Kanlı Pazar’dan hemen önce doktor Abdullah Cevdet’in bir yazısında Temmuz ayında öldürülen İçişleri Bakanı Pheleve’nin ne kadar Meclis düşmanı olduğunu gösteren bir alıntı kendine yer bulmuştur.⁹⁶

*Prens Meçeski’nin hatıratı Rusya’da neşr olunmuştur. Pheleve’ye aid fıkrayı nazar-ı ibrete arz edilmeye şayan gör-
dük.*

‘Bir gün Dahiliye Nazırı sabıkına dedim ki: Bir idare-i mevkiye teşkil edilse, orada devlet vekilleri ile milletvekilleri ile umûr-ı umumiye-i istişare edebilseler, ne kadar müfid [faydalı] olur. Pheleve bana şu cevabı verdi:

Hayır mümkün değildir... Bir devlet memurunu, kendisinden daha dirayetli olabilen bir millet vekilinin muvacehesinde bulunmak tehlikesine, arz etmemeli. Bu hal devletin şan ve şerefine mazarrat iras eder [leke getirir]!’ Ne yaman bir surette itiraf ediyor!

Kuruculuğunu İshak Sukuti’nin yaptığı Jöntürk yayın organlarından *Osmanlı* dergisinde, 5 Eylül 1904 tarihinde yayınlanan bir haberde ise kötü şöhretli Rusya İçişleri Bakanı’nın öldürülmesi üzerine Sultan’ın acilen Petersburg sefiri Hüsnü Paşa’dan cinayetin ayrıntılarını talep ettiği yazılıydı. *Osmanlı*’nın haberine göre Sultan’ın bununla maksadı kendisine karşı benzeri bir girişime karşı tedbir almaktı.⁹⁷

⁹⁵ “M. de Pleheve’s Career”, *The Manchester Guardian*, 29 July 1904, s. 5.

⁹⁶ Abdullah Cevdet, “Cuma Selamlığında Dinamit”, *İctihad*, (8), Temmuz 1905, s. 11.

⁹⁷ Murat Yaşar, *The Russian Revolution of 1905 in the Ottoman Empire*, Bil-

1904 sonbaharında liberaller anayasa ve siyasî reform çağrısı yaptılar. 13 Aralık 1904'te Moskova Şehir Duması, seçilmiş milli yasama meclisi, tam bir basın özgürlüğü, din hürriyeti talep ettiler. Benzeri tasarı ve talepler diğer şehir Dumalarınca da dile getirildi. Kasım 1904, Nisan 1905 ve Kasım 1905'te düzenlenen bir seri Zemstvo kongrelerinde de ulusal yasama meclisi; erkek nüfus için genel oy hakkı, köylüler arasında açlığın azaltılması için özel mülkiyetteki toprakların kamulaştırılması gibi taleplerde bulunuldu.⁹⁸ Zemstovoların bu talepleri Jöntürk basınında "muhtıra" olarak görülecekti.⁹⁹

Bu taleplerin çoğunu karşılamak üzere Çar, 25 Aralık 1904'te Zemstvo meclislerinin ve yerel belediye meclislerinin genişletilmesi, sanayi işçilerine sigorta, sansürün kaldırılması gibi konularda vaatler içeren bir manifesto yayınladı. Ancak söz verilenler arasında, seçilmiş milli bir meclis yoktu. Çar'ın manifestosundan hemen sonra, Kahire'de yayınlanmakta olan Jöntürklerin *Türk* gazetesi 29 Aralık 1904 tarihli sayısında "Çar'ın açıkladığı ıslahatların aşağıdan, *halktan gelen baskılar yüzünden*" olduğunu yazıyordu.¹⁰⁰ Ayrıca "*Rus halkının çektiği ızdıraptan tahtın zulmün şerrini pekiyi bilmekteyiz*" denilerek Abdülhamid'e gönderme yapmak da ihmal edilmemişti.

Aralık 1904 sonunda Petersburg'da Putilov sanayi tesislerinde başlayan greve, diğer fabrikalarda çalışan işçiler de katılınca, şehirde grevci işçi sayısı 80000'in üzerine çıktı. Rusya artık adım adım bir devrim ortamına sürük-

kent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, s. 53.

⁹⁸ Nader Sohrabi, *Constitutionalism, Revolution and State: The Young Turk Revolution of 1908 and The Iranian Constitutional Revolution of 1906 with Comparisons to the Russian Revolution of 1905*, Unpublished doctorate thesis, The University of Chicago, s. 1428.

⁹⁹ Murat Yaşar, a.g.e., s. 51-52.

¹⁰⁰ Murat Yaşar, a.g.e., s. 51.

lenmekteydi. Jöntürk muhalefetine *Osmanlı* ve *Türk* gibi yaygın organlarında, 1904 yılının son aylarında Rusya’da meydana gelen kargaşa haberleri ayrıntılarıyla okuyucularına aktarıldı. Bu haberlerde miting ve gösterilere ne kadar kişinin katıldığı ve bu gösterilerin, Kazak birliklerince nasıl dağıtıldığı gibi ayrıntılara yer veriliyordu.¹⁰¹

Üçüncü bölümde incelendiği gibi, Çar’ın uzlaşmaz tutumu dolayısıyla çıkan Japon Savaşı 11 aydır, Ruslar adına herhangi bir başarı olmaksızın ağır kayıplarla sürdürülmekteydi. Ocak ayının ikinci günü Uzak Doğu’nun tahkimli deniz üssü Port Arthur’un, on binlerce muharip unsurunun varlığına rağmen, Japon ordusuna teslim olması Çarlık üzerinde korkunç bir moral çöküntüsü, devrimciler üzerinde de büyük bir sevinç ve heyecan yaratmıştı.

Ancak Çarlığın yaşadığı derin krizlere rağmen, devrimciler açısından Kanlı Pazar’ın hemen öncesinde durum, pek parlak görünmüyordu. Devrimin önderi Lenin olaylardan 12 yıl sonra bir yabancı heyete yapmış olduğu “1905 Devrimi Üzerine” adlı konuşmada şu tesbiti yapmıştır:¹⁰²

22 Ocak (ya da, eski takvime göre 9 Ocak) 1905’ten önce, Rusya’nın devrimci partisi, küçük bir insan grubundan oluşuyordu. Ve o günün reformcuları (aynen bugünün reformcuları gibi) bize, alayla ‘tekke’ adını takmışlardı. Birkaç yüz devrimci örgütleyici; yerel örgütlerin birkaç bin üyesi; esas olarak dışarıda basılan, inanılmaz zorluklarla ve birçok kurban pahasına Rusya’ya gizlice sokulan ve ayda bir yayınlanan yarım düzine devrimci gazete. 22 Ocak 1905 öncesinde, Rusya’daki devrimci partiler ve özellikle devrimci Sosyal Demokrasi böyleydi. Bu durum, Rusya’da henüz devrimci bir

¹⁰¹ Murat Yaşar, a.g.e., s. 52.

¹⁰² V. I. Lenin, “1905 Devrimi Üzerine Konuşma”, (Düzenleyen İ. Kaplan), 1977, <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1855>, 24 Aralık 2011.

halk yok diyen dar kafalı ve küstah reformcuların iddiasına, biçimsel haklılık kazandırıyor.

Bütün bu şartlara rağmen Rusya, birisinin kibritle çakararak kontrol edilemez bir yangını çıkartabileceği potansiyele taşıyordu. Kibriti kısa bir süre sonra bir papaz çakacaktı.

Bütün bu gelişmeler olurken Yıldız Sarayı da olayları dikkatle izliyordu. Kanlı Pazar'ın hemen öncesinde İstanbul'a yollanan bir raporda yer verilen, Çarlık hükümetinin sertleşeceğine ilişkin beyanname, ortamın gerileceğinin habercisiydi.¹⁰³

Halihazır aleyhinde icra olunan bu hareket [Zemstvo temsilcilerinin Yasama Meclisi talebi] minel-kadîm imparatorluğun kavaid-i esasiyesine sadık kalmış olan Rus kavminin arzusu hilafında bir şey olduğu halde, bu kıyam gûya âmâl-i temenniyat-ı umumiye mutabık gibi gösterilmiştir. Elyevm Rusya'nın geçmekte olduğu bu meşakkatli ve zahmetli seneyi nazar-ı itibara almayarak ve imparatorluğun kavaid-i hayatiyesince esaslı bir tahavvül icrası mucib-i muhakkak olacağı hayal-i hâmina kapılarak, bu kıyama dahil olan kesân ve azânın selametine değil, belki düşmanlarının menâfine hizmet etmiş bulunuyorlar.

Petersburg'dan Sultan'a gönderilen bu rapor Rusya'daki gelişmelerin ülkenin iyiliğine değil, düşmanların çıkarına hizmet ettiği şeklindeki "klişe" bir algıyı yansıtmaktaydı.

Diğer taraftan Osmanlı Paris Büyükelçiliği de Fransa'da Sosyalist Parti lideri Jores'in Rusya'da muhalif partiler tarafından siyasî ve sosyal reformlar yapılması talebini içeren beyannameye ilişkin görüşlerini, düzenli olarak İstanbul'a aktarmaya özen göstermekteydi.¹⁰⁴

¹⁰³ BOA. Y.A.HUS. nr. 483-042, 1322 Za 11.

¹⁰⁴ BOA. Y.A.HUS. nr. 483-39, 1320 Ke 30.

2. Rus Devrimine Giden Yolda 1904-1905 Rus-Japon Savaşı ve Osmanlı Devletindeki Yansımaları

1905 Devrimi Uzak Doğu'daki savaşıla iç içedir. Rusya'daki kargaşıa savaşıın sonucuna etki ettiği gibi, savaşıın felâketlerle sürmesi de, devrim hareketlerinin ivmesini artırmıştır. Başka bir ifadeyle 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, 1905 Rus Devrimi'nin tetikleyicisidir. Rusların Uzak Doğu'da aldıkları ağır yenilgi, Çarlığa karşı mücadele eden Rusya'daki devrimcileri heyecanlandırıp motive ettiği kadar, Sultan Abdülhamid istibdadına karşı mücadele eden Jöntürk muhalefetini de yakından ilgilendirmiştir. Japonların Ruslara karşı kazandıkları her muharebe, Jöntürkler tarafından otokrasinin, dolayısıyla da Abdülhamid rejiminin kaybı olarak görülmüş ve alkışlanmıştır.

Bu savaşıın ortaya çıkışından itibaren Jöntürk muhalefeti ve Yıldız Sarayı'nın izlediği politikalar, 1905 Rus Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkileri konusunda açık ipuçları vermektedir.

2.1. Sultan Abdülhamid'in Kriz Yönetimi

Rus-Japon Savaşı, savaşıan ülkeler dışında her çevreden daha çok, yakından merakla takip edildiği ülke, Osmanlı

İmparatorluğu olmalıdır. Savaşın gidişatı Sultanı endişelendirmiş, çeşitli kesimlerdeki halkı ve Jöntürk muhalefeti heyecanlandırmıştır. Tabii Japonların Ruslar karşısında kazandığı başarıların Yıldız'da, Jöntürk muhalefesinde ve halkta tepkileri farklı olmuştur.

Uzak Doğu'da Rusların Japonlar karşısında mağlubiyetlerinin kesinleşmek üzere olduğu günlerde, dış basında yayınlanan bir yazıda, bu yenilgilerden ve Rusya'daki iç çalkantılardan dolayı, Sultan Abdülhamid'in çok endişeli olduğu belirtilmiştir.¹ Yazıya göre Sultan, Çarlığın Uzak Doğu'da yara alan prestijine, Balkanlar ve Anadolu'da itibar kazandırma arzusunu kavramıştır. Yazıya göre, Rusya'daki olayların yankıları, Yıldız Sarayı'nın duvarlarında yaptığı gürültü ve yarattığı endişe kadar, Osmanlı topraklarında etki yaratmamıştır. Rusya'nın, Türkiye'nin can düşmanı olmasına rağmen, Mançurya'da Rus ordusunun hali ve Rusya'daki iç kargaşalar, hiç kimseyi Sultan Abdülhamid kadar endişelendirmemiştir.

Dönemin tanınmış İngiliz hukukçusu Profesör Dicey, Rus-Japon Savaşı'nın âkibetinin daha net olarak belli olmadığı bir dönemde, Uzak Doğu sorunlarına ilişkin yazdığı bir makalede, Rusların savaşı kaybetmeleri halinde Balkanlara dönüp, gayrimüslim unsurları Türkiye'ye karşı kışkırtacağını yazmıştır.² Dicey, "*Avrupa'nın en uzak görüşlü ve keskin zekâlı adamı*" Sultan Abdülhamid'in endişesini "*Ruslar Uzak Doğu'da tutunurlarsa Türkiyeyi yalnız bırakırlar. Fakat orada mağlup edilirlerse, Yakın Doğu'ya dönüp bana saldıracaklar*" şeklinde ifade ettiğini ileri sürmektedir.

Yukarıda belirtilen endişeleri taşıdığı anlaşılan Sultan, savaş boyunca çok dikkatli bir politika gütmüş ve savaşan devletlere karşı tarafsız olduğunu hissettirmeye yoğun bir çaba göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin dış temsilcilikleri

¹"Curzon and the Sultan", *Star*, 22 May 1905, s. 4.

²"The Brink of a Volcano", *Bush Advocate*, 13 February 1905, s. 4.

de, Batı Avrupa'dan Endonezya ve Hindistan'a kadar geniş bir alanda, savaşın etkilerine ilişkin gözlem ve değerlendirmelerini payitahta aktarmışlardır.

Rusya ile ilgili kayda değer her gelişme, vakit geçirilmeden padişaha sunulmuştur. Hemen hiçbir ayrıntı kaçırılmak istenilmemiştir. Rusya'da *Novoye Vremya* gibi önemli gazetelerde yayınlanan bazı makale ve yorumlar dahi, hemen aynı gün Türkçeye çevrilerek İstanbul'a yollanmıştır.³ “*Tasnif dışı*” olduğu düşünülen bu iletiler diplomatik hiyerarşi ile padişaha çıkarken, diğer raporlar genellikle doğrudan padişaha sunulmuştur.

Coşima Boğazı'nda Rus Baltık Donanması'nın imhası, 1 Haziran 1905 tarihinde Petersburg sefiri tarafından gönderilen ayrıntılı raporda,⁴ “*dahilen şimdikinden büyük bir galeyan-ı efrad-ı umumi zuhurundan, hükümet-i müşarünileyha ziyadesiyle endişe ile ihtiyat üzere bulunduğu*” değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan o zaman ‘*erbabı fesat*’ denilen muhalefetin çıkardığı gazetelerin de muntazaman getirtilip incelendiği anlaşılmaktadır. Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın aktardığına göre “*Osmanlı, Yıldız, Sada-yı Millet, Errakip, Türk, Şûra-yı Ümmet, Meşveret, Mizan, Ahali, Terakki, Hilâfet, Sancak, Havatır, Yıldırım, Arnavutluk, Selâmet, Hak, İstikbal, Meşrutiyet ve Emel*” takip edilen yayın organlarıdır.⁵ Sultan'ın bu yayınlarla, Rusya'daki sosyal ve siyasî kargaşa ile Rus-Japon Savaşı hakkında çıkan ve kendisini çoklukla hakaretle eleştirildiği yazılardan haberdar olduğu söylenebilir.

Savaş ve Rusya'daki gelişmeleri yakından takip etmek isteyen Sultan'ın sadece resmî bilgi kanallarıyla yetinmediği görülmektedir. 20 Kasım 1904 tarihinde Rus Hariciye Nezaretinden İstanbul Rus Sefaretine çekilen ve kopyası

BOA. Y.A.HUS. nr. 486-29, 1322 S 6.

⁴ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 47-27, 1323 Ra 26.

⁵ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, s. 258-259.

elde edilen telgraftan,⁶ Orman ve Maadin Nezareti eski başkâtibi “*Serkis kulları*” tarafından gönderilen arıza⁷ ile “*nukat-ı mühimmeye dair istitlaat*” ve “*Vaşington sefir-i esbakı Aristarki Bey*” raporlarına⁸ kadar çeşitli kaynaklardan da istifade etmiştir.

Rus-Japon Savaşı’nın bütün safhalarını, mabeynde oluşturduğu merkezde haritalar üzerinde gününe takip dikkatle takip ettiği söylenen Padişah,⁹ olayların başından itibaren Rusya’yı kışkırtmamak için, özenli bir siyaset izlemeye çalışmıştır. Bu çerçevede Uzak Doğu Filosu Japonlar tarafından imha edilen Rusya’nın Karadeniz Donanması’nı Boğazlardan geçirerek, harekât sahasına sevk etme talepleri İngiltere’nin itirazları da hesaba katılmak üzere idare edilmeye uğraşılacaktır. Esasen 1891 yılında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bir anlaşmaya göre, silah ve cephane taşıyan harp gemilerinin Boğazlardan geçişi yasaklanmıştı.¹⁰

Mançurya’da Rus-Japon Savaşı’nın çıkmasından iki ay kadar sonra, Nisan 1904’te İstanbul’daki Rus Büyükelçisi, 930000 sterlinlik 1878’den kalma harp tazminatının ödenmesi için Bâbiâli’ye baskı yapmaya başladı. Bunun nedeni Karadeniz Filosu’nun Boğazlardan geçişi için, izin temin etmeyi kolaylaştırmaktı.¹¹ Bu arada 22 Temmuz

⁶ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 46-81, 1322 Ş 28.

BOA. Y.PRK.OMZ. nr. 3-73, 1325 Z 29.

⁸ BOA. Y.A.HUS. nr. 496-086, 1323 L 14.

⁹ Cemal Kutay, *RaufOrbay 1881-1964 Hayat Hatıraları*, İstanbul, 1997, c. I, s. 334.

¹⁰ Selçuk Esenbel, “The Impact of the Russo-Japanese War on Ottoman Turkey”, *Shingetsu Electronic Journal of Japanese-Islamic Relations*, 4, September 2008, s. 19.

¹¹ Mart 1905’te Rusya’nın alacak iddialarıyla ilgili olarak Petersburg sefirine yazılan bir direktifte İstanbul’daki Rusya Sefaretinin “*yalnız aslı olmayan gayet eski bir takım alacak iddialarıyla meşgul olmakta olduğu*”nun Rus makamlarına iletilmesi istenilmiştir. BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 47-32,

1904 tarihinde Londra’da üst düzey bir yetkili Japon hükümetinin Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçme girişimlerine karşı İngiltere, Fransa ve Almanya’dan garanti istediği ve aldığını açıklamıştı. Her üç ülke gerekirse Türkiye’ye baskı yapacaklarını bildirmişlerdi.¹²

Rusya’nın Karadeniz Donanması’nın Boğazlardan geçiş taleplerine, Sultan Abdülhamid bir “*ara çözüm*” ile cevap verdi. Buna göre Rus donanmasına mensup münferit gemilerin geçişine izin verilecekti.¹³ Sultan, böylece Çar’ı da Mikado’yu da gücendirmemiş oluyordu.

Boğazlardan Rus savaş gemilerinin geçip geçmediğini, İstanbul’daki Japon temsilcileri yakından izlediler. Hatta payitahtta tüccarlık yapan Japon uyruğundan Torajiro Yamada ve ortağı Nakaruma, 20 kadar adam tutarak Galata Kulesi’nden, Boğaz’dan Rus gemi trafiğini takip ettirdiler. Yamada anılarında, Viyana’daki Japon Büyükelçisine 4 Temmuz 1904 tarihinde, Rus Gönüllü Filosu’na mensup, ancak top ve cephane taşıyan Petersburg ve Smolensk adlı iki ticaret gemisinin, İstanbul Boğazı’ndan geçtiğini rapor etmişti.¹⁴

Dönemin bir İngiliz gazetesine göre, bu iki gemiye Boğazlardan geçiş için Sultan’dan “*ferman*” verilmişti. Bu gemiler, ticaret gemisi bandırası ile Boğazlardan geçmişlerdi.¹⁵ Boğazlardan geçen yukarıda sözü edilen Peterburg ve Smolensk adlı gemilere İngilizlerin Kızıldeniz’e haydut taşıdıkları gerekçesiyle el koymasla üzerine Bâbıâli’nin, ge-

1322 Z 29; “Russia and Turkey”, *Tuapeka Times*, 27 April 1904, s. 4.

¹² “Passage of The Dardanelles”, *Thames Star*, 23 July 1904, s. 2.

¹³ Cemal Tükin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947. Dönemin bir kaynağı Rus gemilerinin geçişinin gece yaptırıldığını söylüyor (Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid ve Mikado*, İstanbul 1994, s. 119).

¹⁴ Selçuk Esenbel, *a.g.m.*, s. 20.

¹⁵ “Russian Volunteer Fleet”, *The Times*, 5 January 1905, s. 3.

cecek diğer Rus gemileri için garanti isteyeceği yönünde bir haber de yayınlamıştı.¹⁶

Nihayet Osmanlı Devleti Gönüllü Filo'ya¹⁷ mensup 7 geminin, Boğazlardan geçişine, her biri ayrı bir günde ve silahsız olmak üzere izin vermişti.¹⁸ Boğazlardan silahsız geçen bu gemiler, Girit'in Suda körfezinde Yunanistan'ın yardımıyla silahlandırılmıştı.¹⁹

Rus Gönüllü Filosu'nun korsan gemileri olduğundan hareketle Japonya'nın İngiltere'den karşılıklı antlaşma yükümlülüklerini yerine getirmesini isteyebileceği tezi de o sıralar dile getirilmekteydi.²⁰ Tokyo'da yayınlanan *Jiji* gazetesinin, Londra kaynaklı bir haberini aktaran Yeni Zelanda'nın *Thames Star* gazetesi, Türkiye'nin Rus Gönüllü Filosu'nun Boğazlardan geçişine izin vererek Rusya'ya yardım etmesini İngiltere'nin "önlemek zorunda kalacağını" iddia etmişti.²¹ Nitekim bu konu, 26 Temmuz 1904 tarihinde Avam Kamarası'nda yapılan görüşmelerde dile getirildi ve

¹⁶ "The Russians in the Red Sea", *The Times*, 27 July 1904, s. 3.

¹⁷ Rus Gönüllü Filosu 1878 yılında Petersburg'da kurulmuş, 2 yıl sonra Odesa'dan Vladivostok'a deniz nakliyesine başlamıştır. Fred Walther, *Wanderon*, USA, Xlibris Corporation, 2008, s. 36. 1905 yılı başında yapılan bir değerlendirmeye göre bu filonun gemileri, tüccar gemileri olarak görülemez. Bunlar amirallik emri altındadır. Subaylar ve mürettebat donanmaya mensupturlar. Normalde ticari faaliyetlerde istihdam edilmezler. Gönüllü filolar 1898 Lahey Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nce kabul edilen harp gemisi tanımına göre, harp araçlarıdır. Bu yüzden Karadeniz'den çıkmaları antlaşmalara aykırıdır. "The Malacca Incident II", *The Times*, 26 July 1904, s. 4.

¹⁸ Bu gemiler kömür taşıma gemisi görünümünde Boğazları geçmişlerdir. "Russian Volunteer Fleet", *The Times*, 5 January 1905, s. 3.

¹⁹ Selçuk Esenbel, *a.g.m.*, s. 20.

²⁰ "Britain's Treaty Obligations", *Hawera & Normanby Star*, 21 July 1904, s. 2.

²¹ "A Japanese Protest", 20 July 1904, (çevirimiçi) <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=THS19040720.2.34.11&cl=search&srpos=37&e=01—1904---1908--100--1-byTI---0Turkey+Russia-->, 12 Aralık 2011.

bir milletvekili, İngiltere'nin yakın zamandaki tutumunu hatırlattı. Yabancı harp gemilerinin Boğazlardan geçişini yasaklayan 1856 ve 1871 antlaşmalarına rağmen, Aralık 1902 ve Ocak 1903'te ticaret gemisi bandırası çeken 4 Rus torpido botu, top ve askeri teçhizat taşımadığı beyanıyla Boğazlardan geçince, Britanya hükümeti Bâbîâli'ye nota vermişti. Buna dikkat çeken milletvekili şimdiye kadar uluslararası antlaşmaların ihlalini önlemek için, İngiliz hükümetince hangi tedbirlerin alındığını sordu.²²

Boğaz geçişleriyle ilgili görüşünü açıklayan Rusya'nın müttefiki Fransa'dan bir yetkili ise, Boğazlardan geçecek deniz araçlarının bir daha geriye dönmek şartıyla yapılacak bir gizli anlaşma ile geçişlerin mümkün olabileceğini ifade etmişti.²³ Aynı kaynağa göre Rus hukukçularından Baranovsky, Boğazlardan harp gemilerinin geçiş yetkisinin Türkiye'de olduğunu ileri sürmüş, Rus başkentindeki Osmanlı Büyükelçisi Hüsnü Paşa'nın Boğazların sadece Türkiye'yi ilgilendireceğini ifade ettiğini iddia etmişti.

Konuya ilişkin Mısır fevkalâde komiseri Ahmet Muhtar Paşa tarafından Babîâli'ye gönderilen, 25 Şubat 1904 tarihli telgrafta, silahlandırılan muhtemel Rus gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçişlerine mani olunamayacağı *"ancak bir geminin kanalda 24 saatten fazla kalmasına ve iskelelere askerî mühimmat ve benzerlerinin çıkarılmasına izin verilmeyeceği"* bildirilmiştir.²⁴

Ayrıca Rus harp gemilerinin, *"tamir"* bahanesiyle Mısır

²² <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1904/jul/26/russian-cruisers-and-the-dardanelles-and> 17 Eylül 2015.

²³ *"Black Sea Restrictions, Has Turkey a Key?"*, 9 December 1904, (çevirimiçi) <http://paperspast.natlibs.govt.nz/http://paperspast.natlibs.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&cl=search&d=ST19041209.2.16&srpos=179&e=01--1904---1908--100--101-by-TI---OTurkey+Russia-->, 05 Aralık 2011.

²⁴ Şahin Ulusan-F. Şayan, *Türk Japon İlişkileri (1876-1908)*, Ankara 2001, s. 133.

sularında sınırlanan zamandan fazla kalmasını, Mısır hükümeti birçok defa protesto etmiştir.²⁵

2.1.1. Japon Ordusuna Pertev Paşa'nın Gözlemci Oluşu

Uzun yıllar Harp Akademisi ve Harp Okulu'nda öğretmen olarak bulunmuş, *Millet-i Müsellaha* adlı eseriyle son dönem Osmanlı subaylarının düşünce dünyasını etkileyen Von der Goltz Paşa'nın, Sultan Abdülhamid'e tavsiyesi ile Kurmay Albay [daha sonra general]²⁶ Pertev Bey [Demirhan], Japonya nezdine "*Askerî Ataşe ve Askerî Temsilci*" olarak gönderilmiştir.²⁷

Pertev Bey, 2 Ağustos 1904 ile 15 Ağustos 1905 tarihleri arasında bu hizmeti yürütmüştür.²⁸ Bu vazifesinden uzun yıllar sonra II. Dünya Savaşı esnasında yayınladığı bir eserde, Japonlara hayranlığını gizlemeden şunları söyler:

Ben vaktiyle Osmanlı ataşemiliteri ve askeri murahhası sıfatı ile Rus-Japon Savaşı'na iştirak etmek saadetine mazhar olduğum için, bu münasebetle bizzat Mançuri darülharbinde [harekât alanında] bir sene kadar mütemadiyen Üçüncü Japon Ordusu ile bulunarak ve bu sayede Japon milletinin özü

²⁵ "Russian and the British Flag", *The Times*, 29 August 1904, s. 10.

²⁶ Kurmay Albay Sait Pertev Bey, Mançurya'da görevdeyken 25 Haziran 1904 tarihinde generalliğe terfi etmiştir. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 2009, c. I, s. 81.

²⁷ M. Şükrü Hanioglu, *Atatürk An Intellectual Biography*, New Jersey, Princeton University Press, 2011, s. 31-47. Güncel bir kaynağa göre Pertev Bey Goltz Paşa ile Mançuryadaki görevi boyunca yazışmalarını sürdürmüştür. Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, (çev. Kerim Bağrıaçık), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 274.

²⁸ *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri- Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları*, Ankara 2004, s. 30.

*demek olan Japon askeri kıt'alarının adeta içinde yaşayarak, harbin en büyük iki vak'ası olan Port Arthur muhasarası ile Mukden meydan muharebesini de baştan aşağı birlikte yaptığım için, bu milletin nelere muktedir olabileceğini bizzat gördüm.*²⁹

Pertev Bey, Ordu Komutanı General Nogi'nin karargahında kalmış ve kendi kaleme aldığı eserde ayrıntılarını verdiği gibi, İstanbul'a savaş ve Japonlar hakkında düzenli raporlar sunmuştur.³⁰

Onun kanaati Japonların maddi birikim ve hazırlıkları yanında manevi kuvvetleri sayesinde "Avrupa ve Asya'nın en muazzam bir devleti gibi görünen o zamanki Çarlık Rusya'sı"nın istisnasız her yerde mağlup olduğu şeklindeydi.³¹ Diğer taraftan Rus-Japon Savaşı'nın Japonlar tarafından kazanılması, Pertev Paşa'nın fikrince Asya'nın, Avrupa'ya tahakkümüne bir başlangıç teşkil etmiştir:

1906 yılında Pertev Paşa, Japon zaferinin sebeplerini, İstanbul'da Askeri mahfelde [orduevinde], "Rus-Japon Savaşı'ndan Alınan Maddi ve Manevi Dersler" adıyla verdiği iki konferansta açıklamış olduğunu yazıyor. Bu konferanslar daha sonra yayınlanmıştır.³²

²⁹ Pertev Demirhan, *Japonların Asıl Kuvveti- Japonya Niçin ve Nasıl Yükseldi?*, İstanbul 1942, s. 41.

³⁰ Pertev Demirhan, *Hayatımın...* s. 65-66, 76-78, 87-90, 114, 131

³¹ Pertev Demirhan, *a.g.e.*, s. 58. Pertev Paşa'nın Japonlar hakkındaki bu eseri okunurken yazıldığı dönem Türkiye'si ile ilgili mevcut siyasi yapı ile ilgili dolaylı destek sağladığı ileri sürülebilir. Mesela, Japon kültüründe imparatora kayıtsız itaatin başarının temel etkenlerinden olduğunu izah edilirken "Reis"e bağlılık ifadesine yer verilmiştir. Eserin yayınlandığı dönemde ortalama bir okuyucunun bunu "Cumhurreisi"ne sadakat olarak algıladığı düşünülebilir.

³² Pertev Demirhan, *Japonların Asıl Kuvveti- Japonya Niçin ve Nasıl Yükseldi?*, s. 41.

2.1.2. Rus Ordusuna Gözlemci ve Kızılay Heyeti Gönderme Girişimi

Sultan Abdülhamid hemen her uygulamasında ilke haline getirdiği denge politikasını, savaşan taraflar nezdine yolladığı gözlemcilerde de uygulamak istemiştir. Japon ordusu nezdine Kurmay Albay Pertev Bey'i gönderen Sultan, Rus ordusuna da gözlemci subay göndermek istemiştir.

20 Haziran 1904 tarihinde Başkitabetten yazılan bir yazıya göre, “*Mançurya’da askeri harekâtı takip etmek üzere gönderilecek subaylar hakkında*” Petersburg Sefiri, Rus Hariciye Nazırı ile görüşmüş ve sonucu telgrafla İstanbul’a bildirmiştir. Büyükelçinin telgrafını Sultan da okumuştur.³³ Yazışma içeriğine ilişkin bir bilgi olmamasına rağmen, Rusların olumlu cevap vermedikleri tahmin edilebilir.

Pertev Paşa anılarında, Rusların Mançurya’ya gözlemci olarak Osmanlı subayı gönderilmesi talebine olumlu karşılık vermemesi üzerine, Sultan Abdülhamid’in kendisini de Japon ordusu nezdine göndermekten vazgeçtiğini, düşündüğünü yazıyor.³⁴

Sonuçta Rusların isteksizliği yüzünden, Rus ordusuna gözlemci subay gönderilememiştir. Pertev Paşa’ya göre Rusya’nın harp alanına bir Türk subayının gönderilmesine, kendi mağlubiyetini göreceği için izin vermediği düşünülmüş olmalıdır.³⁵

Savaş devam ederken Sultan Abdülhamid’in, Petersburg Sefaretine 20 Haziran 1904 tarihinde:

Yunan muharebesi esnasında [1897] Rusya hükümeti, bir sağlık ekibi göndererek bize destekte bulunmuştu. Şimdi ise Osmanlı Devleti’nce Mançurya’daki Rusya ordusuna bazı

³³ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul 2007, s. 238

³⁴ Pertev Demirhan, *Hayatımın...*, s. 12.

³⁵ Pertev Demirhan, *a.g.e.*, s. 10.

doktor ve operatörler ile Kızılay ekibinin gönderilmesi hususunda Rusya hükümetinin tavrının öğrenilmesi.

talimatı verilmiştir.³⁶ Yine Başkitabet'ten 16 Aralık 1904 tarihli çıkan bir yazıda, konu hakkında Müşir Edhem ve Mehmed Rüşdü Paşalar tarafından hazırlanan raporun Padişah tarafından görüldüğü “Rusya ile irtibata geçilerek, hükümetçe bir karar alınması ve seçilecek heyetin gayet ehil doktorlardan oluşması iyi bir tesir bırakacağından, ona göre icap edenlerin yapılması” iradesi ilgililere iletilmiştir.³⁷

Ovni Dresel adlı bir Romen gazetesi, yukarıdaki girişimle ilgili Padişahı da överek bir haber yayınlamıştır.³⁸

Hükümet-i hikmet, münasebet-i hariciyeyi dostu ve muhalefeti ile idare etmekteki iktidar-ı dehaperveraneleri muhtac-ı beyan ve izah görülmeyen [padişah], Rusya'nın Mançurya'daki ordusuna izam kılınmak üzere, bir Hilal-i Ahmer heyetinin teşkili irade ve ferman buyurmuşlardır.

Bu işe, Teselya Ordusu Kumandanı Müşir Edhem ve Doktor Müşir Nafiz, Sertabib Said, Tabib-i Hususi ve Hamidiye Etfal Hastahanesi Sertabibi İbrahim hazeratı memur buyurulmuşlardır. Heyet-i mezkûrenin teşkilini müzakereye, daha başkaları da memur ise de, başlıcaları [bunlardır].

Mevsuk bir menbadan haber aldığımıza göre, heyet-i muharere tarafından kaleme alınan layiha ve projeler [padişaha] takdim edilmiştir. Mançuri'ye izam edilmek için etibba-i İslamiye [Müslüman doktorlar] içinde en muktedir, en meşhur operatörler intihap kılınmış [seçilmiş] ve isimleri [padişaha sunulmuştur].

Hilal-i Ahmer heyetinin reisi, meşhur operatörlerden büyük rütbeyi haiz bir zat olacakmış... Bu babda devletçe ihti-

³⁶ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, s. 238.

³⁷ Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 242.

³⁸ BOA. Y.PRK.ASK. nr. 225-137, 1322 Za 27.

yar olunacak mesarîfîn [yapılacak masrafların] 12 bin lirayı tecavüz edeceği ve bu para icab ettikçe, Osmanlı Bankası vasıtasıyla tesviye kılınacağı [verileceği].

[Mançurya'ya gidecek Kızılây heyetinin] terakkiyat-ı hazıra-i tıbbiye nokta-i nazarından her vechile mükemmel olması [padişahın arzusu olduğundan] ameliyat-ı cerihada istimal edilen en son sistem alât ve edâvatın serian gönderilmesi için, Almanya'nın en meşhur fabrikalarına [sipariş] verilmiş veya verilmek üzere bulunulmuştur. Bu alât ve edâvat-ı ceriha meyânında [cerrahi donanımlar arasında] her yere nakli ve kurularak istimali kolay bir de röntgen makinesi vardır.

Romen gazetesi, Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında Rusya'dan, Osmanlıların Teselya ordusuna bir Kızılhaç heyeti gönderilmiş olduğunu yazıyor. Fakat padişahın göndereceği heyetin, her yönden “mükemmeliyetiyle o vakit Rusya'dan gönderilen heyetin arasında” Osmanlılar lehine büyük fark olduğu belirtiliyor:

Rusların heyeti 'görgüleri az, tecrübeleri hemen de hiç yok, rütbeleri küçük dört tabib ile 9 kadar hizmetçiden ibaret' idi ki, bunlar hemen de orduda hiçbir iş görmeksizin, fevkalade mazhar-ı ızaz-ı ikram olmuşlardı. Diğer taraftan Yunan ordusunda, Rusya'nın hem muktedir hem de efradı kebir etibbası [kaliteli birçok doktor] bulunuyordu..

2.1.3. Osmanlı Kamuoyunda Rus-Japon Savaşı

Rus-Japon Savaşı'nın sürdüğü aylar boyunca, bu savaşa ilişkin haberler Osmanlı basınının önemli bir malzemesi olmuştu. Günlük gazetelerde “Mesail-i Hâzır-ı Haricîyye” vb. adlar altında, bu savaşa ilişkin haberler aktarılmış, harita, kroki ve saire ile adeta Rus hezimetini zevkle yansıtılmıştı. Örneğin İkdâm gazetesinde gelişmeler Viyana, Pe-

tersburg, Tokyo, Londra, Paris, Berlin gibi başkentlerden gelen telgraf haberleriyle ya da çeşitli gazetelerden yapılan uzun aktarmalarla izleniyordu.³⁹

Ancak gazetelerin savaşla ilgili yayınları kontrol ediliyordu. Dönem boyunca savaş haberlerinin kontrolünde temel prensip, hemen her emir ve talimatta zikredilen “Rusya’nın aczi ile Japonya’nın kudret ve üstünlüğü” düşüncesinin yayılmasına engel olmak olmuştur.

Rus-Japon Savaşı’nda daha Rusların yenilgileri ortaya çıkmadan, Dahiliye Nazırlığı tarafından yayınlanan 16 Mayıs 1904 tarihli bir emir ile⁴⁰ savaşı tasvir eden gazete ve kartpostalların ülkeye girişi, sokak ve kahvehanelere asılması yasaklanmıştır. Yasak emrinde:

Eğerçi hariçte cereyan eden vakıya karşı, devletin mevki-i bi-tarafisi malum ise de kahvehanelerde ve mecma-ı nâs olan [halkın toplandığı] yerlerde, böyle bir takım resimlerin [asılması ve satılması] esasen gayr-i muvâfık ve saltanat-ı seniyyeye dost olan bir devlet aleyhinde bu gibi şekillerin teşhiri dahi...

samimiyet ilkesine aykırı olduğu vurgulanıyordu.

Maarif Nezareti’nce; Mısır, Roma, New York, Paris, Londra, ve Belçika’da neşredilen muzır neşriyat ile “Rusya ve Japonya Muharebesi” namında risalenin, ülkeye girişinin önlenmesi için talimat verilmişti.⁴¹

20 Ağustos 1904 tarihinde Maarif Nezaretine telgraf ile verilen talimatta da, Gaston Done tarafından Paris’ten neşredilen *Rusya ve Japonya Muharebesi Tarihi* adlı mecmua-

³⁹ Uygur Kocabaşoğlu ve Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Bolşevikler*, Ankara 1994, s. 20.

⁴⁰ BOA. DH.MKT. nr. 851-38, 1322 S 29.

⁴¹ BOA. MEMKT. nr. 797-063, 1321 Za 20.

nın 83 numaralı sayısının ülkeye (girişinin) “*men-i idhali*” ve gelmişlerin toplattırılması emredilmekteydi.⁴²

Maarif Nezareti, Dahiliye Nazırı’na yazdığı bir yazı ile “*Avrupa cerâid-i muzırrasından [zararlı gazetelerinden] Rusya ve Japonya muharebesine dair tesaviri [tasvirleri] havi nüshalar*” hakkında ne işlem yapılacağını sormuştu.⁴³ Dahiliye Nazırı 19 Ekim 1904 tarihinde verdiği cevapta, hayali resimler ile

Rusya’nın aczini ve Japonyalıların satvet ve kudretini irae maksadını tazammun ettikleri cihetle [gösterme maksadına yönelik olmalarından] teşhir ve fûruhtu [sergilenme ve satılması] şiar-ı ihlasa münafi [iyi niyete aykırı] olacağının

daha önce Sadaretçe bildirildiğini hatırlatmıştı. Ayrıca “*Rusya devletinin aczini musavver [tasvir eden] hayali resim ve levhalarla bu misillü tesâviri hâvi*” ecnebi gazeteler ve broşürlerin, memlekete girişinin ve satışının önlenmesinin gerektiğini bildirmişti. İçerik ve resimleri muzır bulunmayanların ülkeye girişine ise engel çıkarılmasına hâcet yoktu.

Halep Vilayeti Maarif Müdürlüğü’nden Maarif Nazırlığı’na yazılan bir yazıda ise Çin ve Mançurya’da seyahat ettiklerini söyleyen Rusya vatandaşı iki kişinin üzerinde bulunan zararlı yayınların alınarak, posta ile gönderildiği bildirilmekteydi.⁴⁴ Bu ve benzeri yazışmalar, dönem boyunca savaş hakkında yayın yasaklarının uygulandığını göstermektedir. Savaş haberlerindeki bu kontrol maksadının Rusya’yı gücendirmemek olduğu anlaşılmaktadır.

İçtihad mecmuasında yayınlanan “Rusya Ahvaline Bir Nazar” adlı makaleye göre, Japonların, 2 Ocak 1905

⁴² BOA. MEMKT. nr. 799-35, 1320 Ağustos 7.

⁴³ BOA. MEMKT. nr. 808-8, 1320 Te 16.

⁴⁴ BOA. MEMKT. nr. 855-29, 1323 Ra 12.

tarihinde Ruslardan Port Arthur üssünü almalarına dair haberlerin gazetelerde yayınlanmaması için Sultan Abdülhamid talimat vermiştir.⁴⁵

Bu yasağın nedenini anlamanın çok kolay olduğunu ifade eden yazar, Japonların “*hür ve hürriyetperver bir kavim*” olduğunu, “*Abdülhamid-i sâni*”nin ise hürriyete ve adalete düşman olduğundan bu sansürü koyduğunu ileri sürmektedir. Bu yüzden “*her hür ve her adil ferd ve kavim*” kendisine düşmandır. Padişah düşmanının galip olduğunu iştimize tahammül edemediğinden, halkın Japon zaferinden haberdar olmasına fırsat vermemiştir.

Muhtemelen doktor Abdullah Cevdet’in kaleminden çıkan yazı, yayın kontrolünde reelpolitikin etkisini yok saymış görünmektedir.

1905 Rus Devrimi boyunca, etkisi çok sınırlı Jöntürk gazeteleri dışında, sıradan halk için Rusya’daki devrim hareketlerinde nelerin olup bittiği meçhul kalmıştır. Ancak Rus Devrimi’nin bir başka yüzü olan 1904-1905 Rus-Japon Savaşı konusunda aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Savaşta Rusların mağlup, Japonların galip gelmesi, halk arasında ilgiyle izlenmiştir.

Rusya tarihi ve Türk-Rus ilişkileri üzerine uzman olan Akdes Nimet Kurat, Japon zaferinin halk ve basın üzerindeki etkilerini şu şekilde anlatıyor:⁴⁶

Rus-Japon Savaşı Türkiye’de büyük bir merakla takip edilmişti. Tâbiyatıyla herkes Japonya’nın galip gelmesini diliyordu. Nitekim Japonların zaferleri hakkındaki haberler, Müslüman ahali arasında sonsuz bir sevinç uyandırmıştı. Fakat matbuata konan şiddetli sansür ve Rusya’yı kızdırmamak endişesinden ötürü bu husus, İstanbul gazetelerinde pek belli

⁴⁵ “Rusya Ahvaline Bir Nazar”, *İctihad*, (3), Şubat 1905, s. 2.

⁴⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 133.

*edilmemiş, matbuat mümkün mertebe Avrupa menşeli haberleri nakletmekle yetinmişti.*⁴⁷

Bükreş'te yayınlanan *Ovni Dresel* adlı gazetede, Türk halkının Rus-Japon Savaşı ile ilgili tepkileri dile getirilmiştir. Bu yazının Osmanlı makamlarınca çevrilen metninde şu hususlar ifade edilmiştir:⁴⁸

Rusya-Japon Savaşı'nın safahatı, Türkiye'de bütün teferuatıyla pek büyük bir merakla takip ve tetkik olunmaktadır. Rusya'da hiçbir Türk yoktur ki, Moskofların mağlubiyeti haberini alsın da, mesrûr olmasın. Devlet-i Aliyye'nin Japonya ile resmen akd-i münasebet etmemiş olduğu malumdur. Hal böyle iken her Türk'ün kalbinde, Japonlar için ciddi bir teveccüh ve muhabbet mevcuttur. Moskoflar haklarındaki hissiyatıma gelince, iki unsur beyninde asırlardan beri devam edegelen adavetten başka bir şey [değildir].

Yazıya göre Türk memurları “sûret-i zâhirede cidden bîtaraf görünüyorlar.” Fakat halk, Japon zaferlerine sevincini gizlememektedir. Muhabire göre;

“Buradaki Rus memurları, bu halleri gözleriyle görüyorlar ve pek ziyade müteessir oluyorlar ise de, hissiyat-ı umumiye başka bir mecraya icradaki [imkânsızlığı düşünerek sessizlik dışında] başka bir şey yapmıyorlar.”

Bugün hangi kıraathaneye gidilirse, oradaki Türklerin büyük bir merakla gazetelerin, Rusya Japonya muharebesine dair yazdıkları şeyleri okumakla meşgul bulundukları ve aşinalarıyla hep Japonların temenni-i muzafferiyetleri sadedinde müdavele-i efkâr eyledikleri görülüyor.

⁴⁷ a.g.e., s. 133.

⁴⁸ BOA. Y.PRK.ASK. nr. 225-137, 1322 Za 27.

Romen gazetesine göre bu durumda, Türkleri eleştirmek pek büyük bir haksızlıktır:

*Bu adeta bi'l-misl-i mukabeledir. Çünkü Türkler Yunanlılar ile harb ederlerken [1897], Moskoflar da Osmanlıların şimdiki hissiyatının aynını izhar etmişlerdi ki, ne bunun ne de Çar İkinci Nikola'nın Osmanlı askeri Termopil Geçidi'ne muzafferden dayandığında, padişaha çektiği telgrafnamesinin meali henüz hatırlardan çıkacak kadar, aradan uzun zaman geçmemiştir.*⁴⁹

“Türkler o zamanda, Rusya'nın Yunanlılara diplomasi tarikiyle hiçbir teşebbüste bulunmamışlardı. Şimdi aynı hal kendi başlarına gelen Moskofların, ses çıkarmağa, eskâr ve hissiyat-ı umumiye karşı protestoda bulunmağa, kendilerinde ne gibi bir hak ve salahiyet bulabileceklerdir?”

Sadece Osmanlı ülkesinde değil, Mısır gibi fiilen elden çıkmış, halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu topraklarda da, Rus yenilgilerinin sevinçle karşılanıldığının tanıklıkları bulunmaktadır. Bu çerçevede Japon ordusuna gözlemci olarak Mançurya'ya gönderilen Albay Pertev Bey, görev bölgesine giderken Mısır'da yerel halkın, Japonlara meylini anılarında belirtiyor:

*Ruslar velev ki Ortodoks dininden olsunlar - Müslümanlarca (Ehl-i Kitap) sayıldıkları, halbuki Japonlar Mecusi ve dinsiz oldukları halde, herkes yalnız Japonlar için sempati duymakta ve Rusların kaybetmesini istemektedirler.*⁵⁰

Mısır milliyetçisi, İslamcı ve Meiji anayasası hayranı

⁴⁹ Çar başarı ile ilerleyen Osmanlı harekâtı durdurulmadığı takdirde, Rusya'nın Türkiye'ye savaş açacağını bildirmiştir.

⁵⁰ Pertev Demirhan, *Hayatımın...*, s. 29.

Mustafa Kâmil'in, Japon zaferi üzerine:⁵¹ “Japonya bizi şaşırttı. Zira ilk defa bir doğu hükümeti, Asya’daki Avrupa kalkanına mukavemet etmek için, Batı medeniyetini kullanmıştır.” demiştir. Müslüman yazarlar Japonya zaferini “Çar despotizmi üzerine anayasacılığın zaferi” olarak görmüşlerdir.⁵² Çağdaş bir başka kaynağa göre de⁵³ Rusların mağlup olduğu haberini veren gazeteler, okullarda, kahvehanelerde, evler, berber dükkânları gibi yerlerde okuma yazma bilmeyenler de dinlesin diye sesli olarak okunmuştur. Rus bozgunu her sınıftan halka heyecan vermiştir.

Mısır dışında, Rusya hâkimiyetinde bulunan Müslümanlar arasında da, Japon başarılarının heyecan yarattığının örnekleri vardır. Sovyet rejimi yerleşmezden önce kısa bir dönem, Başkurdistan bölgesi liderliği de yapan tanınmış tarihçi Prof. Zeki Velidi Toğan anılarında, “1904 yılında Rus-Japon Muharebesi başlayınca, Rusya’nın yenilmesinden sevinen dayım, her gün İsterlitamak’a bir atlı gönderip getirttiği telgraf bültenlerini, bana okuturdu.” demektedir.⁵⁴

Tanınmış Tatar seyyah Abdürreşid İbrahim de anılarında, “Rus Japon Muharebesi başlar başlamaz bütün Müslümanlar, hiçbir münasebetleri olmayan Japonların muzaffer olması için dua ettiler.” şeklinde yazmaktadır.⁵⁵

⁵¹ Selçuk Esenbel, a.g.m., s. 20.

⁵² Selçuk Esenbel, a.g.m., s. 20.

⁵³ Steven G. Marks, “Bravo, Brave Tiger of the East!”, The Russo-Japanese War and the Rise of Nationalism in British Egypt and India, J. W. Steinberg, *Russo-Japanese War in Global Perspective: World War Zero*, Leiden, Brill Academic Publishers, 2005, s. 613-614.

⁵⁴ Zeki Velidi Togan, *Hâtıralar-Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul 1969, s. 28.

⁵⁵ Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm ve Japonya’da İslâmiyetin Yayılması*, (çev. E. Özalp), İstanbul 2003, c. I, s. 299. Savaş sırasında Tiflis’te bulunan Abdürreşid İbrahim, Rusya Müslümanlarının Japonya’yı desteklediklerini ileri süren *Moskovski Videmosti* gazetesini fitne yaratmakla itham edecektir. Abdürreşid İbrahimof, “Hakikat mi? İftira mı?” *Şarki Rus*, 3 (11), 12 Ocak 1905, s. 1-2.

Tabii bu tanıklık, bilhassa Kazan ve Tatar bölgeleri geçerlidir. Zira Tiflis'te basılan fakat sadece Kafkasya'da değil, İstanbul, Balkanlar, Kırım ve Kazan'da da okunan Şarki Rus gazetesinin 11 Şubat 1904 tarihinde, yani Uzak Doğu'da savaşın başladığının hemen haftasında yayınlanan nüshasında, yeni başlayan savaş için Rusya'ya destek yürüyüşü yapıldığı haberi veriliyor.⁵⁶ Habere göre Müslümanlar, canları kadar sevdikleri “büyük hamileri olan Rus padişahı âlem-penâhımız ve mukaddes vatanımız olan şerefli Rusya'ya olan” samimi bağlılıklarını göstermektedirler.⁵⁷

Yine aynı gazetenin başka bir haberine göre “Padişahımız, imparator-ı âzam ve cümle ehl-i beytine [Romanof hanedanının bütün mensuplarına] ve asker-i hümayununa dua” edildiği haberi veriliyor.⁵⁸ Bu duanın Uralsk şehrinde bir mescitte, bir ahund tarafından Cuma namazından sonra yapıldığını yazan muhabir, Müslüman halkın ahundun duasına ağlayarak “amin” dediklerini ileri sürmektedir. Söz konusu duanın, Mehmet Emin Resulzade'nin “defter mollası”⁵⁹ diye anıldıklarını aktardığı, Rusların aparatı din adamlarının bir resmi girişimi mi, yoksa toplum ortalamasının eğilimlerini mi yansıttığı konusunda, bir yargıya varılamamıştır.⁶⁰

⁵⁶ “Tiflis'te Müslüman Nümâyişi”, *Şarki Rus*, 2 (16), 11 Şubat 1904, s. 3.

⁵⁷ 6 Şubat 1904 tarihli Şarki Rus gazetesi Kafkasya'nın Şii kadılarına Rusya'ya destek sağlanması için talimat gönderildiğini ve Rus ordusu için yardım kampanyası açıldığını haber vermektedir. Selçuk Türkyılmaz, “Şark-i Rus Gazetesi'nin İzahlı Makaleler Bibliyografyası”, *Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi* (Ocak-Haziran 2010), sy.18, s. 174-175.

⁵⁸ Aynı Cuma günü bir başka camide de ‘Zakafkas(?) Şii Mezhebi İdare-i Ruhaniyesi’ tarafından “Rusya asakirinin Mansur ve muzaffer olması” için dua ettirildiği haber verilmiştir. “Kafkasya Haberleri”, *Şarki Rus*, 2, (12), 1 Şubat 1904, s. 4.

⁵⁹ Mehmet Emin Resulzade, *Kafkasya Türkleri*, (yay. Y. Akpınar, İ. Murat, S. Çağın), İstanbul 1993, s. 24.

⁶⁰ Rus Müslümanlarının Rusları neden destekledikleri konusunda savaştan 3 yıl sonra Japonya'yı ziyaret edecek İslamcı aktivist Abdürreşid

Meşhur Sibiryalı seyyah ve eğitimci Abdürreşid İbrahim'in dilinden Mehmet Âkif Japonları övgüyle anlatmaktadır.⁶¹ Âkif herhangi bir tevile yer olmayacak şekilde, Japonların karakter özelliklerini gıpta ile anlatmakta, İslam Dünyası'na örnek göstermektedir.⁶²

Osmanlı ordusunda görevli Aşçıbaşı Derviş Halil İbrahim Dede, anılarında Japon zaferleri üzerine o zamanki izlenimlerini şu şekilde aktarıyor:

*Rus-Japon Muharebesi başladı. Rusya'nın Kafdağı kadar kalkmış ve yükselmiş olan burnunu, kırıp aşağı indirmek ve başını eğip önüne baktırmak için, Japon kavminin muzafferiyetine dua etmeğe başladım. ...Selânik'te çıkan Asır gazetesini almağa başladık. O da benim gibi, Japonların taraftarıydı. Japonlara demişler ki: "Niçin mabetlerimizde harp için dua ettirmiyorsunuz?" "Bize Türklerin duası yeter!" demişler. Japon taraftarlığından, Asır gazetesini bir müddet kapattılar. Yine şunun bunun ağzına baka kaldık. Ama bizim ihvanın mübarek ağızları, yine meserret haberleri yetiştirdi."*⁶³

İbrahim'e Prens İto, Kafkas Müslümanlarının Rus-Japon Savaşı'na niçin gönüllü geldiklerini sorar.. Abdürreşid İbrahim, cehaletlerinden diye cevaplar. Bu durum "dünya Müslümanları için yüz karalığı" idi. Prens İto millet olarak Ruslardan bazı imtiyazlar elde etmeden muharebeye koşmanın uygun olmadığını anlatır. Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyetin Yayılması*, (çev. E. Özalp), İstanbul 2003, c. II, s. 362-363.

⁶¹ 28 Ağustos 1912 tarihinde yazılmış olan Safahat'ın ikinci kitabı olan Süleymaniye Kürsüsü tamamen tanınmış eğitimci Abdürreşid İbrahim(1857-1944)'in ağzından mücadelesinin o tarihe kadar önemli kesitlerini vermektedir. Tabii Âkif, bu fedakâr mücadelecî aydının safahatını şiirleştirirken, Osmanlı ve diğer İslam coğrafyalarındaki sosyal ve kültürel hastalıkları da açık bir şekilde teşrih etmektedir.

⁶² Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, (yay. M. E. Düzdağ), İstanbul 1987, s. 155-156.

⁶³ Halil İbrahim Aşçidede, "Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser, Hatıralar", İstanbul, *İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif*

Hasan Âli Yücel, döneme dair anılarında:⁶⁴ “Rus-Japon Muharebesi esnasında her Japon yenmesi, ballandırıla ballandırıla anlatılır. Çünkü Rusya’dan fenalık görmeyen veya kendini böyle hissetmeyen, Türk ailesi yok gibidir.” derken bir diğer Türk aydını Halide Edip Adıvar, anılarında dönemi anlatırken, ikinci çocuğu Zeki Hikmetullah’ın etrafta Togo olarak çağrıldığını yazmıştır. Bunun nedenini Adıvar “Rus-Japon Muharebesi’nde Amiral Togo’nun zaferi memleketimizde, bütün ruhları harekete geçirmişti” tarzında izah etmiştir.⁶⁵

1905 Rus Devrimi’nin tetikleyicisi, hatta Mançurya’da bir safhası olan 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, Jöntürk muhalefetine Sultan Abdülhamid’i devirme ümidi verirken, geniş halk kesimleri için, kadim düşman Rusların felâkete tanık olma hazzını tatma imkânı sağlamıştır. Ancak hemen herkes, Japon ahlak ve erdeminin bu zaferdeki rolü konusunda hemfikir olmuş gözükmektedir.

Rus Devrimi ile ilgili gelişmelerin halk tarafından duyulmaması için çok sıkı bir kontrol rejimi kuran Sultan Abdülhamid, devrimin askerî safhası olan Rus-Japon Savaşı’nın, daha muharebeler sürerken, en yüksek askerî eğitim kurumu olan Harp Akademilerinde öğretimin bir parçası olarak tartışılmasına müdahale etmemiştir.

Harp Akademisi öğrencileri aralarında, ileride Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olacak Yüzbaşı Mustafa Kemal’in de bulunduğu 3. Sınıflara, devam etmekte olan Rus-Japon Savaşı’nı “Muharebat-ı Meşhûre Münakaşatı” derslerinde anlatan Kurmay Albay Pertev anılarında:⁶⁶

Talebeme Japon sularındaki deniz harekâtı ile Mançuri’deki kara harekâtını harita üzerinden anlatırken ve ha-

Şirketi, 1960, s. 112.

⁶⁴ Hasan Âli Yücel, *Geçtiğim Günlerden*, İstanbul 1990, s. 134.

⁶⁵ Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul 1963, s. 119.

⁶⁶ Pertev Demirhan, *Hayatımın...*, s. 7.

rekâtın gidişine göre Japonların bu harpten muzaffer çıkacağına kanaat getirdiğimi söylerken, onların nasıl derin bir şevk ve heyecanla beni dinlediklerini görmekten, büyük bir zevk duyuyordum.

Atatürk üzerine son yayınlanan biyografik çalışmasında Şükrü Hanioğlu, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Mustafa Kemal tarafından heyecan ve hevesle takip edildiğini, Atatürk'ün *Not Defterlerine* atfen ileri sürmüştür.⁶⁷ Gerçekten de Atatürk'ün yayınlanmış olan söz konusu döneme ait yazılarında, savaşa ait krokiler, tarafların teribatlarına ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir. Bu notlarda Japonlar hakkında olumlu yargılar yoğunudur. Aşağıdaki satırlar ilginçtir:

*Japonlar zaten cengâver bir millettir. 800 sene kadar memleket içinde ve derebeylik ile geçti; en çok sevdikleri savaştır. Onlarda da inanç için ölüm yaygındır. 1894'ten beri buraları Ruslar aldığı günden beri, büyük bir intikam hissi besliyorlar. 5-12 yaşına kadar çocuklar, okuldan dönüşte iki taraf olurlar; bir taraf Rus, bir taraf Japon olurlar. Rus başkomutanı yanındakiler kaçırıyor, o da ağlıyor. (Deli Petro) Şimdiye kadar Avrupa'nın bilemediği bir unsur meydana çıktı. Kimo Savaşı Japon askerinin askerî önemi bakımından parlak safhalar meydana getirecek.*⁶⁸

Mustafa Kemal, Japonların Rusya'yı mağlup etmesinin yerli modernizasyonun Batı'ya karşı bir zaferi olarak görüldüğü bir zamanda, Japonlara karşı hayranlık beslemiştir.⁶⁹ Osmanlı ülkesinde Japonlara beslenen hayranlığın önemli nedenlerinden birisi hakkında, Yüzbaşı Mustafa

⁶⁷ M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk An Intellectual Biography*, s. 66.

⁶⁸ *Atatürk'ün Not Defterleri II*, Ankara 2004, s. 28.

⁶⁹ M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk An Intellectual Biography*, s. 38-39.

Kemal'in şu düşüncesi bir fikir verebilir: “Rusların mağ-lûbiyetinden dolayı mâ'nen ve maddeten izhâr-ı memnuniyet etmeliyiz.”⁷⁰

Mustafa Kemal, Rus-Japon Savaşı'nı sadece Harp Akademileri'ndeki müfredatın bir parçası olduğu için takip etmiş değildir. Savaşın gidişatı hakkında ayrıntılı bilgiler veren bir gazeteciye yazdığı notlar, ilgi çekicidir.⁷¹ Harp Akademileri'nde Rus-Japon Savaşı'nı, daha sonra askerî ataşe ve askerî temsilci olarak Japon ordusu nezdinde Mançurya'ya gönderilecek olan Albay Pertev Bey'den okuyan Mustafa Kemal, Sofya'da Askerî Ataşe olarak bulunduğu dönemde yazdığı *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* adlı önemli eserinde, subaylara Japonlardan örnek verecektir.⁷²

Diğer taraftan 1904-1905 Rus-Japon Savaşı ve Rus Devrimi münasebetiyle Jöntürk basınında Sultan Abdülhamid⁷³ ile Rus Çarı Nikola arasında sık sık benzetmeler

⁷⁰ Atatürk'ün Not Defterleri II, s. 119.

⁷¹ “Enzâr-ı âlemi kanlar içinde kalan dumanlı ufuklara bürünen müntehâ-yı şarka kadar cezb eden vekayî'i câriyeyi menâbî'i muhtelif-e-i mevcudiyeden ta'kip ve tetkik etmek muktezâ-yı mesleğimdir. İstifade-bahş gazetenizde her hususda olduğu gibi mes'ele-yi hazıra ait hususatta dahi ta'kip etmekte olduğunuz meslek asrî ve şâyan-ı tebcil muharrirlerini ebedî bir nâm-ı istirhamla yâd ettirecektir.”. Atatürk'ün Not Defterleri II, s. 167-169.

⁷² Mustafa Kemal, “Subay ve Komutan ile Konuşmalar”, Atatürk'ün Bütün Eserleri, İstanbul 2003, c. I, s. 169.

⁷³ Jöntürk muhalefetine göre bütün kötülüklerin kaynağı padişahın şahsıdır. Bkz. Abdullah Cevdet, “Rusya Ahvali”, *İçtiha*, (8), Temmuz 1905, s. 122; “Rusya Ahvaline Bir Nazar”, *İçtiha*, (3), Şubat 1905, s. 1-7; Abdullah Cevdet, “Japonya'da Müslümanlık”, *İçtiha*, 2 (1), Temmuz 1906, s. 3; “Abdülhamid'e Atılan Bomba”, *Şûra-yı Ümmet*, (80), 16 Ağustos 1905, s. 1-2; Abdullah Cevdet, “Düşmanımızın Dostu Düşmanımızdır”, *İçtiha*, 2 (8), Mayıs 1908, s. 253-254; Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2010, s. 125; M Sabri, “Anadolu Kıyamları”, *Terakki*, (11), 1907, s. 1-5; “İnkılab Subh İnkılab”, *İçtiha*, 1 (10), 21 Mart 1906, s. 157-158; Abdullah Cevdet, “Türkiye'nin Belayı Mücessemi”, *Şura-yı Osmani*, 1 (4), 25 Mart 1907, s. 3.

yapılmış, analogiler kurulmuştur. Şûra-yı Ümmet'te 21 Mart 1905 tarihinde yayınlanan bir yazıda, Çar'ın uygulamaları ile "*cehennemde Abdülhamid'in kadîm bir dostu olduğunu*" kanıtladığı ileri sürülmüştür.⁷⁴ Yine Kahire'de yayınlanan *Türk* gazetesinin 6 Temmuz 1905 tarihli sayısında, Çar'ın da [Sultan Abdülhamid gibi] Osmanlı İmparatorluğu'nda ilerici hareket ve gelişmeleri engellemeye çalıştığı yazılmıştır.⁷⁵

İctihad mecmuasında yayınlanan, muhtemelen Abdullah Cevdet'in kaleminden çıkmış bir yazıda,⁷⁶ Çar ve Padişah'ın ortak tarafları olarak, ikisinin de zalim ve otokrat olmalarına vurgu yapılmıştır.⁷⁷

⁷⁴ Murat Yaşar, *The Russian Revolution of 1905 in the Ottoman Empire*, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2003, s. 50.

⁷⁵ Murat Yaşar, a.g.m., s. 51. Diğer taraftan devrimin lideri Lenin de 1908'de yazdığı "Dünya Politikasının Patlayıcı Maddesi" adlı makalesinde, Sultan Abdülhamid'den "*Türkiye'nin İkinci Nikolası*" olarak söz edecektir. Bkz. V. I. Lenin, *Collected Works Volume 15; March 1908-August 1909*, (A. Rothstein, & B.S. Isaacs, Eds.), 3 ed., Vol. 15, Moskow, Progress Publishers, 1977, s. 183. Troçki de Lenin'e paralel düşünmektedir: "İstanbul'daki Sultan, Petersburg'daki kardeşinden hiçbir yönden aşağı kalmaz, pek çok yönden onu geçer" Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, (çev. T. Güney), İstanbul 1995, s. 7.

⁷⁶ "Rusya Ahvaline Bir Nazar", *İctihad*, (3), Şubat 1905, s. 2.

⁷⁷ Selim Deringil I. Nikola'dan (1825-1855) itibaren Rus çarlarının, resmî Ortodoksluğun tümüyle kamusal bir işlev üstlenerek hizmet ettiği '*Rus mitleri sentezi*'ni kullanmak suretiyle, halklarıyla doğrudan bir bağlantı kurmaya çalıştıklarını ve II. Abdülhamid'in resmî İslâm'a bakış tarzının da, tamamıyla bu olduğunu belirtir. Deringil'e göre Nasıl I. Nikola ve III. Aleksandr '*kutsanmış çar*' imgesi yarattılsa, Abdülhamid de fiilen aynı unvanı, yani zat-ı akdes-i hümayûn unvanını, seleflerinin hepsinden daha çok benimsemişti. Diğer taraftan '*Kutsal Rus Toprağı*' ya da '*Kutsal Tyrol Toprağı*' terimleri, ism-i mukaddes-i Devlet-i Aliyye (Yüce devletin kutsal adı) terimine apaçık denk düşüyordu. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2002, s. 28.

Rus Çarı da bizim Padişahımız gibi zalim ve müstebidir. Abdülhamid'in pekiyi bir dostudur. Çünkü Çar, Osmanlı Devleti'nin bi-aman [amansız] düşmanıdır. Düşmanları bir ve aynı şey olan iki ferdin, yek-diğerine dost olması pek tabiidir.

Yazara göre “milletimizin en büyük düşmanı” Abdülhamid'in koruyucusu, Rus Çarıdır. Çar zalimlik ve despotluğunun sonucu olarak korkudan titremektedir: “*Hak ve hürriyet taraftarları Çarı titretiyor..*”⁷⁸

Azerbaycan'da yayınlanan *Hayat* gazetesinin İstanbul muhabiri İslamoğlu bu tespiti ilaveten, dünyada sadece Çin, İran, Türkiye ve Rusya'da mutlakiyet rejimleri kaldığını; Rusya'daki rejimin de artık değişmekte olduğundan, bu sınıfta sayılmayacağını ileri sürer.⁷⁹ Ahmed Rıza Bey'in Şûra-yı Ümmet gazetesine göre de “*Avrupa'da iki istibdat rejimi kaldı: Rusya ve Türkiye...*”⁸⁰

Aynı yazıda başka bir bağlamda, iki otokrat hükümdar arasında başka bir benzerliğe işaret edilir. Rus Çarı'nın donanmaya şahsi servetinden yardım etmesini, Sultan'ın halka yardımıyla mukayese eden yazar, “*Sizin ağzınıza attığı kurban eti, milletin ciğer parçalarıdır. Cahil halkı böylelikle aldatıyor*” demektedir.⁸¹

Diğer taraftan her iki rejimin de yolsuzluklara battığı, Jöntürk basınında sıklıkla dile getirilmektedir. Japon Savaşı dolayısıyla Petersburg'da yardım kampanyalarında toplanan paraların, Çar'ın amcası Grandük Serj'in [Sergey] cebine gittiği anlatılırken, Osmanlı Devleti'nde de

⁷⁸ “Rusya Ahvaline Bir Nazar”, *İctihad*, (3), Şubat 1905, s. 7.

⁷⁹ İslamoğlu, “Türkiye'ye Bir Nazar”, *Hayat*, (171), 3 Ağustos 1906, s. 3.

⁸⁰ “Küstahlık”, *Şûra-yı Ümmet*, (75), 20 Mayıs 1905, s. 1-2.

¹ “Rusya Ahvaline Bir Nazar”, *İctihad*, (3), Şubat 1905, s. 4.

orduya yardım kampanyalarının nasıl suistimal edildiği hatırlatılmaktadır:⁸²

Bundan beş altı sene evvel Girit ve Yunan meselesinde, 'teçhizat-ı askeriye ianesi' adıyla toplanan nükûdun kısm-ı azamını bir irade-i Hamidiye Yıldız'a çekmiş [Padişah toplanan paraların büyük kısmını emirle kendisi almış] Bu sırada kendi kızını da hafiyelerden birine veren Abdülhamid, Teselya'da doğuşen Mehmetçiklerin paralarını düğün dolayısıyla hafiyelerine sarf etmişti. Aynı ahval, Rusya'da aynen tekrar ediyor.

Abdullah Cevdet'in Potemkin İsyanı'ndan sonra yazdığı bir yazıda, Rus Bahriyesi'ndeki yolsuzlukları anlatırken, Osmanlı Donanması'nın çürütülmesine sözünü getirmektedir:⁸³

Rusya'nın bahriyesindeki suistimal ve hayırsızlık diğer kâffe-i devair-i hükümetten [bütün hükümet dairelerinde olduğundan] fazladır. Bahriye Nazırı Grandük Aleksi, bizim donanmamızın ihlakinde [çürümesinde] Abdülhamid'e şerîk-i cinayet [suç ortağı] olmuş olan habis Hasan Paşa'nın⁸⁴ adilidir. Aleksi Rusya bahriyesinin milyonlarını, shevat ve hevesat uğruna heba etmiştir. Matmazel Baleta ismindeki bir kapatmasına, birkaç milyonluk mücevherat vermiştir. Birkaç sene evvel bu şantöz Petersburg'da Teatr Fransa'da kendi menfatine olarak bir konser verir. Birkaç milyonluk biriyanlar, yakutlar ile sine-i [belvajini] benzetmiş olduğu halde sahneye çıkar. Temaşakârlarından [seyircilerinden] bir bahriye zabiti

⁸² "Rusya Ahvaline Bir Nazar", *İctihad*, (3), Şubat 1905, s. 6.

⁸³ Abdullah Cevdet, "Rusya Ahvali", *İctihad*, (8), Temmuz 1905, s. 123.

⁸⁴ Hasan Paşa'nın yolsuzluklarını konu alan dış basında bir haber için bkz. Howard Michaels, "Hasan Pasha- The Man Who Swallowed a Navy", *Star*, 12 March 1904, s. 6.

ayağa kalkar. ‘Hanımlar Efendiler bahriyemizin milyonları nerede biliyor musunuz? İşte şu karşı gerideki, nazeninin göğsünde!’ diye bağırır. Tiyatro hercümerc olur.

Jöntürklerin Çar ile Sultan idareleri arasında paralellik kurarken, yolsuzluk konusunda örnek bulmakta zorlanmadıkları görülmektedir. Esasen şahsa dayalı kapalı rejimler için denetimsizlikten kaynaklanan yolsuzluk ve suistimal iddialarının önünü alma imkânı yoktur. Muhalefet Sultan Abdülhamid idaresinin bu zaafını sık sık dile getirmiştir.

Diğer taraftan çağdaş bir yayına göre, iki ülkenin kaynakları ve muharip kuvvetlerinin büyüklüğü göz önüne alındığında, Rus-Japon Savaşı ‘dev’ ile ‘cüce’nin mücadelesi olarak görülmüştür. Fakat Japon, ‘dev öldüren’ olduğunu kanıtlamıştır. Japon başarısında etkin teşkilatlanma, stratejik deha ve askerlerinin karşı konulmaz cesareti rol oynamıştır.⁸⁵ Yine Japon zaferinin gelecekte, Avrupa ve Asya’nın kaderi üzerinde kuvvetli etkileri olacağı tahmininde bulunulmuştur.⁸⁶

Rus Devrimi’ni inceleyen hemen bütün yayınlar, Rus-Japon Savaşı’nın sonuçlarının, devrimin sonunu tayin ettiğini yazmaktadır. Savaş, başlangıçta devrim ateşini düşürmek için bir çare görülerek açılmışken, sonunda Çar’ın otokrasiyi kurtarmak için, Japonlar ile ağır şartlarda bir barışa razı olduğu görülmüştür. Büyük fedakârlıkla barış imzalayan Rusya, daha sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Mançurya’daki kuvvetlerini ülke içine getirerek devrimi ezmiştir. Ancak Rus-Japon Savaşı hiç olmasaydı, esasen 1905 devrim hareketlerinin yakaladığı ivmeyi kazanacağı

⁸⁵ Radhey Shyam Chaurisa, *History of Japan*, New Delhi, Atlantic Publishers and Distributors, 2003, s. 116.

“Japan’s Victory”, 2 June 1905, (çevirimiçi) <http://century.guardian.co.uk/1899-1909/Story/0,,97547,00.html>, 10 Aralık 2011.

da kuşkuludur. Savaşın hem devrim hareketlerinin yükselişinde, hem de Japonlar ile yapılan barıştan sonra, devrimin bastırılmasındaki rolü büyüktür.

Osmanlı İmparatorluğu açısından bakıldığında ise, savaş birkaç sonuç doğurmuştur. Sultan Abdülhamid savaşı, Rusya'da otokrasinin devrilmesi ihtimalinin, sıranın kendisine geleceği endişesiyle değil, Çarlığın Uzak Doğu'dan dönerek, Osmanlı Devleti'ne musallat olacağı endişesi ile izlemiş, dönem boyunca takip ettiği siyaset, bu endişenin ağırlığını taşımıştır.

Jöntürk muhalefeti, savaşı Sultan ile Çar arasında özellikle mutlakiyetçilik, zalimlik ve yolsuzluk konularında paralellikler kurarak izlemiştir. Uzak Doğu'daki savaş, Abdülhamid istibdadının yıkılması ümidiyle, sanki Japonların mağlup ettiği Sultan'ın rejimiymiş gibi, gerçeküstü beklentilerle değerlendirilmiştir. Jöntürkler dönem boyunca, bu beklentileri gerçekleştirmek için, dinî referanslar dâhil hemen her şeyi kullanmışlardır.⁸⁷

Savaş boyunca Jöntürk muhalefeti “*vükelası ve büyük memurları millet karşısında hesap vermeye mecbur olmayan devletler*, böyle darbelerden [Rusların Japonlar karşısında uğradığı yenilgi] kurtulamaz” kanaati ile meşrutiyetsiz tek adam idaresinin devamı halinde, çöküşün gecikmeyeceğini ileri sürmüştür.⁸⁸ Halk ise, savaşı geleneksel düşman Rusların yenilgisi olarak keyifle izlemiştir. Ancak halkta,

⁸⁷ O kadar ki *İctihad* gazetesi sahibi ve yazarı Abdullah Cevdet milleti için savaşırken ölen Japon askerlerinin şehit olacaklarını, Sultan Abdülhamid'in emriyle harp ederken ölen Osmanlı askerlerinin şehit olmayacaklarını ileri sürmüştü. Abdullah Cevdet, “Rusya Japonya Muharebesi”, *İctihad*, (7), Haziran 1905, s. 103-104. Abdullah Cevdet bu iddiasında cihad ayetini de kullanmıştı. (Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Dönmez ve Sedrettin Gümüş), *Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2/190 ([t.y.]).

“Rusya Ahvaline Bir Nazar”, *İctihad*, (3), Şubat 1905, s. 1-7.

Jöntürk muhalefетinin ümit ettiği baskı rejiminin değiştirilmesi yönünde bir hareketlenme olmamıştır.

Rus-Japon Savaşı'nda bütün Türklerin üzerinde mutabık oldukları tek konu, herhalde Japon askerinin karakter sağlamlığı olmalıdır. Savaştağı Japon kahramanlığı, daha sonraki dönemlerde de sürecek “*yüksek Japon ahlakı*” imgesi olarak kamuoyunda yer edinmiştir. Jöntürklerden muhtemelen Abdullah Cevdet'in kaleminden çıkmış “*hamiyetli, faziletli, malumatlı, leşker-i dilâver* [kahraman asker]”⁸⁹ nitelemesinin benzerleri, Pertev Demirhan'ın yazdıkları içinde de mevcuttur.

Diğer taraftan bir Japon akademisyen,⁹⁰ “*Türk Milliyetçilik Hareketi*” mensupları olarak gördüğü Mehmet Âkif Ersoy ve Abdullah Cevdet'in, 1905 yılında Japonların Rusya'ya galip gelmesinden memnuniyet duyduklarını yazmıştır. Söz konusu şahsiyetlerden birisinin “*islamcı*”, diğerinin “*garbçı*” bilinmesi ve hatta aralarında dünya görüşlerinden kaynaklanan düşmanlık derecesinde nefret bulunmasına rağmen, Japonlara bakışlarının büyük oranda örtüşmesi, ülkemizde bir dönem Japon imajının etkisi ile açıklanabilir.

Hanioğlu'na göre ise Rus-Japon Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türkçülük cereyanında ırk konusu öncelikli bir gündem maddesi olmamıştır. Çünkü ırkî hiyerarşide Türkler de, diğer Asyalı ırklarla beraber alt sırada görölmüştür. Ancak bu savaştan sonra Türkçülükte ırk merkezi, bir tema haline gelmiştir. Japonların Ruslara karşı kazandığı zaferler, ırk teorilerine ve aydınlar arasında Türklerin uzak geçmişlerine ilgiyi artırmıştır.⁹¹

⁸⁹ A.g.m., s. 4.

⁹⁰ Misawa Nobua, “The Influence of the Ottoman Print Media in Japan: The Linkage of Intellectuals in the Eurasian World”, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 2 (2), March 2009, s. 37-38.

⁹¹ M. Şükrü Hanioglu, *Atatürk An Intellectual Biography*, s. 66.

3. 1905-1907 Rus Devrimi

3.1. Kanlı Pazar

Rusya’da 1905 Devrimi’ne ivme kazandıran bir gün aranırsa, bunun 22 Ocak 1905 (eski takvime göre 9 Ocak 1905) “*Kanlı Pazar*” olduğu herhalde tartışmasız kabul edilebilir. Başka bir deyimle Kanlı Pazar, 1905 Rus Devrimi’nin başlangıcıdır. Anılan gün Rahip George Gapon’un¹

Rahip Gapon ilginç bir kişiliktir. 30’lu yaşlarda alt sınıftan bir rahiptir. Kışlık saraya dilekçe yürüyüşünü düzenlemek için Putilov fabrikaları idaresine, Valiye ve İçişleri Bakanlığına başvurmuş hatta olaydan üç gün önce niyetini Başvekil Witte’ye yazdığı mektupla duyurmuştu. Gapon idarecilerin de yardımıyla Petersburg işçileri meclisini kurmuştu. Bu meclis bir çeşit sendika idi. Gapon’un işçi meclisi toplantıları Çar’a ve Rusya’ya dua ile açılır ve bitirilirdi. Gapon’un misyonu işçilerin çalışma şartlarını düzeltme, monarşiyi kurtarma ve kilise’nin işçi hareketlerinde rol almasını sağlamaktı. Gapon 1906 yılında Finlandiya’da Sosyal Devrimcilerin liderlerinden Peter Rutenberg tarafından tuzağa düşürülerek asılıp öldürülmüştür. Belki de Gapon 1905 Devrimi’ni yapan papazdır. Hedefi devrim olmaksızın çalışan kitlelerin hayat şartlarını düzeltmek olan rahip 1905 devrimlerinin ateşleyicisi olmuştur. Bkz. Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, New Jersey, Printice-Hall Inc, 1962, s. 7-11. Gapon’un öldürülmesine dair ayrıntı veren Jöntürklerin “Doğru Söz” gazetesi, rahibin devrimciler tarafından asılmazdan önce yargılanarak “hain” bulunduğunu ileri sürmüştür. “Mürted Papas”, *Doğru Söz*, (7), 14 Haziran 1906, s. 6-7.

organize ettiği işçiler ve ailelerinden meydana gelen büyük bir kalabalığın, Çar'a bir dilekçe takdim etmek için Petersburg'da kışlık saraya doğru yürüyüşü ile başlamıştı. Kalabalık dilekçelerinde “*Küçük Peder*” dedikleri Çar'dan alçak gönüllü bir uslupla; herkes için eğitim, sivil hakların tanınması, günde sekiz saatlik çalışma, çalışma şartlarının düzeltilmesi, işçi ücretlerinin yükseltilmesi gibi taleplerde bulunmak istemişlerdi. Bunları karşılamak için bütün sınıfları temsil eden bir meclisin de açılması da talep ediliyordu.

Silahsız olarak içlerinde kadın ve çocukların da bulunduğu kalabalık, dini ikonlar ile Çar'ın ve Çariçe'nin tasvirleriyle ilahiler ve vatanseverlik şarkıları söyleyerek kışlık saraya yaklaştı. Bu barışçıl kalabalığa Çar'ın amcası Grandük Vladimir'in talimatıyla saray muhafızlarınca ateş açılmıştır.²

Hüseyin Rauf [Orbay] Bey'in Kanlı Pazar'ı anlatımı da bugün bildiğimiz kaynaklara aykırı düşmeyecek şekildedir:³

Rusya'da ihtilâl ...amelenin kadın ve çocuklarla ile toplu olarak ve “Baba Kapon” isminde bir rahibin peşine takıla-

Berly Williams, “Russia 1905”, *History Today*, 55 (5), May 2005, s. 44-51. Marcel Liebman, “Lenin in 1905: A revolution that shook a doktrine”, *Monthly Review*, 21 (11), April 1970, s. 1-18. V. I. Lenin, *Collected Works*, Volume 23; August 1916- March 1917, (S. Levin, Ed.), 2 ed., Moskow, Progress Publishers, 1974. Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, New Jersey, Printice-Hall Inc, 1962. L. Trotsky, “1905”, 1922, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org /archive/trotsky/1907/ 1905/index.htm>, 25 Aralık 2011. Abraham Ascher, *Kendi Belgeleriyle Rus Devrimi'nde Menşevikler*, (çev. C. Kanat), İstanbul 1992. Dominic Lieven, *The Cambridge History of Russia*, Volume 2 Imperial Russia, 1689-1907, vol. II, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Cemal Kutay, *Rauf Orbay 1881-1964 Hayat Hatıraları*, İstanbul 1997, c. I, s. 401-402.

*rak bir ağızdan dualar, kasideler söyleyerek kışlık sarayda bulunan Çarlarına, hallerinden şikâyet için giderken asker tarafından çevrilerek üzerlerine ateş edilmesi ve bu yüzden de amele, çocuk ve kadınlardan binlercesinin katledilmesi ile başlamıştı.*⁴

Bir akademisyene göre Çar'ın muhafız kıtalarının barışçıl kitleye ateş açmasıyla devrimciler “*embriyonik politik partilerin yıllarca çalışmayla başaramayacakları*” bir ivmeyi kazanmışlar. Kanlı Pazar, 17 Ekim 1905 Fermanı'na kadar Rusya'da, hemen herkesi Çar ve otokrasisine karşı birleştirmiştir.⁵ Devrimin fikri öncüsü Lenin de Kanlı Pazar'ın önemine işaret edecektir:⁶ “*Büyük halk kitlelerinin siyasî bilinç ve devrimci mücadeleye uyanışını sağlamıştır.*”

Olaylardan hemen sonra yayınlanan The Manchester Guardian gazetesindeki bir haberde Rusya'daki durum anlatılmaktadır.⁷ Gazeteye göre 19 Ocak'ta Moskova'da genel grev ilan edilmiştir. Aşağı sınıfların tavırları tehdit edici tavırları dolayısıyla ev sahipleri silahlanmaktadırlar. Sivastopol'da da memnuniyetsizlik emareleri görülmektedir ve hükümete ait fabrikalar yanmaktadır.⁸ Petersburg'un

Kanlı Pazar'daki ölü sayısı zamanla hayli abartılmıştır. Ölü sayısı 150-200 arasında hatta 1905 Devrimi'ne dair monografi yazmış olan Ascher'a göre daha azdır. Berly Williams, “Russia 1905”, *History Today*, 55 (5), May 2005, s. 44-51.

Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 4.; Berly Williams, “Russia 1905”, s. 44-51.

⁶ V. I. Lenin, *Collected Works*, Volume 23; August 1916- March 1917, (S. Levin, Ed.), 2 ed., Moscow, Progress Publishers, 1974.

“The Crisis in Russia, Revolt Spreading Beyond St. Petersburg”, *The Manchester Guardian*, 24 January 1904, s. 7.

“Aynı zamanda Sivantopol'da asakir ve amele tersaneye ateş verdi. Varşovi'de ve diğer büyük şehirlerde kıyam ve terk-i eşgal ber-devamdır. Gerek bizzat Çar gerek Rusya Hükümeti dökülen ve haricen menfur-i avam ve havas oldu. Fransa-Rusya ittifadı son derece mütezelzeldir. Hülâsa-i kelâm en muhteriz hükümet olan İsviçre' de bile Rus isyanlarından şehit düşenlerin ailelerine mua-

güneyindeki Kolpino’da grevciler başkente yürüme hazırlıkları yapmaktadırlar. Kronstadt Deniz Üssü çalışanları silah ve teçhizatı yağmalayıp, Petersburg’a gitmeye hazırlanmaktadırlar.

Rahip Gapon’un Kanlı Pazar’da dökülen kandan sonra “*artık Çar yoktur*” beyanı yetkilileri korkutmaktadır. Gapon masum kanlarının halkı hükümdardan ayırdığını ileri sürmüştür.⁹ Hükümet dairelerinin çoğu Pazartesi günü açılmamıştır. Şehrin birçok kesimi yağmalanmıştır. Zenginler şehri terk etmektedirler. Kanlı Pazar’dan hemen sonraki günlerde St. Petersburg’un askerî diktatörü olarak bilinen Çar’ın amcası Grandük Sergey’in sağ kolu General Trepof’un, düzeni sağlaması için geniş yetkilerle Petersburg Genel Valiliğine getirildiği de basına yansımıştır.¹⁰

Aynı haberde 24 Ocak günü Petersburg’da 3000 göstericiye Kazaklar tarafından ateş açıldığı, göstericilerden yaralananlar olduğu açıklanmıştır. Haberde Kanlı Pazar’ın aktörlerinden Rahip Gapon’un, halka zulmeden Çar’ın öldürülmesi için işçileri kışkırtan bir mektup yazdığı da bildirilmiştir.

Çar, 1 Şubat günü işçiler arasından seçilmiş 34 kişiyi sarayında kabul ederek, kendilerine hayat şartlarının dü-

venet için ilan en ianat-ı nakdiye toplanıyor.”. “Rusya Ahvaline Bir Nazar”, *İctihad*, (3), Şubat 1905, s. 1-7.

⁹ Gazetenin tasviri ile *İctihad* gazetesinde çıkan anlatım arasında benzerlik ilgi çekicidir: *Evvelce Çar’a küçük pederimiz diyen Gapon ameleye hitaben ‘Artık imparatorumuz yoktur. Dökülen hun-i masumin onunla bizim aramıza girdi. Bizi ondan ayırdı, Çar katildir. Vükelası yılanlardır. Artık sadakat yok. Silahsız olarak arzuhal vermeye giden tebaası üzerine’ ateş ettiren Çar’a karşı vaktiyle ettiğiniz vaad-i sadakati nakz ediniz. Ahalinin üzerine ateş eden askeri telin-i ruhaniyemle telin ediyorum*” mealinde bir beyanname neşretti. “Rusya Ahvaline Bir Nazar”, *İctihad*, (3), Şubat 1905, s. 1-7.

“Cossacks at Work, Workmen fired on: Many Wounded”, *The Manchester Guardian*, 26 January 1905, s. 7.

zeltileceğini vaat etmişse de,¹¹ bu girişimin ülkedeki gerilimi düşürmeye bir etkisi olmamıştır.¹²

3.1.1. Jöntürk Muhalefedinin İlk Tepkileri

Kanlı Pazar'dan hemen sonra muhtemelen Abdullah Cevdet'in kaleminden çıkmış olan Rusya ile ilgili bir yazıda, tasvir edilen olayların oluşumu, zayıflığın ve Rahip Gapon'un topladığı kalabalığın abartılması hariç, bugün bilinenlerle uyumludur:¹³

Birkaç yüz bin amele terk-i eşgal etti. Gaponi isminde ululazîm bir rahip¹⁴ bunların önüne düştü. Arzuhal etmek üzere Çar'ın bulunduğu Kış Sarayı'na doğru 80000 kişi Rahip Gapon'un arkasında yürüyordu. Gaponi bir elinde Salib bir elinde Çar'ın tasviri olduğu halde, kıyamilerin önünde gidiyordu. Müsellah kuvâ-yı askeriye kıyamilerin önünü kesti. Gapon askere hitaben "Kardeşlerinizin üzerine ateş edebilecek misiniz?" diye bağırdı. Kumandan ameleye "dağılın" emrini istima ettirmediklerini görünce "ateş" dedi. O zaman kurşun yağmuru ahalinin üzerine yağmaya başladı. Bu kıtal üç dört gün devam etti. Erkek kadın çocuk 4000 can telef oldu.

Yazıya göre Rusların tanınmış edebiyatçısı Maksim Gorki de göstericilerin başındaydı.¹⁵ Kargaşanın Rusya'da

¹¹ Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 5-6.

¹² Osmanlı diplomatik belgelerinde Çar'ın bu girişimi için bkz. BOA. Y.A.HUS. nr. 484-107, 1320 Şu 15.

¹³ "Rusya Ahvaline Bir Nazar", *İctihad*, (3), Şubat 1905, s. 1-7.

¹⁴ Gapon doktorun iddiasının aksine yüksek dereceli bir rahip değildi... Gapon imajıyla ilgili bkz. "Ministreal Differences", *The Times*, 24 February 1906, s. 7.

¹⁵ Tanınmış yazar Maksim Gorki 22 Ocak'taki Kışlık Saray gösterisine katılmış ve aynı akşam düzenlenen bazı toplantılarda konuşmalar yapmıştır. Bu yüzden Gorki Riga'da 24 Ocak günü tutuklanmıştır. Gorki'nin tutuklanması dünyanın çeşitli yerlerinde protesto mitinglerine

devam ettiğini belirten Şûra-yı Ümmet, çareyi Çar'ın içte ve dışta talep edilenleri vermesinde göstermektedir:

Çar için en kısa yol, evvela Japonlarla sonra da kendi tebaasıyla mütarekeyi imza etmektir. Japonlara istediğini, Ruslara da idare-i meşrutayı vermeye razı olarak, işin içinden çıkmak mümkündür.

Çar'ın bu talepleri karşılması halinde “Çar'ın da Çar'ın etrafını saran hain hodgâm vükelanın da, Dahiliye Nazarı Pleheve'ye yapıldığı gibi, bin parça edilerek semavata nezd-i İsa'ya saçılacaklarını Rus ahrar [yemin ediyorlar.]”

1905 Mart'ında Mukden mağlubiyetinden sonra muhtemelen Ahmed Rıza tarafından yazılan bir yazıda ise¹⁶ 22 Ocak 1905 Kanlı Pazar hadisesinin Rusların “medeniyet ve insaniyetçe, Japonyalıların bin kere madununda [aşağısında] olduğu tezahür” ettiği beyan edilmiştir.

3.1.2. Sultan Abdülhamid'in Kanlı Pazar'a Tepkisi

Sultan Abdülhamid'in uzun yıllar mabeyn başkâtipliğini yapan Tahsin Paşa'nın anlatımına göre, Padişah bir ajans telgrafı ile olayı öğrenmiştir.¹⁷ Tahsin Paşa anılarında, Kanlı Pazar'dan hemen sonraki bir zamanda padişah huzurunda bulunurken, Sultan'ın kendisine takdim edilen söz konusu ajans telgrafını okuttuğunu söylüyor. Telgrafın okunmasından sonra Padişah, Tahsin Paşa'ya Çar'ın nasıl bir kişilik olduğunu sorar. Başkâtip, ilk önce Sultan ile “aynı tarz-ı idare” yürüten bir hükümdar aleyhinde konuşmasının uygun olmayacağını düşünürse

neden olmuştur. Çar'a yapılan dış başvuruların yoğunluğundan dolayı tanınmış romancı 25 Şubat 1905'te tahliye edilmiştir. Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 12-13.

¹⁶ “Muharebe ve İhtilal”, *Şûra-yı Ümmet*, (72), 6 Nisan 1905, s. 1-2.

¹⁷ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, s. 158-159.

de hatıralarının kaleme aldığı dönemde “*hayli cür’etkârane bulduğu*” şu cevabı verir:

İmparator veliahtlığı zamanında devr-i âlem seyahati yaparken Japonya’ya da uğramış, orada bir anarşist tarafından kafasına şiddetli bir sopa darbesi yemiş,¹⁸ bu darbeden dimağı, hayli müteessir olmuştur derler. Validesinin İmparator üzerinde büyük nüfuzu olduğu da malûmdur. Bir Rus olan mualliminin de İmparator üzerinde tesiri söylenmektedir. Ancak bunlar rivayet kabilinden olup ne dereceye kadar muvafık-ı hakikat olduklarını bilmem.

Tahsin Paşa, Çar’a psikolojik bozukluk atfeden ve Kanlı Pazar’daki halkın masumane taleplerine kurşunla mukabele eden Çarlığı “*takbih*” eden cevabından Sultan Abdülhamid’in hoşnutsuzluk duymadığını, Hünkâr’ın “*Halk müracaat etmiş, bir maruzatı varmış, silâh istimaline hiç müna-sebet yoktu.*” karşılığından anladığını yazmıştır.

Sultan Abdülhamid olaylar tırmanınca sadece Rusya’dan değil, bu olayların etkilerinin görüldüğü merkezlerden de haber almaya başlamıştır.¹⁹ Bu çerçevede Paris Sefareti tarafından Rusya’da meydana gelen olayların, üniversite öğrencileri ve öğretim üyeleri tarafından protesto edildiği, 4 Şubat 1905 tarihinde rapor edilmiştir.²⁰ Raporda mitinge katılımının yoğun olduğuna dikkat çekilmiştir. Baltık eyaletleri dâhil, Rusya’daki olaylar hemen bütün ayrınıtısıyla Padişaha aktarılmıştır. Finlandiya’da eyalet merkezi

¹⁸ Tahsin Paşa’nın işaret ettiği olay, Nikola’nın 1890-1891 yılında Uzak Doğu’ya yaptığı resmi ziyarette gerçekleşmiş, bu saldırıdan Çar’ın alnında bir iz kalmıştır. J. N. Westwood, *Russia Against Japan, 1904-05*, New York, State University of New York Press, 1986, s. 1.

¹⁹ Şubat 1905 ortalarına doğru Brüksel ve Paris’teki Rusya protestolarına ilişkin diğer Osmanlı diplomatik yazışmalarına bkz. BOA. Y.A.HUS. nr. 484-33, 1320 Ks 27; nr. 484-34, 1320 Ks 28.

²⁰ BOA. Y.A.HUS. nr. 484-115, 1320 Şu 5.

Helsinki’de yapılan protesto mitinglerinde, katılımcıların “kırmızı bayraklar hamil oldukları halde ‘yaşasın ihtilâl’, ‘Rusya mahvolsun’, ‘Rus istibdadı zulmü tebah olsun’, ‘muharebe kahrolsun’ vesair gibi bir takım teranelerde bulundukları” da raporda vurgulanalar arasındadır.²¹ Osmanlı Devleti’nin Roma Se-fareti de 1 Şubat 1905 tarihli raporuyla, Rusya’daki olayla-rın “İtalya’da ve alelhusus sosyalist ve ihtilâlperveran mehafilin-de” yankılarını bildirmiştir.²²

3.2. Çar’ın Amcası Grandük Sergey’in Öldürülmesi

Şubat ayı Çar için çok zor bir dönem olmuştur. Port Arthur’un, onbinlerce muharip kuvvetle Ocak ayında Ja-ponlara tesliminin yarattığı moral çöküntüsü daha atıla-mamışken, gerçekleşen 22 Ocak’taki Kanlı Pazar ve hemen sonrasındaki grevler ve kargaşalıklar, otokrasi için zor za-manlardı.

Durumu daha da kötüleştiren gelişme ise Mosko-va Garnizon Komutanı, Çar’ın amcası Grandük Sergey Aleksandreviç’in, devrimciler tarafından 17 Şubat 1905 tarihinde bombalı suikastle öldürülmesi olmuştur.²³ *The Times*’ın suikastin ertesi gün bildirdiğine göre, bombalı su-ikastle öldürülen Grandük’ün içinde bulunduğu arabadan geriye sadece 4 tekerlek kalmıştır. Grandük Sergey’in ce-sedi paramparça olmuştur. Yakalanan saldırgan “işimi yap-tım” demiştir. Suikastçi, Sosyalist Devrimci Parti’ye üye olduğunu söylemiştir.²⁴

²¹ BOA. Y.A.HUS. nr. 484-115, 1320 Şu 5.

²² BOA. Y.A.HUS. nr. 484-115, 1320 Şu 17.

²³ Grandük Sergey’in dul eşi Grandüşes Elizabeth, kocasının suikastci-sini cezaevinde ziyaret ederek 25 dakika görüşmüştür. Eylemi niçin yaptığını soran Grandüşese suikastçi “Rusya’nın iyiliği için” cevabı-nı vermiş. Elizabeth “Allah seni affetsin” karşılığını vermiştir. “The Grand Duchess Elizabeth”, *The Times*, 25 February 1905, s. 5.

²⁴ “Grand Duke Serge killed by a bomb”, *The Times*, 18 February 1905, s. 5.

Grandük Sergey'in öldürülmesi Osmanlı Devleti'nde de gündeme gelmiştir. 18 Şubat 1905 tarihinde Hariciye Nezareti Sadaret'e yazdığı arızada, hadiseyi şu şekilde haber vermiştir:²⁵

“Haşmetlü Rus İmparator hazretlerinin ammisi Grandük Serj Aleksandreviç hazretlerinin bu kerre Moskova'da bir suikast neticesi vefat ettiğini ve bu babda malumat mefkud [yok] olub âyin-i ruhani bugün icra olunacağını şamil Petersburg Sefareti seniyyesinden vârid olan [gelen] telgrafnamenin tercümesi [ek olarak sunulmuştur.]”

Yazışmalardan anlaşıldığına göre Petersburg Büyükelçiliğinin telgrafı, aynen Sadrazam tarafından aynen Sultan Abdülhamid'e sunulmuştur.

Osmanlı diplomatik yazışmalarına göre suikastin ertesi günü, Çar resmi gazetede bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamede Çar *“Bir mevt-i facia ile vefat eden Grandük'ün hayatına karşı vukû bulan suikasd-i cinayetkârane”*nin Rus isminin şan ve şerefini ve *“vatanımızın hayat ve şöhret-i hasenesini”* kirlettiğini ileri sürmüştür. Dışarıda dış düşmana karşı savaşılırken, içeride birlik ve beraberlik çağrısı koyu dindar bir retorikle talep edilmiştir.²⁶

Jöntürkler ise suikasti onaylar bir tavır takınmışlardı. Mesela Doktor Abdullah Cevdet'in yayınladığı *İctihad* dergisinde, Grandük'ün katli tasvip edici bir üslupla verilmektedir:²⁷

Rus ahrarı [özgürlükçüleri] bu vaka-i hunirizanedan [22 Ocak 1905'deki Kanlı Pazar'dan] sonra artık 'kanı su ile değil kanı yine kan ile yıkamak lazım geldi' diyerek, başlarında

²⁵ BOA. Y.A.HUS. nr. 484-073, 1320 Şu 5.

²⁶ BOA. Y.A.HUS. nr. 485-160, 1321 Mar 23.

²⁷ “Rusya Ahvaline Bir Nazar”, *İctihad*, (3), Şubat 1905, s. 1-7.

Çar olduğu halde gaddar rüesa-yı umûrdan 14 kişiyi idama mahkum etmişti. Grandük Vladimir 'Rusya köylüleri mükâlemetten anlamaz onlara Krupp toplarının ağızlarıyla söylemelidir' mealinde bir safsatada bulunmuştu. Bunun üzerine Rus ahrarının 'Çar ve avanesi' arzuhalinden, niyaz ve istirhamdan anlamazlar. Onlara dinamitin, yıldırımlar kıyametler püsküren ağızlarıyla arzuhal etmelidir' yolunda bir karar aldıklarını, mâh-ı hâl-i cârinin 16ncı günü Moskova'da dehşet zuhûr olan vak'a teyid etti: Rusya İmparatoru'nun amucesi ve Moskova'nın kumandanı Grandük Serj bir dinamit darbesi ile bin parça edildi.

Aynı kaynağa göre, "Grandük ki istibdad ve muhafaza-i ceberrut âmâlini takibe nice münevver şebanın, nice genç kız talebenin kanlarına girmiş, nice evler yıkmış idi." Yazar, Grandük'ün katillerine cani ve şaki denilmesinin uygun olmadığını ileri sürmekte, Çarlığın asıl suçlu olduğunu ilan etmektedir:²⁸

Biraz nur, biraz hürriyet biraz daha ziyade ekmek isteyen, açlıktan zulümden ölmek temenni eden silahsız, müdafasız olarak çocukları zevceleri valideleri hemşireleri ile Çarlarına arzuhal etmeye giden masumlar üzerine 'ateş ediniz' emrini veren Petersburg'un meydanlarını, caddelerini fukara ve masumin kanına boyayan İmparatorun ağzı,²⁹ mübarek ve masum bir ağız mıydı? Ameleyi kurşunlu bastonla öldüren o zabitan o asakir, cani katil değil midirler?

Rusya'daki suikast Osmanlı diplomatik belgelerine yorumsuz olarak yansırken, Jöntürk muhalefeti yayınlarında tasvîp-kâr bir uslûp ile yer bulmuştur.

²⁸ A.g.m., s. 7.

²⁹ Kışlık saraya dilekçe vermek için yaklaşan kalabalığa ateş açılması emrini veren Çar değildi. Esasen Çar sarayda bulunmuyordu.

3.3. Grevlerin Yaygınlaşması

Toplumsal hareketlerden siyasî sonuç alabilmesi için yaygın grevlerin önemi bilinmektedir. Ancak genel grev, anılan döneme kadar Rusya'da da Dünya'da da silah olarak kullanılmamıştır. Rusya'da devrim hareketlerini yönlendiren liderlerin, grevlerin önemini kavradıkları anlaşılmaktadır. 1905 Devrimi'nin Marksist teorisyen ve aktörlerinden Troçki'ye göre, kitlesel genel grev işçilerin isyanıdır. Troçki genel grevin politik işlevini ilk saptayan ideolog³⁰ ve bunun uygulamasını geniş ölçekte yaptıran eylem adamıdır.

Kanlı Pazar'ı takip eden günler, “cinin şişeden çıktığına” tanık olmuştur. The Times'ın yazdığına göre, Şubat ayı yaygın grevlerle ve kargaşa ile geçmiştir.³¹ Tüm Rusya'da demiryolu trafiği felç olmuştur. Varşova-Petersburg telgraf hattı Kazaklar ve piyade birliklerince korunmaya çalışılmıştır. Demiryolu çalışmadığından Varşova'dan Lodz'a postalar, hayvanların çektiği arabalarla taşınabilmiştir.

Varşova-Viyana Demiryolu hattının işlememesi, bölgesel açlık tehlikesi doğurmuştur. Varşova-Brestlitovsk hatında genel grev ilan edilmiş, Prag, Varşova ve Brestlitovsk telgraf istasyonları çıkan olaylarda ağır hasar görmüştür. Varşova'da genel grev sürmektedir. Bu grevlerde ekonomik taleplerden ziyade, siyasî talepler öne çıkmaktadır.

Spector'un Lenin'den aktardığına göre, 1905'e kadar son 10 yılda ortalama 43.000 işçi greve giderken,³² sadece 1905 Ocak ayında 440.000 işçi greve gitmiştir. 1905'in ilk üç ayında ise 810.000 işçi greve katılmıştır. 1905 yılı

³⁰ Hellen Gilbert, *Leon Trotsky: His life and Ideas*, Red Letter Press, 2003, s. 10.

³¹ “Renewed Strike in St. Petersburg”, *The Times*, 25 February 1905, s. 5.

³² 1895-1904 yıllarında tüm Rusya'da toplam 176 grev meydana gelmiştir. Abraham Ascher, *Russia A Short History*, Oxford, Oneworld Publications, 2002, s. 134.

için toplam grevcilerin sayısının 2.800.000 olduğu tahmin edilmektedir.³³ Bu grevler âdeta devrimin habercisi olmuştur. Öğrenci hareketleri, grevlerin yarattığı etkiyi yoğunlaştıracaktır.

3.4. Öğrenci Hareketleri

Rusya’da 1905 Devrimi’nin ivme kazanmasında işçi grevleri, köylü isyanları yanında öğrenci hareketlerinin de kayda değer bir ağırlığı olmuştur. Jöntürk muhalefeti, yayınlarında üniversite öğrencilerinin Çar karşıtı eylemlerine geniş yer vermiştir. Şûra-yı Ümmet gazetesinin Nisan 1905 sayısında “Okuyun ibret alın” başlıklı bir haber yayınlanmıştır. Bu yazıda ilginç ayrıntılar verilmiştir.³⁴ Yazıya göre üniversite öğrencileri 3500’den fazla bir kalabalıkla toplanarak Eylül 1905’e kadar “*terk-i tahsil etmeye*” karar vermişler; kırmızı ve siyah bayraklarla toplanan talebeler, imparatorun da resimlerini yırtmışlardı. Öğretime ara verme kararı ile diğer vilayetlerdeki mektep talebeleri de teşvik edilmiş olacaktı. Böylece ‘*büyük bir şûrişe [kargaşaya] sebep olacaklar*’ değerlendirilmesi yapılmıştır.

Jöntürkler Rusya’da öğrenci hareketlerine gıptayla bakarken, Osmanlı İmparatorluğu’nda öğrenci kitlesindeki durağanlık şiddetle eleştirilmiştir. Bu çerçevede tanınmış aktivist Abdürreşid İbrahim, Petersburg Üniversitesi ile İstanbul Darülfünunu karşılaştırmış, ilkinin serbest düşünceli, ülke sorunları ile ilgilenen sorumluluk sahibi insanlar yetiştirdiği gerekçesiyle övmüştür. İbrahim, 1904 yılında Petersburg Üniversitesi’nde hükümet karşıtı gösteri düzenleyen 60 kadar öğrencinin tutuklanması üzerine, yüzlerce öğrencinin hapishane kapısında gece yarısına

³³ Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 11-12.

³⁴ “Okuyun İbret Alın”, *Şûra-yı Ümmet*, (72), 6 Nisan 1905, s. 2.

kadar eylem yaptıklarını takdir duyguları ile ifade ederken, İstanbul Darülfünûn öğrencilerini “miskin”, “uyuşmuş”, “adâb nedir bilmez”, “haysiyet nedir bilmez” olmak gibi ağır ifadelerle suçlamıştır.³⁵

Diğer taraftan Jöntürklerin Sabahaddin Bey grubu tarafından Rusya’daki öğrenci eylemleri, sosyolojik bir görüş açısıyla eleştirilmiştir.³⁶

Hürriyet isteyenler meyanında amele sınıfının fevkinde talebe ve müfekkirin [düşünürler] var. Bidayet-i tesisinden beri esaret-i daime altında kavrulmuş cemiyetlerde olduğu gibi, bunlar da manevi bir hazımsızlıktan muzdarip. Bunlar da bizim gibi ihtiyacat-ı hakikiyelerini henüz idrak edememişler. Çar’dan hürriyet koparmak yahud hükümete nihayet vermekle her maksadlarına vasil olacaklarını zannediyorlar. Herhalde neşriyatları bu esasa müstenid. Esaret ile hürriyetin doğrudan doğruya milletin tarz-ı mesaisinden geldiğini onlar da bizim gibi hatırlarına getirmiyorlar.

3.5. Devrim Sürecinde Kafkasların Durumu

Milletler mozayiği olarak kabul edilen Kafkaslar devrimci hareketler açısından gayet verimli bir saha olmuştur. Çarlığın Baltık eyaletleri için “Kanlı Pazar, Ekim manifestosu, Moskova demiryolu grevi” gibi gelişmeler olmasaydı, buralarda 1905 Devrimi etkili olamazdı değerlendirmesi yapılırken,³⁷ aynı hükmü Kafkaslar için vermek mümkün görülmemektedir. Kafkasların iç dinamikleri, daha Kanlı

³⁵ Ahmet Kanlıdere, “Eğitim Merkezli Etkileşim: Osmanlı ve Rusya Türkleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (2008) 6/12, s. 305-306.

³⁶ “Rus İhtilali’nin Mana-yı İçtimaisi”, *Terakki*, (1), 1906, s. 4-8.

³⁷ Toivo U. Raun, “The Revolution of 1905 in the Baltic Provinces and Finland”, *Slavic Review*, 43 (3), Autumn 1984, s. 453-467.

Pazar faciası meydana gelmeden, büyük kargaşa ve huzursuzlukların emarelerini vermeye başlamıştır.

Daha 1904 yılında, Kafkaslarda devrimci hareketler ve yoğun haydutluklardan dolayı durumun tahammül edilmez hale geldiği ifade edilmiştir.³⁸ 1905 Şubat'ında çeşitli telgraf haberleri, Kafkasya'da kargaşalıkların yoğunlaştığını haber vermektedir.³⁹ Bu haberlere göre, iyi örgütlenmiş Ermenilerin olduğu bölgede ayaklanmacılar bir geçici hükümet kurulduğunu ilan etmiştir. 23 Şubat günü Batum'dan telgrafla alınan habere göre, Batum'da geceleri soygunlar artmış, Rus Vapur Şirketi faaliyetlerini durdurmuştur. Genel bir korku bölgeye hâkimdir.

Aralık 1905 ortalarında Batum'da devrimcilerle hükümet kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar olduğu haberlere yansımıştır.⁴⁰ Bu haberlere göre sokaklarda barikatlar kurulmuş, askeri birlikler hedeflerine karşı top kullanmışlardır. Birçok kişi ölmüştür. Ölenlerin arasında Osmanlı vatandaşları da bulunmaktadır.

Kafkasya'daki olaylar Osmanlı Devleti'nce de yakından takip edilmiş gözükmektedir. Bu kapsamda 1905 Ekim ayı başlarında Rusya hükümetinin kontrolden çıkmaya başlayan Kafkasya'ya müdahale ettiğine dair, İstanbul'a Batum Başşehbenderliği'nce rapor sunulmuştur.⁴¹ Raporda;

Rusya hükümetince Kafkasya'ya asker sevki kararlaştırılarak, iki vapurun karaya 4 bin asker çıkardığına, harekât-ı ihtilâliye kıyam edenleri tedip için 4 fırkanın [devrimci hareketlere teşebbüs edenleri bastırmak için 4 tümenin] Novid ve Zefereli taraflarına sevk olunacaklarına dair...

ibarelerine yer verilmiştir.

³⁸ "The Caucasus", *The Times*, 4 January 1904, s. 3.

"The Disorders in The Caucasus", *The Times*, 25 February 1905, s. 5.

"Civil War in Batum", *Bay of Plenty Times*, 20 December 1905, s. 2.

⁴¹ BOA. Y.A.HUS. nr. 494-16, 1323 Ş 10.

Yine Batum Şehbenderliğinin 4 Ekim 1905 tarihli yazısında “İki kıta nakliye sefinesi Batum’a 4400 süvari askeri ihraç etmiştir” haberi verilmiştir.⁴² Bu rapordan bir hafta sonra gönderilen bir yazıyla da, “*Bugüne kadar Batum’a 8000 asker çıkarılarak Kutayis’e gönderilmiştir*” denilmektedir.

Aralık 1905 sonlarında *The Times*’da yayınlanan bir değerlendirmeye göre,⁴³ İstanbul’a ulaşan resmi ve gayriresmi raporlar Kafkasya’daki durumu umutsuz olarak tasvir etmektedir. Batum’da Rus yetkililer, usulen kamu düzeninin korunması için dahi bir müdahalede bulunmazken benzeri anarşi durumunun Tiflis ve diğer önemli şehirlere sıçramasından endişe edilmektedir.

The Times’ın bahsettiği muhtemelen abartılmış bir rapora göre, Gence yakılmış ve yağmalanmıştır. Hali hazır durumda olayların esas mağdurlarının Müslümanlar olduğu görülüyor. Bu durum hemen her gün İstanbul’a gelen çok sayıdaki Müslüman mültecilerle doğrulanmaktadır.

27 Ocak 1906 tarihli Petersburg sefirinin Sultan’a raporuna göre Sohum, Novroski, Kutayis ve Tevapes’te asayiş yeniden tesis edilmiş, Batum’da demiryolu ulaşımı yeniden başlatılmıştır.⁴⁴ Ancak aynı dönemde Osmanlı konsolosluk raporları asayişin yeniden sağlanmasının, acımasızlıkla yapıldığını ortaya koymaktadır:⁴⁵ “*Rusya hükümeti iade-i huzur ve asayiş için suret-i gaddaranede ve bî-rahmanede tedabir-i zecriye ittihaz ediyor.*”

Olayları yaşayan bir görgü tanığına göre,⁴⁶ Rusya’da çıkan ihtilâl Kafkasya’ya da sirayet etmiş, Moskova ile

⁴² BOA. Y.A.HUS. nr. 494-63, 1323 Ş 10.

⁴³ “Constantinople”, *The Times*, 25 December 1905, s. 3.

⁴⁴ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 48-70, 1323 Z 2.

⁴⁵ BOA. Y.A.HUS. nr. 499-12, 1321 Ks 15.

⁴⁶ Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, İstanbul 1954, s. 34.

Kafkasya arasındaki demir yolları kesilmiş, posta ve idare işlerine ve demiryollarına Gürcüler tarafından el konulmuştu. Bu zaman Batum'da Abashidze Aslan Bey⁴⁷, bölge Müslümanlarını başına toplayarak, Batum'u işgal etmiş, etrafına tabyalar kazdırmış, birkaç ay kendisi vali sıfatı ile orayı idare etmişti. Ruslar deniz yolu ile kuvvet getirerek Batum'u geri almışlar ve Arslan Beyi de tutup Sibirya'ya yollamışlardı.

Azerbaycanlı Türkçülerden Hüseyinzade Ali Bey ise Rusya'daki bu kaostan mutlaka özgürlük getireceğine inanmakta ve aktif bir iyimserlik sergilemektedir:⁴⁸

Rusya harekât-ı inkılâbiyesinin neye müncer olacağını keşfe çalışacağım: Hiç şüphe yok ki bu inkılâb, öz hedef-i maksadına nail olacak, hürriyeti mutlaka cemaata bahş edecektir. Binaenaleyh bu harekâta karşı lakayd durmayalım! Cereyan-ı umumiyeye kapılmamız, iştirak etmemiz lazîmdir. Çünkü bu iştirakten gelecekte bizim için faideden menfaatten başka bir netice yoktur. Gelecekte zarar değil fayda saadet görünüyor.

Olayların kontrol altına alındığı bir zamanda da Osmanlı Devleti Kafkasya'daki gelişmeleri takibe devam etmiştir. 31 Mart 1908 tarihinde diplomatik kanaldan Sadaret'e gelen ve padişaha da arz edilmiş bir yazışmada, Rusların bölgeye asker sevkettikleri ve sivil fakir halka yiyecek yardımı yapacakları bahanesi ile Rusların Osmanlı hududuna askerî bir yığınak hazırlığında bulundukları bildirilmiştir:⁴⁹

⁴⁷ 1991-2004 döneminde Acara Otonom Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda 1991-1995 döneminde Gürcistan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Aslan Abashidze'nin büyük amcasıdır.

⁴⁸ H[üseyinzade], A[li Bey]: "Rusya İnkılabının Ehemmiyet-i Alemiyesi", *Hayat*, (120), 18 Aralık 1905, s. 1-2.

⁴⁹ BOA. Y.A.HUS. nr. 519-117, 1324 Mart 18.

Batum'da iade-i asayiş zımında mahalli guvornor'ün [valinin] talebi üzerine Rus Sevkiyat Kumpanyası'na mensup Kina adlı vapur ile 72 nefer Kazak askerinin ahiren Novoriski'den vürud ettiğini, Tiflis'e sevk olunmak üzere de 61 bot ve kayığın Batum'a ihraç olunduğunu ve temini asayiş için Kafkasya'ya ve Kars cihetindeki hudud-ı hakaniye [Türkiye sınırına] asker ve erzak ve mühimmat sevk etmekte bulunan Rusya hükümetinin gûya fakir ahaliye tevzi-i erzak bahanesiyle ahiren Poti'deki tüccara bilmüracaa Mısır buğdayı iştirak eylemekte [satın almakta]...

3.6. Zemstvo Meclislerinin Millî Meclis Talebi

19. yüzyıl ikinci yarısında Rusya'da yerel olarak seçimle iş başına gelen sağlık, eğitim, ziraat gibi alanlarda hizmet gören Zemstvo Meclisleri kurulmuştu. Zemstvo'lar devlet hiyerarşisi içinde bir yere sahip değildi. Çoğunlukla devlet kurumlarıyla çatışma halinde bulunmuşlardı. 1900'lü yılların başında zemstvoların istihdam ettiği doktor, öğretmen ve ziraat uzmanlarının sayısının 70.000 civarında olması işlevlerine ilişkin fikir verebilir.⁵⁰

Osmanlı diplomatik belgelerine göre "Çar Hazretlerinin 18 Şubat 905 tarihli emirnamesi mucibince 22 Şubat 905 tarihinde Petersburg Eyaleti Cemiyeti [Zemstvo Meclisi] birinci defa olarak toplanmıştır."⁵¹

Daha sonra 300 civarında Zemstvo ve belediye meclisleri temsilcileri 24-25 Mayıs 1905 tarihlerinde toplanarak, milli seviyede halkoyuna dayalı temsilciler meclisi talep eder. 10 gün sonra Çar, Prens Trubetskoy başkanlığındaki Zemstvo heyetini kabul eder. Bu konu Jöntürk basınında şu şekilde yer almıştır:

⁵⁰ Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution*, (2 ed.). Oxford, Oxford University Press, 1994, s. 23.

⁵¹ BOA. Y.A.HUS. nr. 488-4, 1321 Mar 19.

*Zemostovlar yani Meclis-i Belediye azaları Rusya hükümetinin hükm-i bi-hükmü menine rağmen Moskova'da bir kongre akdetmiş ve Rusya'da bir idare-i adile-i müesses-i vatanın esas makamlarını tayin ile iştigal etmişlerdir. Çar apansızın Danimarka sahiline teferrüc için bir seyahat icrasına çıkmıştır. Bu seyahat 16'ncı Lui'nin idamından birkaç gün evvel icra ettiği seyahate pek müşabihdir.*⁵²

*Fırka-i hürre o kadar azm ü cezm gösterdi ki, Çar milletvekillerinin tayin ve cemi ve buna dair bir beyanname neşretmeye mecbur oldu. Fakat meziyetleri taçlı olmaktan ibaret böyle mülegallibelerin sözlerine itimad caiz olmadığından, Rusya'nın her tarafında kıyam ve iğtişaat elan ber-devamdır.*⁵³

Çar'ın yayınladığı beyanname ile ilgili Azerbaycan'da Hayat gazetesini çıkaran Türkçülerden Ahmet Ağayev, “Âlâ hazret-i İmparator (Rus Çarı) kavaid-i kadîmeyi (eski kuralları) ve ahval-i halini değiştirmekle beraber, Rusya'ya bir hayat-ı taze bahş etmek için, civar be-civar şûrâların teşkiline ferman vermişti” demektedir. Ancak Ağaoğlu Ahmet Bey bu meyanda “hürriyet-i vicdan ve azadi-i din ve ayin” konularında hükümetin Müslümanların sorunlarına karşı herhangi bir ilgi göstermediğini yazmaktadır.⁵⁴

Jöntürk basınına göre Çar, Rusya'da âdeta meşruti bir idare tesisine müsaade vermek üzeredir. Doktor Abdullah Cevdet'e göre Çar, bu izni vermezse hürriyet ve adalet ani bir şekilde gelecektir, yani otokrat devrilecektir.⁵⁵ Doktora göre Zemstovo meclis temsilcilerinin talebi üzerine aşağıdaki reformlar yapılacaktır:⁵⁶

⁵² Abdullah Cevdet, “Rusya Ahvali”, *İctihad*, (8), Temmuz 1905, s. 123.

⁵³ Abdullah Cevdet, Abdullah: “Rusya ve Japonya Muharebesi”, *İctihad*, (5), Nisan 1905, s. 74.

⁵⁴ Ahmet Ağayev, “Rusya'nın Hal-i Hazırı”, *Hayat*, 1 (6), 12 Haziran 1905, s. 1-2.

⁵⁵ Abdullah Cevdet, “Rusya'da Islahat”, *İctihad*, (7), Haziran 1905, s. 104.

⁵⁶ A.g.m., s. 105.

Matbuat hür olacak, bütün edyan mütesavi addolunacak [dinler eşit sayılacak], Polonya 1764 tarihinde vâki kıyamdan evvel haiz olduğu imtiyazatı tekrar iktisap edecek, Finlandiya idare-i müstakillesi iade olunacaktır. Finland, Polonya ve Alman lisanları Baltık vilayetlerinde resmi addolunacak, işkence ve keyfî tagrib [sürgün] usulü lağv edilecek, ceza kanunnamesi nazar-ı tadilden geçecek, arazi köylüler beyninde taksim olunacak, papazlar tarafından idare olunan Sen Sinod mektepleri nezaret-i aide tarafından müesses mekteplerle ika-me olunacak, Tahsil-i cebri usulü meri olacak [zorunlu eğitim konacak].

Abdullah Cevdet'in kanaatine göre yukarıdaki ıslahatın daha önemlileri, basın hürriyeti ile zorunlu eğitimidir.⁵⁷ Jöntürkler açısından "Rusya'nın ve bütün insaniyetin selamet ve emniyeti" bu reformların "kemal-i ihlas ile kabul ve tatbikindedir." Jöntürkler, meşrutî idareye giden süreci sevinç ve heyecanla takip etmektedirler.

Rusya'da idare-i meşrutanın tesisi Selatin-i Osmaniye'nin sine-i istibdadiyesine inmiş azîm bir çekiç darbesi tesirini icra edecektir. Abdülhamid'in iki de bir de kızdırmayın beni dostum Çar'ın Karadeniz Donanması'nı İstanbul'a davet ederim. Sizi Kazakların kırıbaçıyla gebertirim dediği malumdur. Tıynetinde vatan muhabbetinden, izzet-i nefsdan eser bulunmayan bu sefil zalime, bundan başka ne denebilir? Bununla

⁵⁷ "Bu ıslahattan en mühim olanlar birinci ile sonuncu bendlerdir: hürriyet-i matbuat ve tahsil-i cebri. Tahsil-i cebri 12 yaşına kadar kâffe-i etfal milletin mekteblere devam etmeye, ebeveynleri vasıtasıyla mecbur edilmeleri usulüdür. Bu sayededir ki bugün Avrupa'da okur yazar olmayan zükur ve inasın miktarı yüzde beş raddesinde kalmıştır. Bizde ise bizim Maarif Nezareti demeden ziyade Cehalet Nezareti demeye şayan olan nezaretin yalan yanlış neşrettiği istatistiklere inanmak caiz olursa okur yazar olanlarımız yüzde onyedi nisbetinde bulunuyor. Bu hesabça halkımızın kara cahil olanı yüzde seksen üç nisbetindedir." a.g.m., s. 105.

beraber her vakit söylediğimiz gibi, biz çare-i necatımızı en ziyade kendi nefsimizde, kendi irfan ve kuvvetimizde arayalım.

Doktor Abdullah Cevdet'e göre, Haziran 1905'teki Zemstovo taleplerini,⁵⁸ Çar mecburen imzalamıştır:⁵⁹

Meclis-i Mebusan'ın tesis ve küşadı hakkındaki projeyi Çar'a imzalattıncaya kadar, vükela hendek atlatmak kabîlinden, pek türlü müşkilat ve talil [bahane bulma] gördü.

Abdullah Cevdet sonucu, Çar'ın lütuf olarak verdiği haklardan ziyade “Rus ahrarının [özgürlükçülerinin] muvaffakiyet ve muzafferiyetinden” beklediğini bildirerek yazısını sonlandırmıştır.

1905 yılına kadar liberallerin muhafazakâr kanadı olarak görülen Zemstovo meclisleri, özellikle 19 Ağustos 1905'te Çar'ın Bulygin Fermanı'ndan sonra sola doğru keskin bir dönüş yapmışlardır. Zemstovolar artık erkek yetişkin nüfusun oylarıyla seçilecek, yasama meclisi ve medeni hakların talepkârları olmaya başlamışlardır.⁶⁰ Eyalet Zemstvo Meclislerinin daha sonra düzenledikleri kongrelerle 1905-6 kışının Rusya için daha da gerginleşmesine neden olduğu da bilinmektedir.⁶¹

Başvekil Kont Witte Zemstovo Meclisi üyelerinin taleplerine karşılık “Çar'ın Ekim manifestosunu açacak ta-

⁵⁸ Konuya dair Osmanlı arşiv belgesine bkz. BOA. Y.A.HUS. nr. 488-79, 1321 H 9.

⁵⁹ Abdullah Cevdet, “Rusya ve Japonya Muharebesi”, *İctihad*, (5), Nisan 1905, s. 75.

⁶⁰ Berly Williams, “Russia 1905”, s. 44-51.

⁶¹ Nader Sohrabi, “Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia 1905-1908”, *The American Journal of Sociology*, 100 (6), May 1995, s. 1428.

leplerle vakit kaybetmeyeceği” cevabını vermişti.⁶² Başvekile göre bütün sınıflar, hükümeti desteklememenin sonuçlarını akıllarına getirmeliydiler. Witte’nin bu beyanına karşılık Russ gazetesi “*Milletin, Kırım Harbi’nin [kahraman] Brest Alayı gibi Witte’ye karşı durması*” gerektiğini yazmıştı.⁶³

3.7. Köylü İsyanları ve Devrim

Modern anlamda radikal, sosyal ve siyasî hareketlerde ideolojik bir mutabakat olmasa da, köylü kitlelerin işçi sınıfı ile birlikte ilk hareket etmesi 1905 Rus Devrimi’nde görülür. Topraksız geniş tarım nüfusu ile ağır vergi ve serfliğin kaldırılmasından sonra satın alınan arazilerin halen devam eden taksitleri ile bunalan az topraklı köylüler, 1905 yılına geldiğinde patlamaya hazır bir barut fıçısını andırmaktaydı. Rusya’da 1905 yılından hemen önce de, 1902-1903 yıllarında köylü isyanları olmuştu. Fakat bunlarda ideolojik bir talep yoktu. Daha ziyade arazisini işledikleri büyük toprak sahiplerine ve devlete vergi ödemeleri gibi ekonomik sıkıntılardan kaynaklanmışlardı.⁶⁴ Birkaç istisna ile 70 milyonluk Rus köylüsü siyasî odaklı değildi. Söz konusu dönemde köylüler tarafından resmî makamlara verilen bir dilekçede ifade edilen şu görüş ilgi çekicidir: “*Rus mujiği, zehirden daha tehlikeli olan isyanlardan korkar.*”⁶⁵

⁶² “De Witte Stolid Front”, *Bay of Plenty Times*, 20 December 1905, s. 2.

⁶³ “De Witte Stolid Front”, *Bay of Plenty Times*, 20 December 1905, s. 2.

⁶⁴ Berly Williams, “*Russia 1905*”, s. 44-51.

⁶⁵ Andrew Verner, “Discursive Strategies in the 1905 Revolution: Peasant Petitions from Vladimir Province”, *Russian Review*, 54 (1), January 1995, s. 70.

Devrimin ideolojik lideri Lenin 1905 Devrimi'ni anlat-
tığı bir konuşmada, dönemin Rus köylüsünün durumunu
şu şekilde izah etmiştir:⁶⁶

O yılın ilkbaharı kadar erken bir zamanda, Rusya'da yalnız iktisadî değil, aynı zamanda siyasal ilk büyük köylü hareketinin yükselişini görüyoruz. Bu tarihsel dönüm noktasının önemini anlamak için, Rus köylülüğünün, yarı köleliğin en şiddetli biçiminden ancak 1861'de kurtulduğunu hatırlamak gerekir. Köylülerin çoğunluğu okuma yazma bilmez. Toprak ağalarının ezdiği, papazların aldattığı bu insanlar, birbirinden çok uzak köylerde, yolu yolağı olmayan yerlerde, birbirlerinden yalıtlanmış olarak anlatılmaz sefâlet içinde yaşarlar...

Tüm ülkeyi süpüren kitlesel grevin dalgaları, emperyalist Rus-Japon Savaşı'nın ağır dersleriyle bağlantılı grevler, geniş köylü kitlelerini derin uykularından uyandırdı. "Grevci" sözü köylüler arasında yepyeni bir anlam kazandı: Bu söz, isyancı, devrimci demek oluyor ve önceleri "öğrenci" sözüyle belirtilen kavramı ifade ediyordu. Ama "öğrenci" orta sınıfa, "okumuş kesim"e, "eşraf"a aitti ve bu nedenle halka yabancıydı. "Grevci" ise halktandı, sömürülen sınıfa aitti. St. Petersburg'tan sürüldüğünde, çoğu kez köyüne dönüyordu ve köylülerine bütün şehirlere yayılan ve hem kapitalistleri, hem soyluları yok edecek yangını anlatıyordu. Rus köyünde yeni bir insan türü ortaya çıktı: Sınıf bilincine sahip genç köylü. Bu kişi "grevciler" ile ilişki kurdu, gazete okudu, köylülere şehirlerdeki olayları anlattı. Siyasal isteklerinin amacını açıkladı ve onları toprak sahibi soylularla, papazlarla ve hükümet memurlarıyla savaşılmaya teşvik etti.

Köylüler durumlarını tartışmak için gruplar halinde toplanıyorlardı. Yavaş yavaş mücadelenin içine çekildiler. Geniş

⁶⁶ V. I. Lenin, "1905 Devrimi Üzerine Konuşma", (yay. İ. Kaplan), 1977, <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1855>, 24 Aralık 2011.

kalabalıklar büyük mülklere saldırdı, malikâne konaklarını yaktı ve erzaklara el koydu, tahılı ve diğer yiyecek maddelerini ele geçirdi, polisleri öldürdü ve uçsuz bucaksız mülklerin halka devredilmesini istedi. Ama şehirlerdeki proleter kitlesel grevlerle kırsal bölgelerdeki köylü hareketinin birleşimi, Çarlığın “en sıkı” ve son desteğini sarsmaya yetti.

Diğer taraftan süregelen krizler nedeniyle büyük arazi sahipleri de sıkışmıştı. Büyük toprak sahiplerinin bankalara borcu 2 milyar altın rubleye ulaşıyordu. Arazilerin önemli bir kesimi bankaların ipoteği altındaydı. Bu durumda bazı büyük toprak sahipleri ve bankerler de, devrimcilerin Çar’dan taleplerine sıcak baktılar ve hükümete taviz vermesi için baskı yaptılar.⁶⁷

Diğer taraftan devrimin Menşevik kökenli ideologu ve eylemcisi Troçki’ye göre, Çar’ı devirebilmek için köylülüğe ihtiyaç bulunmaktadır. Şehir proleteryası tek başına mücadeleyi kazanamazdı. Köylülük “*potansiyel devrimci enerjinin büyük kaynağıdır.*” Ancak köylülük içinde çıkarları birbirine uyumlu olmayan geniş arazi sahipleri ve topraksız unsurları barındırması ve şehir merkezlerinden uzakta oluşu nedeniyle, müşterek bir hedefte birleşemezdi. Yine devrimden sonra köylüler ile işçilerin çıkarları çatışacaktı. Köylüler arazi talep ederken, işçiler tarım dâhil her şeyin millileştirilmesinde ısrarcı olacaklardı.⁶⁸

1905 yılı itibarıyla 30 bin büyük toprak sahibi, 70 milyon desyatina⁶⁹ araziye ve 10,5 milyon köylüyü kontrol ediyordu. Ortalama bir arazi sahibi 2200 desyatina araziye

⁶⁷ Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 15.

⁶⁸ Hellen Gilbert, *Leon Trotsky: His Life And Ideas*, Red Letter Press, 2003, s. 9-10.

⁶⁹ Desyatina 10925 metre karelik bir alandır (<http://www.convert-me.com/en/convert/units/area/area.stdesyatina.en.html>). Yaklaşık 11 dönüme karşılık gelir.

sahipken, ortalama bir çiftçi 7 desyatina araziye malikti. Toprakların eşitliksiz dağılımı, şehirdeki organize sanayi işçilerinin köylülere politik dönüşüm olmadan, hiçbir şeyin değişmeyeceği şeklindeki propagandalarına imkân verdi.

Önemli Jöntürk simalarından Ahmed Rıza Bey'in neşrettiği Şûra-yı Ümmet 13 Mart 1905 tarihli telgraf habesinde Rusya'daki köylü eylemlerini şöyle aktarıyordu:⁷⁰

Vilayetlerden gelen haberler birbirinden beterdir. Köylüler ashab-ı emlaki katlediyor. Evleri, mağazaları, fabrikaları soyuyor, yakıyor. Kursh vilayetinde dokuz emlak sahibi öldürüldü.

80000 kişiden ibaret bir cemm-i gafır [kalabalık] Viti-sok malikanesinde bir şatoyu kuşattılar. İçinde bulduklarına muamele-i dürüstane [kaba ve sert] gösterdikten sonra, eb-nayı [binaları] yaktılar, yağma ettiler. Bu hareketlerine mümanat etmek [direnmek] isteyen bir memur-ı hükümeti tazir ve tevbih ettikten sonra habse koydular. Köylülerin heyecanı merkeze doğru tevsi ediyor [genişliyor], şehirlerde hatta Moskova'da Nçini Novograd'da bais-i endişe ve helecan oluyor. Tehdit olunan şehirler jandarma ile muhafaza edilmelerini istiyorlar. Askerin ve polisin iade-i asayişe adem-i kıfayetinden şikayet ediliyor. Bütün köylülerin bu harekâtı galeyan-engizi memurin ile ashab-ı emlake karşı bir kıyam-ı kıyamet olmasından korkuluyor.

Şûra-yı Ümmet'in yazısı telgraf haberini, Rusya'da ihtilâl düşüncelerinin Polonya'dan Sibiry'a'nın buzullarına kadar genişlediği şeklinde yorumlamaktadır. Yazıya göre Çar'ın Japonya ile barış yapmak ve "millete bir Meclis-i Mebusan itasına razı olmaktan başka çare[si] yoktur."

⁷⁰ "Muharebe ve İhtilal", Şûra-yı Ümmet, (72), 6 Nisan 1905, s. 1-2.

Haziran ve Temmuz aylarında köylü isyanları başladı. Köylüler toprak, vergi ve kiraların indirilmesi, geçmiş borç ödemelerinin silinmesi gibi taleplerde bulunuyordu.⁷¹ Köylüler kendilerine yapılan devrimci çağrılara grev yapamayacaklarına göre, yağma ve şiddetle cevap verdiler.⁷²

Köylü isyanlarının ivme kazandığı bir dönemde, Ağustos 1905'te yine Ahmed Rıza Bey'in çıkardığı Şûra-yı Ümmet'te yayınlanan bir diğer yazıda, Rus köylüsünün eylemleri takdirle anılmakta, Sultan Abdülhamid muhaliflerinin gayretsizliği ağır sözcüklerle eleştirilmekteydi:⁷³

Müjikler daha dün efendilerinin hayvanat ile mübadele ettiği üseradan [kölelerden] iken, bugün hukuk-i insaniyeyi ve ârâ-yı umumiye müstenid bir meclis-i Meşruti istihsal için [insan hakları ve genel oya dayalı bir Meşruti meclis elde etmek için] feda-yı can ediyor. Vaktiyle 'Osmanlı Kahramanları' denilenler ise, bugün en hakir bir itaat, en zelil bir esaret içinde mahv olup gidiyorlar.

Rus köylüsü için devrim, daha fazla toprak daha az vergi anlamına geliyordu. Köylüler Çar'ın 17 Ekim fermanını arazilere el koyma ruhsatı olarak yorumlamışlardı.⁷⁴ Bunun dışında devlet yönetimiyle ilgili fazla bir talepleri yoktu. Sadece köylüler adına konuşan Sosyal Devrimciler, monarşinin devrilmesini talep ediyorlardı. SR'ler işçiler ve köylüler arasındaki ittifaka da engel oldular. Bu durum ileride Sovyet tarihçileri tarafından, 1905'in başarısızlığının en mühim nedeni olarak gösterilecektir.⁷⁵ Ancak 12 yıl sonra Çarlığı yıkacak olan devrimin mimarı

⁷¹ Berly Williams, "Russia 1905", *History Today*, 55 (5), May 2005, s. 44-51.

⁷² Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 14.

⁷³ "Kinyaz Potemkin Zırhlısı", *Şûra-yı Ümmet*, (80), 16 Ağustos 1905, s. 2-3.

⁷⁴ Berly Williams, "Russia 1905", s. 44-51.

⁷⁵ Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 17-18.

Lenin, muhtemelen politik zaruretlerle, SR'lerin olumsuz rolüne işaret etmeksizin köylü kitlelerin sergiledikleri şiddetin azlığını, 1905'in başarısızlığının esas nedeni saymaktadır.⁷⁶

Ne yazık ki köylüler, toplam toprak mülklerinin yalnızca on beşte birini, büyük feodal toprak sahipliği ayıbını Rus toprakları üzerinden silebilmek için, yıkmaları gerekenin yalnızca on beşte birini yıktılar. Ne yazık ki, köylüler eylemlerinde birbirlerinden çok kopuk, çok dağınıktılar. Yeterince örgütlü, yeterince saldırgan değillerdi. Devrimin yenilgisinin temel nedenlerinden birisi budur.

Ahmed Rıza Bey'in Şûra-yı Ümmet'inde 1905 Eylül'ünde yazılan bir yazıda da devrim lideri Lenin'in tezleriyle paralel görüşler serdedilmiştir:⁷⁷

Mujik daima olduğu gibi müphem davranıyor. Eğer muhtelif vilayetlerde zuhur eden zirai kıyamlar [köylü isyanları] tanzim edilir kuvay-i muhalifeye hadim kılınabilse ve kısm-ı azamı köylüden müteşekkil orduda adem-i itaat [itaatsizlik] emareleri artsa, Çarlığın şekl-i hazırı son nefesine gelmiş olacaktır.

Ancak Prens Sabahaddin Bey taraftarlarının Terakki gazetesinde, muhtemelen Sabahaddin Bey tarafından yazılan bir yazıda, köylü isyanları⁷⁸ eleştirilecektir:⁷⁹

⁷⁶ V. I Lenin, "1905 Devrimi Üzerine Konuşma", (Düzenleyen İ. Kaplan), 1977, <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1855>, 24 Aralık 2011.

⁷⁷ La, "Rusya İhtilaline Dair", Şûra-yı Ümmet, (82), 14 Eylül 1905, s. 4.

⁷⁸ Köylü eylemlerinin Osmanlı diplomatik yazışmalarına yansımaları için bkz. BOA. Y.A.HUS. nr. 499-16, 1321 Ks 15.

⁷⁹ "Rus İhtilalinin Mana-yı İctimaîsi", Terakki, (1), 1906, s. 6.

İhtilal-i hazırada her ne zaman köylüler silaha sarıldıysa hareketleri hep çiftlik basmak, ev yıkmak, şato yakmaktan ibaret kaldı. Hatta rast geldikleri hayvanat sürülerini diri diri ihrak [yakmak] vahşetini irtikaptan kaçınmadılar. Her tarafta yangın her tarafta katl! İşte on beş asırdan beri iştirak-ı emlak ve mesai [çalışma ve mal ortaklığı] üzerine müessis bir cemiyetin hürriyet ve saadetine vüsul için takip ettiği yol!..

[Batı matbuatı Hükümet ve İhtilalcilerin işledikleri] zulüm ve vahşetin tasvirileriyle [doludur].

3.8. “Sovyet”lerin Ortaya Çıkışı

1905 öncesi işçilerin çalışma şartları çok ağırdı. Çalışanların hemen hemen hiçbir hakları yoktu. Tabii grev de yasaktı. Grevler işçiler arasında örgütlenen grev komiteleri tarafından düzenleniyordu. Her şehirde birçok grev komitesi olduğundan, Çar’ın gizli polisi kolayca saptayabildiği grev komitelerini birer birer yakalayarak şiddetle cezalandırıyordu. Grev komiteleri ayrı ayrı örgütlenmenin polisin işini kolaylaştırdığını düşünerek, bölgedeki tüm işçileri “sovyet”⁸⁰ denilen kurullar halinde örgütlediler.⁸¹ 1905 baharından itibaren grev komiteleri “sovyet” haline gelmeye başladılar. İlk kurulan Sovyetlerden birisi Ivano-Voznesensk endüstri şehrinde, 18 Mayıs’ta yapılandı.

Sovyet kaynaklarının da kabul ettiği gibi, temsilcilik seçimleri demokratik tarzda yapılıyordu.⁸² Daha önem-

⁸⁰ “Sovyet”lerin oluşumu ve devrimdeki rolleri için bkz. Oskar Anweiler, *Rusya’da Sovyetler (1905-1921)*, (çev. T. Keşoğlu), İstanbul 1990.

¹ “Soviets”, 2008, *Encyclopedia of Marxism*, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/glossary/orgs/s/o.htm#soviets>, 25 Aralık 2011.

⁸² Troçki’nin verdiği ayrıntıya göre her 500 çalışan için bir temsilci seçiliyordu. L. Trotsky, “1905”, 1922, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org>.

lisi 1905 sovyetleri, sosyalist partiler dâhil herhangi bir siyasî partiye bağlı değildi. Mesela Ekim 1905'te Rusya'da büyük karışıklıklar yaşanırken St. Petersburg Sovyeti kurulduğunda, Lenin henüz yurtdışındaydı. İçlerinde Troçki, Parvus⁸³ gibi menşeviklerin bulunduğu bir grup, kendi inisiyatifleriyle başkentte Sovyet kurmuşlardı.⁸⁴ Diğer taraftan Kasım 1905'te Petersburg'a dönüşünün arifesinde Bolşeviklerin yayın organı *Novaya Jizn*'de, Sovyetlerin partiye katılmaları gerektiği şeklindeki görüşlere, Lenin eleştirerek karşı çıkmıştır. Lenin'e göre "İşçi Sovyeti Temsilcileri geçici devrimci hükümetin embriyonu olarak görülmelidir."⁸⁵

St. Petersburg Sovyetini kuracak olan Troçki'ye göre:⁸⁶

org/archive/trotsky/1907/1905/index.htm, 25 Aralık 2011.

⁸³ 1905 yılında Alexander Helphand Parvus, "Rusya'ya gitmek ve Troçki ile buluşmak istedi. Rusya'da Menşeviklerin yasal organı olan *Nachalo*'yu yayınladılar ve gazeteyi kendi görüşlerine doğru kaydirdılar. Parvus küçük bir gazete olan *Russkaya Gazeta*'yı aldı ve bunu 500000 satan bir gazete haline getirdi. Parvus ve Troçki'nin çıkardığı gazetelerin her ikisi de, Bolşeviklerin kanuni organı *Novea Zhizn*'den çok daha fazla satıyordu. Parvus ve Troçki ikilisinin radikal bir kıskırtma organı olarak kullandıkları gazete, "kahrolsun çarlık, yaşasın işçi devleti" gibi aşırı ifadelerle gün geçtikçe etkisini daha da artırdı." 1905 Devrimi'nden sonra "Türkiye'de bulunduğu yıllarda Parvus Efendi namıyla İttihat Terakki'nin öncü kadrosu ve Türkçü çevrelerle yakın ilişkiler kurdu. Zamanın en etkin mecmualarından biri olan Türkçü yayın organı *Türk Yurdu*'nda, memleketin ahval-i maliyye ve iktisadiyyesiyle ilgili olarak yazdığı yazılar geniş yankılar buldu." Abdullah İlgen, "Parvus Efendi", *Türk Yurdu*, (Ocak 2011), 31/281, s. 147.

⁸⁴ Nader Sahrabi, "Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia 1905-1908", *The American Journal of Sociology*, (May 1995), 100/6, s. 13.

⁸⁵ Marcel Liebman, "Lenin in 1905: A revolution that shook a doktrine", *Monthly Review*, (April 1970), 21/11, s. 13-14. Aynı kaynağa göre Lenin'in esneklik öngören bu görüşleri Bolşeviklerin parti görüşlerini yansıtan "resmî" gazetelerinde yayınlanmamıştır.

⁸⁶ Leon Troçki, "1905; İşçi Temsilcileri Sovyetinin Oluşumu", Eylül 2000, (çevirimiçi) <http://www.marksist.net/kitaplik/onlineKitap/1905/08.htm>, 24 Aralık 2011.

Sovyet bütün olayların ekseniydi, her fikir akımı ona yöneldi; her eylem çağırısı ondan fıskırdı. Sovyet, olayların seyrinden doğan nesnel bir gereksinmeye yanıt olarak ortaya çıktı. Otorite sahibi olan ama hiçbir geleneğe dayanmayan Sovyet, gerçekte hiçbir örgütsel mekanizmaya sahip değilken, dağınık durumdaki yüz binlerce insanı hemen içine alabilen; proletarya içindeki devrimci akımları birleştiren, inisiyatif ve kendiliğinden bir öz-denetim yeteneğine sahip olan ve hepsinden önemlisi, yirmi dört saat içinde yeraltından çıkarılabilen bir örgütlenmeydi.

Çar'ın Ekim Fermanı'nı yayınlamasından 4 gün önce Petersburg ve çevresindeki fabrikalarda, İşçi Temsilcileri Sovyeti için seçim yapıldı. 28 Ekim 1905'te de Petersburg İşçi Temsilcileri Sovyetinin kurulduğu açıklandı. Petersburg'u bir hafta kadar sonra, Moskova İşçi Sovyeti'nin kurulması izledi. Ekim grevleri ve 17 Ekim fermanını izleyen "özgürlük günleri" olarak bilinen 2 aylık dönemde "sovyet"ler süratle organize olmuşlardı. 1905 yılı Ekim'in 1906 Şubat'ına kadar bütün Rusya'da, önemli bir kısmı Kasım ortalarına kadar olmak üzere 80 sovyet oluşturulmuştu.⁸⁷

Kurulan bu Sovyetlerden, Petersburg Sovyetinin etkin ve zorlayıcı liderliği altında yaklaşık 50 sendika faaliyet gösteriyordu. Bir diğer etkin Sovyet Moskova Sovyeti'ydi. 80 bin üye işçisini kontrol edebiliyordu. Sovyetler kendi aralarında güçlü bağlar kurarken, ağlarını sendikalar ve fabrika komitelerine de uzatmışlardı. Maksatları ülke düzeyinde milli işçi örgütü oluşturmaktı. Sovyetlerin güç kazanması o kadar hızlı oldu ki, kendi silahlı milis güçlerini oluşturdular. Kasım ayı ortalarında Petersburg Sovyeti 6000 kişilik silahlı milis gücünü oluşturduğunu ileri sür-

⁸⁷ Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 13.

dü. Bu milisler Sovyetlerin yapacakları miting ve toplantılarını savunacaklardı.⁸⁸

Sovyetlerin gücü o kadar artmış ki, birçok insan Rusya'da birisi Çar'ın Başvekili Kont Witte'nin diğeri Petersburg Sovyeti'nin lideri Nosar'ın olmak üzere iki ayrı hükümet olduğuna inanmaya başlamıştı.⁸⁹ Troçki hayat hikâyesini anlattığı anılarında, bu dönemle ilgili şunlara işaret ediyor:⁹⁰

Petersburg Sovyeti'nin yaşadığı 52 gün, tamamen sıkı bir çalışma ile doluydu. Bu girdap içinde nasıl yaşayacağımız, benim için bile belli değildi. Bu anafor içinde sadece fırıl fırıl dönmedik, aynı zamanda onu da yarattık. Her şey acele ile yapılmıştı. Çoğu şey fena sayılmazdı. Hatta bazı işler gayet iyi başarılmıştı.

Sovyetlerin 21 Kasım 1905 yılında Moskova'da başlattığı eylemler, Osmanlı diplomatik yazışmalarında “Moskova'da bugünden itibaren isyan-ı umumi başladığı” şeklinde yansımıştır.⁹¹ Bu yazışmalara göre olayların geçmişte benzeri yoktu. Amele Vekilleri Meclisi'nin [Sovyetler] ilan ettiği grevlerle başlayan olayları “Efkâr-ı umumiye büyük bir Rus ihtilâli” olarak görmekteydi.

3.9. 19 Ağustos 1905 Bulygin Duması

1905 yılı yazı Çarlık için çok sıkıntılı geçti. Petersburg

⁸⁸ Nader Sohrabi, “Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia 1905-1908”, *The American Journal of Sociology*, (May 1995), 100/6, s. 1407.

⁸⁹ Nader Sohrabi, *a.g.m.*, s. 1408.

⁹⁰ Leon Trotsky, *My Life*, (C. Russell, Ed.), Marxists Internet Archive, 2000, s.137.

⁹¹ BOA. Y.A.HUS. nr. 498-18, 1321 Ke 21.

ve Moskova'daki grevler, Odesa ve Varşova'daki pogromlar, Karadeniz Filosu'ndaki isyanlar rejimi sarstı. Jöntürk yayın organlarından *Türk'e* göre,⁹² "Çarlık ihtilâl arifesindeydi".⁹³ Osmanlı diplomatik belgeleri de Rusya'nın sadece içeride değil, Brüksel gibi Avrupa şehirlerinde de şiddetli protestolarla lanetlendiği haber veriyordu.⁹⁴

Bir başka Jöntürk yayın organı, *Terakki* ise Rusya'daki hadiseleri şöyle aktarmaktaydı:⁹⁵

Kiev, Odesa, Moskova gibi koca koca şehirler, bir gün içinde hâk ile yeksan oldu. Hükümetin gözü önünde, aleyhinde konferanslar, mitingler tertip edildi. Gazetecilerden birinin dediği gibi devletin donanmasız kaldığı bir zamanda, ihtilâlciler bir donanma sahibi oldular. Sevahili topa tuttular, bir an için Karadeniz'i temlik ettiler. Artık herkes istibdadın yıkıldığına, müstebidlerin hiçbir vakit baş kaldırmayacaklarına hükmetti.

Tanınmış fikir ve siyaset adamı Ahmet Ağayev de 1905 Temmuz'unda Rusya'nın durumunu bir kaos ve anarşi olarak tasvir etmekteydi:⁹⁶

Rusya el'an bir buhran, bir tezelzül-ü garibeye düşâr olup... Hükümet mütezelzil olup zaman-ı ihtiyarı elden çıkarmış... Burada sahib-i mansıpları katl edip, alel res'el eşhad çapul ve garet [büyük mevki sahiplerini herkesin gözünün önünde öldürüp mallarını yağma] ederler. Orada izdiham şûriş edib askerlerle çarpşıyorlar. Gayri yerlerde fahleler

⁹² 20 Temmuz 1905.

⁹³ Murat Yaşar, *The Russian Revolution of 1905 in the Ottoman Empire*, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2003, s. 58.

⁹⁴ BOA. Y.A.HUS. nr. 490-76, 1321 T 17.

⁹⁵ "Rus İhtilalinin Mana-yı İçtimaisi", *Terakki*, (1), 1906, s. 4-8.

⁹⁶ A[hmet]Ağayev, a.g.m., s. 1-2.

[işçiler] iş sahiplerine, kendciler mülkdarlara bağı [köylüler arazi sahiplerine isyan etmiş] olup evlerini muhellefatını tarcı garet edib od vururlar [yağmalayıp yakarlar]. Alelumum bu buhran ve tezelzülün en şiddetli mevkileri Rusya'nın magribinde vâki ve Baltık ve Yahudilerle sakin yerler ve bizim miskat-i resimiz olan Kafkasdırlar.

Devrimin ayak seslerini duyan rejim, ülkedeki gerilimi azaltacak tedbirleri düşünmeye başladı. Daha Grandük Sergey'in suikastinin ertesi günü, 18 Şubat 1905 tarihinde Çar, tasarıyı hazırlamakla görevlendirilen İçişleri Bakanı Bulygin'in adını alan bir beyanname yayınlanmıştı. Osmanlı diplomatik yazışmalarına göre, "*Haşmetli İmparator Hazretleri 18 Şubat 905 tarihli emirname ile kavanini müceddede levayihesinin [yeni kanun tasarılarının] tanzimi için ahali tarafından müntehip [seçilen] ve mutemed ahali vekillerinin suret-i davet ve içtimalarını kararlaştırmak ve Dahiliye Nazırı'nın riyaseti tahtında olmak üzere bir Meclis-i Mahsus tesisi emreylemişti.*"⁹⁷ Çar bu bildirge ile bir Danışma Meclisi [Devlet Duması] kurulacağını, dinî hoşgörü, konuşma özgürlüğü ve köylü kitlesinin vergilerinin indirileceğini vaat etmiş, ancak bu Duma'nın, etkisiz ve göstermelik bir danışma organı olacağını açıklanmasıyla olaylar daha da arttı.

Çar'ın söz verdiği Duma'nın ayrıntıları 6 ay sonra, 19 Ağustos 1905'te, bir imparatorluk fermanı ile yayınlandı. Bu fermanla, Devlet Dumasını kuran yasa ve Duma seçimlerine ilişkin kurallar açıklanıyordu. Tasarıya göre Duma, hiçbir yasa çıkarma hakkına sahip değildi; sadece Çar'ın danışma kurumu olarak bazı sorunları tartışabilecekti. Bunun üzerine Bolşevikler, işçilere ve köylülere Duma'yı aktif olarak boykot etme çağrısı yaptı ve ajitasyon kampanyasını, silahlı ayaklanma, devrimci ordu ve geçici devrimci hükümet sloganlarıyla yürüttü. Bolşevikler Bul-

⁹⁷ BOA. Y.A.HUS. nr. 488-4, 1321 Mar 19.

ygin Duması'nın boykot edilmesini, bütün devrimci güçlerin seferber edilmesi, kitlesel siyasal grevler yapılması ve silahlı ayaklanmaya hazırlanma yöntemi olarak kullandılar. Duma seçimleri yapılmadı. Böylece, hükümet Duma'yı toplayamadı.⁹⁸

Lenin, 19 Ağustos 1905 fermanın devrimciler tarafından nasıl değerlendirildiğini şu şekilde anlatmaktadır:⁹⁹

19 Ağustos'ta Çar, halk temsiline yer verecek bir sistemin getirilmesine ilişkin bir ferman çıkardı. Bulygin Duması denilen şey, gülünç derecede dar bir seçmen topluluğunu kapsayan, oy hakkı temelinde yaratılacaktı. Ve bu garip "parlamento" hiçbir yasama gücüne sahip olmayacaktı. Duma'nın sadece danışma gücü, tavsiyede bulunma gücü olacaktı!

Burjuvazi, liberaller, oportünistler, korkuya düşen Çar'ın bu 'armağan'ına iki elle sarılmaya hazır dılar. ...Devrimci Rus Sosyal Demokrasisi [ise], Ağustos 1905'te halka hayali bir anayasa verilmesinin gerçek anlamını iyi kavramıştı. Bu nedenle, bir an bile duraklamadan şu sloganları ortaya attı: 'Kahrolsun Danışma Duması! Duma'yı boykot edin! Kahrolsun Çarlık Hükümeti! Çarlık hükümetini devirmek için devrimci mücadeleye devam! Rusya'nın ilk gerçek halk temsilciler meclisini Çar değil, geçici devrimci hükümet toplamalıdır!

Lenin'in kıyasıya eleştirdiği Bulygin Duması tasarısı Jöntürk muhalefeti tarafından halkın taleplerini tam karşılamasa da, Rus halkının mücadelesinin semeresi olarak görüldü. *Türk*¹⁰⁰ gazetesine göre "Ruslar muhteşem bir tarih yazmaktaydılar."¹⁰¹

⁹⁸ Lenin'in 1905 Devrimi üzerine konuşma adlı yazısını Türkçeye çeviren İsmail Kapanın notundan. V. I. Lenin, "1905 Devrimi Üzerine Konuşma", (yay. İ. Kaplan), 1977, [http://www.urundergisi.com/makaleler.php? ID=1855](http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1855), 24 Aralık 2011.

⁹⁹ V. I. Lenin, a.g.m.

¹⁰⁰ 17 Ağustos 1905

¹⁰¹ Murat Yaşar, a.g.m., s. 67.

17 Ekim 1905 öncesi hemen herkes, Çar'a muhalefette birleşmişti. Avukatlar anayasa için devrimcilerle dayanışma ilan etmişlerdi. Beyaz yakalı çalışanlar, genel grev çağrılarını desteklemişlerdi. Hatta ülke çapında doktorlar, kolera salgınına rağmen hükümetle işbirliğine yanaşmamışlardı. Hükümetin üniversiteleri kapatması, devrimcilerin faaliyetlerini kolaylaştırmıştı. Daha ilginç bazı toprak sahipleri, köy isyanlarını desteklemişlerdi. Birçok sanayici grev yapan işçilere, Kara Yüzler gibi aşırı sağ radikal grupların saldırısını önlemek için, milisler kiralamışlardı. Büyük tekstilci Savva Morozov gibi devrimci fonlara, nakdi yardım yapan işverenler bile mevcuttu.¹⁰²

3.10. Çar'ın 17 Ekim 1905 Fermanı¹⁰³

Eylül başında Japonlarla barış antlaşması imzalayan Çarlık, artık iç kargaşa ve devrimci eylemlere bütün gücüyle karşı koyabilirdi. Ülkedeki durum Kont Witte'nin Çar'a sunduğu, olayların sebeplerini izah eden ve resmî gazetede yayınlanan raporunda ifade ettiği gibi, "*Rusya ahalisinin sınıf-ı muhtelifesine sirayet eden fesad-ı ihtilâl*"¹⁰⁴ rejimi kemirmektedir. Ağustos ayında Bulygin fermanının ilanı, ülkede grevler ve köylü isyanlarının yarattığı tansiyonu düşüremeyince, Kont Witte'nin fikir mimarlığıyla 30 Ekim 1905 tarihinde, Çarlık manifestosu veya Çarlık Fermanı olarak bilinen 17 Ekim Beyannamesi ilan edildi.

Geniş ölçüde başvekil Witte tarafından kaleme alınan 17 Ekim Fermanı'nı Çar, "*hanedana ihanet ediyormuş duygusu*" ile isteksizce imzalamıştır.¹⁰⁵ Çar, Ekim fermanını

¹⁰² Berly Williams, "*Russia 1905*", s. 44-51.

¹⁰³ Eski takvime göre 17 Ekim, şimdiki takvime göre 30 Ekim tarihlidir. Metni için bkz. EK-2

¹⁰⁴ BOA. Y.A.HUS. nr. 498-11, 1321 Ks 21.

¹⁰⁵ Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 18.

gönüllü olarak değil, Japon Savaşı'ndaki mağlubiyet ve ülkedeki iç kargaşalardan dolayı vermiştir.¹⁰⁶ Spector'ın Kont Witte'den alıntılıdığına göre Çar Ekim Fermanını, yaygınlaşan işçi grevlerinden dolayı değil, köylü kitlelerin yarattığı şiddetten dolayı ilan etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁷

Petersburg Sefareti Sultan'a fermanın ilanını, “Rusya’da bir müddetten beri serzede-i seha-i zuhur olan iğtişâsata bir nihayet vermek maksadıyla Haşmetlü Çar Hazretleri tarafından ahaliye bazı mertebe serbesti ita olunduğu” şeklinde¹⁰⁸ bildiriyordu.¹⁰⁹ İrşad gazetesine göre, Paris’te Jöntürklerin çıkarttığı *Meşveret* gazetesi Rus Çarı’nın halkına verdiklerinin Osmanlı Kanun-ı Esasisi’nden daha geride olduğunu yazmaktaydı.

Çar 17 Ekim Fermanını ilan ederken, Kont Witte’yi Nazırların “*harekât ve icraiyesini*” birleştirmeye memur etmişti. Petersburg Sefaretinin değerlendirmesine göre Witte hükümeti, siyasî bir kabine değil “*âdetâ bir umûr ve muâmelât kabinetosu*” olacaktı.¹¹⁰ 17 Ekim Fermanı; yasama meclisinin açılması, köylü ve işçilere oy hakkı, din ve ifade hürriyeti ile dernek kurma hakkı veriyordu. Bütün bunlar Zemstovoların temel talepleri idi. Kırım’da bulunan Türk aydınlarından Hasan Sabri Ayvazof, Jöntürklerin önemli yayın organlarından *İctihad* gazetesine yolladığı kapsamlı bir yazıda, 1905 Rus Devrimi’ni analiz ederken Çar’ın Ekim Fermanı’nı şu şekilde değerlendirdiyordu:¹¹¹

¹⁰⁶ G. M. Kropotkin, “The Ruling Bureaucracy and the “New Order” of Russian Statehood After the Manifesto of 17 October”, *Russian Studies in History*, (Spring 2008), 46/4, s. 9.

¹⁰⁷ Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 25.

¹⁰⁸ BOA. Y.A.HUS. nr. 496-92, 1321 Te 28.

¹⁰⁹ “İslam Matbuatı”, *İrşad*, (119), 22 Mayıs 1906, s. 4.

¹¹⁰ BOA. Y.A.HUS. nr. 496-37, 1321 Ts 22.

¹¹¹ Hasan Sabri Ayvazof, “Rusya İnkılab-ı Kebiri”, *İctihad*, 2 (5), Ocak 1908, s. 291.

Derken Oktabyr -Teşrinievvel 17'de [1905] Hükümet, Çar her şeyden aciz kalarak ilan-ı hürriyet etmeye mecbur oldu. Çar'ın fermanında Millet Meclisi açılacağı, millete; hürriyet-i şahsiye, hürriyet-i kelâm, hürriyet-i içtima, hürriyet-i diniye, serbesti-i matbuat vesaire gibi şeyler verileceği, mülksüz topraksız kalan ahalinin ıslah-ı haline çalışacağı vaat edildi. Fakat Çar'ın bu manifesti ihtilâl ve inkılab ateşini teskin edemedi. Bilakis asıl kanlı ateşli inkılablar manifestten sonra başladı. Rus hürriyet kahramanları mücerreb durbin fedakârları Çar'ın vadine sözüne hiç kapılmayarak Rusya'nın her yerinde hatta köylerinde bile mitingler, cemiyetler kurarak manifestte vaat edilen hürriyetlerin bilfiil meydana getirilmesine ahaliyi teşvik ettiler. Binaenaleyh hürriyet ve ıslah-ı millet uğrunda hapisanelerde, zindanlarda, menfalarlarda vücutları çürüyen ahrarın azad ettirilmesi, idam cezasını müdhişesinin bilküllüye lağvı, terk edilmesi lazım olduğunu umum milletin kalbine telkin ile bu hususta umum milletin manen, bedenlen çalışması iktiza ederse fedayî can etmeyi vacib olduğunu etraflı anlatarak kıyam ettiler. Dekabr [Aralık] ayı ibtidalarındaki yirmi günden mütecaviz devam eden tatil-i umumi esnasında Moskova, Novorossisk, Sivastopol, Kerç, Rostof gibi şehirlerde umumi kıyam başlayarak 18 gün kadar bu şehirlerin idaresi ahaliyi kıyam ve inkılabın taht-ı idaresinde bulunmuştur.

Jöntürk basını Ekim Fermanını heyecan ve sevinçle karşılamıştır. Kahire'de basılan *Türk*¹¹² gazetesinde ferman, tam metin yayınlanmış ve yapılan değerlendirmede Rusya'daki gelişmeler övülmüştür.¹¹³

Şimdi Rus İmparatorluğu'nun bütün tebaalarına hürriyet verilmiştir. Onlar hürriyetlerini talep ettiler ve aldılar. Birisi

¹¹² 9 Kasım 1905

¹¹³ Murat Yaşar, a.g.m., s. 68.

herhangi bir fedakârlık yapmazsa, arzuladığı hiçbir şeyi elde edemez. Bu Ruslar, hürriyet için kanlarını dökerek, hayatlarını ortaya koydular. İki gün önce genel af ilan edildi. Rus tarihi büyük bir ihtilâli yaşamıştır.

17 Ekim Fermanı'nın ilanı, halk tarafından sevinç gösterileriyle karşılandı. Büyük şehirlerde destek gösterileri yapıldı. Petersburg'daki ve diğer şehirlerdeki grevler sona erdi. Siyasî af çıkarıldı. Kitlelerde geniş ölçüde bir rahatlama yaratan Manifesto Kara Yüzler gibi aşırı sağ radikal gruplarla Sosyal Demokratların Bolşevik kanadını memnun etmeyecekti. Ancak bunlar küçük bir azınlığı temsil ediyorlardı. 1905 yılı itibarıyla Bolşeviklerin sayısı, 8500 gibi bir rakamdı.¹¹⁴ Diğer taraftan toplumun sağ-kanat kesimlerinin tepkileri de gecikmedi. “Yahudi pogromu” bölümünde incelendiği gibi, Musevilerin yoğun olduğu bölgelerde tepkiler vahşete döndü. Eski düzenin esnetilmesinden rahatsız olan gruplar, yönetimin de desteğiyle grevci işçilere ve sol gruplara da saldırdılar.

3.11. Devrimin Zirvesi “Özgürlük Günleri” ve Sonrası

1905 Rus Devrimi'nin tepe noktası, Ekim Fermanı'nın ilanı ile 10 hafta sürecektir olan “özgürlük günleri” diye anılacak kritik bir dönemdir.¹¹⁵ Bu dönem hemen her türlü özgürlüğün, neredeyse sınırsız olarak kullanıldığı bir zaman dilimidir.

¹¹⁴ Konuyla ilgili bir başka kaynakta Sosyal Demokratların her iki kanadı olan Menşevik ve Bolşeviklerin toplam sayısı 8400 gösterilmektedir. Marcel Liebman, “Lenin in 1905: A Revolution That Shook a Doctrine”, *Monthly Review*, (April 1970), 21/11, s. 4.

¹¹⁵ Abraham Ascher, *The Revolution of 1905: A Short History*, California, Stanford University Press, 2004, s. 90.

17 Ekim'in ilk sonucu; devrimci gazete, dergi, broşür vb. yayınların süratle ortaya çıkışı olmuştur. Hükümet resmen sansürü Kasım sonuna kadar kaldırmamışsa da Ekim Fermanı'nın ertesi günü, Petersburg Sovyeti sansürün sona erdiğini ve işçilerin sansürden geçen materyalleri basmayı reddetmeleri emrini vermiştir.¹¹⁶

Rusya'da Çar II. Nikola tarafından 17 Ekim 1905'te verilen ve Ekim Manifestosu olarak da bilinen fermanla, kasıtlı olarak "*anayasa*" sözcüğü geçmemiştir.¹¹⁷ Rus muhalefeti, fermanın kritik konularda net cevaplar getirmediğini, "*bir elle verdiğini ötekiyle aldığını*" düşünmüştür.¹¹⁸ Nitekim 1906 Mart'ının ilk haftasında, Otokratik Monarşistler Partisi'nin temsilcilerine yaptığı konuşmada Çar, 17 Ekim Fermanı'nın gereği olan reformlar icra edilirken "*otokratik iktidarının her zaman olduğu gibi*" devam edeceğini söylemiştir.¹¹⁹

Yeni kazanılan özgürlükler, toplantılar düzenlemeyi ve siyasî partiler kurmaya imkân sağladı. Mesela Ekim Manifestosu'ndan sonraki 4 hafta içinde, 400 miting ve toplantı düzenlenmiştir. Artık Liberaller, hükümetin kısıtlamalarıyla karşılaşmamakta, hatta sosyalist partilere rahat çalışma imkânı ile liderlerinin Avrupa'dan dönmeleri fırsatı çıkmıştır.

Bu dönemde Rusya'da siyasî yelpazenin merkezinde, sol eğilimli Kadet'ler olarak Liberal Anayasal Demokratlar bulunuyordu. Kadetler, dönemin en önemli partisiydi. Kadetlerin solunda da önemli olarak, Sosyal Demokratlar ve Sosyalist Devrimciler olan sosyalist partiler bulunuyordu.

¹¹⁶ Nader Sohrabi, "*Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia 1905-1908*", s. 1406-1407.

¹¹⁷ 23 Nisan 1906'da çıkarılan "Temel kanunlar"da da anayasa kelimesi kullanılmamıştır. Nader Sohrabi, a.g.m., s. 1396.

¹¹⁸ Nader Sohrabi, a.g.m., s. 1396.

¹¹⁹ "The Tsar and Autocracy", *The Observer*, 4 March 1906, s. 5.

Hafif sağ kanatta ise, 17 Ekim Birliği veya Ekimciler [Ok-taybristler] partisi mevcuttu. En büyük ve en etkili sağ kanat partisi, Rus Halkının Birliği partisiydi.¹²⁰

Özgürlük günlerinde işçilerin sendikalaşmasında da patlama yaşandı. Sadece Moskova'da 67, Petersburg'da 58 yeni sendika kuruldu. Bu kurulan sendikalar "*Sendikalar Merkezi Bürosu*" liderliği altında bir araya geldiler. Özgürlük günlerinde ilk defa köylüler de, şehirlerdeki olaylara paralel şekilde organize ayaklanmalar yaptılar.

Bu ortamda Kasım ayında, Sovyetler ve çeşitli sosyalist partiler "Çarlık rejimine karşı silahlı mücadele" çağrısı yaptılar. Silahlı mücadele çağrısı ile daha önce yapılan genel grev çağrıları.¹²¹ Sovyetlerin büyük şehirlerde hükümet işlerine müdahalesi, hatta merkezden uzak bölgelerde, mahalli hükümetler kurması gibi gelişmeler ile beraber, Çarlık hükümetini alarına geçirdi. Hükümetin yanında, işveren sendikaları ile daha önceki belirsiz dönemde, hükümeti savunmak istemeyen Liberallar da aynı korkuyu paylaştılar.¹²²

26 Kasım'da hükümet, Petersburg sovyeti lideri ve birçok temsilcisini gözaltına aldı. Misilleme olarak yeni seçilen Sovyet liderliği "*mali manifesto*" olarak bilinen kışkırtıcı bir beyannameyi yayınladı. Bu beyanname ile halkın, devlete vergi ödemeyi durdurması, bankalardaki paralarını çekmesi, hükümetin ödemelerini altın ile yapması gibi

¹²⁰ Azerbaycan'da İrşad gazetesinde Rusya'da iç politik durumu değerlendiren Ahmet Ağayev bu partinin büyük toprak sahipleri ve fabrika sahiplerince desteklendiğini ileri sürmektedir. Ahmet Ağayev, "Rusya'nın Hal-i Hazırı- Rusya'da Olan Fırkalar", *İrşad*, (8), 27 Aralık 1905, s. 2.

Osmanlı diplomatik yazışmalarında da kilise kapıcılarından "*hizmetkâran gürûhuna*" kadar her sınıf halkın grevi desteklediği rapor edilmiştir. BOA. Y.A.HUS. nr. 498-18, 1321 Ke 21.

¹²² Nader Sohrabi, "*Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia 1905-1908*", s. 1407-1408.

“hükümetin mevcut mali kaynaklarını kurutacak” taleplerin, halk tarafından hayata geçirilmesi istenildi.¹²³ Petersburg Sovyeti’nin icra komitesinin, hükümet tarafından yakalanmasından sonra, inisiyatifi Moskova Sovyeti aldı. Ancak Moskova Sovyeti, rejime karşı mücadeleyi başarıya götüremedi. Az sayıda eğitimi yetersiz milisler, modern Rus ordusunun karşısında bir varlık gösteremediler.¹²⁴ Spector’a göre Ocak ayında Kanlı Pazar ile başlayan devrim, Aralık ayında işçilerin Moskova’daki ayaklanmasının bastırılmasıyla¹²⁵ sona ermiştir.¹²⁶

Bütün bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu tarafından yakından takip edilmekteydi. Mesela Osmanlı’nın Petersburg Sefareti, 2 Aralık 1905 tarihinde başkentte resmî gazetede halka hitaben yayınlanan hükümet beyanamesini tercüme ederek hemen İstanbul’a göndermiştir. Beyannamede hükümet “özgürlük günleri”nin sonuna geldiğinin işaretlerini vermektedir.¹²⁷ Petersburg Sefareti bu dönemde de Rusya’daki hemen hemen bütün olayları ayrıntılarıyla vakit yitirmeksizin İstanbul’a rapor etmeyi sürdürmüştür.¹²⁸

Jöntürklerin Prens Sabahaddin kanadının yayın organı *Terakki* de özgürlük günlerinin sonunu şöyle anlatır:¹²⁹

¹²³ Berly Williams, “Russia 1905”, s. 44-51.

¹²⁴ Nader Sohrabi, “Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia 1905-1908”, s. 1408.

¹²⁵ Bakü’de yayınlanan *İrşad* gazetesi 27 Aralık 1905 tarihli sayısında Petersburg’da işçilerin grevleri bitirme kararı aldığını yazmaktadır. “Telgraf Haberleri- Petersburg”, *İrşad*, (8), 27 Aralık 1905, s. 1.

¹²⁶ Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, s. 21.

¹²⁷ BOA. Y.A.HUS. nr. 497-19, 1321 Ks 4.

¹²⁸ BOA. Y.A.HUS. nr. 498-18, 1321 Ke 21; nr. 498-64, 1321 Ks 1; nr. 498-99, 1321 Ks 6; nr. 499-16, 1321 Ks 15; nr. 499-17, 1321 Ks 10; nr. 499-24, 1321 Ks 16; nr. 505-103, 1321 Şu 27.

¹²⁹ “Rus İhtilali’nin Mana-yı İctimaîsi”, *Terakki*, (1), 1906, s. 4-8.

...biraz sonra Moskova'da ihtilâl, kan içinde boğuldu. Rusya rical-i hükümeti arasında en ziyade hürriyetperver geçen ve bundan dolayı Çar'a varıncaya kadar hemen herkes ile bozuşan Witte, birden bire Çar'dan ziyade Çar taraftarı kesiliverdi.

1905 yılı sonuna gelindiğinde olaylar biraz yatışmış görünmektedir. 22 Aralık 1905 tarihli bir ajans haberi, Başvekil Kont Witte'nin devrimcileri asmakla tehdit ettiğini bildirmekteydi.¹³⁰ Başvekil Kont Witte'nin beyanları, devrimcileri sindirmek için alınacak önlemlerin ne kadar sert olacağını gösteriyordu. *The Times*'da "Bastırma Kampanyası" başlığıyla yayınlanan bir yazı, bu demeçlerin hemen sonrasında nasıl şiddetli bir politika yürütüldüğünü ifşa etmektedir. *The Times*'a göre:¹³¹

Ocak ayı ile Şubat ayının ilk 7 gününde 78 gazete kapatılmış, 58 gazeteci tutuklanmıştır. Moskova hariç 1400 kişi idam edilmiş. Petersburg'da 1716, tüm Rusya'da 10000 bin siyasî tutuklama yapılmıştır. 17 şehirde geçici hapishaneler açılmıştır. 2000 posta telgraf çalışanının işine son verilmiştir. ...Novo Teherkosk'da vaazda 'topraklar Tanrı'ya ait' diyen rahip tutuklanmıştır.

İşçileri bastırdıktan sonra hükümet, hızla yayılan köylü ayaklanmalarını kanlı bir şekilde bastırdı. Dört hafta içinde hükümet otoritesi, Kanlı Pazar öncesi seviyesine çıkarıldı. Özgürlük günleri sona ermişti. Duma kurulmazdan önce, olaylar münferit olarak devam etmesine rağmen,¹³²

¹³⁰ "Civil War in Russia, Witte Mentions Hanging", *Taranaki Herald*, 22 Dec. 1905, s. 2.

¹³¹ "The Campaign of Repression", *The Times*, 24 February 1906, s. 7.

¹³² Osmanlı arşiv belgelerine göre Şubat ve Mart 1906'daki hadiseler için bkz. BOA. Y.A.HUS. nr. 500-113, 1322 Mart 2; nr. 500-142, 1324 M

Sovyetler bastırılmış, milisler ezilmiş, çeşitli işçi örgütleri yasaklanmış ve sivil özgürlükler kısıtlanmıştı.¹³³

3.12. Birinci Duma'nın Açılması

Rus Devrimi'nde geniş halk kitlelerinin hedefi, genel oyla seçilecek, yasama organı olarak görev yapacak, bir Temsilciler Meclisi'nin [Duma] açılması olmuştur. İlk Duma'nın açılmakta olduğu dönemde, Rus prenslerinden filozof Kropotkin'in Lonra'da yayınlanan *Nineteenth Century* adlı mecmuada yazdıkları, Doktor Abdullah Cevdet'in *İctihad* gazetesinde alıntılanmıştır.¹³⁴ Rus filozofa göre Rusya'da ihtilâlin son bulması için, intihab-ı umumiye sağlayacak hükümet ve meclis tesisi, Polonya'ya mahkeme ve adliyece istiklal vermek gerekmektedir. Kuropatkin'in kanaatine;

Ahval ne kadar müşkil ve müşevveş [karışık] görünürse görünsün, Kont Witte sayesinde bu netice-i saideye [mutlu sonuca] birkaç ay zarfında vasıl mümkün olacaktır. ...Witte amalini nim [yarı] meşrut, nim-mutlak bir hükümet vücudunda getirmekden yukarısına tevcih etmez. Köylüler ve amele unsurları yekdiğerlerinin, yekdiğerleriyle müttehid olarak hukuk-ı magsubelerini talep ve istirdad [gasbedilmiş haklarını isteme ve alma] hususunda kendilerine, kat'i bir rol tayin ettiler. Müctemian ve umumen terk-i eşgal etmek [toplu olarak genel grev yapmak], bir silah-ı mukavemet ki, bunun önünde istibdadın teslim olmaktan gayri çaresi yoktur.

İlk Duma'nın seçim yasaları Aralık ayında yayınlandı.

25; nr. 501-39, 1322 Mar 16; nr. 501-88, 1322 Mar 23; nr. 501-120, 1322 Mar 26; nr. 502-24, 1322 Ni 16.

¹³³ Nader Sohrabi, *a.g.m.*, s. 1409.

¹³⁴ "Rusya'da Kıyam", *İctihad*, 1 (10), Mart 1906, s. 146-147.

Yasaya göre oyların ağırlığı eşit değildi. Mesela bir arazi sahibinin oyu, bir işçinin oyunun 45 katı kadar ağırlığa sahipti. Mart ayında yapılan seçimleri, sosyalistler boykot ettiler. Seçimlerin sonucunda Duma'da 170 kadet, 90 Trudovik, 100 köylü temsilcisi, 63 azınlık¹³⁵ ve 16 Oktobrist temsil ediliyordu.

Nisan 1906'da Çar "*Temel Yasaları*" çıkararak, vermek zorunda olduklarından önemli bir kısmını geri aldı. "*Temel Yasalar*" Çar'ın mutlak egemenliğini yeniden tesis ediyordu. Duma, üyelerinden yarısının Çar tarafından atanacağı, Devlet Meclisi'nin¹³⁶ alt kademesi haline getirildi. Yasalar; Duma, Devlet Meclisi ve Çar tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti. "*Olağanüstü durumlarda*" Çar, Duma'yı devreden çıkarabilecekti. Ayrıca Çar, veto yetkisini elde tutuyordu.¹³⁷ Duma'nın açılışı, Petersburg Sefaretinin 10 Mayıs 1906 tarihli telgrafıyla "*Haşmetli Rusya İmparatoru hazretlerinin Meclis-i İmparatori ile Duma Meclisi'nin ilk içtima devresini Kışlık sarayında*" açtığını İstanbula

¹³⁵ Türk nüfus sayılarını oldukça abartarak veren bir kaynağa göre; "(Duma) meclisine bütün Rusya'da 6.000000 (Nogay) Türklerinden bir tek (Sadri Maksudi), 17.000000 (Kırgız) Türklerinden Mehmet Tikfilof 18.000000 Türkmenden (Özbekler, Tekeler, Yamutlar) (Vekilof), 4.000000 Azerbeycan Türklerinden (Caferof Yusuf Bey), Kafkasya'dan (İbrahim Haydaroglu) şimdi Ankara'da mühendislik yapıyor, büyük Türkistan ve diğer Türklerden yani 55.000000 kadar türkten de ancak 15 milletvekili seçilmişti. (Duma) meclisinin ancak %2 sini türk milletvekilleri teşkil ediyordu. (Duma) meclisinin başkan seçiminde Sadri Maksudi en başta gelmişti. Fakat birkaç lisan bilen bu Türk milletvekili, Türk olduğu için başkan seçilmemiş, birinci başkan vekili olarak seçilmişti." Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, İstanbul 1954, s. 39.

¹³⁶ Ahmet Ağayev bu meclisi "Padişahlık Şurası" olarak adlandırmaktadır. Ahmet Ağayev, "Gasudarstvanniy Duma", *İrşad*, (97), 24 Nisan 1906, s. 1.

¹³⁷ G. M. Kropotkin, "The Ruling Bureaucracy and the "New Order" of Russian Statehood After the Manifesto of 17 October", *Russian Studies in History*, 46 (4), Spring 2008, s. 6.

bildirmiştir.¹³⁸ Sefaret raporuna göre, sefirlerin de davetli bulunduğu törende, Çar bir konuşma yapmıştır.

Duma'nın faaliyete geçtiği dönem, Jöntürkler tarafından otokrasi ile özgürlük talep eden kitleler arasında, bir denge anı olarak görülmüştür.¹³⁹

Rusya'da bugün en ziyade dikkat ve mahfuziyet olan ahvalin en mühimmi, istibdad ile hürriyetin kuvvetce, mukavemetce, faaliyetce muvazene kesb etmiş olmasıdır. Meclis-i Mebusan açıldı. Hürriyet-i matbuat ve hürriyet-i vicdan ve efkâr istihsal olundu. Meclis-i Mebusan lafzi murad bir halde kalması ve hürriyet-i efkâr ve matbuatın vesait-i gûnâgûn ile müteaddid takyid ve itfa bulunması için mutlakiyet hükümeti fırka-i cebbari, olanca nüfuz ve nakitlerini sarf ediyorlar.

Yazının sahibi Abdullah Cevdet'e göre bu dönemde "Rusya inkılab fırka-i hürresinin teşkilatı âdetâ Rusya devleti cebbarıyla baş başa uğraşan bir mertebe-i heyet ve dehşette" idi yargısında bulunmuştur. Yani doktorun fikrinde, Rusya'da Çarlığa karşı mücadele eden özgürlükçüler, otokrat devletle baş edebilecek seviyedeydi.

Duma'nın açılmasını; "150 milyonluk bir heyet-i azîmenin, 50 senelik bir mücadele-i merdanesi neticesi" olarak gören ve Mısır'da yayınlanan bir Jöntürk gazetesi ise¹⁴⁰ Duma'da Çar ile mebuslar arasındaki çekişmelerin, otokrasinin mücadeleyi kaybetmesiyle sonuçlanacağını iddia etmiştir.

Çar tarafından; çok fazla özgürlük istediği ve "ajitörler" [tahrikçiler] tarafından bir platform olarak kullanıldığı gerekçesiyle Duma, 9 Temmuz 1906'da bir emirle feshedilmiştir. Rusya'da Duma'nın feshedilmesi, herhangi

¹³⁸ BOA. Y.A.HUS. nr. 502-107, 1324 Ra 19.

¹³⁹ Abdullah C[evdet], "Rusya'ya Dair", *İctihad*, 1 (12), Haziran 1906, s. 2-3.

¹⁴⁰ M. Abdullah, "Duma Rusya Meclis-i Mebusanı", *Doğru Söz*, (6), 31 May. 1906, s. 1-5.

büyük bir karışıklığa neden olmamıştır. İlk Duma'nın feshedilme nedeni “*Halka Çağrı*” beyannamesiyle şayet teklif edilen toprak programı onaylanmazsa, büyük sosyal kargaşalıkların çıkacağını ilan etmesi idi. Bu beyanı hükümet, kendisine tehdit olarak algılamıştır.

Duma'nın hükümet tarafından feshinin açıklanması üzerine, Petersburg dışında toplanan milletvekilleri, Vyborg Manifestosu diye anılan beyannameyi ilan etmişlerdir. Bu devrimci manifesto, beklenmedik şekilde çok sayıda milletvekili tarafından imzalanmış olmasına rağmen, işçi ve köylü kitlelerinde geniş çaplı bir tepki uyandırmamıştır.¹⁴¹ Ancak 1905 Devrimi döneminde, Kazaklar üzerine yazılan bir makalede, Duma'nın feshinin “18. Yüzyılda Pugaçev İsyanı'ndan beri olmadık şekilde Kazaklarda memnuniyetsizlik yarattığı” ifade edilmiştir.¹⁴²

Çarlığın Duma ve Devlet Meclisi ile beraber var olduğu dönem, “yeni düzen” olarak adlandırılmıştır. Bu yeni düzen “otokratik anayasacılık” veya “Duma monarşisi” olarak da isimlendirilmiştir.¹⁴³

3.13. “Zurnanın Sesi Uzaktan Yahşi Gelir!”

Rusya'da Çar'ın Duma'yı dağıtma planları yaptığı bir dönemde, Mısır'daki ateşli Jöntürk gazetesi “*Türk*” Rusya'daki gelişmelerle ilgili şu yazıyı yayınlamıştır:¹⁴⁴

Rusya memaliki bu anda bir köprüyü geçmektedir. Bu köprü bir uçurumun üzerinden atılmıştır. Uçurumun kenarın-

¹⁴¹ Nader Sohrabi, *a.g.m.*, s. 1429.

¹⁴² Shane O'rourke, “The Don Cossacs during the 1905 Revolution: The Revolt of Ust-Medveditskaia Stanitsa”, *The Russian Review*, (October 1998), 57/4, s. 584.

¹⁴³ G. M. Kropotkin, *a.g.m.*, s. 7.

¹⁴⁴ “Matbuat-ı Hariciye”, *Hayat*, (123), 7 Haziran 1906, s. 4.

da dehşetengiz bir surette ateş selleri cereyan ediyor. Cereyan ettikçe köprüyü geçmeye gayret edenlerin üzerine alevler, odlar püskürüyor. Adem yoktur ki, onun bedeni bu odların bu alevlerin tesirat-ı mahrûkesinden azad olsun... Köprünün ilerisi yani uçurumun ötesi, bir sadabat-ı hürriyet, bir gülistan-ı adalet ve insaniyet!...

Rusya arz-ı mamurenin hemen rubuna muaddel [dünyanın dörtte birine denk] diyecek kadar vasi olup, Bahr-i Muhit-i Kebir'den Baltık Denizi'ne kadar mümted olan koca memleket. Düne kadar ne zaman yad olunsa, hatırlara 150 milyonluk bir vahşetgah gelirdi. Bugün Rusya nâmi yâd olunca, fikre sâdâbad geliyor. Düne kadar Rusya, cehennem âfâtı denilecek bir şurezâr-ı istibdad idi. Bugün bu memleket, riyaz-ı Behişt'i andırır gülistan-ı hürriyet oldu. Düne kadar Rusya, cihan-ı medenin başına bir bela idi. Bugün Rusya, alem-i İslamiyet'in en büyük bir istinatgâhıdır. Yarınki Rusya, hürriyetin hamisi, hürriyeti gasp olunmamış ümem ve akvamın mededkârı olacaktır.

Hayat yazı heyetinden muhtemelen Hüseyinzade Ali Bey, yukarıda nakledilen görüşleri, dereyi görmeden paçaları sıvamak olarak değerlendiriliyordu. Yazarın Bakü'den gördüğü, romantik Jöntürklerin Kahire'deki kurgularından çok farklıydı:

Mısır'da çıkan Türk gazetesi, biz köprüyü geçip bitirdik zehabıyla bize hased ediyor. Hürriyetimizi işittikçe ağzının suları akıyor...

Tabl, zurnanın sesi uzaktan yahşi gelir derler! Azizim dur bakalım! Henüz biz ortada ne sâdâbad, ne riyaz-ı behişt ne de gülistan-ı hürriyet görürüz. Ortada görünen ancak bir inkılap köprüsüdür. Bomba seslerinden, top, tüfek gürültülerinden kulak yırtılıyor! Ne soyunuyorsunuz azizim! Vaki'a bu nev'i gürültüler de, hürriyetperver olan insanların ruhuna bir ayrı zevk veriyor!...

Bu satırlarda Azerbaycanlı Türkçülerin, gelişmeleri uzaktan izleyen Jöntürklere göre daha gerçekçi bir bakış açısıyla olayları değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bununla beraber Bakü'deki Türkçülerin yayın organı *Hayat* gazetesi,¹⁴⁵ Duma'nın kapatılmasını konu alan yazısında, Rusya'da meclisin açılmasıyla Osmanlı Hükümetinin mutlak idare rejimlerinden bir türdeşini kaybetmekten, derin bir üzüntü duyduğunu ifade etmekten geri durmamıştır. “[Bu arkadaşın kaybolması] Türkiye hükümetine pek büyük tesir icra etti.” Yazara göre Sultan Abdülhamid, meşrutiyet taleplerinin Osmanlı ülkesinde yansımaların önlemek için, yoğun bir baskı ve kontrol sistemi tesis etmişti:

Hafiyelerin hesabının adedini çoğalttı. Bütün cadde, otel, apartman, deniz kenarı, köprü gibi yerlerde sürüler ile gezmeye başladılar. Bunların vazifesi memleket-i ecnebiyeden Rusya'dan kimler geliyor ve kimler gidiyorlar? Ve ne hizmetle gelerek kimler ile görüşüyorlar? Rusya'nın ahvalinden konuşuyorlar mı? Rusya'dan İslam ve Rus cerideleri ne yazıyorlar Türkiye'ye çıkıyor mu? Ve bunu emsali gibi işler[e] bakarlar. Ufacık bir şey hissettiler mi, bin türlü yalan ile jurnal namıyla hafiyenameler yazarak, biçare ademi takip etmeye başlarlar. Hatta arkasından abdesthaneye kadar girerler. Rusya'dan gelen İslam talebesini mekatib-i âliyelerine kabul etmemeye başladılar. İstanbul gazetesinde Rusya'nın ahvaline dair bir satır yazdırmamakta, “Rus” kelimesini bile yazmaya müsaade yoktur.¹⁴⁶ Rusya İslamlarının terakkiyatına dair ba-

¹⁴⁵ İslamoğlu, “Türkiye'ye Bir Nazar”, *Hayat*, (171), 3 Ağustos 1906, s. 3.

¹⁴⁶ *İrşad* gazetesi 19 Ocak 1906 tarihli sayısında hacca giden Rusya Müslümanlarından 85'ine Sultan Abdülhamid'in sarayında öğle yemeği vererek iltifat ettiğini yazmıştır. “Harici Haberler”, *İrşad*, (26), 19 Ocak 1906, s. 4. *Hayat* gazetesinin haberi, Sultan'ın hacca gidişleri dahi engellediği şeklindeki aşağıdaki Sovyet kaynaklarının görüşlerini yalanlamaktadır: A. F. Miller, “Bürjuaznaya Revolyuçiya 1908 g. v Turçii”, *Sovetskoe Vostokvedenie* (6), 1955, s. 36. A. F. Miller, “Mla-

zen yazılıyordu. Şimdi o da bitti. Hülâsa Türkiye hükümeti, Rusya'nın reviş-i ahvalinden o kadar korktu ve işi o kadar şiddetli idare altına aldı ki, hiç günahsız ayıpsız ademleri; siyah arabalar yutuyor. Alev bir götürüyor. Bir gittikten sonra kayıtmak yoktur. Hatta bu günlerde pek çok kahvehaneyi kapatmaya başladılar. Ara sıra bu kahvehanelerde Rusya'nın ahvalinden bahs olunuyormuş. Biz zannediorduk Osmanlı Hükümeti, Rusya'daki parlamentoyu tebrik etmiş diye.. Nasıl ki diğer hükümetler tebrik ettiler. Fikr-i hata oldu. Fakat bu hal Türkiye'den pek uzak devam edince, patlar. Ahalinin kanı ile ahaliyi soymak ile istibdat muhafaza olunmaz. Ne çare ki vakit geçiyor. Türklerin gittikçe ahlakları bozuluyor. Fakirlik, işsizlik artıyor. Sefâlet son derece çoğalıyor. Hükümetin büyük [memurları] hali pek iyi bildikleri halde, bir çaresini bulmak istemiyorlar. Çünkü onlar denîdirler, korkaktırlar. Ancak şahsiyetlerini gözlüyorlar. Fırsattan, istibdaddan istifade ederek milletin parasını çalıyorlar. Zavallı ahali Allah demekten başka bir şey diyemiyorlar. Sultan'ın özüne gelince; birkaç kelimat ve arazi yoksan(?) duvar ile ihata ettirmiş olduğundan, milletin dad ve feryadı, oradan kimsenin kulağına vasıl olamıyor. Olamadığından rahatını, safasını bozacak bir şey yoktur. Hafiyelerden alınan yalan malumatla hasıl, rüşvethor vezirlerin sözlerine inanılmakla, elbette iş görmek olmaz ve telakki olunmasın.

Yazısının sonunda İslamoğlu “Türklerden istikbalimiz için bir şey beklersek pek aldanmış oluruz” dedikten sonra Azerbaycan ve diğer Müslüman coğrafyaları için, kendi güçlerine dayanmalarını salık vermektedir:

dotureçkaya Revolyuçiya”, *Pervaya Russkaya Revolyuçiya 1905-1907 gg. i Mejdunarodnoe Revolyuçionnoe Dvijenie*, c. II, Moskova, Akademiya Nauk SSSR Otdelenie İstoriçeskih Nauk, 1956, s. 327. H. Aliyev, “İz İstorii Burjuazno-Revolyuçionnogo Dvijeniya v Turçii (Koneç XIX-Naçalo XX vv.). Türkiye Tarihi Meseleleri”, Bakü, Azerbaycan SSR Elmler Akedemyası, 1972, s. 48.

Biz İslamlar her işe ciddi bir nazar ile bakmalıyız. Kendi istikbalimizin parlak ve emin olmasını, kendimiz temin etmeye gayret etmeliyiz. Bize muavenet edecek hükümetler aramaya gelmez: Kendi işimizi kendimiz görmeliyiz..

İslamoğlu bir başka yazısında ise Duma'nın kapatılmasını Sultan Abdülhamid'in kutlattırdığını ileri sürmüştür. Ona göre Duma'nın kapatılması; “memleketin saadetine hakkaniyet, adalet üze iş görülmesini arzu edenlere göre, büyük teessüfü mucib olduğu gibi, istibdadı muhafaza taraftarı olanlara büyük mesruriyeti mucib olmuştu.”¹⁴⁷ Hatta aynı kaynağa göre:

Duma'nın dağıtılmasından husule gelen bayrama, müstebid Türkiye hükümeti de iştirak etti. Duma dağıtıldıktan sonra ilk telgrafı, Bâbîali aldı. Derhal bu telgrafı zat-ı şahaneye takdim etmişler. İkinci günü fukara ve zuafaya, ihsan-ı şahane olarak kurbanlar kesilerek tevzi olundu. O Duma'nın dağıtılmasına bir teşne-i hatıra olmak için, umum Osmanlı tiyatro ve kumpanyalarına eğlenceli tiyatrolar oynamasına müsaade verildi.

3.14. İkinci Duma ve “3 Haziran 1907¹⁴⁸ Darbesi”

İlk Duma'nın beklendiği gibi uysal çıkmaması üzerine, Çar Duma'yı kapatmış ve seçim yasalarını değiştirmek “dikensiz gül bahçesi” yaratmak istemiştir. İkinci Duma'nın açılmak üzere olduğu bir dönemde, Petersburg'da askeri ataşe olarak bulunan Binbaşı Mustafa Enver tarafından doğrudan Sultan Abdülhamid'e gönderilen bir raporda,

¹⁴⁷ İslamoğlu, “Lütf-ı Şahane Yahud Manifest-i Hümayun”, *Hayat*, (170), 2 Ağustos 1906, s. 2-3.

¹⁴⁸ Yeni takvime göre 16 Haziran 1907.

Rusya'daki manzara şu şekilde aktarılmaktadır:¹⁴⁹

Hükümet ahaliye verdiği imtiyazatı şimdi geriye almağa gayret etmektedir. Hapishaneler politika mücrimleriyle [suçlularıyla] doluyor. Vilayati bir taraftan efkâr-ı ihtilâlcuyâne diğer taraftan kaht ve gala [yokluk] perişan etmektedir. Er-kân-ı umûr ve memurin-i âliye her gün katl olunmaktadır. Asâkir-i bahriye, zabitânına karşı isyan ederek bir çoğunu katl etmektedir. Asâkir-i berriye [kara askeri] öteye beriye fîrâr etmektedir. Amele ve ayak takımı, bir takım cemiyat-ı hafîye teşkil ederek, hükümet aleyhine kıyam etmektedirler.

En ziyade itimad olunan Pareov Brajnski alayının birinci taburu isyan etti. Kışlalar beyannameler ile memludur. Petersburg'un her tarafında tehdit ve sirkat vukua getirilmektedir. Hükümet fevkalade divan-ı harpler teşkil etmekte, şu hafîf cürmün cezası idamdır. Lehistan ile Finlandiya adem-i memnuniyet [memnuniyetsizlik] beyan etmektedir. Baltık Vilayati, Alman zadegâna müracaat etmektedirler. Bu ahvali gören hükümet, tarz-ı kadîme avdet etmek için her türlü vesaite müracaat etmektedir. Fakat henüz maksat hasıl olmadığı gibi, olacağı dahi ümid olunmamaktadır. Her gün yeni vaka zuhur etmekte ve ahval kesb-i vehamet eylemektedir. Rusya'nın her cihetinde harb-i dahili başgöstermektedir.

Rusya bu durumdayken ilk Duma'nın hükümet tarafından feshinden sonra, yeni açılacak Duma'nın arzulanan eğilimde olması için, seçim kanununda değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerle büyük arazi sahipleri, büyük mülk sahipleri meclisin kompozisyonunu belirlediler. Ancak Osmanlı Askerî Ataşesi'nin raporuna göre, seçim kanunu düzenlemeleri beklenen sonucu vermemiştir:

¹⁴⁹ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 51-94, 1325 Z 30.

Meclis-i Mebusan-ı hazırada en haiz-i ehemmiyet cihet, mebusanın kısm-ı azamının hükümetle şimdiye kadar mücadelede bulunan fırkalardan mürekkep olmasıdır. İşbu mebusanın kısm-ı azamı, intihaplardan mukaddem bir takım ceraim-i siyasiyeden dolayı, aylarca hapse mahkum edilmişlerdir. Mahkumiyetlerini imza eden hükümetten, bugün intikam arzusunda bulunuyorlar. Hükümet her ne kadar kendi taraftarlarının intihabı için, son derecelerde sarf-ı gayret etmiş ise de, mecliste sosyalist, ihtilâlcı, avam taraftarları ekseriyeti teşkil etmektedirler. Müslüman mebusların kâffesi, Konstitüsyon Demokrat Fırkası'na mensupturlar. Bu fırka son günlerde ihtilâlciler fırkasına temayül etmektedir. Meclis-i Mebusan'da her türlü mesail mevzu bahs edilecek ve şiddetli mücadeleler olacakmış. İlk teklif olunacak proje, afv-ı umumi imiş. Bundan maksad tercih-i umumiyi kazanmaktır.

İkinci Duma, 20 Şubat ile Haziran 1907 arasında 103 gün açık kalabildi.¹⁵⁰ Bu arada İkinci Duma'nın çok büyük bir çoğunlukla, ilk Duma'nın programını kabul ettiğini yazan Bulgaristan'da yayınlanan bir Jöntürk gazetesinin, ikinci Duma'nın akıbetinin de birincisi gibi olabileceğine dair değerlendirmesi ilginçtir.¹⁵¹

İkinci Duma'nın da dağıtıldığı “3 Haziran 1907 Darbesi” devrimin sonudur. Duma dağıtılmış, sosyal demokrat milletvekilleri tutuklanmıştır. İkinci Duma'nın dağıtıldığı aynı gün, Petersburg sefiri tarafından padişaha şifreli telgraf ile rapor edilmiştir.¹⁵²

Evvelisi gün Rusya Başvekili, Duma Meclisi reisine bir mektup yazarak, bazı beyanatta bulunduğundan bahisle meclisin suret-i hakikiyede içtima etmesini bildirmiş ve meclisin

¹⁵⁰ Nader Sohrabi, a.g.m., s. 1430.

¹⁵¹ “Havadis-i Hariciye”, *Ahali*, (125), 16 Mart 1907, s. 3-4.

¹⁵² BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 50-67, 1325 Ca 28.

bu suretle içtimasında hükümet-i hazırayı, cumhuriyete tebdil maksadıyla orduları ihtilâle teşvik zımında, mülkiye ve askeriyeden mürekkep bir büyük cemiyetin keşfedildiğini ve bu işte 54 sosyalist mebusun zi-medhal olduğunu, bunlardan 16'sı müttehim olduğu cihetle habs ve bakiyesi taht-ı istintaka [sorgu altına] alınacağını beyan ile merkurmların teslimini talep etmiş. Ve 24 saat mühlet vermişler. Bunlardan ekserisi Ermeni imiş.¹⁵³ Dün akşam Duma, mezkûr 54 mebusun teslimini reddettiğinden, bu sabah bâ-emr-i imparatori meclis dağılmıştır.

İkinci Duma'nın Çar tarafından feshi, o döneme ait anılarda şu şekilde anlatılmıştır:¹⁵⁴

Çar hükümetinin aldığı bir tedbir üzerine meclisin etrafı sarılmış, bütün milletvekilleri tutulmuş, bazıları da arka kapıdan kaçarak yakayı kurtarmışlardı. Bu kaçanlardan meclis başkanı ile başkan vekili olan Sadri Maksudi,¹⁵⁵ halk arasında kıyafet değiştirip takma sakalla ve ayaklarına köylü çarığı giyip, başkan ile birlikte Finlandiya'ya ve oradan da İsviçre'ya geçmişlerdi.

¹⁵³ Büyükelçi Sultan'ın Ermeni duyarlılığını kışkırtmaktadır.

¹⁵⁴ Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, İstanbul 1954, s. 39.

¹⁵⁵ "Öğretmen Mektebi'ni bitirdikten sonra Sadri Maksudi, yanına uğradığı İsmail Gaspıralı'nın da tasvibini alarak İstanbul üzerinden Fransa'ya geçti ve Paris'te, hukuk fakültesine kaydoldu (1901). eğitimini tamamladıktan sonra da 1906'da memleketine döndü. O sırada Rusya'da devrim girişimi başarısız olmuş (1905), Çar meşruti bir rejimi benimsemek zorunda kalmıştı. Bu sebeple oluşan parlamentoda (Duma) Maksudî, 1907-1912 yılları arasında milletvekilliği yaptı ve burada Tatar Türklerini ve bütün Rusya Müslümanlarını temsil etti. Duma'daki faaliyetleri bilhassa Ruslaştırma politikasına karşı milli kültürün korunması yönünde oldu." Yunus Koç, "Sadri Maksudi Arsal (1880-1957)", *Türk Yurdu*, (Ocak 2011), 31/281, s. 121.

İkinci Duma'nın da dağıtılmasından sonra, 9 Temmuz 1907 tarihli sefaret raporuyla da, Rusya'da yeni dönemle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.¹⁵⁶ Bu rapor Rusya'da, suların henüz durulmadığını beyan etmektedir. İslamcı aktivist Sibiryalı Tatar seyyah Abdürreşid İbrahimof, başlayan yeni dönemi anılarında şu şekilde anlatmıştır:¹⁵⁷

*Rusya'da istibdat karanlığı, tekrar bütün âfâkı sarıp kuşatınca, müstebit hükümet taassup yularını ele aldı, insani ve medeni hakları pâyımâl eyledi, matbaaları bastılar, kalemleri kestiler, gazetelerin çoğu kapandı birçok adam da dâru'r-ra-hata [hapse] gönderildi.*¹⁵⁸

Duma'nın kapatılmasıyla başlayan süreçte “Rusya'da yeniden insani ve medeni haklar ayaklar altına alınmaya, gazeteler kapatılmaya, insanlar meçhul cinayetlere kurban gitmeye başlamışlardır”.¹⁵⁹

İkinci Duma'nın dağıtılmasından sonra, Başbakanlığa Stolypin getirilmiştir.¹⁶⁰ Stolypin'e suikast girişiminin ardından, 8 ay içinde 1000'den fazla kişi asılmıştır. Düzenlenen yeni seçim yasasıyla köylülere ve alt sınıflara verilen temsil hakkı çok alt seviyelere indirilmiştir. Dolayısıyla

¹⁵⁶ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 50-67, 1325 Ca 28.

¹⁵⁷ Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyetin Yayılması*, (çev. E. Özalp), İstanbul 2003, c. I, s. 37.

¹⁵⁸ Bu çerçevede Abdürreşid İbrahim'in de yayınladığı gazeteler kapatılınca, epeydir düşündüğü seyahata çıkmaya karar verir, Japonya'ya gider..

¹⁵⁹ İsmail Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Ankara 1997, s. 52.

¹⁶⁰ Yapılan bir değerlendirmeye göre Stolypin'in idaresi “Ekim Manifestosu ve ‘Temel Yasalar’ altında en yaratıcı, en istikrarlı ve en uzun süreli olmuştur”. Alfred Levin, “Peter Arkad’evich Stolypin: A Political Appraisal”, *The Journal Modern History*, (December 1965), 37/4, s. 445.

liberal ve devrimcilerin gücü kırılmak istenilmiştir. Ancak Çar otokrasisi artık restore edilmiştir. Rus işçi hareketi tarihinde “*reaksiyon yılları*” olarak anılacak ve Birinci Dünya Savaşı’nın hemen başlarına kadar sürecek, yeni bir dönem başlayacaktır.¹⁶¹

Çar’ın devrimi kesin bir yenilgiye uğratmasından sonra da, Osmanlı diplomatik temsilcileri doğrudan Sultan Abdülhamid’e rapor ve değerlendirmelerini aktarmaya devam etmişlerdir. Osmanlı Ataşemiliteri bizzat Sultan’a yazdığı bir raporda, 14 Kasım 1907 tarihinde Üçüncü Duma’nın açıldığını bildirmiştir.¹⁶² Ataşe Rusya’daki olayların eskisi gibi sürdüğünü yazmıştır: “Üçüncü Duma’nın teşkili ahval-i umumiye-yi hiçbir vechile tebdil etmemiş ve efkâr-ı ihtilâlcuyâne ve yağmacılık, kemafisabık Rusya’nın mahall-i muhtelifesinde birer suretle nümâyan olmaktadır.”¹⁶³ Askeri Ataşe 1907 yılı sonlarında verdiği başka bir raporda da, Rusya’da kargaşanın sürdüğünün örneklerini sıralamıştır.¹⁶⁴ Petersburg Büyükelçisi 3 Nisan 1908 tarihli rapo-

¹⁶¹ Marcel Liebman, “Lenin in 1905: A revolution that shook a doctrine”, *Monthly Review*, (April 1970) 21/11, s. 15-16. Aynı kaynağa göre bu dönemde Bolşevizm boyutlarını küçültmüş, dar bir dini cemaat havasına bürünmüştür. Kitlelerin uğradığı bozgun, binlerce militanın öldürülmesi ve hapsedilmesi, çok ağır şartlar altında kaçak olarak 1905 öncesinde Rusya’ya dönen sosyalist liderlerin sürgüne gitmeleri Bolşevikleri örgüt olarak eski kapalı yapıya yöneltmiştir.

¹⁶² BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 51-44, 1325 Ş 10.

¹⁶³ Ataşe muhtemelen kendisini 13 yıldır görevde tutan Sultan’a Meşrutiyet’in bir işe yaramadığını söylemektedir. Aynı rapordaki şu ifade de Padişaha iyi görünme arzusu olarak yorumlanabilir: “Duma’nın küşadı gününü İmparator Birinci Aleksandr namındaki rüşdiye mektebi talebeleri ihtilâl fıkır-i melanetkârane kapılarak isyana kıyam ile muallimlerine karşı bazı nümâyîşte bulunmağı teşebbüs etmişlerse de derhal içlerinden önyak olanları şimdiden mücazat eyleyerek diğerlerine güzel bir ders-i ibret verilmiştir”.

¹⁶⁴ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 51-89, 1325 Z 23.

ruyla, Duma faaliyetleri konusunda¹⁶⁵ Sultan'a bilgi sunmuştur.¹⁶⁶

3.15. Rus Devrimi'nde Ordu ve Asker

Gelinen bu noktada ordunun önemi büyüktür. Devrimin önde gelen teorisyen ve eylem adamlarından Troçki'ye göre, devrimin başarılması için ordunun kazanılması hayati önemdedir. “*Silahlı Peygamber*”e göre bir savaş, orduyu kırılma noktasına getirecekti.¹⁶⁷

Toplarımız yeteri kadar uzun mesafeye ateş açamaz. Askerlerimiz cahil, yalın ayak, çıplak ve açtır. Kızılhaç'ımız ve ikmal teşkilatlarımız hırsızdırlar.. Bu şayialar resmi kafa yıkamayı keskin bir asit gibi kemirir. Bizim yıllarca süren barışçıl propagandamızın başaramadığını, harbin tek bir günü başaracaktır.

Devrimin önderi Lenin, donanmada ve ordudaki ayaklanmaların, grevler ve köylü hareketleriyle beraber yürüdüğünü söylemektedir. Lenin askerler arasındaki devrimci faaliyetleri, şu şekilde anlatıyor:¹⁶⁸

Devrimci işçi ve denizci toplantıları gittikçe daha sık aralıklarla düzenleniyordu. İşçilerin toplantılarına askerlerin katılmasına izin verilmediği için, büyük işçi kalabalık-

¹⁶⁵ Duma faaliyetlerine ilişkin diğer Osmanlı diplomatik belgeleri için bkz. BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 52-73, 1326 Ca 26; BOA. Y.PRK.TKM. nr. 49-36, 1324 M 12; nr. 50-15, 1325 Ca 7.

¹⁶⁶ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 52-28, 1326 Ra 12.

¹⁶⁷ Gilbert, *Leon Trotsky: His Life And Ideas*, s. 11.

¹⁶⁸ V. I. Lenin, “1905 Devrimi Üzerine Konuşma”, (yay. İ. Kaplan), 1977, <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1855>, 24 Aralık 2011.

ları askerlerin toplantılarına geliyordu. Binlerce kişi halinde geliyorlardı. Ortak eylem düşüncesi candan bir karşılık görüyordu. Siyasal anlayışın daha yüksek olduğu bölüklerden temsilciler seçildi.

Devrim liderine göre, halk arasındaki devrimci kaynaşmanın silahlı kuvvetlere yayılmaması düşünülemezdi. Ordudaki ve donanmadaki isyanın önderlerinin, esas olarak sanayi işçileri arasından ve istihkâmcılar gibi, daha fazla teknik eğitim gerektiren kesimlerden çıkması dikkat çekicidir. Diğer taraftan Lenin, askerleri yeterince devrimci davranmamakla eleştirmektedir:

Gene de, geniş kitleler hâlâ çok saftılar. Ruh halleri çok pasif, çok iyi niyetli, çok Hristiyancaydı. Silahlı mücadeleyi en gayretli biçimde sürdürmedikçe, bütün askerî ve sivil yetkilileri alt etmedikçe, hükümeti devirip ülke çapında iktidarı ele geçirmedikçe, devrimin başarısının güvence altına alınamayacağını anlamamışlardı.

Geniş denizci ve asker kitleleri kolayca isyan edebiliyordu. Ama eş kaygısızlıkla, tutuklu subayları aptalca serbest bıraktılar. Subayların verdikleri sözlere inandılar, kendilerini kandırmalarına izin verdiler, yatıştırılmayı kabul ettiler. Bu yolla subaylara değerli zaman kazandırdılar. Subaylar da takviye kuvvet getirip isyancıların gücünü kırdılar. Ardından da, hareketin en vahşi biçimde bastırılması ve önderlerinin idam edilmesi geldi.

Lenin'e göre ayaklanan askerler "önderliği kendi ellerine alma, devrimci ordunun başında yürüme ve hükümete karşı bir taarruz başlatma yeteneğinden yoksundular."

Jöntürklerin Sabahaddin Bey kanadının *Terakki* gazetesinde, "K" rumuzuyla yayınlanan "Rus Ordusu ve

İhtilâlciler” başlıklı yazıda,¹⁶⁹ ihtilâl fikrini Rus halkının, Çar’a karşı beslediği sadakat duygusunu bozduğu ileri sürülmüştür. Yazara göre “...istibdadın yıkılması için Rusya’da her ferd, amele, asker, talebe, ruhani hep el birliği ile kurşuna dizilmekten, sürgüne gitmekten, boğulmaktan korkmayarak çalışıyor!”

Hükümetin aldığı şiddetli tedbirlere rağmen, Japon Savaşı’nda kötü şartlarda tutulan askerler, ihtilâlcı fikirlere meyletmişlerdir.

En evvel muhtelif mahallerdeki redif neferatı liva-yı ihtilâli [yedek askerler ihtilâl bayrağını] açtılar. Bu isyanlar evvela sırf maaşsızlık ve tayinsizlikten mütevellid iken, pek az vakitte siyâsî oldular. Evvelce genç köylü memnuniyetle askere gidiyordu. Çünkü Rus köylülerini bir nevi, sari hastalık halinde tahrip eden fakr u zarurettten köylü, asker bulunduğu müddetçe kurtulabiliyordu. Ve alelhusus Hassa Alayı’nda ve hükümetine ihtilâl zuhurunda itimad ve emniyet edeceği, diğer şehir kışlalarındaki askere edilen tekid ve ihtimam o derece fazla idi ki, burada köylüler ilanihaye asker kalmak arzusunu izhar ederlerdi. Bu zavallılar asker kaldıkları müddetçe, hükümet-i müstebideye sadık kaldıkları gibi, hizmet-i askeriyelerini ikmal ile köylerine avdetlerinde, istibdadın en mutaasıp müdafii kesilirlerdi.

Halbuki Mukden ve Port Artur mağlubiyet-i katiyesinden sonra, askerın hükümetine olan hürmet ve sadakati dehşetli ve süratli bir zevale uğradı. Asker eğer kendisi de ihtilâle iştirak ederse, umum vatandaşlarının zalimlerin pençesinden kurtulacağını ve Rusya’nın hürriyetperver idareye nail olacağını idrak etti.

Ancak genel olarak da kabul görmüş yaygın görüşe göre, karşı karşıya kaldığı büyük sıkıntılara rağmen Rus-

¹⁶⁹ L. K., “Rus Ordusu ve İhtilalciler”, *Terakki*, (20), 1907, s. 1-4.

ya'da, ordu devrimcilere karşı ilgisiz kalmıştır. Ancak Japonya ile yapılan harbin kaybedilmesi, ordu üzerinde devrimcilerin etkisini artırmıştır. Ordu içinde çıkan mevzii isyanların nedeni, kışla dışındaki genel taleplerle pek ilgili değildir. Askerlerin rahatsızlıkları,¹⁷⁰ daha ziyade kendi şartlarının düzeltilmemesinden kaynaklanmaktaydı. Diğer taraftan Potemkin Zırhlısı'nda ve Kronstad Deniz Üssü'nde çıkan isyanlar da, toplumda büyük yankılar meydana getirmemiştir.¹⁷¹

3.15.1. Osmanlı Diplomatik Raporlarında Rus Ordusu

Rusya'da "özgürlük günleri" sona ererken, ordunun astsubay ve erlerinin özlük haklarını geliştirme girişimleri yapıldığı, Osmanlı Petersburg Sefaretine rapor edilmiştir.¹⁷² Japonlar karşısında acı bir bozgunun ertesinde bu tedbirler akla gelmiştir. Bu tedbirler arasındaki "yorgan ve karyola örtüsü ve gömlek tevzii" gibi maddeler, ordunun geniş alt tabakasının içinde bulundukları fena şartlar hakkında fikir verebilir.

Şubat 1907'de Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusya'sı nezdinde "saye-i şahanede" 13 yıldır askerî ataşesi bulunan Binbaşı Mustafa Enver, doğrudan Padişaha gönderdiği raporda Rus ordusunu değerlendirmiştir.¹⁷³ Ataşeye göre Rus ordusunda, Japon Savaşı sonrası noksanlarını gider-

¹⁷⁰ 1906 Temmuz'unda yayınlanan Doğru Söz gazetesinde askerler arasında hoşnutsuzluğun sürdüğü, bunun nedenlerini araştırmak için komisyon kurulduğu haberi yayınlanmıştır. "İhtilal Dersleri -Fenn-i İctima mı? Fenn-i Bomba mı?", *Doğru Söz*, (10), 26 Temmuz 1906, s. 2-3.

¹⁷¹ Nader Sohrabi, "Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia 1905-1908", s. 1435.

¹⁷² BOA. Y.A.HUS. nr. 497-46, 1321 Ke 8.

¹⁷³ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 51-94, 1325 Z 30. Askeri Ataşe raporu için bkz. EK-5

mek için teşkil edilen komisyon, hiçbir sonuca varamamıştı. Diğer taraftan:

Yalnız 1904, 1905 senelerinden biraz mukaddem tek mil ordunun ateşli toplar ile teslihi karargir olmuştu. Yalnız muharebedeki topçu kıtaası yeni toplar ile mücehhez idiler. Lakin zabitan ve neferat bu topların istimalini ancak muharebede öğrenmiştir.

Askerî ataşenin raporuna göre, Mançurya'da Rus ordularının utanç verici bozgununun komutanı “General Kuropatkin Kafkasya vali ve kumandanı olmak için her türlü vesaite müracaat” etmektedir. Üstelik bu bilgi ataşeye, daha sonra Mançurya'da Kuropatkin'in yerine atanan general tarafından söylenmiştir. Rusya'nın Karadeniz Donanması dışında deniz harp gücünün kalmadığını yazan askerî ataşe Rus subay ve askerlerinin tamamının güvenilmeyecek kadar ahlakça bozuldukları saptamasını da yapmıştır.

Ahmed Rıza Bey'in Şûra-yı Ümmet gazetesinde, Rus subaylarına ilişkin yapılan değerlendirme de, ataşemiliterin kanaatiyle aynıdır:¹⁷⁴

Rusya zabitleri ve kumandanları, istibdadı her yerde görülen ve akıbet, memleketlerin mahvına sebep olan yalancı nümâyişlerine aldanmışlar. Saltanatlarının büyüklüğüne mağrur olmuşlar, bütün zamanlarını ayş ü nûş ile geçirmişler...

¹⁷⁴ “Muharebe ve İhtilal”, Şûra-yı Ümmet, (72), 6 Nisan 1905, s. 1-2.

4. Potemkin İsyanı ve Sultan Abdülhamid

1905 yazı, Uzak Doğu'da Japonlar karşısında Rus ordusunun yenilgisini netleştiren, Rusya'da yıl başında yeni bir aşamaya giren devrim hareketlerini de, yükseltmeye başlamıştır. Karadeniz'de isyan eden Potemkin Zırhlısı'nın oluşturduğu gerilim, Osmanlı ülkesinde tepeden tırnağa hissedilirken, bu olayın çözüme kavuşmasından hemen sonra meydana gelen ve Sultan Abdülhamid'e yönelik Yıldız bombalı saldırısı, kuzey komşudaki devrim ateşinin yarattığı tedirginliği, daha da yükseltmiştir.

4.1. Donanma'da İsyan

1905 Rus Devrimi'nin kayda değer olaylarından birisi de, Prens Potemkin Zırhlısı'nın isyanıdır. Potemkin İsyanı,¹ Rusya'da Çarlığın devrilmesine yönelik askeri is-

Devrimin lideri Lenin'e göre *"Bunların en ünlüsü, Karadeniz'de isyancıların eline geçen ve Odesa'da devrime katılan Prens Potemkin Zırhlısı'ndaki ayaklanmadır. Devrimin yenilgisinden ve öteki limanları (örneğin Kırım'daki Feodosya limanını) ele geçirmeye yönelik başarısız girişimlerden sonra, zırhlı, Konstanza'da Romanya makamlarına teslim oldu."* V. I. Lenin, *"1905 Devrimi Üzerine Konuşma"*, (yay. İ. Kaplan), 1977, <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1855>, 24 Aralık 2011. Potemkin Zırhlısı'nın 11 gün süreyle isyanı, siyasî çerçevede önemli bir kilometre taşına işaret etmesi yanında film yapımcısı, şair ve resamlara da ilham kaynağı da olmuştur. Bu çerçevede tanınmış

yanlar içinde, en tanınmış olanıdır.² Rusya’da Sovyet Dönemi’nin resmî görüşünü yansıtan *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*’nin (Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, 1969-1978), Potemkin İsyanı’nı anlatan maddesine göre başkaldırı, merkezî Rus Karadeniz Filosu’nun karargahı olan Sivas-topol şehrinde bulunan Karadeniz Filosu Demokratik Örgütü Merkez Komitesi’nin (Tentralka), 1905 sonbaharında filonun bütün gemilerinde eşzamanlı olarak çıkarmayı planladığı toplu isyandan önce, kendiliğinden ve olgunlaşmamış olarak ortaya çıkmıştır.

Donanmada devrimci bir isyanın zemini olarak, bahriyedeki şiddetli disiplin ve en küçük bir itaatsizliğin ağır bir şekilde cezalandırılması ve subaylarla neferler arasındaki düşmanlık gösterilmektedir. Bu zemini, devrimci kıskırtmalar olgun hale getirmiş olmalıdır.³

Kaynakların hemen hepsinin anlatımına göre Potemkin Zırhlısı, 800’e yakın mürettebatıyla,⁴ atış ve manevra

Sovyet yönetmen Sergei Einstein’ın “Potemkin Zırhlısı” filmi, Boris Pasternak’ın “1905” adlı şiiri ile Francis Bacon’ın “Potemkin Zırhlısı” adlı tablosu hatıra ilk gelebilecek örneklerdir. Robert Zebroski, “The Battleship Potemkin and its Discontents, 1905-An International Perspective”, *Naval Mutinies of the Twentieth Century*, by C. M. Bell and Bruce A. Elleman, Cornwall United Kingdom, Frank Cass Publishers, 2003, s. 9. Charlie Chaplin, Potemkin Zırhlısı’nın “dünyanın en iyi filmi” olduğunu savundu. Filmin çekiminden 33 yıl sonra, 1958 yılında 26 ülkeden yüzden fazla sinema tarihçisinin oluşturduğu jüri filmi “bütün zamanların en iyi filmi” ilan etti. Ron Briley, “Sergei Eisenstein”, *The History Teacher*, (August 1966), 29/4, s. 528).

Alan Wood, *The Origins of the Russian Revolution 1861-1917*, (3 ed.), Routledge, 2003, s. 32.

Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi -Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara 1987, Kurat, 1987, s. 383.

⁴ 20 mürettebat subay, 4 mühendis subay, 2 doktor, 1 rahip, 12 astsubay ve uzman ve 763 denizci er. Bkz. Robert Zebroski, “The Battleship Potemkin and its Discontents, 1905-An International Perspective”, *Naval Mutinies of the Twentieth Century*, by C. M. Bell and Bruce A. Elleman, Cornwall United Kingdom, Frank Cass Publishers, 2003, s. 15.

için 25 Haziran 1905 (eski takvime göre 12 Haziran 1905) günü Sivastopol'dan Tender adası civarına hareket etti. Ertesi gün Potemkin'in refakatindeki 267 numaralı torpido botu, erzak almak için Odesa'ya⁵ gitti.⁶ Odesa genel grevin ortasındaydı. Grevci işçilerle, Kazaklar tarafından takviye edilen polis arasında çatışmalar olmaktaydı. Şehirde tedarikine ihtiyaç duyulan gıda maddelerinin temini güçlük arzetymekteydi. Potemkin'in mübayaa astsubayı Makarov bir veya iki gün önce kesilmiş etlerden, 1008 pound satın aldı. Satın alınan etler, torpido botu ile 6 saatlik bir seyirden sonra saat 16:00'da Potemkin'e getirildi. 27 Haziran 1905 sabahı saat 05:00'te, günlük faaliyetler için uyanan personelden bazıları, mutfaktan bozulmuş et kokusu geldiğini duyunca, dünkü alınan etlerin bozulmuş ve kurtlanmış olduğunu gördüler. Durum gemi komutanı Albay Golikov'a intikal ettirilir.

Potemkin'in komutanının emriyle, gemi tabibi Doktor Smirnov etleri muayene etti. Etteki kurtçukların tuzlu suyla yıkandığında, yemek için "mükemmel" olacağını bildirdi. Gemi komutanı Albay Golikov, mürettebatın görev yerlerine dönmelerini ve kurtlanmış eti görmeye gelen personelin isimlerinin alınmasını emretti.⁷ Fakat denizciler arasında heyecan yatışmadı:⁸ "Şimdi böyle bir donanmada nasıl hizmet ederiz? Japonya'da harp esirlerine dahi bizden daha iyi davranılırken, biz nasıl muharebe edebiliriz?" ve benzeri hoşnutsuzluk ifadeleri, mürettebat arasında yayıldı. Aslında Potemkin Zırhlısı personeli arasında, isyana eğilimli radikal denizcilerin sayısı yüzü geç-

⁵ Osmanlı arşiv belgelerinde ve basınındaki adı Hocabey.

⁶ A. Matushenko, "The Revolt on the Armoured Cruiser "Potemkin", (çevirimiçi) <http://www.marxist.com/History-old/potemkin.html>, 28 Şubat 2011, s. 2.

Robert Zebroski, *a.g.m.*, s. 15-16.

⁸ A. Matushenko, *a.g.m.*, s. 3.

memekteydi.⁹ Radikal denizciler aralarında tartışıp öğle yemeği yememek şeklinde, pasif bir protestoda bulunmaya karar verirdiler. Öğleyin denizcilerden kimse yemeğe el sürmedi. İsyan, denizcilerin karınlarında başlamıştı.¹⁰ Potemkin mürettebatından hayatta kalan bir subay ile gece denize atlayıp sahile çıkan bir tayfanın ifadesine göre, olayların gelişimi aşağıdaki şekilde sürmüştür:¹¹

...Komutanın emriyle tayfa güverteye toplanmış ve en büyük subay [gemi ikinci komutanı] olan yarbay, yemeği reddetmeyen tayfaların, sıralardan ayrılmaları emrini vermiştir. Tayfaların büyük kısmı sıralardan çıkmışlardır. Bunun üzerine kalan şikayetçilerin isimleri kaydedilmeye başlanmıştır. Fakat bu kayıt sırasında askerler, çatılmış olan silahları yerlerinden kaparak doldurmaya başlamışlardır. Yarbay nöbetçilere, bu askerler üzerine ateş etmelerini emretmiş ise de emir yerine getirilmemiştir. Bunun üzerine yarbay tayfalardan birinin elinden tüfeğini alarak, asilerden birine iki üç el ateş etmiş ve öldürmüştür. Bunu müteakiben tayfalar açıktan açığa isyan ederek, subaylar üzerine hep birden ateş etmeye başlamışlardır. Subaylar kaçıp saklanmak istemişlerse de, tayfalar takip ederek gemi komutanını ve birçok subayı öldürmüşlerdir. Tayfalardan da 30 kişi, yine asiler tarafından katledilmiştir. Bunun üzerine diğer tayfalar ve Potemkin ile birlikte hareket edip üzerlerine top ve tüfekte ateş edilen torpido istimbodu mürettebatı da isyana katılmaya mecbur olmuşlardır.

Sonunda Potemkin'e kızıl bayrak çekildi.¹² Sayıları yet-

⁹ Robert Zebroski, "The Battleship Potemkin and its Discontents, 1905-An International Perspective", s. 16.

¹⁰ Jonathan Sale, "Potemkin Mutiny, 27 June 1905", *New Statesman*, 21 June 1996, s. 13. Sale, 1996, s. 13.

¹¹ İlhan Ekinci, "Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Boğazlar Meselesi", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2000, s. 42.

¹² Richard Cavendish, "The Mutiny on the Potemkin", *History Today*, 55

miş ile yüz arasındaki denizci, etkileri yıllarca sürecektir bir isyan başlattılar. Gerçekte, ne Karadeniz Filo Komutanlığı, ne radikal politikacılar, ne de Karadeniz Filosu Demokratik Örgütü Merkez Komitesi Tsentralka, Potemkin mürettebatından bu kapsamda bir eylem beklememişti.¹³

İsyancılar, gemideki faaliyetleri yürütmek ve Potemkin başkaldırısının tüm Karadeniz Filosu'na yayılmasına kadar sürdürülmesini temin için, bir komite teşkil ettiler.¹⁴ Komite 20 kişiden oluşuyordu.¹⁵ Aynı gün 27 Haziran 1905 gecesi Potemkin, Odesa limanına geldi. Potemkin isyancı denizcilerin komitesi, isyan esnasında öldürülen tayfalardan Vakulenchuk'un cenazesini halkın katılımıyla defnetme, taze su ve kömür temini, Odesa'da yerel devrimcilerle temas kurma ve garnizondaki askerlerle Kazakların isyana katılması için çağrı yapılması kararı aldı.¹⁶ 28 Haziran sabahı maktûl devrimci Vakulenchuk'un nâşi, Odesa'nın meşhur Richeliu basamaklarının eşiğine getirilir. Cenazenin göğsüne şu not iliştilir:¹⁷

Önünüzde, Potemkin Zırhlısı'nda bozuk yemekten şikâyet ettiği için üst rütbeli bir subay tarafından vahşice öldürülen, Gregori Vakulenchuk'un bedeni yatıyor... Haç çıkaralım ve 'ruhuna huzur' diyelim. İntikamımızı zalimlerden alalım. Zalimlere ölüm ve yaşasın özgürlük!

Odesa'dan binlerce kişi, isyancı gemiyi görmek ve

(6), 14 June 2005, s. 54.

¹³ Robert Zebroski, "The Battleship Potemkin and its Discontents, 1905-An International Perspective", s. 18.

¹⁴ Robert Zebroski, a.g.m., s. 18.

¹⁵ Captain Geoffrey Bennett, "The "Potemkin" Mutiny", *Royal United Service Institution Journal*, (104), November 1959, s. 417.

¹⁶ Robert Zebroski, a.g.m., s. 18.

¹⁷ Hank Foglino, "The Potemkin Mutiny-Part I", (çevrimiçi) www.liBOA-tingworld.com, February 2007, s. 7.

maktûl Vakulenchuk'un nâşına saygı göstermek rıhtıma indi. Zaten bir gün önce grevci işçiler, şehirde genel grev başlatmış polise ateşli silahlar ve taşlarla saldırmaya başlamışlardı. İsyancılara destek için toplanan bu kalabalık, öğleden sonra ambarları yağma ve limanın ahşap binalarını yakmaya başladı. Olaylar kontrolden çıktı. Ordu olayları bastırmak için, limanı kordon altına aldı ve kalabalığın üzerine ateş açtı.¹⁸ Ertesi günün sabahına kadar 2000 kişi öldürüldü. Kurbanlar, asker kurşunu veya rıhtımda çıkarılan yangınlarla hayatlarını kaybetmişlerdi.¹⁹ Odesa limanı kısmen tahrip olmuş, 15 milyon rublelik maddi hasar meydana gelmişti.²⁰

15 Temmuz 1905 (eski takvime göre 2 Temmuz 1905) tarihinde Çayd gazetesinde yayınlanan ve kuvvetle muhtemel, Sultan için Türkçeye tercüme edilen değerlendirmeye göre;²¹ Çar Nikola isyandan son derece müteessir olmuş, isyanın bastırılması için en şiddetli tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Gazeteye göre Odesa'da meydana gelen isyan, Uzak Doğu'da Japonlar tarafından Rus Donanması'nın imhasından daha fazla "teessür" yaratmıştır.

Potemkin İsyanı komitesince, radikal unsurlar tarafından ısrarla yapılan, Odesa'yı ele geçirmek için şehrin topa tutulma teklifi üzerine, bu teklif kabul edilmemekle beraber,²² Odesa'da hükümet yetkililerine bir ültimat verildi. İsyancılar eğer kendilerine karşı daha şiddetli

¹⁸ Sovyet yönetmen Sergei Eisenstein'in tanınmış filmi "Potemkin Zırhlısı"nda askerlerin katliamından kaçan kalabalığın yüksek basamaklardan kaçışı etkileyici bir şekilde dramatize edilmiştir.

¹⁹ Robert Weinberg, "Workers, Pogroms, and the 1905 Revolution in Odessa", *The Russian Review*, 46, 1987, s. 58.

²⁰ Robert Zebroski, *a.g.m.*, s. 19.

²¹ BOA. Y.PRK.TKM. nr. 48-66, 1323 Ca 2.

²² Şehrin topa tutulma teklifinin kabul edilmemesinde Odesa'ya gelecek diğer harp gemilerinin de isyan edeceği beklentisinin olduğu iddia edilmiştir (Eder, 2007)

tedbir alınır, şehri bombardımana tutacaklarını beyan ettiler.²³ Hükümet yetkilileri, maktûl Vakulenchuk'un cenazesine isyancı denizcilerden bir heyetin katılmasını kabul etmelerine rağmen, isyancıların affedilmeyeceğini bildirdiler.²⁴ 29 Haziran tarihinde cenaze törenine katılan denizciler, gemiye dönerken üzerlerine askerler tarafından ateş açıldı, üç denizci hayatını kaybetti. Aynı gün akşamı, geçici garnizon karargâhı olan Odesa Tiyatrosu'na Potemkin'den üç top mermisi atıldı. Hedef ıskalanınca, sivil halkın zarar görmemesi için ateş kesildi.

30 Haziran günü St. George [Georgi Pobedonets] ve diğer bazı harp gemilerinde de isyan çıktı. Ancak bu başkaldırı, iki günden daha fazla sürmedi. İsyancı gemilerin teslim olmaları, Potemkin'deki isyan komitesinin morali bozdu. Bu şartlar altında 2 Temmuz 1905 tarihinde, Potemkin Romanya'nın Köstence limanına hareket etti. Aynı gün akşamı, refakatindeki istimbót ile Köstence limanına vardı. Potemkin, erzak ikmali ve hazırladıkları muhtıraların, Avrupalı devlet konsoloslarına verilmesini talep etti. 3 Temmuz sabahı erzak ikmali talepleri reddedilince, Potemkin zırhlısı, Kefe'ye dönmeye karar verdi. Kefe'de erzak ikmali ve isyan ateşinin kıvılcımını orada tutuşturmayı ümit ediyorlardı. 5 Temmuz'da Potemkin, Kefe limanına demir attı. Erzak ikmali sağlanması yanında, 6 Temmuz sabah saat 06:00'ya kadar içme suyu ve kömür verilmezse, şehrin topa tutulacağını bildirdi. Sürenin bitmesine rağmen Potemkin, şehri bombardımana tutmaya cesaret edemedi. Moral bozgunluğundaki Potemkin, 8 Temmuz 1905 tarihinde tekrar Köstence limanına giderek, Romanya makamlarına teslim oldu.²⁵ Ancak bu,

²³ Robert Zebroski, *a.g.m.*, s. 19.

²⁴ Igor Yeykeles, *Potemkin Mutiny*, In J. R. Miller, *Encyclopedia of Russian History*, New York, Macmillan Reference USA, 2004, s. 1214.

²⁵ Robert Zebroski, *a.g.m.*, s. 21-23.

donanmada Çarlık için isyanların bittiği anlamına gelmeyecekti.²⁶

Muhtemelen çevirisini Sultan Abdülhamid'in de okuduğu, Potemkin'in teslim olmasından sonra, Çayd gazetesinde yapılan bir değerlendirmede,²⁷ zahiren Çar'a saygı ifadeleri yanında, kışkırtıcı bir dille "*ihtilâlin bu suretle hitam bulacağı asla memul değildi*" denilerek, isyancıların hükümetin merhametine sığınmaktansa, zırhlı gemiyi batıracaklarının beklendiği ifade edilmiştir. Gazeteye göre, isyan eden mürettebat Japon olsaydı, durum farklı olacaktı. Başarısız isyancılar, gemiyi batırarak intihar ederlerdi.

4.2. Potemkin İsyanı'nın İstanbul'da Yankıları

Potemkin Zırhlısı'ndaki isyan, doğal olarak İstanbul'da ilgiyle takip edilmiştir. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinoviyev, Petersburg'a yolladığı 12 Temmuz 1905 tarihli gizli raporunda, Rusya'da olan hiçbir olayın Potemkin Zırhlısı'nın isyanı kadar ilgi çekmediğini bildirmektedir.²⁸

Sultan Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa

²⁶ Potemkin İsyanı'ndan iki yıl sonra bile donanmada isyanlar devam etmişti. Petersburg Sefaretinin 23 Mayıs 1907 tarihli raporuna göre "Amiral Çiyonski'nin tahtı kumandasında olup Tendir Körfezi'nde bulunan 'Sinop' ve 'Üç Aziz' nam zırhlılar nefaratı isyana tesaddi etmişlerdir. 25 Mayıs'ta Bahriye Nezareti emri altında Tendir Sahili'ne çıkarak içtima etmişler buna ahali de iştirak ile bunu müteakip harekatı ihtilâlcüyâne başlamıştır. Müşevviklerin tasavvuru mürettebatı isyan ettirdikten sonra zabitanı denize attırarak telef etmek donanmayı zabt eylemek imiş. Muharriklerin bu maksadı cinayesi umerayı bahriyenin say ve tehdidatı ve ittihaz olunan tedabiri müessire sayesinde semeresiz kalmış. İki zırhlı Sivastopol'a izam olunmuş ve 60 kişi tevkif olunmuştur" BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 50-67, 1325 Ca 28. Robert Zebroski, a.g.m., s. 21-23.

²⁷ BOA. Y.PRK.TKM. nr. 48-66, 1323 Ca 2.

²⁸ A. S., and V. N. Gudeva, Çernetsov, "Vliyanie Revolyutsii 1905-1907 gg. V Rossii Na Turtseyu, İran i Kitay", *Novaya i Noveyşaya İstoriya*, (4), Temmuz-Ağustos 1976, s. 144.

da, olaylardan çeyrek asır kadar sonra kaleme aldığı anılarında, konuyu şu şekilde aktarmıştır:²⁹

Rusya'da zuhûra gelen tebeddüller ve isyanlar üzerine Rusya'nın Karadeniz Filosu'na mensup gemilerden Potemkin Zırhlısı, limandan çıkarak Karadeniz'e açılmış, serseri bir surette bir hayli dolaştıktan sonra Boğaz'a yaklaşmıştı. Bir sefine-i harbiye mürettebatının isyanı, Sultan Abdülhamid'in endişe ettiği mesailendi. Asi bir geminin kendi tayfaları marifeti ile kaldırılıp hod be-hod yola çıkarılması İstanbul'da şüyu bulursa, bunun bize de sirayet etmesi ve İstanbul askerlerinde de isyan hislerini uyandırması, ihtimali velev pek cüz'i dahi olsa, Sultan Abdülhamid'in uykusunu kaçırmaya kâfi idi. Rusya hükümeti, bu asi Potemkin Zırhlısı üzerinde bir tesir icra edemiyordu. Zırhlı Boğaz'a yaklaşmak üzere idi. Ya girmeye teşebbüs ederse ne olacaktı?

Aynı dönemde Sultan Abdülhamid'in Bahriye Müfettişi olan Komodor Bagnam'ın maiyetinde görev yapan Hüseyin Rauf [Orbay] Bey'in anlatımı da, Tahsin Paşa'nın yazdıklarını doğrulamaktadır:³⁰

Hükümetimiz başta Saray olmak üzere, asilerin Boğaz'a taarruzları endişesiyle Karadeniz Boğaz'ını, ele geçirdikleri her vasıta ile takviyeye çalıştılar. Bahriyemizde o gün elde harekete kadir, Haliç'te birkaç teşkilatımız vardı. Bunları Boğaz'a sevk ettiler.

Bir İngiliz kaynağa göre ise, Potemkin isyan edip Kösence'ye gelince, Türk Hükümeti alarma geçerek Boğaz girişini mayınlanmış ve zırhlının Boğaz'ı geçmeye teşebbüs

²⁹ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931. s. 174.

³⁰ Cemal Kutay, *Rauf Orbay 1881-1964 Hayat Hatıraları*, İstanbul 1997, c. I, s. 259-260.

etmesi halinde kıyı bataryalarınca ateş açılması emrini vermiştir.³¹ 4 Temmuz 1905 tarihli *The Times* gazetesine göre, Boğaz'da Türk Hükümeti, aldığı güvenlik tedbirlerini iki katına çıkarmıştır. Bu çerçevede, Rus Sefaretine ait *Zaporezetz* adlı gemi, içinde Büyükelçi Zinoviyev olduğu halde, akşam üzeri Karadeniz'den tenezzüh seyrinden dönerken manevra mermisi atılarak durdurulmuş, sabaha kadar gözetim altında tutulmuştur.³²

Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Zinovyev, Potemkin Zırhlısı'nın Romanya makamlarına tesliminden hemen sonra, 12 Temmuz 1905 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda; Potemkin Zırhlısı'nın isyanı kadar Rusya'da son dönemdeki hiçbir olayın İstanbul'da ilgiyle takip edilmediğini yazmıştır. Büyükelçiye göre Sultan Abdülhamid, askerlerin darbesi sonucu tahtını ve hayatını kaybeden amcası Abdülaziz'in akibetini unutmuyarak, derhal Osmanlı Donanması personeli arasındaki psikolojinin öğrenilmesi için ayrıntılı incelemeler yapılması talimatını vermiştir. Ayrıca Serasker Rıza Paşa, Tophane Müşiri Zeki Paşa ve Müşir Ethem Paşa'yı yanına çağırarak düşüncelerini almış,³³ Potemkin Zırhlısı Boğaz'ı geçmek isterse, önlenmesi için tedbirler alınmasını emretmiştir.

Görüşlerine başvurulmuş generaller, Boğaz tahkimatlarının takviyesi lüzumuna işaret etmişler ve Boğaz istihkâmlarının takviyesi faaliyeti hemen başlatılmıştır. Bu çerçevede, eski topların yanına 12 inçlik yeni toplar konulmuştur. Bu topların mevzilendirilme faaliyetleri tamamlanmamış olsa da, Boğaz'ın Karadeniz tarafı mania mayınlarıyla kapatılmıştır. Büyükelçi, Osmanlı Devleti'nin

³¹ Captain Geoffrey Bennett, "The "Potemkin" Mutiny", *Royal United Service Institution Journal*, (November 1959) 104, s. 421.

³² "The Odessa Mutiny- Turkish Precautions", *The Times*, 4 July 1905, s. 5.

³³ Konuya ilişkin Sadaret, Bahriye ve Tophane Feriklerine yazılan talimat taslağı için bkz. BOA. YPRK.ASK. nr. 231-13, 1323 Ca 04.

Boğaz'da aldığı tedbirlere ilişkin, kendisine Deniz Ataşesi tarafından etraflı malumat verilmekte olduğunu beyan ederek raporunu sonlandırmıştır.³⁴ Raporun üzerinde, Çar Nikola tarafından 18 Temmuz 1905 tarihinde okunduğuna ilişkin bir not bulunduğuna göre; Rusya kendi içinde rejimi sarsan derin bir kriz yaşarken dahi, Boğazlarla ilgili gelişmelerden gözünü ayırmamaktadır.

İsyancı zırhlının Karadeniz'de bulunduğu dönemde, İstanbul'dan Petersburg Sefaretine yazılan bir talimatta Sultan'ın Potemkin'den endişeleri sıralanırken;

Zırhlının dolaştığı Karadeniz sevhilinde müdafaasız limanlar da olup, gerçi müdafaasız limana kaideten taarruz edilmez ise de, mezkûr zırhlının korsan olması sebebiyle kavaide [göre] tatbik-i hareket etmeyeceği derkârdır.

notu düşülmüştür.³⁵ Korsan bir geminin ticaret gemilerine saldırması ihtimalinin de hesaba katılarak bu problemin bir an önce hal yoluna konulmak istendiği anlaşılmaktadır.

İlginç olan bir diğer husus ise, Sultan Abdülhamid'in Potemkin'de isyanın “birkaç mürettebat ve müşevvik-i fesad” tarafından gerçekleştirildiği, mürettebatın ekseriyetinin bunlara “sevk-i tâbiân” uydukları değerlendirmesidir. Padişah'ın bu tahmininin şaşılacak derecede doğru olması dikkat çekicidir. Sultan Abdülhamid, Rus makamlarınca problemin şiddet kullanılmadan çözülmesinin telkini talimatını vermiştir. Bu kapsamda Potemkin'i takibe alan harp gemilerinin “sakinâne bir yolda davranmaları”nın mas-

³⁴ A. S., ve V. N. Gudeva, Çernetsov, “Vliyanie Revolyutsii 1905-1907 gg. V Rossii Na Turtsiyu, İran i Kitay”, *Novaya İ Noveşşaya İstoriya* (4), Jul-Aug. 1976, s. 144.

³⁵ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 47-91, 1323 Ca 11. Başkitabetin 8 Temmuz 1905 tarihli yazısı.

lahata muvafık olduğunu söyleyen Sultan Petersburg'daki sefirine Rus makamlarına münasip surette sonuç alıcı girişimlerde bulunmasını irade etmiştir.

Sultan Abdülhamid'in önerisinin, Rus makamlarınca nasıl karşılandığını şimdilik bilmiyoruz. Sultan'ın isyan bastırılmazsa batırılması emrini veren Çar Nikola'dan,³⁶ daha soğukkanlı ve rasyonel değerlendirme yaptığı söylenebilir.³⁷ Neticede Potemkin macerasının Sultan Abdülhamid'in tavsiyesi istikametinde sonuçlanması da ilginç bir gelişmedir.

Potemkin Zırhlısı'nın Köstence'ye gidişi, Hocabey Başşehbenderliği tarafından "...dün vakt-i zuhûrda Dersaadet'e müteveccihen hareket eylediği" şeklinde rapor edilmiştir.³⁸ Bu rapora dayanarak Ferik İsmail Hakkı ve Serasker Rıza Paşa'ya "...malumat olmak ve ona göre tarassudat ve harekâtta bulunmak ve denize vaz edilecek torpidoların bu geceden ikmal-i tertibat ve ikâna bezl-i mesai olmak üzere irade-i seniyye şeref-sadır" olduğu bilgisinin iletilindiğini görüyoruz.³⁹

O esnada Petersburg Sefareti, İstanbul'a yolladığı şifreli telgrafta, Rus hükümet yetkililerine dayanarak "*Potemkin nam zırhlıdan dolayı icra olunan teşebbüsat ve tebliğat üzerine, her nerede olursa olsun, buna pek yolunda bir nihayet verileceği*" haberini bildirmekteydi.⁴⁰

Anılan tarihten bir gün sonra ise Köstence Başkonso-losluğu, zırhlının personelinin "*Rusya'ya red ve iade edilme-*

³⁶ Robert Zebroski, "*The Battleship Potemkin and its Discontents, 1905-An International Perspective*", s. 20.

³⁷ Sultan Abdülhamid, muhazafakâr tarih yazıcılığında kendisini tah-
tından indirecek Hareket Ordusu'na karşı emrindeki Birinci Ordu'yu
kullanmadığından dolayı eleştirilmektedir.

³⁸ BOA. Y.PRK.BŞK. nr. 79-91, 1326 Z 29.

³⁹ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 47-91, 1323 Ca 11. Başkitabet'in 9 Temmuz
1905 tarihli tezkeresi.

⁴⁰ BOA. Y.PRK.BŞK. nr. 79-91, 1326 Z 29. Başkitabet'in 8 Temmuz 1905
tarihli tezkeresi.

yeceklerini zâmin” Romanya makamlarından bir senet aldıktan sonra, gemiyi teslim ettikleri bilgisini iletenecekti.⁴¹

Potemkin’in zırhlısının Romanya makamlarına teslimi, 10 Temmuz 1905 tarihinde Sadrazam tarafından Sultan Abdülhamid’e şu şekilde rapor edildi:⁴²

Kinyaz Potemkin nam Rus zırhlısının Köstence’ye ilk gelişinde, Romanya hükümetince teklif olunan şerait dairesinde, âhiren memurin-i mahalliye teslim olarak eslihası alınmış ve mürettebatı mülteci nazarıyla serbest bırakılmış olduğu ve dünkü gün Kral Şarl [Karol] Hazretlerinin emriyle memurin-i bahriye tarafından, Rus Hükümeti tarafından teslim alınmak üzere Sivastopol’dan gelen iki Rus zırhlısı ve dört torpidoya, sefinenin [Potemkin Zırhlısı’nın] teslim edildiği...

Romanya makamlarına teslim olan Potemkin Zırhlısı mürettebatının, mülteci olarak kabul edilmesine karşı Rusya hükümetinin hareket tarzı bilinmemekle beraber, Romanya Konsolosunun ifadesine göre “iş olmuş bitmiş şeklini aldığından” Rusya’nın şiddetli itirazının pek de muhtemel olmadığı da padişaha verilen malumat arasındadır.⁴³

Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı, padişahın güvenilir adamlarından Selim Melhame Paşa ise Rusya Büyükelçisi ile görüşmesi sonucunda Potemkin’in teslimini Sultan Abdülhamid’e şu şekilde rapor etmişti:⁴⁴

...Potemkin’in tayfaları arasında, yaptıklarından pişman olmuş olanlarla diğerleri arasında çıkan münaferetten, 30

⁴¹ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 47-91, 1323 Ca 11. Başkitabet’in 9 Temmuz 1905 tarihli tezkeresi.

⁴² BOA. YA.HUS. nr. 489-044, 1321 Haziran 27.

⁴³ BOA. YA.HUS. nr. 489-044, 1321 Haziran 27.

⁴⁴ BOA. Y.PRK.OMZ. nr. 3-54, 1323 Z 29.

kişi maktul olmuş olması nedeniyle, tayfalara dokunulmamak şartıyla, Romanya hükümetine teslim edilmesine karar vermişlerdir.

Büyükelçi nazır paşaya, Potemkin'e Köstence'de teslim olduğunda, Romen Bayrağı çekilmesinin geçiçi olduğunu, zırhlı Rus makamlarına teslim edildiğinde yine Rus Bayrağı'nın çekileceğini beyan etmişti.

Selim Melhame Paşa'nın raporunda, tayfaların Potemkin'i terk ederken delikler açtıkları yönünde naklettiği söylentiye, çağdaş kaynaklar da doğrulamaktadır.⁴⁵ Romanya makamlarına teslim edilen Potemkin, daha sonra Rus makamlarına teslim edilerek Sivastopol'a götürülmüştür. 14 Temmuz 1905 sabahı itibarıyla Sivastopol Başşehbenderliği İstanbul'a, zırhlının limana getirildiğini şifreli telgrafla bildirmiştir.⁴⁶

Potemkin krizi döneminde Sultan Abdülhamid'in bir diğer ilgi çekici girişimi de İstanbul'daki yabancı sefaretler nezdindeki maiyet vapurlarını isyancı Rus zırhlısına karşı alınacak tedbirlere müdahil ettirme tasarısıdır. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın raporuna göre, Padişah'ın iradesi üzerine Potemkin Zırhlısı'nın Boğaza gelmesi halinde *"Hükümet-i Seniyye tarafından icra kılınacak muamelatta, maiyet vapurlarının da hazır bulunmaları hakkında"* büyükelçiliklere gereken bildirimlerde bulunulmuştur.⁴⁷ Bu gelişme üzerine Avusturya Büyükelçisi, Potemkin Zırhlısı İstanbul Boğazı'na geldiği takdirde gereken muamelenin Osmanlı Devleti'nce yapılmasına, kimsenin itiraz edemeyeceği gibi *"sefaret maiyetinde böyle bir muamelata iştirak ve müdahaleye salih vapur bulunmadığını ve bu babda hükümet-i metbuasına*

⁴⁵ Robert Zebroski, *"The Battleship Potemkin and its Discontents, 1905-An International Perspective"*, s. 23.

⁴⁶ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 47-91, 1323 Ca 11

⁴⁷ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 47-91, 1323 Ca 11.

müracaata dahi lüzûm olmadığını” beyan etmiştir. Kezâ İngiltere Bü yük elçiliği de, Potemkin’e karşı icra edilecek muamelenin Osmanlı Devleti’nin iş i olduğu ve kendilerinin söz konusu girişime katılmalarının münasip olmayacağını bildirmiştir. Büyükelçilik esasen, maiyetinde bulunan küçük vapurun, topu dahi olmayan tenezzüh vapuru olduğunu beyan etmiştir. Ancak sıhhiye işlerinde kullanılacak istimbota, sefaret vapurları zabitlerinden birer kişi alınarak, muamelat mahallinde bulundurulmasının mümkün olduğunu, Baştercümanı vasıtasıyla tebliğ ettirmiştir.

Esasen Sultan Abdülhamid’in bu girişiminin, sorunu uluslararası bir hale sokarak karşılaşılan önemli sıkıntıyı savuşturma çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak İngiltere ve Avusturya gibi büyük devletlerin konuya yaklaşımları, Sultan’ın meşhur denge diplomasisinin bu olayda işlemesinin önüne geçmiştir.

4.3. Sultan Abdülhamid’in Kararı ve Rusya ile Kriz

Potemkin İsyanı, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Boğazlar konusunda kronik bir krizi tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. Rusya, Osmanlı Devleti’nin Boğazları tahkim etmesini ve buralarda savunma tedbirleri almasını, Sultan Abdülhamid devri boyunca sürekli önlemeye çalışmıştır. Potemkin Zırhlısı’nın isyanı ile Sultan, inisiyatif alarak daha önce Rusya baskısı nedeniyle yapılamayan tahkimatların takviyesini sağlamıştır.

8 Temmuz 1905 tarihli ve İstanbul çıkışlı bir habere göre, Padişah Boğaz girişine iki gemi göndermiş ve Boğazıcı’ndeki tahkimatlara ağır toplar yerleştirmiştir.⁴⁸ İki gün sonrasına ait yine İstanbul çıkışlı başka bir haberde, Rusya’nın baskılarına rağmen Bâbiâli, Karadeniz girişine ağır

⁴⁸ “Turkey’s New Move”, *Ashburton Guardian*, 10 July 1905, s. 2.

toplar yerleştirmeyi sürdürmektedir.⁴⁹ Yazara göre Rus Karadeniz Filosu'ndaki son olaylar, tahkimat faaliyetleri için Türkler tarafından bahane olarak kullanılmaktadır.⁵⁰

Yukarıda yayınlanan haberden dört gün sonra, Rusya'nın İstanbul'daki sefiri Zinoviye, Petersburg'a gönderdiği raporda Boğaz'ın savunması için, 120 milimetrelik topların mevzilendirildiği ve Boğaz girişine de mayın engellerinin yerleştirildiğini bildirmiştir.⁵¹

Başkâtip Tahsin Paşa'nın anılarına göre ise, tedbir olarak padişah, büyük topların Boğaz girişine mevzilendirilmesini emretmişti. Ayrıca Boğaz'a, savunma amaçlı istihkâmlar inşasına başlanmıştır. İstanbul'daki Rus Sefareti, bu istihkâm tesisinden memnuniyetsizliğini Babîâli'ye iletacaktır.⁵² Bu girişime cevap olarak isyancı Potemkin Zırhlısı'nın Boğaz'a gelmesi halinde durdurulması ve İstanbul'u tehdit etmesine meydan vermemek gereken tedbirlerin alınması gerekliliği ifade edilmiş ve Boğaz istihkâmının tahkimi süratle tamamlanmıştır.⁵³

Tahsin Paşa'nın işaret ettiği Boğazların tahkimatı faaliyetinin, Potemkin krizinin hallolunmasından sonra da

⁴⁹ Başka bir gazete haberinde Boğaz çıkışındaki "Kavak"lara ağır topların mevzilendirildiği yazılmıştır. "Russia and Turkey", *Wangauni Herald*, 20 July 1905, s. 5.

⁵⁰ *Taranaki Herald*, 20 July 1905, s. 2.

⁵¹ A. S., and V. N. Gudeva, Çernetsov, "Vliyanie Revolyutsii 1905-1907 gg. V Rossii Na Turtsiyu, İran i Kitay", *Novaya i Noveyşaya İstoriya*, (4), Temmuz-Ağustos 1976, s. 144.

⁵² Sovyet tarih görüşü Çarlığın Osmanlı Devleti'nin savunma girişimlerinin tamamını devrimcilere karşı Çar ile Sultan'ın işbirliği olarak resmetme eğilimindedir. Bkz. V. İ Şpilkova, *Mladotureşkaya Revolyuçsiya 1908-1909 gg.*, Moskova, İzdatelstvo "Nauka" Glavnaya Redakçiya Vostoçnoi Literaturi, 1977, s. 47-48. ve V. İ. Lenin, "The Russian Tsar Seeks the Protection of the Turkish Sultan Against His People", (BS. Isaac, & I. Lasker, Editors), 1962, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/jul/10bs.htm>, 15 Ocak 2012.

⁵³ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, s. 174.

devam ettiği anlaşıyor. Tabii, Rusya'nın bu faaliyetten rahatsızlığını, diplomatik teamülleri zorlayarak Sultan Abdülhamid'e ilettiğini de, arşiv belgelerinden öğreniyoruz. 16 Eylül 1905 tarihli bir belgeye göre, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi, belge tarihinden bir gün önce Sultan'ı ziyaret ederek,

Meselenin Bahr-ı Siyah Boğazı istihkâmatının bu kere tahkim edilmekte olduğu keyfiyetinin, hükümetince bir adem-i emniyet eseri addolunduğundan, Petersburg'da pek ziyade teessür hasıl eylediğini ve bunun netayici, hükümeteyn beynindeki münasabata tesir eyleyeceğini

beyan etmiştir.⁵⁴ Sultan Abdülhamid ise, alınan tedbirlerin “asla ve kat’a” Rusya hükümetine karşı olmadığını, sadece Bulgarların kötü niyet ve hareketleriyle, Romanya'nın Karadeniz'de bir donanma oluşturma çabalarına karşı,

tedabir-i ihtiyatkâriye yani payitaht-ı şahânelerinin kapısına, bir kilid vaz'ından ibaret olduğu, hatta Kal'a-i Sultaniye Boğazı'nda dahi aynı tahkimat icra olunmakta idiğünden ve bu da memleketin ve ahalinin emniyet ve selametini temin için, hükümetin bir vazifesi bulunduğundan, bunun bir su-i tefsire uğramaması matlûb-u hümayunları olduğunu

ifade etmiştir. Rus Büyükelçisi ise Rusya'nın Bulgaristan ve Romanya'nın denizden İstanbul'u tehdit edeceklerine inanmadığını beyanla tahkimatı “mücerred kendisine karşı” bir güvensizlik eseri olarak algıladığını söylemiştir. Tahkimat faaliyetlerinin yanlış yorumlandığını tekraren ifade eden Sultan ise “bu babda her türlü teminatı ita eyleyeceğini” ifadeden sonra, Boğazların tahkim ve korunmasının ulus-

⁵⁴ BOA. Y.PRK.TŞF. nr. 7-102, 1323 B 16.

lararası hukuka göre Osmanlı Devleti'nin meşru hakkı olduğunu, bu çerçevede Çanakkale Boğazı'nın da tahkimatının, yenilenme faaliyetlerinin de başladığından bahisle,

*Bahr-ı Siyah Boğazı'na yalnız üç dört top gönderilmesi-
nin ve bazı tamirat icrasının, Rusya Devleti tarafından su-i
tefsir ile beraber adem-i emniyet addolunması, fevkalâde mu-
cib-i teessüf*

olduğunu ifade etmiştir. Büyükelçi ise diplomatik teamül-
leri zorlayarak,

*Karadeniz Boğazı'nın tahkimi ne suretle icra olunacağına
malumatları bulunduğu⁵⁵ ve vaz edilen topların mikdarı ise
üç dört adetten ibaret olmadığı ve Karadeniz Donanması'nın
adeta Karadeniz'de mahsur bir halde kalmış olduğunu*

söylemiştir. Nihayet Padişah ise, Osmanlı Devleti'nin
“muhibbi” olan Rusya gibi bir “devlet-i muazzamaya karşı
kat'a” bir düşmanlık gösteremeyeceğini ve Büyükelçinin
Petersburg hükümetini iknaya çalışmasını talep etmiştir.

18 Eylül 1905 tarihli Petersburg kaynaklı bir gazete
haberi de,⁵⁶ Rusya hükümetinin Türkiye'nin Boğaz tah-

⁵⁵ Başkâtip Tahsin Paşa'nın anılarına göre de, “Rusya Sefaretinin İstanbul belli başlı vazifelerinden biri Boğazların tahkimi keyfiyetini tarassut altında bulundurmaktı. Boğaza nazır bir mevkide ikamet eden Rus ateşenavalinin para ile kullandığı casuslar vasıtasile Boğazların ahvalinden mütemadiyen ve muntazaman haberler aldığı kuvvetle muhtemel idi. Potemkin hâdisesini müteakip Boğaz'dan tahkim faaliyetinin başlaması ateşenavalın gözünden bittâbi gizli kalamazdı. Çok geçmeden Rusya Sefareti Babıâliye müracat ederek Karadeniz boğazının tahkimine teşebbüs olduğu haber alındığından ve bu tahkim münhasıran Rusyaya karşı bir şey olacağına nazaran iki devlet arasındaki dostlukta telifi kabil olamayacağından bahisle serzenişte bulundu.” Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, İstanbul 1931, s. 174.

⁵⁶ “Fortifying the Bosphorus, A protest by Russia Regarded as Unfriend-

kimatını güçlendirmeyi sürdürmesinden duyduğu “derin memnuniyetsizliği resmen” İstanbul’a bildirdiğini teyit etmektedir. Rus Dışişleri Bakanı Kont Lamsdorff’un, Boğaziçi tahkimatını yenilemesinin iki ülke arasındaki dostça ilişkilerle bağdaştırılamayacağını beyan ettiği de, aynı kaynak tarafından ileri sürülmüştür. Basına Ruslarca sızdırılan bu haberde, bahsi geçen “*derin memnuniyetsizliğin*” Türkiye’ye “resmen” bildirilmesi, yukarıda izah edilen Rus Büyükelçisinin Sultan Abdülhamid ile üç gün önce-sindeki görüşmesinde olmalıdır.

Bu görüşme, Boğazların tahkimatının her iki tarafça ne anlama geldiğini de açık bir şekilde ortaya koymuştur. Sultan Abdülhamid, ülkesinin ekonomik, askerî ve sosyal yetersizliklerini göz ardı etmeden, muhtemel bir Rus tehdidine karşı başkentin Boğaz’dan güvenliğini güçlendirmeye çalışmakta, ancak bunu yaparken Rusları darıltmamaya çalışmaktadır. Kendisine karşı tedbir aldığı Çarlığın, Osmanlı Devleti’nin “*muhibbi*” olduğunu dahi ileri sürebilmiştir.

Çarlık ise, Abdülhamid’in Boğaz istihkâmlarını güçlendirme girişimlerini, bütün ayrıntılarıyla takip etmekte olduğunu itiraf etmiştir. Bu görüşmenin birkaç ay sonrasında Rusya’nın İstanbul Büyükelçisi ile görüşen Padişah’ın sadık bendelerinden Selim Melhame Paşa’nın hazırladığı rapordaki “*Boğaz’daki istihkâmların takviyesi hakkında lakırdı arasında, lisan-ı münasible ettiğim sözleri, sefir cevapsız geçmiştir.*” ifadesi de⁵⁷ her iki tarafın, 15 Eylül 1905 tarihli görüşmedeki bakış açılarını korudukları şeklinde anlaşılabilir.

Konu hakkında bir Rus akademisyen sunduğu bir tebliğde,⁵⁸ “1905 yılında Padişah hükümeti, Petersburg’un

ly Action”, *Thames Star*, 20 September, s. 4.

⁵⁷ BOA. Y.PRK.OMZ. nr. 3-54, 1323 Z 29.

⁵⁸ Ignatyev, B: XIX. Yüzyıl sonu ile XX. Yüzyıl Başında Türk Rus İlişkileri, *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992 içinde*, Ankara 1992, s. 156.

hoşnutsuzluğunu gözardı ederek, İstanbul Boğazı'nın tahkiminde modernizasyona gitmiştir." sonucuna varmıştır. Osmanlı Devleti'nin Boğazları tahkiminde, Rusya'nın Japonya ile yaptığı harpten mağlup olarak çıkması ve Rusya'nın 1905 Devrimi sarsıntıları ile meşgul olması, işini kolaylaştıran gelişmeler olmuş görünmektedir.

20 Kasım 1905 tarihli bir ajans haberinde ise Boğazlardaki tahkimatın yenilenmesine öfkelenen Rusya'nın, Türkiye'den ödenmesi geçmiş 1877-1878 Savaşı'na ilişkin harp tazminatı taksitlerini ve faizlerini istediği, bu talebi karşılanmazsa Türk kıyılarında bir bölgeyi işgal edeceği bildirilmiştir.⁵⁹ Bu haberin, Rusların daha sonra Karadeniz'den geçirmeyi tasarladıkları filonun geçişi için, Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurma maksadıyla basına verildiği anlaşılmaktadır.

Potemkin İsyanı'nın sönmesinden sonra, muhtemelen Sultan'a da sunulan ve Berlin'de yayınlanan *Lokal Anzeiger* adlı bir Alman gazetesinin haber-yorumunun tercümesinde,⁶⁰ "*Potemkin sefinesi meselesi, Devlet-i Osmaniye Bahriye Nezaretini derin uykudan uyandırmıştır*" değerlendirmesi yapılmıştır. Gazeteye göre, 1897 Yunan savaşı ve Karadeniz'deki büyük Rus Donanması'nın varlığı, Osmanlı yetkililerini uyandırmazken, Potemkin İsyanı Karadeniz Rus Donanması'nın, İstanbul için ne kadar büyük bir tehdit oluşturduğunu göstermiştir. Gazete Boğazlardan Rus harp gemilerinin geçişine engel olabilmek için, ciddi tedbirlerin alınmakta olduğunu yazmaktadır. İstanbul'dan alınan bilgilere göre, bu çerçevede Sultan; 2 zırhlı, 4 kravozör, 6 torpidotgeçer ve 12 torpil vapurunun [tedarik ve] inşasını emretmiş. Ancak gazeteye göre, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar, bu projenin ileri bir zamana ertelenmesini gerektirecektir.

⁵⁹ "Russia and Turkey", *Marlborough Express*, 21 November 1905, s. 2.

⁶⁰ BOA. Y.PRK.TKM. nr. 48-67, 1323 Ca 18.

Jöntürk muhalefetine keskin seslerinden, Kahire’de yayınlanan *Türk* gazetesinde olaylardan yaklaşık bir yıl sonra “*Sultan bütün Türk bahriyesinin ıslahına karar vermiştir*” şeklinde çıkan haber,⁶¹ donanmayı güçlendirme lüzumunun işareti olarak okunabilir.

Sadrazamın yukarıda işaret edilen raporunda,⁶² Rusya Sefareti baştercümanı Mösyö Maykof’un, Köstence’deki mürettebatın bir kısmının firar ederek, bir Hollanda vapuru ile İstanbul’a gelmek üzere oldukları beyanı hakkında;

...böyle bir şayia, mezkûr zırhlının teslimiyle mürettebatının serbest bırakıldığı zamandan çok evvel işitilmiş olduğundan, rivayet ve ifadenin derece-i sıhhati cay-i bahs görülmemekle beraber, Zabtiye Nezaret-i celilesine tebligat-ı lâzime icrası

teklifinde bulunmaktadır. Bu rapordan birkaç hafta sonra, Padişah yaverlerinden Ferik Şakir Paşa tarafından hazırlanan bir raporda,⁶³ Köstence’de Romanya Hükümeti’ne teslim olan Potemkin Zırhlısı mürettebatından bir kısmının Romanya pasaportu ile İstanbul’a gelerek Beyoğlu, Büyükdere, Tarabya, Ayastefanos gibi ecnebilerle sâkin mahallerde takma isimlerle ikamet ettiklerinin istihbar edildiği bilgisi mevcuttur. Bunların arasında,

Nihilist ve anarşist komitelerine mensup eşhas-ı muzırının mevcut bulunduğu şüphesiz olduğundan, bunların şu aralık Dersaadet’e men-i duhûlu veyahud ahval-i harekât-ı umumiyelerinin tarassudat-ı daime-i şedide altında bulundurulması için, memurin-i aidesi-ne emr-i ferman buyrulması

⁶¹ “Havadis-i Dahiliye”, *Türk*, 26 Kasım 1906, s. 2.

⁶² BOA. Y.A.HUS. nr. 489-044, 1321 Haziran 27.

⁶³ BOA. Y.PRK.ASK. nr. 232-20, 1323 C 18.

teklif edilmiştir. Daha sonraki dönemde, Potemkin mürettebatından İstanbul'a birilerinin geldiğine dair herhangi bir bilgi ve iddia ile karşılaşılmadığından, bahse konu raporun padişahın bilinen vehim ve şüphelerini kışkırtarak, kişisel çıkar sağlamaya yönelik bir girişim olması muhtemel görünmektedir. Doğal olarak raporda, Rusya'daki devrimci harekete karışanlar için "nihilist" ve "anarşist" ifadeleri pejoratif anlamda kullanılmıştır.

Diğer taraftan Rusya, Potemkin'in tesliminden sonra Türkiye'ye bir nota vererek, kendilerine sığınabilecek isyancı zırhlının mürettebatına "adi suçlu" işlemi yapmasını talep etmiştir.⁶⁴ Dönemin şartları gözönüne alınırsa, Osmanlı Devleti'ne sığınabilecek mürettebata, Rusya'nın talebi doğrultusunda işlem yapılacağı çıkarsanabilir.

4.4. Jöntürk Muhalefeti Gözüyle Potemkin ve Abdülhamid

Potemkin İsyanı, dönemin istibdad rejimine karşı muhalefetini oluşturan Jöntürklerin gözüyle Abdullah Cevdet'in İctihad mecmuasında, daha sonraki kaynaklarda ifade edilene benzer şekilde yansımıştır. Tabii isyanın nasıl çıktığı anlatılırken, maktulün bozuk yemekten şikâyet ettiği için anında komutanı tarafından tabanca ile vurulduğu gibi, daha sonra ortaya çıkacak olan ayrıntılarla çelişen ifadeler mevcuttur.⁶⁵ Olayları yorumlarken Abdullah

⁶⁴ "Accounts of Further Mutinies, Russia Wishes the Potemkin's Crew Recognised as Common Criminals", 5 July 1905, (çevirimiçi) <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&cl=search&d=WDT19050705.2.21.4&srpos=73&e=01--1904---1908--100--1-byTI--0Turkey+Russia-->, 13 Aralık 2011; "The Potemkin Leaves Constanza", *The Times*, 4 July 1905, s. 5. Miller, A. F. "Burjuaznaya Revolyuçiya 1908 g. v Turçii", *Sovetskoe Vostokvedenie* (6), 1955, s. 35.

⁶⁵ Abdullah Cevdet, "Rusya Ahvali", *İctihad*, (8), Temmuz 1905, s. 122-123.

Cevdet'in kesinlikle Çar rejimine karşı isyancıların yanında olduğu açıktır. Ona göre, “*derhal bütün efrad zalim kumandanın ceza-yı sezasını vererek leşini*” yere sermiştir. Potemkin Zırhlısı'nın macerası anlatıldıktan sonra, hemen Abdülhamid idaresi ile ilintiler kurması da şaşırtıcı olmasa gerektir:

...Potemkin vakasını bizim Abdülhamid-i Sâni işitince, hemen 'Ben donanmayı tahrip etmekte haklı değilmi imişim?' demiş. Bu yadigarların derece-i idrak ve faziletleri ancak bu kadardır. Potemkin isyan etti. Fakat insanca, adalet ve nesa-fet üzerine muamele görürken mi isyan etti. Tazallum-ı hal eden [şartlardan şikâyet eden] bir tayfanın kafasını bir tabanca darbesiyle dağıtan bir kumandanın kemiklerini kırmak istemeyen ve öyle hazeleyi, kumandan zabıt eden hükümete, buğz u nefret etmeyen hangi insan vardır?

Abdülhamid'in sözünden pek aşikâr olarak anlaşılıyor ki, istediğini öldürtmek istediğini yaşatmak hak ve salahiye-ti taraf-ı Rabbaniyeden [Tanrı tarafından] hükümdarlara ve hükümdarların zabitan ve memurînine ihsan olunmuş züm-munda bulunuyor.

Abdullah Cevdet, Sultan Abdülhamid'in Potemkin İsyanı'nı haber alınca, daha önce Yemen isyancılarını korkutmak üzere Cidde'ye gönderilmesini irade ettiği bir iki zırhlının hareketini iptal ettiğini yazıyor. İctihad sahibine göre Potemkin vakası, Sultan üzerinde korku ve dehşet tesiri yaratmıştır.⁶⁶

Jöntürk hareketinin kayda değer simalarından olan Abdullah Cevdet, Potemkin Zırhlısı isyanının Çar otokrasisi-nin kötü idaresinden kaynaklandığını yazarken, Sultan'ın istibdadının da Osmanlı ülkesinde benzeri gelişmelere neden olabileceğini, satır aralarında ifade etmektedir.

⁶⁶ Abdullah Cevdet, “Rusya Ahvalı”, *İctihad*, (8), Temmuz 1905, s. 123.

Potemkin krizinin bastırılmasından bir ay kadar sonra, Şûra-yı Ümmet'te muhtemelen Ahmed Rıza Bey tarafından kaleme alınan bir yazıda, Çarlığın Sibirya'dan Karadeniz'e kadar büyük bir ihtilâlin karşısında olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁷ Yazıya göre Petersburg'da, Moskova'da, Varşova'da, Kronşta'da, Sivastopol'da, Odesa'da ihtilâl, başka bir tarza, başka bir şekle girmektedir. Evvelen şurada burada ayrı ayrı patlayan bombalar, şimdi toplara, evvelden erbab-ı zulüm ve istibdadı hedef eden revolverler, şimdi büyük harp silah ve araçlarına dönüşmeye başlamıştır. Devrim, münferit şahıslardan, toplumsal bir konuma yükselmiş görünmektedir. İntikam "Çarlığın" istibdadın, zulmün Rusya sosyal hayatında açtığı ve insan yığınlarının düştüğü uçurumlardan, o uçurumların köşelerinden, mazlumların içlerinden yükselip çıkmaktadır.

[Potemkini zabt veya gark etmek isteyen Karadeniz Donanması zırhlılara Potemkin'in yanına bile yaklaşmamış. Çünkü] zabitlerin ceplerinde, Sivastopol'da müteşekkil bir cemiyet-i hürriyetin neşriyatı, efrad-ı bahriyenin ruhlarında bu neşriyatın asarı görüldü. Donanma, yalnız memleketleri tahrip eden toplarına değil, memleketleri ihya eden fıkır-i hürriyetle de mücehhez imiş.

Şûra-yı Ümmet'in makalesine göre, Rusya Potemkin'in hareketini sanki, mahalli bir isyan ve cinayet olarak göstermek istemiştir. Halbuki Potemkin'in neşrettiği "ilanname"ye göre her şey açıktır:

Mazlum ve mağdur olan amele ve köylü kardeşlerimiz, fikir ve maksadınızı anlamayarak acaba belki hareketinizi katl ve sirkat ve bizler de şayan-ı nefret ve lanetle mi addediyorlar? Hayır biz milletin katil ve celladı değiliz. Onların fe-

⁶⁷ "Kinyaz Potemkin Zırhlısı", Şûra-yı Ümmet, (80), 16 Ağustos 1905, s. 2-3.

dakâr müdafileri-yiz. İstediğimiz şey, memleketimizde sulh ve saadetin takriri! ...Mançuri muharebe-i eblehanesine hemen nihayet verilmesini talep ediyoruz. Bila-tehir ârâ-yı umumi-yeye müstenid bir [genel oya dayalı] meclis-i mebusan teşkili konusunda musırrız [ısrarcıyız].

Şûra-yı Ümmet yazarı da tıpkı Abdullah Cevdet gibi Potemkin Zırhlısı isyanını istibdad rejimi ile ilişkilendirir ve bu hadisenin uzun yıllar süren Abdülhamid idaresinin devleti aciz ve düşkün bir hale düşürdüğünü ortaya çıkardığı iddiasında bulunur:

Donanmadan ayrılarak kırmızı bir alem-i ihtilâl [kızıl devrim bayrağı] ile Karadeniz'de serseri dolaşmaya başlayan zırhlı, evet bir zırhlı, Devlet-i Aliyye'nin hayatını muhataraya ika eylesin! Koca bir saltanat, payitahtın topa tutulma korkusuyla sarsılsın! Demek ki Devlet-i Aliyye'nin cihan içindeki mevkii, Karadeniz'deki bu zırhlıya mukavemet edemeyecek bir hale gelmiş. Devleti bu hale getirenler ve beka-yı şahsileri için beka-yı milleti bir zırhlının gasıp [vicdanına] veya lütuf ve atıfetine terk edenler, hala o devletin, hala o milletin başında hükümdar olarak bulunuyor. Bunu bütün cihan içinde, bütün tarihi alemde bu misal yoktur.

Yazar, Abdülaziz'i donanmaya önem verdiği için övdükten sonra, sözü Abdülhamid'in tahta çıkar çıkmaz memleketin savunma imkânlarını ve donanmayı mahvettiğine getiriyor:

Şimdi, Karadeniz'deki bu zırhlıya karşı titriyor. Tazarru ile istirham ile yerlere kapanıyor. Bahriye Nazırını Ereğli'ye göndererek, zırhlı oralara gelirse her istediğini vermek, istediğini yapmak şartıyla Boğaz içine girmemek için⁶⁸ yalvarıyor.

⁶⁸ Aynı konu ile ilgili bkz. A. F Miller, "Burjuaznaya Revolyuçiya 1908 g.

Devlet bu hale düşmüş, hayat-ı millet, mevcudiyet-i vatan her türlü eshab-ı müdafaadan [savunma imkânlarından] mahrum edilmiş!

Şûra-yı Ümmet, Potemkin olayının devletin çok vahim durumda olduğunu gösterdiğinden dolayı, üst düzey devlet görevlilerini, Sultana karşı işbirliğine davet etmektedir.

*Her sınıfta her meslekte her sanatta bulunan Osmanlıların, tayin edecekleri mebuslarla bir yerde toplanmalıdır. Ordularımızın, askerlerimizin kumandanları zabitleriyle validelerini kurtarmak isteyen kardeşler gibi, ittihad edelim. Bir zırhlıya karşı, vatanın hakimiyeti tehlikeye girdiğini gören sadrazamlardan, vükeladan, ricalden, kumandanlardan, feriklerden, süferadan bir namus ve hakimiyet sahibi yok mudur? Birleşelim. musafahalar, ahd ü peymanlar edelim. Rusya'nın şu halinde vatani, muhakkak olan mahv ve inkırazlardan kurtarınız.*⁶⁹

Potemkin'deki ayaklanmadan iki ay kadar sonra yine Şûra-yı Ümmet'te yayınlanan bir yazıda da⁷⁰ Abdülhamid'in kötü idaresi “ kesmekten, vurmaktan, hanümân yıkmaktan, kasten donanma batırmaktan vatani bir hale getirdi ki, Karadeniz'de ihtilâl eden bir Rusya zırhlısı, koca bir Devlet-i Osmaniye'nin mevcudiyetini tehdit etti.” şeklinde şiddetle tenkit edilmiştir. Muhtemelen Ahmed Rıza Bey'in kendi kaleminden çıkan bu yazıya göre, bütün felaketlerin, bu

v Turçii”, *Sovetskoe Vostokvedenie* (6), 1955, s. 35. Şpilkova, V. İ: *Mladotureçkaya Revolyuçiya 1908-1909 gg.*, Moskova, İzdatelstvo “Nauka” Glavnaya Redakçiya Vostoçnoi Literaturi, 1977. s. 48. Sonuncu kaynak Ereğli'ye Potemkinin gelmesi ihtimaline karşı torpido botları da gönderildiğini yazmaktadır.

⁶⁹ “Kinyaz Potemkin Zırhlısı”, *Şûra-yı Ümmet*, (80), 16 Ağustos 1905, s. 2-3. “Abdülhamid'e Atılan Bomba”, *Şûra-yı Ümmet*, (80), 16 Ağustos 1905, s. 1-2.

çerçevede Potemkin Zırhlısı'nın İstanbul'a geleceği söylentilerinin, başkentte doğurduğu telaşın da sorumlusu, Sultan'ın şahsıdır.

Potemkin İsyanı'ndan 21 yıl sonra İstanbul'da günlük bir gazetede, "1906 senesinde Türk Ordusunda Hürriyetperverler.. Osmanlı Karadeniz Filosu zabitlerinden 28'i, Rusya'daki hürriyet şehidini takdis etmişler!", "Tarihî İfşaat" başlığı ile bir yazı yayınlanmıştır.⁷¹ Bu yazıya göre, Çarlık devrildikten sonra arşivlerde gizli polisten Hariciye Nazırlığına 21 Nisan 1906 tarihinde yazılan bir yazı ile Odesa'da Potemkin Zırhlısı isyanının elebaşlarından idam edilen 11 kişi arasında, Peter Petroviç Şmidt adlı bir teğmenin ailesine, Osmanlı subaylarının destek mesajı gönderdiği, bu mektubun Osmanlı Devleti Sefaretine iletilmesi talep edilmiştir.⁷² Bu yazının kaynağının, Krasniy Arxiv tarafından yayınlanan bir belge⁷³ olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴ Gazete

⁷¹ "1906 senesinde Türk Ordusunda Hürriyetperverler.. Osmanlı Karadeniz Filosu Zabıtlarından 28'i Rusya'daki Hürriyet şehidini takdis etmişler!", *Milliyet*, 22 Nisan 1926, s. 2.

⁷² Teğmen Şmidt'in Potemkin Zırhlısı isyanı ile ilgili bir ilgisi yoktur. Potemkin İsyanı ile ilgili olarak sadece Matiuşenko adlı küçük rütbeli bir subay idam edilmiştir. O da 1907 yılında ilan edilen aftan sonra dönmelerinden sonradır. Robert Zebroski, "The Battleship Potemkin and its Discontents", *Naval Mutinities of the Twentieth Century, An International Perspective*, Ed. by Christopher M. Bell and Bruce A. Ellemen, 2003. Diğer taraftan Teğmen Şmidt'la beraber 11 kişinin idam edildiğinin dair iddiaya hiçbir dokümanda rast gelinmemiştir. Misal olarak Bkz. Robert Weinberg, "Workers, Pogroms, and the 1905 Revolution in Odessa", *The Russian Review*, vol. 46, 1987.

⁷³ "Krasniy Arxiv vol. 2", (9). Leningrad-Moskova, 1925, s. 52-54.

⁷⁴ Bkz., İ. M Reisner, "Russkaya Revolyutçiya 1905-1907 gg. i Probudenie Azii", *Sovetskoe Vostokvedenie*, (2), 1955, s. 14-30, s. 19. A. F Miller, "Mladotureçkaya Revolyuçiya", *Pervaya Russkaya Revolyuçiya 1905-1907 gg. i Mejdunarodnoe Revolyuçionnoe Dvijenie*, Moskova, Akademiya Nauk SSSR Otdelenie İstoriceskih Nauk, 1956, c. 2, s. 326-327. H. Aliyev, "İz İstorii Burjuazno-Revolyuçionnogo Dvijeniya v Turçii" (Ko-

haberi ve kaynağı olan Rus resmi arşiv belgesinin orjinalliği, müstakil bir makalede eleştirilmiştir.⁷⁵

4. 5. Potemkin İsyanı'nın Sonuçları

Potemkin Zırhlısı'nın isyanı, İstanbul'da Sultan Abdülhamid tarafından çok yakından takip edilmiştir. Zırhlının Odesa limanından ayrılmasının, İstanbul'a geleceği şeklinde rapor edilmesi üzerine, hemen o gece tedbir alınması için ilgili makamlara emirler verilmiştir.⁷⁶ Boğaz'a mayın döşenmiş, Potemkin geçmeye teşebbüs ederse, istihkâmlardan top atışı ile mani olunması için, hazırlıklar yaptırılmıştır. Tabyalara, Tophane depolarından büyük çaplı güçlü toplar mevzileştirilmiştir. Hatta bir Rus akademisyene göre, tabyalardan gece geçen her türlü deniz taşıtına ateş açma emri verilmiştir.⁷⁷

Kriz fırsatından yararlanılarak, Boğaz'ın istihkâm vasıtaları güçlendirilmiştir. Dönemin yabancı basınına göre Rusya, daha önceleri bu tarz tedbirlere, kendisine karşı güvensizlik olarak gördüğü için engel olurdu.⁷⁸ Boğazlardaki tahkimatın güçlendirildiği haberini veren başka bir gazete,⁷⁹ Bâbıâli'nin Karadeniz Filosu'nun ayaklanması-

neç XIX- Naçalo XX vv.). Türkiye Tarihi Meseleleri", Bakü, Azərbaycan SSR Elmler Akademiyası, 1972, s. 63.

⁷⁵ Hasip Saygılı, "The Condolence Message of the Ottoman Black Sea Fleet in 1906: Critique of a Russian Red Archive Document", *Gazi Akademik Bakış*, Kış 2012, s. 11, s. 165-175.

⁷⁶ İlhan Ekinci, "Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Boğazlar Meselesi", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2000, s. 45.

⁷⁷ V. İ. Şpilkova, *Mladotureçkaya Revolyuçsiya 1908-1909 gg.*, Moskova, İzdatelstvo "Nauka" Glavnaya Redakçiya Vostoçnoi Literaturi, 1977. Şpilkova V. İ., 1977, s. 48.

⁷⁸ "Turkey's New Move", *Ashburton Guardian*, 10 July 1905, s. 2.

"Russia and Turkey, Fortifications on the Bosphorus", *Taraniki Herald*, 19 September 1905, s. 2.

nı fırsata çevirerek, tahkimatını takviye ettiğini yazmıştır. Bu faaliyetler icra edilirken, Rusya'yı gücendirmeyecek diplomatik bir dil kullanılması tercih edilmiştir.

Potemkin krizinde Sultan Abdülhamid, Batılı devletleri de işin içine katarak, devletin ekonomik ve askerî yetersizliklerini dengelemek istemiştir. Ancak Avusturya ve İngiltere bu girişimde, Potemkin Zırhlısı'nın Boğaz'a gelmesi halinde "*sefaret maiyet vapurlarının*" da Osmanlı Bahriyesi ile beraber bulunma teklifine, sıcak bakmamışlardır. Arşiv belgelerine göre, diğer devletlerden de olumlu cevap alınamamıştır.

Diğer taraftan Potemkin hadisesi, Osmanlı Devleti'nin yetkin bir donanma ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır. Sultan Abdülhamid'in donanmayı güçlendirme tasavurlarının, ekonomik güçlüklerden dolayı gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır. Donanmayı güçlendirme için, Sultan'ın mutlak iktidarını yitirdiği 23 Temmuz 1908 devriminden sonra, çeşitli yardım kampanyaları ile bazı deniz harp vasıtaları temin edilebilecektir.

Dönemin konu hakkındaki Osmanlı arşiv belgeleri, rejimin isyancı Potemkin Zırhlısı'nın, devletin güvenliğini zedelemesinden endişe ettiğini göstermektedir. Padişah, Potemkin'in "*korsan*" bir gemi olarak yerleşik denizcilik hukuku kurallarını tanımayacağından, Karadeniz sahillerindeki savunmasız limanlara saldırabileceği, Karadeniz'deki ticaret gemilerine tecavüzle denizde ticari seyrüsefer faaliyetlerini durduracağı gibi risklerden söz etmektedir.⁸⁰

Çar Nikola'nın üzerine, "dikkate alınmasın" notunu yazdığı, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisinin raporunda işaret ettiği,⁸¹ Potemkin İsyanı ile Sultan'ın, kendi donanması personelinin ne yönde olduğuna ilişkin araştırmalar

⁸⁰ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 47-91, 1323 Ca 11.

⁸¹ Çernetsov, A. S., ve V. N. Gudeva,: "Vliyanie Revolyutsii 1905-1907

yaptırması gibi “içeriye” yönelik tedbir izlerine, ulaşabildiğimiz Osmanlı resmî evrakında, rast gelinmemiştir. Ancak Sultan’ın vehimli kişiliği ve müdahil veya tanık olduğu komplolar gözönüne alınırsa, Büyükelçi Zinoviyev’in iddialarının yadsımak kolay görünmemektedir.

Bu çerçevede bir kısım ricalin, hükümdarın kuşkularını kışkırtma maksadıyla Potemkin personelinin İstanbul’a gelmiş oldukları yönünde raporlar vermiş olmaları,⁸² dikkat çekicidir. Ancak ilgili evrak dosyalarında Sultan’ın, bu tarz “arızalara” işlem yapılması yönünde bir iradesine rast gelinmemiştir.

Jöntürk muhalefeti ise Potemkin İsyanı’nı, çürüten Abdülhamid rejimi ile Çarlık otokrasisi arasında paralellikler kurmak için, bir fırsat olarak karşılamış görünmektedir.

Bazı akademisyenlerce, resmi bir Rus belgesine dayanılarak,⁸³ Potemkin İsyanı’ndan 9 ay sonra idam edilen Teğmen Şmidt’in ailesine, Osmanlı Karadeniz Donanması’ndan 28 subayın taziyet mektubu yazması, sorgulanmamış bir veri olarak kabul edilmiş, bu “mektubun”, “*Türk kara ve deniz subayları arasında*” Rus ihtilâlinin oluşturduğu güçlü bir yankı olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁴ Ancak “sorunlu” Rus arşiv belgesi dışında, Potemkin İsyanı’nın Osmanlı subay ve neferleri arasında Abdülhamid rejimine karşı eyleme geçmek için, bir motivasyon yarattığına ilişkin bir emareye bu çalışmamızda rast gelinmemiştir.

Potemkin krizi ve sonrası, Rusya’nın Osmanlı Devleti ile ilişkileri açısından değerlendirildiğinde ise, Rusya’nın Boğazlar üzerindeki değişmeyen emellerini,⁸⁵ asla unut-

gg. V Rossii Na Turtsiyu, İran i Kitay”, *Novaya i Noveyşaya İstoriya*, (4), Temmuz-Ağustos 1976, s. 141-150.

⁸² BOA. Y.PRK.ASK. nr. 232-20, 1323 C 18.

⁸³ “Krasniy Arxiv vol. 2”, (9). Leningrad-Moskova, 1925, s. 52-54.

⁸⁴ Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, New Jersey, Printice-Hall Inc, 1962. Spector, 1962, s. 66.

⁸⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. VIII-IX, 92-138.

madığı görülmektedir. Boğaz'daki tahkimatın sefaret ve haber elemanları vasıtasıyla ayrıntılarıyla takip edilmesi,⁸⁶ hatta bizzat büyükelçinin ağzından Sultan Abdülhamid'e, Boğaz'da yapılan faaliyetlerin ayrıntılarını bildiklerinin beyanı,⁸⁷ bu kapsamda zikrolunabilir. Olaydan yarım yüzyıl sonra, bir Rus akademisyenin gözüyle bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir:⁸⁸

Böylece mevcut şartlar altında Rusya, Osmanlı kontrolü altında bulunan Boğazlardaki ekonomik ve stratejik menfaatlerini korumak ve sonra da kendisini burasının sahibi olmaktan alıkoyacak her türlü gelişmeyi önliyecek tedbirleri almalıydı.

Diğer taraftan Potemkin İsyanı nedeniyle zor durumda kalan Çarlık, bizzat devrimin tartışılmaz önderi Lenin tarafından, Türk Sultan'ın yardım talebinde bulunmakla ağır bir şekilde eleştirilmiştir.⁸⁹ Lenin'e göre Rus ordu-

Khostov, BS.: "Proekt zahvata Bosfora v 1896 g.", 2008(1933), (çevirimiçi) http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1880-1900/Zachvat_Bosfora_1896/text.htm, 24 Nisan 2011. Khostov, BS.: "Çarskoe pravitelstvo o probleme prolivov v 1898-1911 gg.", 2008(1933), (çevirimiçi) http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1880-1900/Probema_prolivov/text.htm, 24 Nisan 2011.

⁸⁶ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, s. 174.

⁸⁷ BOA. Y.PRK.TŞF. nr. 7-102, 1323 B 16.

⁸⁸ Bolsover, G. H: "1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış", *Belleten*, (Nisan 1966,) XXX, 118, s. 265-290. Bolsover, 1966, s. 281.

⁸⁹ V. İ. Lenin, "The Russian Tsar Seeks the Protection of the Turkish Sultan Against His People", (BS. Isaac, & I. Lasker, Editors), 1962, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/jul/10bs.htm>, 15 Ocak 2012. Jöntürk muhalefeti de Sultan Abdülhamid'i halka karşı Rus Çarı'nı yardıma çağırarak sürekli itham etmişlerdir. Bu iddianın kaynağı dönemin tanınmış Türk aydını Halil Halid Bey'in de aktardığı Sultan'ın Avrupa devletlerinin Osmanlı içişlerine müdahaleye devam ederlerse Rusya'yı yardıma çağıracağı yönündeki "demarşı" olmalıdır.

suna güvenemeyen Çar, Sultan Abdülhamid gibi yabancı güçlere yalvarmaktadır. Sultan da, Çar'ın talebini seve seve kabul etmiştir.

1905 yazında üst üste yaşanan Rus-Japon Savaşı'nın neden olduğu gerilimler, Potemkin krizi ve bu tezde inceleme dışında tuttuğumuz Ermeni teröristler tarafından düzenlenen bombalı saldırı, 28 yıldır ülkeyi tek adam olarak idare eden Sultan Abdülhamid'in sinirlerini daha da yıpratmış olmalıdır. İstibdadla adı özdeşleşen hükümdarın, hemen her şeyden kuşkulanan vehimli ruh halinin, bu son olay üzerine iyice kışkırtılmış olduğu çıkarsanabilir.

Yine 1908'de, Padişah'ın mukavemet etmeden Meşrutiyet'i ilan etmesinde ve 31 Mart Olayı üzerine İstanbul'a giren Hareket Ordusu'nun kendisini tahtından edebileceğini kestirebilecek yetenekte olduğu bilinmesine rağmen, emrindeki Birinci Ordu'yu kullanmamasında da, 1905 yazında yaşadığı travmatik olayın ağırlığının olması düşünülebilir.

5. Rus Devrimi'nin Yarattığı Diğer Sorunlar ve Gelişmeler Karşısında Sultan Abdülhamid

5.1. Kafkaslarda Ermeni-Müslüman Çatışması

Rus Devrimi'nin Osmanlı Devleti'nce yakından izlenmesini gerektiren sebeplerin başında, Kafkaslardaki Müslümanlarla Ermenilerin çatışmaları gelmektedir. Müslümanların bölgede katledildikleri, sahipsiz kaldıkları algısı, Osmanlı ülkesinde Sultan'dan sıradan Müslüman halka kadar, geniş bir kesimin duyarsız kalamayacakları bir konu olmuştur.

Kafkasya'daki Müslüman-Ermeni çatışmalarının başlangıcı, bir Türk kaynağa göre şu şekilde olmuştur.¹

...1905 Şubat'ının başlarında Aşurbekof adlı bir Türk, Taşnak örgütüne mensup bir Ermeni asker tarafından katledildi. 6 Şubat'ta Aşurbekof'u öldürün Ermeni asker, Babayef adlı bir Türk tarafından yaralandı. Babayef, Ermeniler tarafından takip edilerek İslamların gözü önünde katledildi. Bu olayla Taşnakların Müslüman halka toplu saldırısı başlamış oldu. Dört gün süren çatışmalara, ordudaki Ermeni askerler de katıldı. Olaylarda Taşnak örgütünce Müslüman halk ve

Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s. 536.

Rus askerlere karşı, bomba ve her türlü ateşli silah kullanılmıştır.

11 Mayıs'ta Bakü Valisi Nahagidze, Taşnakçı Ermeniler tarafından bombalı suikastla şehir merkezinde öldürüldü. Ermeniler tarafından Türk, Rus ve Gürcülerden bazı şahıslara, suikastlar yapıldı. 14 Ağustos'ta olaylar tekrar başlatıldı.

The Times gazetesinin bildirdiğine göre ise,² Bakü'de Eylül başı itibarıyla durum kötüleşmişti. Yabancılar vapurlara sığınmışlardı. Rehin alınan yabancıları kurtarabilmek için, yetkililer ellerinde yeterli kuvvet olmadığını ifade etmekteydiler. Ünlü petrol işletmecisi Nobel, petrol sanayinin yarısının çıkan olaylarda tahrip olduğunu ve bölgenin tamamen haydut güçlerin kontrolünde olduğunu söylüyordu. Petrol sahalarında kundaklamalar, yağmalar ve cinayetler devam ediyor ve bu kargaşanın yakın dönemde sonlanacağına ilişkin emareler görülüyordu. Gazeteye göre Batum'da da, aylardır kanunsuzluklar sürmekteydi. Durumun bu hale gelmesinden, mahalli devrim komiteleri sorumluydu. Ermeniler ve Müslümanlar arası etnik çatışma, tüm Kafkasya'da yayılmaktaydı.

Eylül 1905 ortaları için Bakü'de durumun kötüleştiği ve topçu birliklerinin Müslüman barikatlarını bombaladığı, bir ajans haberine konu olmuştur.³ Habere göre şehrin bazı kesimleri harabeye dönmüştü. İsyancılar inatla saldırılarını sürdürmektedirler.

1905 Eylül'ü ortalarında bir ajans, Kafkaslardaki Müslüman-Ermeni çatışmaları üzerine Rusya-İran sınırını geçen binlerce Tartar [Azeri] atlısının bölgeye gelerek dindaşları safında çatışmaya katıldıklarını ileri sürmüştür.⁴

²“Russia”, *The Times*, 09 September 1905, s. 9.

³“Revolt in Russia, Terrible Outrages upon Armenians”, *Poverty Bay Herald*, 13 September 1905, s. 3.

⁴“A Holy War”, *Poverty Bay Herald*, 13 September 1905, s. 3.

Ajans haberine göre Müslümanlar Ermenilere karşı cihat ilan etmişlerdi.

Bir İngiliz gazetesinde Eylül sonunda yapılan değerlendirmeye göre,⁵ durum o kadar kötüydü ki, Bakü petrol sahalarının güvenliğini yeniden sağlayabilmek için, 100000 kişilik bir orduya ihtiyaç vardı. Ayrıca şehirdeki Ermeni ve Türk nüfusunun toptan başka bölgelere tehciri gerekiyordu.

Bakü’de durumun kötüleşmesi üzerine 20 Eylül’de Bakü’ye gelen Kafkasya Genel Valisi Kont Daşkof, şehrin olaylardan zarar gören kesimlerini görmüştür. Yapılan törenlerde, Ermeni Piskoposu ve Müslüman cemaat reisi kendi gruplarının barış ve istikrar istediklerini,⁶ ifade etmişlerdi.⁷ Bu ziyarette Müslüman halk namına konuşan Ağayev,⁸ temsil ettiği halk adına, barışçıl davranacaklarını taahhüt ederken, Ermeni temsilcisi Kiyancuntsof böyle bir garantiyi veremeyeceğini söylemiştir. Ağayev’e göre, önde gelen Ermeniler isterlerse, düşmanlıklara son verebilirlerdi.⁹

“The Outbreak in the Caucasus, The Government and the Armenians”, *The Times*, 23 September 1905, s. 5.

⁶ Aynı olaya temas eden Abdullah Cevdet, her iki tarafın da Çarlığın kışkırtmasına kapıldıklarını anlayarak pişman olduklarını anlatıyor: “Nasıl bir hud’a-i cinaianenin kurbanı olduklarını ve düşman-ı umuminin kim olduğunu anladılar. Birbirini kucaklayıp barıştılar. Bakü müftüsü ve şeyhülislam hakiki müslümanca bir harekette bulundular. Müftü: ‘Cümlemiz bir vatanın evladıyız. Cümlemiz bir Allahın kullarıyız. Cümlemizin düşman timsali cehennem olan iblis-i laindir.’ Ermenilerin metropolidi de bu yolda fakat daha vazık şedid bir nutuk irad etti. Her iki tarafın hitabeti pek hüsnü tesir hasıl etti. Hükümetin aleti cinayeti olduklarını anladılar.” Abdullah Cevdet, “Rusya Japonya Muharebesi”, *İçtihad*, (7), Haziran 1905, s. 103-104.

“The Viceroy at Bakü”, *The Times*, 23 Semtember 1905, s. 5.

“The Outbreak in the Caucasus, The Government and the Armenians”, *The Times*, 23 September 1905, s. 5.

⁹ Rusya’nın Kafkasya Genel Valisi’nin de katıldığı müzakerelerden sonra

İngiliz gazeteci, çatışma döneminde konu ile ilgili Bakü’de *Hayat* gazetesi editörü Ağayev [Ahmet Ağaoğlu] ile görüşüğünü de yazmaktadır. Ahmet Ağayev’in Kafkas Müslümanlarının entellektüel lideri olduğunu belirten yazar, onun kendisine, Müslümanların Ermeniler gibi bir halkla mücadelelerinde, tamamen yardımsız kaldıklarını söylediğini yazıyor. Müslümanlar eğitim, entelektüel birikim ve ticaret hayatında, Ermenilerle mukayese edilmeyecek kadar zayıftırlar.

Ağayev’e göre Ermeniler, kendi talep ve şikâyetleri ile tüm Avrupa basınıni doldurabilirken, Müslümanların kendi meselelerini dile getirebilecekleri bir vasıta mevcut değildir. Tüm Kafkasya’daki Müslümanlar arasında, düzgün bir makale yazabilecek kimselerin sayısı çok çok sınırlıdır. Müslümanların hak ve çıkarlarını savunan sadece, Zeynel Abidin Tagiyef’in finanse ettiği Rusça *Kaspi* gazetesidir. Üç ay kadar önce Kafkasya Genel Valisi *Hayat* adlı Türkçe bir gazetenin neşrine izin vermiştir. Bu gazete, Kafkaslardaki Müslüman halkın dilindeki tek gazetedir.¹⁰

Ermeniler bu tek Türkçe gazeteye dahi tahammül edememişler, Rus yetkililere *Hayat*’ı “*Pan-İslamist*”, “*Rusya karşıtı*” doktrinleri halka yaydığı gerekçesiyle şikâyet etmişlerdir. Ruslara bu şikâyetin dayanaksız olduğunu kanıtlayabilmek için, *Hayat*’ta yayınlanan bütün yazılar, Ağayev ve arkadaşlarının yoğun çabasıyla Rusça’ya çevrilerek yetkililere sunulmuştur.

Ermeni ve Müslüman ahali arasında barış yapıldı.. Buna göre; Ermeni Episkopos, Kafkas Müslümanları Dini İdaresi Reisi Şeyhülislam’a olaylardan dolayı üzüntülerini bildirecek ve katil Ermeniler hükümete teslim edilmeyip kendilerince yargılanacaktı. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s. 536.

¹⁰ Tiflis’te 1903-1905 yıllarında Şark-i Rus gazetesi de Türkçe yayınlanmıştır. Selçuk Türkyılmaz, “Şarki Rus Gazetesi’nin İzahlı Makaleler Bibliyografyası”, *Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi* (Ocak-Haziran 2010), sy.18, s. 123-254.

İngiliz gazetecinin yine Ağayev'den aktardığına göre, 30 yıl önce Ermeniler, Bakü'ye beş parasız olarak gelip zengin olmuşlardı. Son 5-6 yılda Türkler arasında eğitimde, iş hayatında gelişmeler olması ise Ermenilerin paniğe kapılmasına sebep olmuştu. Petrol Üreticileri Cemiyeti'nden bütün Müslüman üyeleri uzaklaştırılmış, Şubat ayından beri Müslüman halka silahlı gruplarla terör uygulanmaya başlanmıştı.

1905 yılı sonlarında Kafkasya'daki etnik-dinî gerilim çok gergin bir safhaya ulaşmıştır. Kafkas Genel Valisi, Aralık sonunda Çar'a çektiği şifreli telgrafta,¹¹ Elizavetpol [Gence]'de Ermeniler ve Müslümanlar arasında çatışma çıktığını ve bu çatışmanın etkilerinin, Tiflis'e de yansıdığını bildirmektedir. Genel Vali Kont Vorontsof Daşkoff'un raporuna göre, Gence'deki olayları duyan Tiflis Ermenileri silahlanarak savunma teşkilatı hazırlamışlardı.¹² Ermeni Devrimci Partisi, büyük arazi sahipleri ve Gürcü Devrimci Partisi de, çatışma için hazırlanan organizasyona yardım etmişlerdi. Bu organizasyonun bir araya getirdiği 6500 kişilik silahlı kalabalığı polis gücüyle silahsızlandırma imkânı yoktu. Ayrıca Sentama kasabasında da, Ermeni ve Müslümanlar arasında korkunç çatışmalar çıkmıştı. Yapılan tahkikatta, olayların Gence'de Ermenilerin tahrikleriyle başladığı anlaşıldı.

1905 yılının Aralık ayı ortalarında, Tiflis'ten İstanbul'a gönderilen bir telgrafa göre,¹³ son birkaç gündür Ermeni ve Müslümanlar arasında ciddi çatışmalar mevcuttu. İkinci Duma'nın henüz açıldığı bir dönemde doğrudan Sul-

¹¹ "The Caucasus Outbreak, Official Report From the Viceroy", *The Times*, 25 December 1905, s. 3.

¹² Esat Uras'a göre Ermeniler son katliamı 1905 Kasım'ında Tiflis'te yaptılar. Ancak, Tiflis'te "Türklerden iyi bir ders aldılar". Esat Uras, *a.g.e.*, s. 535.

¹³ "Disorders at Tiflis, Attack on Mussulmans", *The Manchester Guardian*, 16 December 1905, s. 9.

tan'a rapor yazan Askeri Ataşeye göre de Kafkaslar, 1907 başlarında daha istikrara kavuşmamış görünmektedir:¹⁴

Kafkasya'da Müslümanlar aleyhine kıyam eden Ermeniler, bir takım komiteler teşkil ederek, Müslümanlara karşı enva-i mezalim icra iseler de, mahalli mezkûr ve vali-i umumi Kont Varançof bir tedabir-i müessire ittihaz etmiş olduğundan, muvakkaten bu ahval-i esefin önü alınmıştır.

Ermenilerin Kafkasya'da icra ettikleri cinayat-ı müthişe, el'an dillerde destan olmakta ve müstakbelde bunların tekrarından bahs olunmaktadır. Şimdilik Cenubi Rusya'da asayiş temin olunmuş ise de, tekrar bir takım vaka-i müellimenin baş göstereceği söylenilmektedir.

5.1.1. Ermeni-Müslüman Çatışmasının Sorumluları

Dönem boyunca, bölgede çıkan olayları kimlerin teşvik ettiği konusunda, doğal olarak ilgili bütün tarafların görüş birliği yoktur. Azeri ve Ermeniler tabiatıyla birbirlerini sorumlu tutmaktadır.

Olayları yaşayan bir Türk tanıgın, uzun yıllar sonra yayınladığı hatıralara göre sorumlu Rusya'dır:¹⁵

Ruslar, Ermenilerle Türkler arasına nifak sokmuş, Ermenileri silahlandırıp Azerbeycan üzerine saldırmışlardı. Gerek Kafkasya'da ve gerekse Azerbaycan'da kanlı boğuşmalar başlamıştı. ...Bu boğuşma altı ay kadar devam etmiş, her iki taraftan birçok insanlar ölmüş, ocaklar sönmüş, yağmalar olmuştu.

The Times gazetesinde Eylül ayı başlarında yayınlanan bir yazıda da,¹⁶ Çarlığın iki etnik grubu birbirine karşı

¹⁴ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 51-94, 1325 Z 30.

¹⁵ Fahrettin Erdoğan, *Türk Elleriinde Hatıralarım*, İstanbul 1954, s. 33-34. "Russia", *The Times*, 09 September 1905, s. 9.

kışkırtarak, Abdülhamid politikası uyguladığı ileri sürülmüştür. Yine aynı gazetede yapılan bir başka değerlendirmede de olayların arkasındaki baskın faktör olarak Çarlık hükümetinin kışkırtmalarına işaret edilmiştir.¹⁷ Gazetenin yorumuna göre, 1904 Temmuz’unda katledilen İçişleri Bakanı Plehve Müslüman-Ermeni çatışmasından faydalanmak istemiştir. Çünkü Rusların Yahudilerden nefreti ne ise, Kafkasya’daki Ermeni-Müslüman düşmanlığı da aynı şekildedir. Yazar, şahsen görüştüğü Rus yetkililerin de kendisine, bu iki grubu birbirlerine karşı kışkırttıklarını itiraf ettikleri ileri sürmektedir.

Aynı iddia, tanınmış Jöntürk Abdullah Cevdet tarafından da ileri sürülmüştür.¹⁸ *“Batum’da, Bakü’de hükümet Müslümanlarla Ermeni vatandaşları birbirine boğazlattı.”* Ancak doktora göre, artık her iki taraf da *“şayan-ı memnuniyettir ki gözlerini çabuk açtılar.”*

Ermeni meselesi konusunda en muhtevalı eserlerden birisini yazmış olan, erken Cumhuriyet dönemi üst düzey güvenlik bürokratlarından Esat Uras da, olayların sorumlusu olarak Ermeni Taşnaksutyun örgütü ile Rusları göstermektedir.¹⁹

Kafkasya’da özellikle Bakü’de nüfus ve kültür bakımından Müslümanlara göre aşağı durumda bulunan Ermeniler, mevcut dengeyi lehlerine çevirmek için Taşnaksutyun aracılığıyla planlamalar ve hazırlıklar yapıldı. Bu çerçevede Ermeni

¹⁷ “The Outbreak in the Caucasus, The Government and the Armenians”, *The Times*, 23 September 1905, s. 5.

¹⁸ Doktor Abdullah Cevdet *“On sene evvel Abdülhamid de cahil halkımıza Ermeni vatandaşlarımızı kestirmişti. Bunlar asırlardan beri kardeşçe beraber geçindiğimiz bu vatandaşlarını ıslahat isteyen bir vatandaş için reva görüldüğü veçhi ile Anadolu kızıla boyanmıştı.”* Abdullah Cevdet, “Rusya Japonya Muharebesi”, *İctihad*, (7), Haziran 1905, s. 103-104.

¹⁹ Esat Uras, *a.g.e.*, s. 533-534.

işçileri silahlandırdılar. Bakü ve diğer şehirlerde çıkaracakları olaylarda kullanılmak üzere silahlar depoladılar.

Uras'a göre, Eylül sonunda Bakü'ye gelen Kafkasya Genel Valisi Vorontzof-Daşkof, Tiflis ve Petersburg'da Müslüman halk temsilcilerine "*Bakü felaketinde kendilerinin suçsuzluğundan emin olduğunu*" söylemiştir.²⁰ Bir İngiliz gazetesi de, olayların sorumluluğunun Ermenilerde olduğu konusunda Uras ile aynı fikirdedir.²¹

1905 Devrimi sıralarında Azerbaycan'ın önde gelen aydınlarından ve Sovyet hakimiyeti öncesindeki Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyetinin lideri Mehmet Emin Resulzade de, çatışmaların kışkırtıcısı olarak otokrasiyi işaret etmektedir.²²

1905 senesinde Ermeni-Müslüman müsademesi, şüphesiz, ihtilâlin Kafkasya'daki in'ikâsâtını [yankılarını] zayıf düşürmek için, Çar hükümeti tarafından düşünülmüş ve tahrik edilmiş çok şeytani bir tedbir idi.

Kasım 1905 sonunda bir başka İngiliz gazetesi, sonbaharla beraber Bakü'de olaylar yoğunlaşırken Sultan Abdülhamid'i katliamların suç ortaklığıyla itham etmiştir.²³ Gazete Sultan'ın bölgedeki Müslümanları Ermenilere karşı kışkırttığını ima etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Müslümanları Ermenilere karşı kışkırttığı şeklindeki bu iddialar, bazı Rus gazetelerine de yansımıştır. *Ruskiya Vodomosti* adlı gazetede yayınlanan bir

²⁰ Esat Uras, *a.g.e.*, s. 536.

²¹ "The Racial Conflict", *The Times*, 9 October 1905, s. 4.

²² Mehmet Emin Resulzade, *Kafkasya Türkleri*, (yay. Y. Akpınar, İ. Murat, S. Çağın), İstanbul 1993, s. 26.

²³ "The Baku Massacres, Abdul Hamid's Complicity", *The Manchester Guardian*, 28 November 1905, s. 7.

haberde, Kafkaslarda meydana gelen hadiselerin Ruslardan intikam almak için, Osmanlı Devleti'nce çıkarıldığı ileri sürülmüştür. Bu iddialar Bakü'deki Türkçülerden, Hüseyinzade Ali Bey tarafından şiddetle reddedilmiştir.²⁴ Türkçü Ali Bey'in, Sultan Abdülhamid'in hemen bütün politikalarına karşı iken, Ermeni iddialarına karşı Osmanlı Devleti'ni savunması ilginçtir.²⁵

Aralık ayı ortalarında, Tiflis'te Ermeniler ve Müslümanlar arasında çatışmalar yoğunlaşmıştır. Olayları aktaran gazeteye göre, Rus yetkililer Ermenilere silah ve cephane vermekte, Ermenileri Müslüman nüfusu kadın ve çocuklar dâhil katletmeye teşvik etmektedirler.²⁶ Tiflis'teki Osmanlı Devleti vatandaşları da, dindaşlarının kötü kaderini paylaşmaktadır. Rus birliklerinin Ermenilere, cinayetlerinde yardım ettikleri bildirilmektedir.

Dönem boyunca olaylarda, Çar hükümetinin dâhil olduğu genel olarak kabul edilmekle beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslümanları kışkırttığı yönündeki iddianın dayanağı olabilecek kanıtların ortaya konamadığı anlaşılmaktadır.

5.1.2. Kafkasya Müslümanlarının Maddi Yardım Talepleri

Rusya'da devrim hareketleri büyük kargaşaya sebep olurken, Müslümanlarla Ermeniler arasında çıkan çatışmalarda, Müslüman halk büyük mağduriyetlere uğramış-

²⁴ Ali Bey Hüseyinzade, "Hayal-i Ham", *Hayat*, (58), 6 Eylül 1905, s. 2.

²⁵ Hüseyinzade aynı yazıda, Osmanlı Devleti'ne yönelik ithamı reddederken yazının yayınlandığı zaman diliminde Japonlar karşısında utanç verici bir yenilgilerden sonra Rusların imzalamak zorunda kaldıkları Portsmouth Barışını ima ederek "Rusya'nın zayıf düşmesine Müslümanlar asla sevinemeyecekleri gibi böyle bir halin özleri için gayet muzır neticeler vereceklerini de çok yahşi bilirler" deme gereğini duymaktadır.

²⁶ "Disorders at Tiflis, Attack on Mussulmans", *The Manchester Guardian*, 16 December 1905, s. 9.

tır. Ermenilere göre bürokrasi ve iş hayatında temsil ile genel refah seviyesi bakımından zayıf olan Müslümanlar, bölge dışındaki Müslümanlardan yardım beklemişlerdir.

1906 yılının Nisan ayında Abdullah Cevdet'in İctihad dergisinde, henüz asayişin tam sağlanamadığı Rusya'da "*Müslüman ahalinin pek mazlum ve perişan bulunduğu*"nun, gelen okuyucu mektuplarından anlaşıldığı belirtilmektedir.²⁷ Muhtemelen Abdullah Cevdet'in kaleme aldığı yazıda "*bir taraftan yangınlar, diğer taraftan bombalar ve kurşunlar*"ın harap ettiği "*biçareler*"e "*maddi ve manevi bir tesliyet [rahatlatma]* Müslümanca ve insanca bir mürüvetten olmak üzere bir iane defteri açmaları için" Mısır büyüklerine ricada bulunulduğu bilgisi verilmiştir.

Bu açıklamanın altında, 20 Mart 1906 tarihinde Gence'de kaleme alınan ve "İslam Kardeşlerimize Mektup" başlığı ile bir mektup yayınlanmıştır. Azerbaycan aksanlı mektup, bir heyet tarafından yazılmıştır. Bu mektubu Kafkasya Müslümanları Dava Vekilleri [Avukatları] Reisi Hüseyin Mollazade Ahundof ile Gence, Tiflis, Erivan ve Bakü'den Müslüman avukatlar imzalamışlardır.²⁸

"Ey din kardeşlerimiz!" hitabıyla başlayan mektup muhataplarını, uğradıkları felakete kayıtsız ve ilgisiz kalmakla itham etmektedir. Maruz kaldıkları mağduriyet sade bir lisanla aktarılmaktadır:

Oğullarımız, atalarımız, analarımız, babalarımız kavim akrabamız elimizden gitti. İçimizde beslediğimiz yiğit civanlarımız elimizden gitti. Evlerimiz garet olunup [yağmalanıp] ateşe verildi. Kanlarımız yeryüzünü karalttı. Bir görün bizim

²⁷ Hüseyin Mollazade Ahundof, "Rusya Müslümanlarımız", *İctihad*, (11), Nisan 1906, s. 161-162.

²⁸ Bakü halkı namına mektuba imza atmış olan Nerimanof, muhtemelen Sovyet Azerbaycan'ının kuruluşunda etkisi olmuş olan sosyal demokrat Neriman Nerimanof olmalıdır. Mektubun metni için bkz. EK-6.

ah ve nalelerimizden feryad [çıkıyor?] dağlar taşlar ağlıyor! Ağlamaktan gözlerimiz kör oluyor! Yüreklerimize kan sağılıptır.

Mektupta fakir muhtaç Müslümanlar için, başsağlığı dileği yerine geçmek üzere, nakdi yardım talep edilmektedir.

Mektup üzerine İctihad dergisinde pozitivist doktor, Kafkasya'daki çatışmaların Müslüman mağdurları için yardım kampanyası açacak ve her sayıda kimlerden ne kadar yardım toplandığını ilan edecektir. Ancak bu ve benzeri kampanyalarda, beklenen kapsamda bir yardım toplanmadığı anlaşılmaktadır.

5.1.3. A. Cevdet ve H. Ali Beylerin Kafkas Müslümanlarına İlişkin Görüşleri

Kafkasya'da Ermeni ve Müslümanlar arasındaki çatışmalar daha yoğunlaşmadan önce, 1905 Haziran'ında Abdullah Cevdet "Rusya Müslümanlarına" başlıklı bir yazı kaleme alır. Doktor bu yazısında,²⁹ Kafkas Müslümanlarına "*Bakü'de ve ahiren Nahçıvan'da Ermeni vatandaşlarınızla aranızda vukua gelen mukatele üzerine bazı mütaaalada bulunmayı iman ve vicdan vezaifinden [vazifelerinden]*" saydığını söylemektedir.

Abdullah Cevdet'e göre, bazı Ermenilerin yaptıkları eylemler için, bütün Ermenileri sorumlu tutmak uygun değildir. "*Bir kavmin efâl-i umumiyesine karşı ibraz edilen muhabbet veya nefret o kavmin umum efradına değil, ancak muharriklerine aid ve münhasır olmak lazım gelir.*" Bu yüzden Ermeni milletine karşı, Müslümanların kin ve buğz beslemesi makul ve uygun değildir.³⁰ Yazarın düşüncesine göre Rus-

²⁹ Abdullah Cevdet, "Rusya Müslümanlarına", *İctihad*, (7), Haziran 1905, s. 101-103.

³⁰ Pozitivist Abdullah Cevdet yazısı boyunca Peygamber'den hadisler

ya hükümeti “kuva-yı kahharesini Mançurya’ya sevk etmiş bulunduğundan, esaret ve istibdada karşı zuhur eden halleri hükümsüz bırakmak için, fitne ve iğfal vesaitine müracaat etmeye mecbur bulunuyor.” 22 Ocak 1905’te meydana gelen olaylar, herkes için uyarıcı olmalıdır:

Rusya hükümeti, Rusya’da bulunan bir miktar askeri ile tebaasını süngülemeyi elbette arzu etmez. Ahaliyi yekdiğerine boğazlatmayı, bu suretle fıkır-i necat ve hürriyeti kan içinde boğmayı muvafık-ı siyaset bulur. İşte bu sebepledir ki, Müslümanlara Ermenileri katliam ettirmek için hafı ve celi teşvikte bulunuyor.

Müslümanlar gözlerinizi açın! İğfal olunuyorsunuz. Ermenilere, Yahudilere yahut diğér bir unsur-ı gayriislama, umumi bir suikastte bulunduğunuz halde, sizin için biri umumi diğeri hususi, iki meşum netice hasıl olur. Evvela: Ermeniler, Yahudiler, Gürcüler biz Müslümanlardan, pek çok sahibi

naklederek kardeşlik ve barışı öğütlüyor. Yine “Allah zalimleri sevmez” anlamındaki muhtelif surelerde geçen ayeti zikretmektedir. Sultan Abdülhamid rejimine karşı mücadele eden Jöntürkler dini bir muhalefet aracı olarak kullanmışlardır. Abdülhamid’e karşı “dinsiz” suçlamasının İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin marşında bile yer alması bu düşüncenin yaygınlığını göstermektedir. Aynı kaynak 1908 devriminden 10 yıl öncesi bir dönemde dahi önemli bir Jöntürk aydını Doktor Abdullah Cevdet’in Sultan’ı “işlerinizde müşavere ediniz” mealiindeki ayet hükmünü hafife aldığından ve Meclis-i Mebusan’ı dağıttığından dolayı “dinsiz”, kendisine “adil” dedirttiğinden dolayı da “kâfir” olarak gördüğünü yazıyor. Hatta bazı ulemanın padişahın idamı için verdiği fetvanın hükmünün icrasının bütün İslam dünyası üzerine farz olduğu dahi ileri sürülmüştür. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, s. 141-142. Sultan Abdülhamid’in siyasî tartışmaların dini argümanlarla yapılmasını yasakladığı istibdad döneminde (Orhan Koloğlu, *Osmanlı’da Kamuoyu*, İstanbul 2010, s. 242) denklemin tersten kurulduğu anlaşılmaktadır: Dine mesafeli pozitivistler dini temleri kullanırken “Halife-yi Rûy-ı Zemin”in dini referansları kullandırtmamaya çalışması ilginçtir.

irfan ve servettirler. Bunlar bizden daha ziyade şiddet ve ısrar ile hürriyet isterler. Müslümanlar tarafından taarruza uğramaları, Rusya'da meşrutiyet idaresinin tesisini tehhüre uğratar. Saniyen: Ermeni, Yahudi hasılı Müslümanların taarruza uğrayan gayrimüslim milletler, Müslümanlara kin ve adavet etmeye başlarlar. Pek yakın bir istikbalde de, Meclis-i Mebusan'ın küşad edilmesi umûr-ı zaruriyettir.

Doktor Abdullah Cevdet değerlendirmesinde, “Müslümanlar hükümet-i istibdadiyenin alet-i zulmü ve tahribi olarak şimdi Ermenilere taaddi ederlerse” diyerek, Ermenilerden ziyade Müslüman unsurun, Çarlığın tuzağına düşeceklerini kabul etmiş görünmektedir. Bu durumda toplanacak mecliste, Müslümanların Ermeni mebusların nefretine hedef olacaklarını, Müslüman unsura hatırlatmaktadır.

Abdullah Cevdet'in dışarıdan yaptığı etnik-dini çatışma ve düşmanlıklardan kaçınılması tavsiyesini, aynı dönemde Bakü'den de Türkçü Hüseyinzade Ali Bey yapmaktadır.³¹

bi-asıl ve esas şayiaların efkâr-ı batılanın sehv ve hataların ve alelhusus kasden ihtiyar ve irtikab olunan kizb, iftira ve bühtanların, ne kadar muzır neticeler vereceğini tasvir ve mülahaza buyurun!..

Binaenaleyh 'ne etmelidir' sualine verilecek cevaplarımızın başlıcaları: Millet ve milliyet taraftarlığı etmeyip, insaniyet ve saadet-i memleket namına olarak hakikatten tarik-i sevabdan asla ayrılmamalı ve onu kizb ve bühtanlarla setretmemelidir. ...Her iki tarafın halkına gelince, bunlara tavsiyemiz budur ki, her rivayete her şayiata inanmayıp, bir katl vukuunda bu cinayetin ne Müslüman ve ne de Ermeni milleti-

³¹ A[li Bey] H[üseyinzade], “Bundan Sonra Ne Etmeli?”, *Hayat*, (68), 20 Eylül 1905, s. 1-2.

nin heyet-i mecmuasınca isnad etmeyip ancak cinayetin faali olan şahsı, ferdi günahkâr bilmelidirler.

Hüseyinzade Ali Bey, Müslüman ve Ermenileri tuzağa düşmemeleri için uyarırken,³² diğer taraftan Tiflis'te Ermeni görüşlerini yansıtan *Tifliski Listok* gazetesinin 13 Eylül 1905 sayısında, Hanzade imzasıyla yazılan "Yeni Türkler ve Kafkas Hadisatı" başlıklı yazı nedeniyle, Abdullah Cevdet'i eleştirmiştir.³³ Ermeni görüşlerini yansıtan gazeteye göre, Abdullah Cevdet Cenevre'de "Kafkasya'daki Müslümanlara" başlıklı bir beyanname neşretmiş ve Müslümanlara Ermenilere karşı bir tahrike alet olmamalarını önermiştir. Hüseyinzade, Ermeni yanlısı gazeteyi ve Doktor Abdullah Cevdeti şu şekilde eleştirmiştir:

Hanzade cenapları veya Tifliski Listok daha doğrusu Ermeniler, haklarında gayet hayırhahane yazılan ve Müslümanları sulh ve selamete davet için vaaz ve tavsiyelerden ibaret bulunan beyannameyi ve beyannamenin muharririni medh ve sena ederek beyan-ı memnuniyet ediyorlar.

Ancak biz anlamadık ki, neden Türk'ün Müslüman'ın bir Abdullah Cevdet'ine mukabil, Ermenilerin memalik-i ecnebiyede ve bilhassa İsviçre'nin Cenevre şehrinde yirmi otuz Abdullah Cevdetleri olduğu halde, bunlardan hiçbirisi bizim kadar ve belki bizden ziyade, muhtac-ı vaaz ve nasihat olan Ermenilere hitaben, balada zikrolunan beyannameyeye nazire olarak, 'Kafkasya'daki Ermenilere' serlevhasıyla bir tane olsun, nasihatname yazıp göndermediler?! Gönderen varsa Tif-

³² Bakü'de yayınlanan *İrşad* gazetesi 19 Ocak 1906 tarihli sayısında yayınladığı bir haber yorumunda Ermeniler ve Müslümanlar arasında "top tüfenk altında vücuda gelmekle bile" olsa bir barış imzalandığı sevinçle bildirilmiştir. Azerbaycanlı Türkçülerin Hüseyinzade Ali Bey'in önerileri doğrultusunda etnik- dini çatışmadan kaçındıkları anlaşılmaktadır. "Şükürler Olsun", *İrşad*, (26), 19 Ocak 1906, s. 1.

³³ Ali Bey Hüseyinzade, "Ne Yazıyorlar?", *Hayat*, (68), 20 Eylül 1905, s. 4.

liski Listok'lardan (?)Mşak'lardan rica ederiz. Bildirsınler ki, bizde gazetemizde Ermeni Abdullah Cevdetlerinin elimizden geldiği kadar, medh ve sitayişinde bulunalım! Biz Abdullah Cevdet gibi ashab-ı içtihadın, öyle gıyaben ve uzaktan pendnamelerini, nasihatnamelerini az görürüz. İsteriz ki onlar buralara teşrif etsinler, ahvali reyülayn müşahede edip, ondan sonra aramızda kuvâ-yı natıkaları, fesahat ve belegatları yettiği kadar, bol bol nasihatler etsinler!

5.2. Osmanlı Uyruklarının Rusya'dan Tahliyesi

22 Ocak 1905 tarihinde Rahip Gapon'un öncülüğünde Çar'a dilekçe sunma girişiminin trajedi ile sonuçlanması, Kafkasya'daki olayları da tırmandırmıştır. Şubat ayı sonuna doğru, bir İngiliz gazetesine göre, Rusya'daki grev dalgası ve kargaşa, etkilerini Batum'da da gösterir olmuştur. Batum'da aşayış kaybolmuş, bölgeye korku ve endişe hâkim olmuştur. Kargaşa ve anarşi Batum'un 40 km yakınındaki 2 bin Müslüman'ın bulunduğu Acara'ya da sıçramıştır.³⁴ Tırmanan olaylar, bölgede bir kısmı iş ve ticarethane sahibi Osmanlı vatandaşlarının, can ve mal güvenliklerini tehlikeye düşürmüştür. Aynı kaynağa göre, Batum'daki işyeri sahibi Türkler, işlerini ülkelerine nakletmektedirler. İstanbul'dan aldığı talimatlarla Batum Konsolosu, vatandaşlarının şehri terk etmeleri için elinden geleni yapmaya çaba göstermektedir.

Rus Kızıl Arşiv belgelerine göre 7 Şubat 1905 tarihinde, Batum Konsolosluğundan gelen bilgilerle Osmanlı Hariciye Nazırlığı İstanbul'daki Rus Sefaretine Batum'da çıkan olaylarda 55 Türk vatandaşının öldüğünü bir nota ile bildirmiştir. Aynı notada, bazı Türk vatandaşlarının can güvenliği nedeniyle Türk Konsolosluğuna sığındıkları

³⁴ "Renewed Strike in St. Petersburg", *The Times*, 25 February 1905, s. 5.

bildirilerek, Rus makamlarının tedbir alması istenilmiştir. Bu girişimi Rus Büyükelçisi, Petersburg'a rapor etmiştir.³⁵

Bu olaylar olurken Sultan, Rusya'da özellikle Kafkasya'daki "tebaa-i Müslime-i şahanenin himayesi esbabının istikmalı" için, diplomatik kanaldan sürekli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler üzerine, Rusya Hariciye Nazırı Müslüman uyrukların korunması için etkin tedbirler alınacağını bildirmiştir. Petersburg sefiri Hüsnü Paşa, gerek Hariciye Nazırı'nın teminatını gerekse sefareti ziyaret eden Dahiliye Nazırı'nın "Kafkasya'daki Ermeni komitelerinin men-i mefasid ve tecavüzü" hakkında vaatlerini, 6 Mart 1905 tarihli ve şifreli telgrafla, Padişaha sunulmak üzere İstanbul'a göndermiştir.³⁶

1905 yılı Aralık ayı sonlarına doğru, Batum'da kargaşa yoğunlaşmış, hükümet kuvvetleriyle ihtilâlciler arasında çıkan çatışmalarda, bazı Osmanlı uyrukları da hayatını kaybetmiştir. *The Times*'ta yayınlanan bir değerlendirmeye göre,³⁷ Rus Hükümetinin bir kısmı Osmanlı vatandaşı olan Müslümanların can ve mallarını korumak için bir şey yapamaması, Türkiye'de Hristiyan azınlıkları korumak için sürekli Türkiye'nin iç meselelerine müdahaleler yapan, Rusya ve diğer Hristiyan güçleri hatıra getirmektedir. Yazıya göre, Bâbüâlinin Petersburg'da yaptığı birçok girişim sonuçsuz kalmıştır. Muhtemelen Türk Hükümeti, Müslüman nüfusun uğradığı mağduriyetin giderilmesi için, diğer büyük devletlere de nüfuzlarını kullanmaları yönünde başvuruda bulunmuş olmalıdır.

İngiliz gazetesine göre birçok çevreler, Kafkasya'daki bu çatışmaların bölgeye komşu Osmanlı vilayetlerinin zararlı çıkacağından endişe edilmektedir. Şüphesiz Kafkasya'daki etnik-dini çatışmalar Osmanlı toprağında olsaydı,

³⁵ "Krasny Arxiv vol. 2", (9). Leningrad-Moskova, 1925, s. 37

³⁶ BOA. Y.A.HUS. nr. 484-147, 1320 Şu 22.

³⁷ "Constantinople", *The Times*, 25 December 1905, s. 3.

büyük güçler [düvel-i muazzama] çoktan müdahale etmiş olurdu. Fakat şimdi Avrupa, pek bir şey yapmayacaktır.

Osmanlı diplomatik yazışmalarına, Osmanlı uyrukla-rının bölgeden tahliyesinde karşılaşılan güçlükler de yan-sımıştır. 26 Aralık 1905 tarihli Sadaret tezkiresine göre, Rusya'da demiryolu ve vapur işletmelerindeki grevler nedeniyle "*Kafkasya dahilindeki tebaa-i Osmaniye'nin gel-mekte oldukları*" rapor edilmiştir.³⁸ Tezkireye göre işçiler, yükleme ve bindirme için her gemiden 750 ruble rüşvet almaktadır. Dahası sıkıyönetime rağmen "*tebaa-i Devlet-i Aliyye'ye aid mağazalar nehb ü garetine [yağma ve çapuluna] devam olunmakta*"dır.

Türk Hükümeti, şehri terk etmek isteyen vatandaşla-rını tahliye için vapurlar göndermekteydi.³⁹ Aynı kaynağa göre Poti ve Kutayis'ten de Osmanlı tebaası ayrılıyordu.⁴⁰ 18 Ocak 1906 tarihinde Padişah yaverlerinden Yüzbaşı Nuri ve Kolağası Nazif'in, Hopa'dan şifre ile gönderdik-leri telgrafta, Rusya'daki ihtilâlden dolayı Sohum, Poti ve Batum'dan Müslüman ve gayrimüslimlerin, İzmir va-purunun kendilerini götürecekt olmalarından duydukları memnuniyet anlatılmıştır.⁴¹ Telgraf metninden, ülkeye döneceklerin "İslam ve Rum tebaa-i sadıka-i şahaneden" oldukları anlaşılmaktadır.

1906 Şubat'ında, Osmanlı diplomatik raporlarına göre, Osmanlı uyruklarının Rusya'daki mağduriyeti de-vam etmektedir. Batum yolu üzerinde bulunan Osmanlı tebaasının binaları, askerler tarafından yağmalanmış ve yakılmıştır. Ozurkez'de bulunan Osmanlı vatandaşları

³⁸ BOA. Y.A.HUS. nr. 497-90, 1321 Ke 21.

³⁹ "Civil War in Batum", *Bay of Plenty Times*, 20 December 1905, s. 2.

⁴⁰ Osmanlı vatandaşlarını tahliye eden 35 yolcu taşıyan yelkenli iki gemi 7 Ocak 1906 tarihinde Hopa açıklarında batmıştır. Bkz. BOA. Y.A.HUS. nr. 497-90, 1321 Ke 21.

BOA. Y.PRK.ASK. nr. 235-81, 1323 Za 22.

korunmaları için, Osmanlı diplomatik temsilcilerine telgrafla başvurmuşlardır. Tiflis Başşehbenderliği Gence havalisindeki Osmanlı uyruklarının tehlikede bulunduğunu rapor etmiştir.⁴²

1906 Ağustos'unun başında Sadaret, Batum'da askerlerin Osmanlı vatandaşlarının dükkânlarını yağmalaması konusunda, Batum Başşehbenderliğinin mahalli makamlara yaptığı başvuruların sonuçsuz kalması üzerine, Hariciye Nezaretinin İstanbul'daki Rusya Sefareti nezdinde girişimde bulunmasını talep etmiştir.⁴³ Diğer taraftan aynı konu ile ilgili, Petersburg'daki Osmanlı Sefareti kanalıyla da Rusya Hariciye Nazırlığına "*Müslümanların muhafaza-i can ve malları için memurin-i mahalliye derhal evamir-i lazîmenin itası için bir nota irsal edildiği*" anlaşılmaktadır.⁴⁴

Rusya'daki devrim sürecinde, dönemin ağır ekonomik darlık ve buhranlarına rağmen, Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşlarının mağduriyete uğramaması için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır.

5.3. Rusya Uyuğu Müslümanların Haklarının Korunması ve Türkiye'ye Göçü

Osmanlı Hükümeti, Rusya'daki devrim hareketlerinin yarattığı dalgalanmalardan zarar gören vatandaşlarını korumaya çalışırken, diğer taraftan da Rusya vatandaşı Müslümanların haklarını korumaya ve imkânlar ölçüsünde Osmanlı ülkesine göçmelerine izin vermeye çalışmıştır. Dönemin gazetelerine de, konuya ilişkin haberler yansımıştır. 1905 Ağustos'u sonlarında 1000 kadar Kuban Kazak'ı ve Müslüman'ı Türkiye'ye göç etmiştir.⁴⁵

⁴² BOA. Y.A.HUS. nr. 499-12, 1321 Ks 15.

⁴³ BOA. Y.A.HUS. nr. 505-63, 1324 C 15.

⁴⁴ BOA. Y.A.HUS. nr. 505-75, 1324 C 19.

⁴⁵ "Revolt in Russia", *Poverty Bay Russia*, 23 August 1905, s. 3.

12 Eylül 1905 tarihli bir Alman gazetesinin İstanbul muhabiri, Osmanlı Hükümetinin bölgedeki katliamlar üzerine, Rus Hükümetine nota vermeye hazırlandığını ileri sürmüştür.⁴⁶ Aralık ayında Tiflis'te çıkan çatışmalar da, bazı Müslüman aileler Türk Konsoloshanesine sığınmışlardır. Bu çerçevede bir gazetenin söz ettiği,⁴⁷ Osmanlı Konsolosluğuna sığınanların masraflarının karşılanması için, Sadaret'ten Sultan'a sunulmak üzere Başkâtipliğe gönderilen arızada,⁴⁸ konudan;

Rusya'da vuku bulan iğtişaat esnasında Tiflis başşeh-benderhanesine iltica ederek, 1321 senesi Teşrin-i sani'sinin üçünden Kânûn-ı sâni'nin onbeşine [18 Kasım 1905'ten 28 Ocak 1906'ya] kadar iâşe edilen 53 nefer Müslüman ile şeh-benderhaneyi muhafazaya memur 8 askerin, mesarif-i iâşeleri [gıda masrafları]

şeklinde bahsolunmaktadır.

Yetkililer, Tiflis'teki Türk Konsolosunun girişimlerine kulaklarını tıkamaktadırlar. Petersburg'daki Osmanlı Sefiri'ne, Tiflis'teki duruma Çar Hükümetinin dikkatini çekmesi için talimat verilmiştir.⁴⁹ Diğer taraftan 1905 yılının son günlerinde, Dördüncü Ordu Komutanlığı'nca Trabzon, Erzurum, Van, Kastamonu ve Bitlis vilayetlerine çekilen bir telgrafla;

⁴⁶ "Revolt in Russia, Terrible Outrages upon Armenians", *Poverty Bay Herald*, 13 September 1905, s. 3.

⁴⁷ "Disorders at Tiflis, Attack on Mussulmans", *The Manchester Guardian*, 16 December 1905, s. 9.

⁴⁸ BOA. İ.HR. nr. 403-1324 B-02, 1322 T 6.

⁴⁹ "Rusya'daki ahali-yi İslamiye'nin muhafaza-i hukuk ve emvali için Rusya Hükümeti nezdinde tekrar teşebbüs edilmesi hakkında" bir diğer padişah emri için bkz BOA. Y.A.HUS. nr. 498-37, 1321 Ke 26.

Rusya'nın ahval-i dahiliyesi bahanesiyle bir takım kesa-nın, gerek berren gerek bahren Memalik-i Şahane'ye geçmek istedikleri haber alınıp, hatta bu cümleden olarak Batum Şehbenderliği tarafından, Müslim ve gayrimüslim 400 kadar şahsın Rize'ye gönderildiği

haber verilmiştir.⁵⁰ Ordu Komutanlığının bu telgrafla tebliğ ettiği Padişah iradesine göre, hudutlarda Ermeni sızması olmaması için, Müslüman kisvesi altında gayrimüslimlerin ülkeye girişine imkân verilmemesi için, gereken kontrollerin yapılması emredilmiştir. Bu çerçevede 1906 yılının ilk günlerinde Sadaretten “*Muha cirin-i İslamiye Komisyonu*”na çekilen telgrafta;

Trabzon vilayeti ile Anadolu'nun sair mahalleri ahali-sinden oldukları halde, Rusya'da cereyan etmekte olan ahval üzerine vatan-ı asliyelerine iltica etmek isteyenler içinde, Ermeni olmamak şartıyla kabulleri tabii ve bunların Dersaadet'e kadar gelmelerine ihtiyaç olduğu bedihi bulunduğu...

bildirilmiştir.⁵¹ Telgrafa göre Osmanlı uyruğunda olmadıkları halde “*Hilafet-i mukaddeseye ve merahim-i seniyyeye iltica eden*” Müslüman unsurun vatandaşlık işlemleri tamamlanıncaya kadar, uygun yerlerde iskân ettirilmesi emredilmiştir. Ayrıca bunlardan, fakir olanların ayrıca bildirilmesi istenilmiştir. Bu kapsamda Dahiliye Nezaretinden Sadaret'e yazılan 4 Şubat 1905 tarihli bir arızada, Rusya vatan-daşı pasaportsuz 6 Kırımlı Müslüman'ın halen Rize'de gözetim altında bulunduruldukları, bunların ülkelerine iade edilmemeleri istenilmiştir.⁵²

⁵⁰ BOA. Y.PRK.BŞK. nr. 75-66, 1323 L 23.

⁵¹ BOA. A.MKTMHM. nr. 615-6, 1323 Za 12.

⁵² BOA. DH.MKT. nr. 930-8, 1322 Za 29.

Osmanlı Devleti kendi vatandaşları ve uyruğunda bulunmayan Müslümanlar dışında da, Rusya'dan mülteci kabul etmiştir. Dış basında yayınlanan haberlere göre Türk Hükümeti mültecileri, Osmanlı uyrukları gibi formalitesiz olarak kabul etmiştir. Mültecilerin ıstıraplarını hafifletmek için, mümkün olan her şey yapılmaktadır.⁵³ Osmanlı arşiv belgelerine göre de, ülkeden firar etmiş olan devrimci Ermeniler hariç, uygun geçiş evrakı olan kimselerin, başta Rumlar olmak üzere Osmanlı ülkesine girişlerine izin verilmiştir.⁵⁴

Ülkeye giriş izni verilen mülteciler için harcanacak, hazinede hazır para olmadığından hükümet, “*Anadolu Demiryolları*” şirketinden ve diğer kurumlardan borç para almıştır. Mültecilere arazi verileceği ve sonunda Anadolu'da iskânları sağlanacağı basına da yansımıştır.⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki kargaşalar neticesi uyguladığı mülteci politikası, geniş ölçüde güvenlik eksenli olmuş görünmektedir.

5.4. Hudut Güvenlik Tedbirlerinin Artırılması ve Ermeniler

Osmanlı arşiv belgelerine göre, Rusya'daki iç kargaşalıkların ivme kazanmadığı 1904 Şubat'ı gibi erken bir tarihte Sultan, diplomatik kanaldan Rus Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak, devrimci Ermeniler tarafından Rusya'dan Türkiye'ye silah ve patlayıcı sokulmasına engel

⁵³ “Constantinople”, *The Times*, 25 December 1905, s. 3.

⁵⁴ Aynı dönemde Osmanlı uyruklarını getirmek için Cidde ve Hudeyde vapurlarının gönderildiği vapurlara alınacakların “*münhasıran tebaa-i Müslime-i şahaneden olmasına ahlaksız ve müfsit güruhundan bir takım eşhası muzıra*” olmamasına itina gösterilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA. Y.A.HUS. nr. 497-97, 1321 Ke 14.

⁵⁵ “Constantinople”, *The Times*, 25 December 1905, s. 3.

olunmasını istemiştir. Padişah'ın şifreli telgraf emri üzerine, konuyla ilgili olarak Rus Hariciye Nazırı ile görüşen Petersburg sefiri Hüsnü Paşa'ya Nazırın "*Ermeni fesedesini tarafındaki esliha ve mühimmat-ı mezkûrenin Memalik-i Mahrusa-i Şahane'ye idhal edilmemesi zımında der-akab icab edenlere emr-i lazıme-i mukteziye ita edeceğini*" beyan ettiği, 26 Şubat 1904 tarihinde Başkitabete rapor edilmiştir.⁵⁶

Rusya içinde kargaşalıkların yoğunlaştığı bir dönemde, 11 Temmuz 1904 tarihinde Sultan'ın Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa "*Kafkasya'da bulunan Ermeniler'in Rusya'nın meşguliyet-i hazırasından bi'l-istifade ika-i ihlal edecekleri, Almanya Sefaretine istihbar ve baştercüman tarafından suret-i mahremanede beyan ve ihbar olunduğu ve Dahiliye Nezaretine ifa-yı tebligat edildiğini*" bildirmekte, ilgili makamları Padişah'ın emriyle uyarmaktadır.⁵⁷

Bu uyarıdan yaklaşık bir buçuk ay kadar sonra, 27 Ağustos 1904 tarihinde Petersburg Büyükelçisi doğrudan Sultan'a takdim ettiği şifreli telgraf raporunda, Padişah'ın emri gereği Rusya Hariciye Nazırı ile görüştüğünü "*Ermeni fesedesinin mahrusa-i şahaneye men-i tecavüzleri için*" ilgili bakanın, Ermenilerin "*efkâr-ı müfsidat-kâranelerine meydan verilmemesi zımında*" Kafkasya Genel Valisine emir vereceği sözünü aldığını beyan etmiştir.⁵⁸

Muhtemelen Sultan'ın emriyle Tahran'daki Osmanlı sefiri, aynı şehirdeki İngiliz Büyükelçisi *Arthur Hervich'e* mektup yazarak, Rusya'dan İran'a gelmekte olan Ermenilere mani olunması için, girişimde bulunmasını talep etmiştir.⁵⁹ Büyükelçi 15 Şubat 1905 tarihli cevabında, do-

⁵⁶ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 45-39, 1321 Z 21.

⁵⁷ BOA. İ.HUS. nr. 118-127, 1320 Haz 29.

⁵⁸ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 46-42, 1322 C 15.

⁵⁹ Sultan Rusya'ya karşı Japonya ile müttefik olan İngiltere'nin Rus karıştılgından istifade etmek istemiş olmalıdır.

ğal olarak kendi Dışişlerinin de görüşünü alarak olumsuz cevap vermiştir.⁶⁰

Tasvir ettiğiniz şikayata ben de iştirak ederim. Fakat tarafımdan bu babda vuku bulacak teşebbüsattan hiçbirinin bu illete fiilen çare olmamasından havf ve endişe eylerim.

1905 yılı Mart'ında Seraskerlik, Dördüncü Ordu Komutanlığından gelen Osmanlı hududuna yakın, İran'da hakim noktalarda bazı köylerin “Rusya’dan geçecek olan Ermenilerin iskânı için” satın alındığı ve Ermenilerin peyderpey bölgeye gelerek, Osmanlı hududuna geçerek “tecavüz ve iğtişaat için tedarikkatta bulundukları”na ilişkin raporunu⁶¹ Sadaret’e göndererek, İran Hükümeti nezdinde girişimde bulunulmasını istemiştir.⁶² Seraskerliğin önerisi çerçevesinde, diplomatik kanaldan Rusya ve İran hükümetleri nezdinde girişimde bulunulmuştur.

Potemkin Zırhlısı’nın ayaklandığı, Rusya’da köylü isyanı ve grevlerin Çarlığı salladığı bir dönemde “Rusya’dan Ermeni ve Rus erbab-ı ihtilâlden bazı eşhas hamili [ihtilâlcilerden bazı kimseleri taşıyan] Belçika bandıralı bir vapurun Bahr-ı Siyah [Karadeniz] Boğazı’na geleceği haber alındığından, erbab-ı ihtilâli hamil olan vapurun Boğaz’a vürudunda geçirilmeyerek tevkif edilmesi hakkında” padişah iradesi çıkmıştır.⁶³

Bu iradenin Hocabey’de [Odesa] çıkan olaylar üzerine “sınıf-ı muhtelifeden birçok adamın hicrete mecbur olması hasebiyle” Rusya’dan gelen yolcu vapurların Boğaz’dan geçirilmeyip tutulmalarının şikâyet konusu olmaması için

⁶⁰ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 45-53, 1322 M 6.

⁶¹ Anılan raporun “Yaver-i ekrem-i hazret-i şehriyari Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki” tarafından kendi hiyerarşik amiri Serasker’e gönderilmeden önce Sultan Abdülhamid’e sunulduğu ve ondan bazı talimatlar alındığı anlaşılmaktadır. BOA. Y.PRK.ASK. nr. 227-95, 1323 M 18.

⁶² BOA. A.MKT.MHM. nr. 549-14, 1323 M 18.

⁶³ BOA. A.MKT.MHM. nr. 549-33, 1323 Ca 9.

çıkarıldığı ifade edilerek “*Dersaadet’e ve sevhil-i Devlet-i Aliyye’ye çıkmamak ve doğruca gitmek*” kaydıyla “*vapur Bahr-ı Sefid [Çanakkale] Boğazı’ndan çıkıncaya kadar tarassud olunmak üzere*” geçişlerine izin verildiği belirtilmektedir.

Petersburg sefiri Hüsnü Paşa 29 Ağustos 1905 tarihli şifreli telgrafında, padişahın Rusya Hükümetinden Ermenilerin Osmanlı hududundan geçişlerine izin verilmemesine ilişkin talebini, Hariciye Nazırı muavini *Kürob Balatarof’a* aktardığını bildirmiştir.⁶⁴ Söz konusu bakan yardımcısının “*mezkûr Ermenilerin Memalik-i Mahrusa-i şahaneye men-i mürurları için memurin-i aidesine derhal emir verileceğini suret-i ciddiyede vaat ettiği*” rapor edilmiştir. Ermenilerin Osmanlı hudutlarını ihlal endişesinin yoğunlaştığı bir dönemde,⁶⁵ Rusya’dan İran’a geçmekte olan Ermenilerin Osmanlı hududunu ihlal etmemeleri için gerekli kontrol tedbirlerinin alındığı, Erzurum Valisi Nazım tarafından doğrudan Başkâtipliğe 15 Ocak 1906 tarihli şifre ile bildirilmiştir:⁶⁶

Rusya’da ber-devam olan karışıklıklardan dolayı ekserisi yaralı olduğu halde birkaç bin Ermeni’nin Revan cihetinden kabile kabile İran’a tecavüz ettiği ve etmekte oldukları bunlara asla muhalefet edilmemekte olduğu istihbar kılındığı Bayezid mutasarrıflığından bildirilmekle ve bunların Bayezid ve Van taraflarından hudud-ı hakaniyi tecavüz etmeleri melhuz bulunmasıyla takayyüdat-ı lazımede bulunulması lazım gelenlere tebliğ kılındığı...

⁶⁴ BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 47-104, 1323 C 27.

⁶⁵ Batum Askeri Valisinin Osmanlı Konsolosuna bildirdiğine göre Taşnak örgütü Rus Hükümetine başvurarak “Ermenilerin memaliki şahanedeki amalinin” küçük bir kısmının gerçekleştirilmesine olsun Rusların yardımlarının Rusya’ya sadakat göstermelerinin kesin şartı olduğunu beyan etmiştir. BOA. Y.A.HUS. nr. 494-41, 1321 Ke 27.

⁶⁶ BOA. Y.PRK.ASK. nr. 236-3, 1323 Za 24.

Hudut bölgesinde benzeri tedbirlerin alındığı Dördüncü Ordu Komutanı tarafından da 5 gün sonra doğrudan Padişaha rapor edilmiştir. Bu yazışmalardan kısa bir süre sonra 26 Ocak 1906 tarihinde Sultan ilgilileri tekrar uyaracaktır.⁶⁷

Şu sırada Rusya memalikinde devam etmekte bulunan kargaşalık saikasıyla Rusya hududunca eser-i zabt ü rabt görülmeyerek hezelerin bizim tarafa mürur ve tecavüz edecekleri melhuz bulunmasına binaen [beklendiğinden dolayı] kemal-i dikkat ve basiret üzere bulunularak hezele-i merkurmdan bir ferdin bile tecavüz-i hudud etmelerine asla ve kat'a meydan verilmemesi.

Ermenilere yönelik tahditlerle ilgili bir ilginç belge de, Osmanlı Devleti Londra Sefareti tarafından Malta Başkonsolosu Azaryan Efendiye verilen, 1 Ocak 1906 tarihli talimattır.⁶⁸ Bu talimatta Ermenilere pasaport verilmemesi direktifi iletilmektedir.⁶⁹

Rusya'daki dahili kargaşayı ileri sürerek Ermeniler ve diğer bazı meçhul kimselerin Devlet-i Aliyye'yi ziyaret etmek istedikleri öğrenilmiştir. Ermenilere ve diğer eşhasa pasaport vermekten imtina etmenizi bakanlık talimatı olarak bildiririm.

Osmanlı Devleti Londra Büyükelçiliği Malta Başkonsolosu olan Ermeni memuruna, yaklaşık bir yıl sonra gönderdiği 17 Şubat 1907 tarihli talimatta da, Rusya'dan kaçan Rusya tebaası Ermenilere pasaport verilmemesi konusunda tekrar hatırlatmada bulunmuştur:⁷⁰

⁶⁷ BOA. Y.PRK.ASK. nr. 236-39, 1323 Z 1.

⁶⁸ Dönemin birçok diplomatik yazışmaları gibi bu yazışma da Fransızcadır.

⁶⁹ BOA. HR.HMŞ.İŞO. nr. 229-7, 1322 Ks 21.

⁷⁰ BOA. HR.HMŞ.İŞO. nr. 228-11, 1322 Şu 6.

Kuvvetle muhtemeldir ki Rusya'daki sıkıntılardan dolayı, Rusya tebaasından Ermeniler diğer ülkelere gitme yollarını aramakta ve Türkiye'ye de gelmeye çalışmaktadırlar.

Rus Ermenilerinin pasaportlarına vize vermeden önce bunların Devlet-i Aliyye'ye girmeleri yasak şahıslar arasında bulunup bulunmadığından emin olunması..

Dahiliye Nezareti tarafından 5 Şubat 1906 tarihinde verilen bir talimatla Kafkasya'da bastırılmakta olan kargaşa dolayısıyla, Ermenilerin ellerindeki silahları gizli olarak “Memalik-i Şahane'deki hemcinsi nökerlerine” göndermelerine karşı gerekli tedbirin alınması emredilmiştir.⁷¹ 1906 Kasım'ında Sadaret'ten Zaptiye müşirliğine gönderilen bir yazıda, da Rusya'daki ihtilâlcı Ermenilerin İran'dan alacakları pasaportla İstanbul'a gelecekleri ihtimaline karşı, “pasaportun mezhep hanesine Süryani veya Keldani ibareleri muharrer bulunanlara ikâmetgah tayin ettirilmesi” talimatı verilmekte, Ermenilere bu iznin verilmememesi emredilmektedir.⁷²

Dahiliye Nezaretinden Erzurum Valiliğine 9 Mart 1908 tarihinde yazılan bir yazıda, “fesededen olduğuna mebni” Rusya tarafından Bakü'den hudut dışı edilen Foti Kostantinidi adlı şahıs hakkında, “yalnız pasaportsuz [olmasından değil] belki Bakü'deki fabrikalar amelesi beyninde eskâr-ı fesad-cuyâne ika [işçiler arasında fesatçı fikirler yayma] ve ameleyi terk-i eşgale [greve] teşvik eylemesi” söz konusu edilmiştir.⁷³

Sultan Abdülhamid'in duyarlılıkla Osmanlı topraklarından uzak tuttuğu isyana ve sosyal hareketliliğe eğilimli ve devrimci Ermeni örgütleri kontrolündeki Rusya'daki

⁷¹ BOA. Y.EE.KP. nr. 27-2635, 1323 Z 8.

⁷² BOA. ZB. nr. 308-60, 1322 Ts 7.

⁷³ BOA. DH.MKT. nr. 1238-34, 1324 Ha 19.

Osmanlı Ermenilerinin, 23 Temmuz 1908 devriminden sonra ülkeye döndükleri anlaşılmaktadır.⁷⁴

1908'de Türkiye'de Meşrutiyet ilan edilince, İstanbul'da II. Abdülhamit (Kanun-i Esasi) yi kabul ediyor. Vilayetlerden seçilecek milletvekillerinin seçimine başlanıyor. (Umumi af) ilan ediliyor. Ermeniler (Daşnak komiteleri) ile İttihad-ı Terakki Cemiyeti birleşiyor. Türkiye'den harice ne kadar fırar edenler varsa, tekrar Türkiye'ye dönmelerine müsaade edildiğinden, Rusya'da bulunan Ermenilerin de Türkiye'ye dönmeleri için Moskova Sefareti ve diğer şehbenderlikler vasıtasıyla döneceklere pasaportlar verilmesi emir buyruluyor. Bu arada Rusya'da bilhassa Kafkasya ve Kars'taki (Daşnak) komiteleri Ermenilerin Türkiye'ye gitmelerini sağlamak için icap eden teşviki yapıyorlar. Bu zaman Türkiye'ye büyük bir Ermeni göçü başlıyor. Kars Başşehbenderhanesinden her hafta en az 1500 pasaport verilerek, Ermeniler Erzurum yolu ile sevkediliyor. Rusya'daki bütün komite reisleri de pasaport alarak Türkiye'ye geçiyorlar. Bu genel aftan, o zamana kadar cürüm ve cinayet işleyenler de istifade etmişlerdir.

Geri dönen örgütlü devrimci Ermenilerin, kısa bir süre sonra başlayacak "Harb-i Umumi'de" büyük acılara neden olacak Ermeni tehcirinin bir hızlandırıcı olduğu ileri sürülebilir.

5.5. Osmanlı ve Rusya'nın Birbirine Saldırı Endişeleri

Rusya iç kargaşalıklarla kritik günler yaşarken, 1905 sonbaharında basına yansıyan haberlerde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir ittifak imzalanacağı haberleri

⁷⁴ Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, İstanbul 1954, s. 40-41.

üzerine, Rusya iddiaların doğru olup olmadığını İstanbul'dan resmi olarak sormuştur. Osmanlı Devleti bu iddiayı yalanlamış, ancak bu vesileyle “işbu ihlas-perveriyeye karşı [Rusya'nın] da menaf-i Saltanat-ı Seniyye'ye taalluk eden umûru hususat-ı siyâsiyede bir muavenet ve sahabet [ile] mukabele etmesi” talep edilmiştir.⁷⁵

1905 yılının sonuna doğru Bakü'de olaylar yoğunlaşırken, *The Manchester Guardian* adlı⁷⁶ İngiliz gazetesinin Sultan Abdülhamid'i katliamların suç ortaklığıyla itham etmesi kayda değerdir. Gazeteye göre Sultan, Çar'a Kafkasya'daki Müslümanları yatıştırmak için bir Osmanlı dini heyeti göndermeyi teklif etmiştir.

Yine Sultan, Çar'a 1848 yılında Rusya'nın Avusturya'ya yardım için birlik gönderdiğini hatırlatarak, Kafkasya'da Rusların asayişini yeniden sağlamasına yardım için iki veya üç tümenlik Türk kuvvetinin gönderilmesini teklif etmiştir. Gazete Rus Hükümetinin, Sultan'ın kafasındaki gizli düşüncenin farkında olmasından ötürü, teklifi kabul etmediğini ileri sürmüştür.

Anılan dönemin İngiliz *Times* gazetesinin İstanbul muhabirinin bildirdiğine, göre halk arasında Kafkaslarda yaşanan katliamları Rusya durdurma kabiyetinden yoksun veya buna niyeti olmadığından [Müslüman] halkı korumak için, Padişah anılan bölgeye askerî müdahalede bulunmalı duygusu gelişmektedir.⁷⁷

Aynı dönemde dış basında yayınlanan Rusya'daki gelişmelere ilişkin bir değerlendirmede,⁷⁸ Türkiye'nin Kaf-

⁷⁵ BOA. Y.A.HUS. nr. 494-110, 1321 Te 9.

⁷⁶ “The Baku Massacres, Abdul Hamid's Complicity”, *The Manchester Guardian*, 28 November 1905, s. 7.

⁷⁷ “Suggested Intervention of Turkey”, 22 December 1905, <http://papers-past.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&cl=search&d=AG19051222.2.11.4&srpos=61&e=01--1904---1908--100--1-byTI---0Turkey+Russia-->, 08 Aralık 2011.

“The Chaos in Russia”, *Taranaki Herald*, 29 December 1905, s. 4.

kaslardaki katliamı durdurması üzerine, bölgeye asker sevketmeyi düşündüğünü ileri sürülmüştür. Bu söylen-tilerden Bâbîâli'nin rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Hariciye Nezaretine 14 Eylül 1905 tarihli Viyana Maslahatgüzarlığından gelen yazıda,⁷⁹ “Avusturya gazetelerinde Kafkasya’da çıkan olaylarda İstanbul’un parmağı olduğu hakkındaki haberi, *Neue Freie Presse* gazetesinde maslahatgüzarın tekzip ettirdiği” arz edilmiştir.

Aynı çerçevede Hariciye Nezaretinden Sadaret’e gönderilen 5 Ekim 1905 tarihli yazıda da “Kafkasya’da zuhur eden harekât-ı iğtişâşkâranede Hükümet-i Seniyye’nin zi-medhal göstermesine mebni” rahatsızlık ifade edilmiştir.⁸⁰ Ancak 1905 yılının son günlerinde Tiflis Başkonsolosluğunun Osmanlı Devleti’nin Kafkaslara müdahale etmesi için, uygun zamanın geldiğine ilişkin bir telgraf alınır:⁸¹

Erbab-ı ihtilâlce ittihaz olunan karar üzerine şimendiferlerin harekâtı tatil edilmiş ve Kutayis havalisinde ihtilâl tam hükümferma olmakta ve ceride-i mahalliye ahaliyi isyana davet etmektedir. [Ermeniler] bir kıtal-i umumi için tedarik-i azîme [toplu bir kıyım için hazırlık] icra eylemekte bulunmuştur. Halihazır, Hükümet-i Seniyye’ce Kafkasya’nın işgali ve Müslümanların tahlisi için en müsait bir zamandır.

Başşehbenderin müdahale teklifi 27 Aralık 1905 tarihinde “Kutayis havalisinde ahval-i ihtilâliyeden bahisle bazı ifadatı havi telgrafnamenin tercümesi” ifadesiyle Sadaret’e gönderilmiştir. Hariciye Nazırlığı’nın teklifi uygun görmediği sezilmektedir.

1906 yılının Ocak ayında Bakü’de yayınlanan İrşad gazetesinde çıkan bir haberde “Osmanlı ordusunun hududa cem

⁷⁹ BOA. Y.A.HUS. nr. 494-15, 1323 Ş 15.

⁸⁰ BOA. Y.A.HUS. nr. 494-15, 1323 Ş 15.

¹ BOA. Y.PRK.HR. nr. 35-9, 1323 Za 01.

*edildiğinin tahkik olunmuş” olduğu ileri sürülmüştür.*⁸² Dönem boyunca Kafkasya’ya Osmanlı müdahalesi söylentisinin etkisini koruduğu anlaşılmaktadır. 1908 baharı gibi Rusya’da artık olayların Çarlık kontrolüne girdiği bir dönemde, Türkiye’nin Kafkaslara müdahale edeceği şeklindeki gazete haberleri Başkâtip tarafından yalanlanmıştır.⁸³

Dördüncü Ordu-yı Hümayun’un güya Rusya’ya karşı ter-tibat ve tahşidat-ı askeride [askeri yığınak yapmakta] olduğu ve Rusya’ca da bir takım tedarikatta bulunduğu yolunda gazetelerin neşriyatı iki devlet ve memleket bir takım teessürat ikai maksadıyla olup Hükümet-i Seniyye’ce Rusya’ya karşı öyle tahşidat ve niyeti tecavüzat bulunmadığı..

İlgili bölümde ele alındığı gibi Mançurya’da ve Pasifik’te hezimete uğrayan Rusya’nın uğradığı prestij kaybını, Osmanlı Devleti’ne saldırarak telafi edeceği endişesinin sadece Sultan Abdülhamid’in kaygısı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Tiflis Başkonsolosluğu 2 Kasım 1905 tarihli şifreli yazışma ile bölgede subaylar arasında dolaşan “bir rivayet-i garibe”yi Hariciye Nezaretine rapor etmiştir.⁸⁴

Rusya Hükümeti Japonya muharebesinde kaybetmiş olduğu namus-ı askeriyesiyle, haysiyetini iade etmek maksadıyla Devlet-i Aliyye’ye karşı muharebe edeceğine ve teskin-i iğti-şaşat bahanesiyle Kafkasya’daki kuvâ-yı askeriyesini tezyid [artırma] ve efrad-ı redifeyi silah altına almaya başlamıştır.

Konunun Petersburg Sefareti tarafından soruşturulma-

⁸² “Kafkasya Hududunda Osmanlı Askeri”, *İrşad*, (26), 19 Ocak 1906, s. 4.

⁸³ BOA. İ.HUS. nr. 166-1326 R 4, 1324 Ni 20.

⁸⁴ BOA. Y.A.HUS. nr. 495-105, 1321 Ts 7.

sı sonucu,⁸⁵ Rus Dışişleri Bakanı söz konusu söylentinin “külliye bî-asl ve esas” olduğunu söyleyecektir. Bakanın yalanlaması Sultan Hamid’e 3 Aralık 1905 tarihinde arz edilmiştir. 1907 yılının Nisan ayında Başkâtiplik, Sadaretin Batum çevresine askerî yığınak yaptığına ilişkin duyumları üzerine de Petersburg Sefaretine durumun Rus makamlarına sorulması talimatı verildiğini bildirmiştir.⁸⁶ Rus makamları sefaretin sorusuna cevaben söz konusu duyumları yalanlamıştır:

Matbuatın bu babda mugayir-i hakikat bir şey neşr etmemesi zımnında tedabir-i lazıme ittihaz edeceğini Rusya Hükümetinin Hükümet-i Seniyye hakkındaki hissiyat-ı dostanesi samimi ve be-gayet ciddi olduğuna emniyet buyrulmasını ve Rusya’nın tedarikati hakkındaki neşriyatın dahi, değil bir bölük bir neferin bile hudud cihetine sevk etmek teşebbüsâtının olmadığını Rusya Hariciye Nazırı’nın beyan ve temin eylediği...

5.6. Yahudi Pogromları

Rusya’da tarih boyunca Yahudilere yönelik birçok zulümler işlenmiştir. Pogromlar bu zulümlerin kitlesel kırma dönüştüğü vahşetlerdir. Özellikle kriz dönemlerinde sayı ve çapları yoğunlaşan pogromlar, 1905 Devrimi boyunca da Yahudilerin yoğun olduğu bölgelerde, özellikle Odesa’da gerçekleşmiştir. Çar’ın Ekim manifestosuyla temel sivil haklar ve siyasî özgürlük vermesini müteakip, Yahudilere yönelik şiddet hareketleri tırmanmıştır. İki hafta gibi kısa bir süre zarfında yüzlerce şehir, kasaba ve köyde binlerce kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan olaylar

⁸⁵ BOA. Y.A.HUS. nr. 496-17, 1321 Te 20.

⁸⁶ BOA. İ.HUS. nr. 163-1326 M 63, 1326 M 22.

olmuştur. Sadece liman şehri Odesa'da asgari 400 Yahudi katledilmiş, yüzlercesi yaralanmış ve Yahudilere ait 1632 ev, apartman ve dükkân kundaklanmışır.⁸⁷ Aynı kaynağa göre, Ekim 1905'ten Ocak 1906'ya kadar Yahudileri hedef alan 657 pogrom icra edilmiştir. Sadece Ekim ayında düzenlenen 150 pogromda 4000 kişi öldürülmüş, 10000 kişi yaralanmıştır.

Çar otokrasisi, etnik nefreti işçi hareketlerini zayıflatma maksadıyla kullanmıştır. Diğer faktörler olarak Yahudi ve Yahudi olmayan günlük işçiler arasındaki rekabet, uzun süreli etnik ve dini düşmanlık, Odesa'da Yahudilerin ticaret hayatındaki ağırlıkları, Yahudilerin idareden ayrımcı muamelelere maruz kalmaları, siyasî yelpazenin hükümet destekçileri ve karşıtları arasında kutuplaşması ile sivil ve askeri yetkililerin pogromlara zemin hazırlayan şartları teşvik etmeleri sayılmaktadır.⁸⁸ Sovyet Devrimi lideri Lenin, Yahudilere yönelen pogromlarını şu şekilde izah etmektedir:⁸⁹

Çarlık, kinini özellikle Yahudiler üzerine kustu. Yahudiler devrimci harekete önder yetiştiren en büyük kaynağı (toplam Yahudi nüfusuna oranla) oluşturunuyordu. Ve şimdi de, Yahudiler, diğer uluslara oranla, aralarından en çok enternasyonalist çıkaran ulusturlar. Çarlık, halkın en cahil tabakalarının en alçakça Yahudi düşmanı önyargılarını, kısımları örgütlemek için (belki de kısımlara doğrudan doğruya önderlik etmek için) ustalıkla sömürdü. 100 kasabada 4 binden fazla Yahudi öldürüldü ve 10 binden fazlası sakatlandı. Barışçı Yahudi-

⁸⁷ Robert Weinberg, "Workers, Pogroms, and the 1905 Revolution in Odessa", *The Russian Review*, 46, 1987, s. 53.

⁸⁸ Robert Weinberg, a.g.m., s. 54.

⁸⁹ V. I. Lenin, "1905 Devrimi Üzerine Konuşma", (yay. İ. Kaplan), 1977, (çevirimiçi) <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1855>, 24 Aralık 2011.

*lerin, eşleri ve çocuklarıyla birlikte, gaddarca katledilmesi, uygar dünyanın her yanında tiksinti uyandırdı.*⁹⁰

Yahudilerin maruz kaldığı pogromlar dış basında geniş bir şekilde yankı bulmuş, Rus Hükümetine yönelik ağır eleştirilere konu edilmiştir.⁹¹ Yahudilerin uğradığı bu pogromlar, Osmanlı ülkesinde ise öncelikle Musevi basın tarafından duyurulmuştur. Bu meyanda 19 Kasım 1905 tarihinde Selanikte yayınlanan *Alaviz* gazetesinde “Rusya biladından bazılarında Museviler hakkında icra edilen mezalim olduğuna dair makale münferic olduğu” gerekçeyle Dahiliye Nezareti Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğünce “*bu gibi şeylerin derc ve neşri gayri caiz*” bulunmuştur.⁹²

Bu çerçevede Musevice gazeteler sansür memuru tarafından, Selanik’te yayınlanan Musevice *Avenir* gazetesinin 26’ncı sayısında; Rusya’nın Bialystok şehrinde “*hükümetin teşvikiyle birçok Musevi’nin Ruslar tarafından gaddarane bir surette katl olunarak mal ve eşyalarının yağmalandığı*” ve adı geçen şehrin 60-70 bin Musevi nüfusunun, civar köy ve kasabalara kaçtıkları şeklinde bir haber yazıldığı saptanmıştır.⁹³ Dahiliye Nezaretinden Selanik Valiliğine konuya ilişkin yazılan bir yazıda, bu gibi olaylara dair haberlerin yayınlanması “*muvafık-ı maslahat görülmediğinden*” bundan sonra benzeri yayınlara meydan verilmemesi emredilmektedir.

⁹⁰ Lenine göre uygar dünyada Yahudi pogromlarından sadece sosyalist işçiler ve proleterler üzüntü duymuştur. V. I. Lenin, *Collected Works Volume 23; August 1916-March 1917*, 2 ed., (S. Levin, Ed.), Moskow, Progress Publishers, 1974, s. 250.

⁹¹ Eliyahu Feldman, “British Diplomats and British Diplomacy and the 1905 Pogroms in Russia”, *The Slavonic and East European Review*, (October 1987), 65/4, s. 579-608.

⁹² BOA. DH.MKT. nr. 1027-26, 1323 L 06.

⁹³ BOA. DH.MKT. nr. 1094-54, 1324 Ce 5.

1906 yazında Yahudilere yönelik şiddet hareketlerini değerlendiren yazısında Doktor Abdullah Cevdet,⁹⁴ bu katliamların, “*mutlakiyet idaresinden menfaattar olan mel’unların eseri*” olduğu kanısındadır. Doktora göre pogromların iki maksadı vardır:

Biri Rus ahalisinin vahşi ve meclis-i mebusana ve hürriyete gayr-i layık olduklarını yar ve ağyara göstermek diğeri de Rusya’da hürriyet siyasetinin fethi emrinde Ruslar’dan ziyade gayret, şecaat, maharet, dirayet göstermiş olan Musevileri mahv ve meyus etmektir.

Cevdet’e göre bu bir yanlış hesaptır. Evvela halk kitlelerinin harekât ve heyecanı bir milletin idrak ve medeniyet seviyesine ölçü olamaz. İkincisi “*bu gibi kanlı taarruzat Musevi ehl-i himmetin fırka-i istibdada [aktivist Yahudilerin otokrasiye] karşı çekilecek tig-i intikamını sağlamaktan [intikam kılıcını keskinleştirmekten] başka bir netice vermez.*”

1905 yılının son günlerinde Sadaret, Rusya’daki mağdur Musevilere yardım yapılmasının “asar-ı insaniyet” gereği olduğu ve bu yardım kampanyasında “bir maksad-ı siyasî” bulunmadığını bildiren bir arıza yazmıştır.⁹⁵ Sadaretin talebine cevap olarak Başkâtip tarafından yazılan bir tezkerede, Rusya’da Hocabey ve diğer yerlerde “zuhur eden hadisat neticesi olarak mutazarrır olan Musevi ailelerinin ihtiyaçları zımında” diğer memleketler Musevileri gibi Osmanlı topraklarında bulunan Musevilerin de “ianat-ı nakdiyede bulunmaları rica edildiğinden” söz edilerek⁹⁶, bu tarz insanlık görevi yapılmasında herhangi bir sakınca bulunmadığı ifade edilmiştir. Yine yardım kampanyası için hazırlanacak biletlerden “bir mikdarının

⁹⁴ Abdullah C[evdet], “Rusya’ya Dair”, *İctihad*, 1 (12), Haziran 1906, s. 2-3.

⁹⁵ BOA. Y.A.HUS. nr. 497-95, 1321 Ke 14.

⁹⁶ BOA. İ.HUS. nr. 137-1323 Za 03, 1321 Ke 16.

hâk-i pay-i hümayuna” iletilmesi istenerek, Padişah’ın da kampanyaya katılacağı bildirilmiştir.⁹⁷

Padişah’ın Rusya’daki mağdur Yahudiler için yardım kampanyasına izin vermesi ve şahsen de desteklemesine “Payitahtı Saltanat-ı Seniyyeleri ve Memalik-i Mahrusa-i şahaneleriyle Rusya’da bulunan umum Museviler namına Hahambaşı kaymakamı köleleri” tarafından mühürlenmiş bir şükran mazbatası ile karşılık verilmiştir.⁹⁸

5.7. Osmanlı Devleti ile Rusya Arasında Anarşist ve İhtilâlcilerin Takibi Projesi

1905 Rus Devrimi sonucunda her iki ülke hükümdarının “anarşist” ve “ihtilâlcı” olarak gördükleri rejim karşıtlarını takip için bir protokol hazırlanması girişimi olmuştur. İki otokrat hükümdarın devrimci hareketlere karşı sonuçlandırıldığına dair bir bilginin bulunmadığı bu teşebbüsten başka somut bir işbirliği yaptıklarına ilişkin bir emare bulunamamıştır.

Osmanlı arşiv belgelerinde 24 Mart 1324 (6 Nisan 1908) tarihli bir belgede,⁹⁹ Dahiliye ve Hariciye Nazırları imzasıyla Padişah’a hitaben kaleme alınan bir yazıda “anarşist ve ihtilâlcilerin” Osmanlı Devleti ve Rusya tarafından “müttefikan takibi için Rusya Sefaretiyle akdolunacak itilaf” metnine, bizzat Sultan tarafından yapılması işaret edilen değişikliklerin yapıldığının arz edildiği görülmüştür. Belgeye göre Sultan Abdülhamid, her iki ülke arasında “iade-i mücrimin “ anlaşması olmasına rağmen, devlet başkanları-

⁹⁷ Rusya’da katledilen Musevilere yardım toplamak isteyen Avusturya vatandaşı Samuel Kazan’ın kuşku çeken girişimleri üzerine “merkûmun hal ve hareketinin sureti mütemadiyede tahtı tarassuda bulundurulması” hakkında bkz. BOA. ZB. nr. 391-158, 1323 Ke 31.

⁹⁸ BOA. Y.A.HUS. nr. 498-43, 1321 Ke 28.

⁹⁹ BOA. Y.PRK.HR. nr. 36-12, 1326 Ra 05.

na suikast tertiplemek isteyen, dinamit ve patlayıcı madde kullanan “*erbab-ı fesa*d”ın faaliyetlerinin önlenmesine yönelik hususların da itilafa girmesini irade etmiştir.¹⁰⁰

Hazırlanan itilafnameye göre; “*Hükümet-i Seniyye ile Rusya Hükümeti hem-hudud olmaları hasebiyle*” anarşist ve ihtilâlcilerin fesatçı hareketlerini birlikte takipte “*menfa-attar*” bulunmaları, itilafın hazırlanma nedenidir. İtilafın ilk maddesi, her iki ülke İçişleri Bakanlıklarında anarşist ve ihtilâlciler ve eylemleri hakkında bilgileri toplayacak “*heyet-i mahsusa-i daime*”ler teşkilini öngörmektedir. Bu heyetlerin vazifesi ve teşkilleri gizli tutulacaktır. Her iki devletin İçişleri Bakanlıkları, bilgi değişimi kapsamında birbiriyle yazışabileceklerdir. Hatta iki bakanlık arasında bu haberleşmeyi gecikmeksizin yapabilmek için önceden hazırlanan “şifrename” kullanılacaktır. İtilafnamenin ikinci maddesinde:

*anarşistler ve ihtilâlciler tarafından zat-ı akdesi hazret-i Padişahî ile Rus İmparatoru hazretlerinin şahısları ve her iki memleketin emniyet-i dahiliye ve hariciyesi aleyhine vuku bulacak harekât ve teşebbüsât ve muhaberat-ı cinaiye ile mevadd-ı [infilakiye] ihzar ve imal ve nakline ve her türlü fesa*d-ı aleni ve hâfiye ve müsellah çetelerle tecavüze ve cemi-yatı hâfiye teşkiline

dair her iki memleketin muhtelif hükümet dairelerinin tespit edeceği malumatın, İçişleri Bakanlıkları nezdinde kurulacak olan heyetlere “*muntazam*” olarak ulaştırılması tasrih edilmiştir. Yine bu maddede merkez ve taşra memurlarınca tespit edilecek verilerin “*delail-i müsbitesi ve ne-*

¹⁰⁰ Padişah’ın emrettiği düzeltmeleri de kapsayan metin Türkçe ve Fransızca olarak hazırlanarak her iki nazırın hazırladığı arızanın ekinde sunulurak Rusya Sefareti ile müzakeresi için Sultan’dan onay beklenildiği ifade edilmiştir.

tice-i tedkikleriyle beraber” bildirilmesi için, talimatlandırılacakları beyan edilmiştir. Bir sonraki maddede her iki ülke devlet başkanlarına suikast teşebbüsünde bulunarak,

veya iki memleketten birinde maksad-ı ihtilâlkârane ile dinamit ve saire mevad-ı [infilakiye] istimal ederek taraf-ı diğere firar ve iltica eden eşhas cinayatin vukubulduğu memleketin talebi üzerine mezkûr heyetlerce icra olunacak tahkikattan başka bir muameleye hacet kalmaksızın memleket-i mezkûreye teslim olunacaktır.

Dördüncü madde her iki ülkenin hudutlarındaki askeri ve mülki yetkililerin “anarşist ve ihtilacilerin ve müsellah çetelerin” yasaklanmış silahlar ve yakıcı maddelerle hudutlardan geçişlerine “*velev istimal-i kuvvet ile olsun*” olsun mâni olunması için “*dikkat-i müşahediyede*” bulunacaklarını amirdir.

Yukarıda önemli maddelerini özetleyerek sunduğumuz itilafname metnini, Sultan Abdülhamid’e takdim eden Dahiliye Nazırı Mehmed Memduh Paşa ile Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa,¹⁰¹ itilafname uygun bulunuyorsa Padişah’tan kendilerine Rusya Sefareti ile müzakere için yetki verilmesini ve “*metn-i itilafda bahs olunan heyet-i daim-i mahsusanın Hariciye, Dahiliye ve Zabtiye Nezaretleri erkânından birer zattan mürekkeben teşkil edilerek bu da son derece mahrem tutulmak münasip mütalaa*” ediyorlardı.

Sultan Abdülhamid’in istibdad idaresinin son aylarına denk gelen bu teşebbüsün Ruslar tarafından nasıl karşılandığını bilmiyoruz. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1905 Rus Devrimi” adlı tezin yazarı,¹⁰² bu anlaşmanın imzalan-

¹⁰¹ Son Sadrazam Tevfik Paşa

¹⁰² Murat Yaşar, *The Russian Revolution of 1905 in the Ottoman Empire*, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2003, s. 97.

diği ileri sürmekte ise de kaynak verdiği arşiv belgesi,¹⁰³ bu metni her iki tarafın onaylanıp onaylanmadığı konusunda bir ipucu sunmamaktadır.

Ancak bu belge Rusya tarafından imzalanmamış olsa bile, Sultan Abdülhamid'in canını ve tahtını kaybetme korkusu içindeki Rus Çarı'nın endişelerini kendi yönetimine muhalif olan unsurları takip ve etkisizleştirmede kullanmak isteme girişimi olarak değerlendirilebilir.

5.8. Rus Devrimi Sürecinde “Anadolu Kıyımları”

1905 Rus Devrimi'nin Osmanlı topraklarında etkisinin somut örnekleri olarak, 1906-1907 yıllarında Erzurum ve Kastamonu gibi şehirlerde, idarenin bazı politikalarına karşı gösterilen tepkiler gösterilmektedir. “Anadolu Kıyımları” veya Anadolu halk hareketleri denilen bu eylemler serisinin, Sultan Abdülhamid'in 23 Temmuz 1908 tarihinde Anayasa'yı tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan ettiği sürecin tetikleyici halk desteği olduğu ileri sürülmüştür.¹⁰⁴ “Anadolu Kıyımları” Jöntürk hareketinin daha ziyade Prens Sabahaddin grubunun, *Terakki* adlı yayın organı tarafından duyurulmuştur. Erzurum ve Kastamonu illerindeki girişimlerin de esasen aynı grubun kışkırtmasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰³ BOA. Y.PRK.HR. nr. 36-12, 1326 Ra 05.

¹⁰⁴ Jöntürk Devrimi Öncesi Doğu Anadolu'da Hükümet Karşıtı Hareketler adlı makalesinde Sovyet akademisyen Şpilkova, Erzurum İsyanı'nın merkezinde subayların olduğunu yazmaktadır. V. İ. Şpilkova, “Antipravitelstvenie Vıstupleniya v Vostočnoy Anatolii Nakançne Mladotureçkoy Revolyuçii”, *Narodı Azii i Afriki*, 1971, s. 77.

¹⁰⁵ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, s. 58.

5.8.1. Erzurum İsyanı

Meşrutiyet'in ilanı öncesinde, halk hareketi olarak değerlendirilebilecek çapta Osmanlı topraklarında meydana gelen önemli olaylardan birisi, Erzurum'da iki yıla yakın süren Erzurum olaylarıdır. Konuya dair Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak yayınlanmış bir monografide, olayların başlangıcı olarak şu hususlara dikkat çekilmiştir:¹⁰⁶

1906 tarihine gelinceye kadar Erzurum birçok ayaklanmaya sahne olmuştur. Bu isyan, bundan öncekilerle mukayese edildiğinde öncekilere göre en uzun süre hazırlık yapıp büyük ümitler bağlanı olmuştur. Daha 1896 yılında hükümet aleyhtarı faaliyetleri yüzünden İstanbul'dan Erzurum'a sürülen tıbbiye talebesi Emin ve arkadaşı baytar mektebi talebesi Recep, Avrupa'daki Jön Türklerle temas kurarak, onlardan aldıkları talimatlar doğrultusunda, propaganda faaliyetine başlamışlardır.

Erzurum'daki olayların, hayvanlar üzerine konan vergilere halkın tepkisi şeklinde başladığını ifade eden, Jöntürk hareketi üzerine özgün çalışmaları bulunan bir akademisyen,¹⁰⁷ Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti'nin bu bölgeye gönderdiği Hüseyin Tosun Bey'in girişimleriyle olayların siyasî bir boyut kazandığını belirtmektedir.¹⁰⁸ Yazar, Osmanlı arşiv belgeleri ve İngiliz

¹⁰⁶ Muammer Demirel, *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri (1906-1907)*, Ankara 1990, s. 58.

¹⁰⁷ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah ve Dönemi*, İstanbul 1981, s. 57.

¹⁰⁸ Tanınmış Jöntürk Abdullah Cevdet'in, Hüseyin Tosun'a ithaf ettiği "Erzurumluların Serdengeçti Türküsü" için (Alaattin Uca, "Erzurum Hürriyet Ayaklanması'nın Sembolü Olan İki Büyük Dergide Yayımlanan Bir Türkü ve Ayaklanmanın Perde Arkasındaki Üç İsim", A. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, (Temmuz

konsolosluk belgelerinde de, Jöntürklerin kışkırtıcı yayınlarının şehirdeki olaylarda etkilerine işaret edildiğini ifade etmektedir.¹⁰⁹ Erzurum'da, ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi, hemen hemen hiçbir zaman aylıklarını vaktinde alamayan subaylar ile ekonomik krizlerin kötü idare ile birleşmesinden oluşan zemin, bir ayaklanma için uygun potansiyel oluştuyordu.¹¹⁰ Olaylar, şehirde önde gelen eşrafın, askerî kesimin de örtülü yardımı ile hemen her gün halkı da toplayarak, yeni konan vergilerin kaldırılması talebiyle Yıldız'a sık sık telgraf çekmeleriyle başlamış görünmektedir.¹¹¹

8 Nisan 1906 tarihinde *The Times*'ın İstanbul muhabiri-

2002), sy. 2, s. 178. ve "Hüseyin Tosun Bey" adlı yazısı için (Semiramis Tutkun, "İçtiha Mecmuası" (1-100 sayılar), *İnceleme ve Seçilmiş Metinleri*, Sivas 1988, s. 503-505.), Hüseyin Tosun'un Erzurum İsyanı'ndaki rolü için Orhan Türkdoğan, "Hüseyin Tosun: Bir İhtilalcinin Profili", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Şubat 1987), sy. 46, s. 69-83.

¹⁰⁹ Terakki gazetesine göre "Müstebidin vekil ve şer'îki Vali Ata'yı bastonlarımızın altında sürükleye sürükleye İbrahim Paşa Camii'ne götürdük. Ve orada habs ettik... gece hükümetin rüesa-yı ihtilâl tanıdığı ulema ve eşrafından birkaç kişi tevkif edilerek derhal yola çıkarılmış. Ahali işi duyar duymaz nakabil tasavvur bir heyecan ile arkalarından yola çıktı ve süratle yetişip zabtiyelerin elinden kurtardı. Maksad-ı meşruumuza karşı hükümet-i müstebideye alet olan merkez komiseri diğer iki refiki ile beraber o gün şehrin ortasında Midhat Paşa uğruna kurban edildi! On beş günden beri memlekette hükümet yok. Fakat Erzurum'da asayişin bu kadar istikrar ettiği zaman da olmadı. Her tarafta dükkanlar açık, ticaret serbest, sokaklarda polis ve zabtiye gibi asayiş memurlarının fıkdanı hiçbir vechile nazar-ı dikkat celb etmiyor. Çünkü Müslüman-Hristiyan bir ferdin burnu bile kanamadı. Halkımızın bu terbiye-i siyasiyesi Avrupa konsoloslarının da takdirine mucib oluyor". M. Sabri, "Anadolu Kıyamı", *Terakki*, (11), 1907, s. 1-5.

¹¹⁰ Orhan Türkdoğan, "1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması", *Türk Kültürü*, (Temmuz 1984) XXII/255, s. 453-466.

¹¹¹ Önder Göçgün, "İkinci Meşrutiyete Öncelik Eden Bir Hareket- Erzurum İhtilali ve Ona Dair Bazı Belgeler", *TKAE Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, (1985), XXIII/1-2, s. 254.

rinin bildirdiğine göre, Erzurum'da son kargaşalıkların nedenini öğrenmek için bir heyet gönderilmiştir. Vilayette sükûnet sağlanmıştır, fakat Türk nüfus arasındaki rahatsızlık sürmektedir. Olayların çıkış sebebi ev hayvanlarına konulan yeni vergi olmasına rağmen, temelde rüşvet, kötü idare gibi sorunlar bulunmaktadır. Valinin değiştirilmesi halkı yatıştırmak için bir taviz olarak görülmektedir.

Erzurum'daki olaylar, birkaç ay önce Kastamonu'da çıkan olaylara benzemektedir. Orada da yeni vergiler konulması nedeniyle çıkan olaylarda, vali kaçarak canını kurtarabilmiştir. Gazeteye göre bu tarz olaylar, daha önce Türkiye'de olmamıştır. Belki bunlar Rusya'daki düzen-sizliklerin yansımasıdır. Belki de yetkililerin yetersizliği ve düzenbazlığı sonucudur. Kastamonu ve Erzurum'daki olayların doğrudan sebebi olan yani vergileri Sultan, bakanlarının tavsiye etmemesine rağmen koymuştu. Halkı mağdur eden aynı dönemdeki diğer vergiler; Hicaz Demiryolu vergisi, tuz fiyatlarını yükseltme ile ilave evrak kayıt harçlarıdır.¹¹²

Prens Sabahatin Bey grubunun yayın organı *Terakki* gazetesi beklendiği üzere olayları alkışlamaktadır:¹¹³

Hükümet-i hazıra birkaç vilayetin ittihamı önünde tir tir titremeğe, idare-i meşrutayı ister istemez kabule mecbur olur. Buna en büyük delil yalnız bir Erzurum ahalisinin ısrarına karşı hükümetin beş parasızlığına rağmen tekmlil Rumeli ve Anadolu'dan iki vergiyi lağvetmesidir.

Erzurum olayları üzerine bizzat Sabahaddin Bey tarafından yazılan bir yazıda,¹¹⁴ “Erzurum'da bir avuç halkın ittihamı nasıl koca memleketi yeni bir zulümden kurtardı!” de-

¹¹² “Taxation in Turkey”, *Evening Post*, 16 June 1906, s. 15.

¹¹³ M. Sabri, “Anadolu Kıyıamları”, *Terakki*, (11), 1907, s. 1-5.

¹¹⁴ [Prens] Sabahaddin, “İttihad!”, *Terakki*, (10), 1907, s. 5.

nilmektedir.¹¹⁵ Erzurum İsyanı'nın bütün memlekete yayılması için Prens çağrı da yapmıştır:¹¹⁶

...vergi ile askeri, teftişimize tâbi bir hükümete verelim! Yıldız bu hakkı tanıyıp Millet Meclisini açmadıkça Kanun-i Esasi'nin ahkâmını kabul etmedikçe, vilayetlerin idare-i mahalliyesini yine ahali-yi mahalliyesine teslim eylemedikçe ne bir para vergi ne de bir asker nefer vermemek için ittihad edelim. Ettiğimiz gün vatanın sahibi, hükümetin amiri olacağız. Yalnız ittihad edelim.

Terakki gazetesinde yayınlanan olaylarla ilgili bir diğer yazıda da,¹¹⁷ Meşrutiyet idaresi kurulmadıkça istibdadın Erzurum halkından intikam almaya çalışacağı ileri sürülmüştür. Hükümetin Erzurum halkının birliğini bozmaya çalıştığına dikkat çekilmiştir.¹¹⁸

5.8.2. Kastamonu Vukuatı

Azerbaycanlı Türkçülerin yayınladığı *Hayat* gazetesi "Kastamonu Vukuatı"¹¹⁹ başlığıyla yayınladığı yazıda halkın, yoksulluk ve açlıktan dolayı idareye isyan ettiğini

¹¹⁵ Terakki gazetesine göre "İstanbul mehalif-i siyasîyesinde hayvanat-ehliye rüsumu ile tekalif-i şahsiyenin lağvı Erzurum, Trabzon, Sivas, Kayseri isyanlarına karşı hükümetin aciz kaldığına atfediliyor!.." "Anadolu Kıyıamları", *Terakki*, (10), 1907, s. 5.

¹¹⁶ Prens Sabahaddin Bey de diğer Jöntürk muhalifleri gibi halkı dini referanslı bir söylemle dayısının rejimine karşı halkı ayaklanmaya çağır-maktadır.

¹¹⁷ "Hükümetin Yeni Bir İhaneti, Ahalinin Yeni Bir İttifakı", *Terakki*, (14), 1907, s. 6-8.

"Erzurum ahali ne asi ne de hırsızdır! Memleketimizde cereyan eden vukuat, halkımızın insan gibi rahatça yaşamağı arzu etmelerindendir. Hükümetin ifa edeceği bir vazife varsa o da memlekette medeni bir usul-i idare tesisidir."

¹¹⁹ Bkz. EK-7

yazmıştır.¹²⁰ Gazeteye göre bir kısım halk Yıldız'a telgraf çekerek, enterne ettikleri vali ve komutanı görevden al-
dırıyor. *Hayat* gazetesi Kastamonuluların hareket tarzını
diğer vilayetleri örnek göstermektedir:

*Şimdi ey vilayat-ı mazlume! İşte gözünün önünde bir Kas-
tamonu var. Artık bu en yeni, en vazih, en mükemmel bir
dersi imtisal olmalı. Acaba hangi vilayetimiz, hangi kasa-
ba, hangi köyümüz Kastamonu'dan daha az mazlum daha
az talanzededir? Bu halde niçin susuluyor? Sükut edebiliyor?
Artık şimdi işte Kastamonu misali göz önünde düşünmeli ki
bu Kastamonu'nun gösterdiği bu hareket-i merdane en büyük
memurini nasıl halim, nasıl şefkatli bir tavır almaya mec-
bur etmiştir. Tekmil vilayetler bütün mazlumlar hele o
İstanbulun hafiyeler elinde en acı bir kahır ve esaret altında
yaşayan zavallı mazlumları o harap insanlar bu kere bir ha-
reket gösterecekler ne olacaktır?*

Hayat gazetesi, Kastamonu olaylarının diğer vilayetler
için yol gösterici olduğundan kuşku duymadıklarını bildi-
rerek, yazıyı tamamlamıştır. Doktor Abdullah Cevdet'in
İçtihad mecmuası da hemen aynı dönemde, Kastamonu
hadisesini konu alan bir yazı yayınlayarak olaylar hakkın-
da ayrıntılar vermiştir:¹²¹

*Artık canları ağızlarına gelmiş olan Kastamonu ahali-
sinden bir cemmi-i gafir hükümet konağına müsellağ olarak
girmiş Valiye, Mektubçuya, İstinaf Mahkemesi Reisine, Ha-
pishane Müdürüne, Defterdara, Belediye Reisine, vilayetten
çıkmalarını ve kendilerini azletmiş olduklarını bildirdikten ve
kollarından tutup hükümet konağından dışarı attıktan sonra
telgrafhaneye giderek bizzat kendileriyle Padişah'a şu telgrafi*

¹²⁰ "Kastamonu Vukuatı", *Hayat*, 2 (64), 22 Mart 1906, s. 3-4.

¹²¹ "İnkılab Subh İnkılab", *İçtihad*, 1 (10), 21 Mart 1906, s. 157-158.

vermişlerdir: “Biz valinizi ve memurlarınızı azlettik. Namuslu ve müstakim olanlarından gönderiniz.” Bu telgraf üzerine ahali tarafından azlolunan yadigarları padişah da kemal-i telaş ile azl etmiş..

Pozitivist doktor, koyu İslami bir dille Kastamonuluları isyan için diğer vilayetlere göstererek yazısını tamamlamıştır.

5.8.3. Diğer Vilayetlerde Olaylar

Erzurum ve Kastamonu’daki kadar olmasa da, imparatorluğun diğer Asya vilayetlerinde de bazı olaylar meydana geldiğini muhalif Jöntürk yayın organları haber vermektedir. *Terakki* gazetesi 25 Haziran 1907 tarihiyle Bitlis’te meydana gelen olayları şu şekilde anlatmaktadır:¹²²

Bitlis’ten alınan resmi havadis... Su-i idare ile müslim gayrimüslim herkesin nefretini celb eden vali Ferit paşa aleyhinde ciddi ve büyük bir nümâyîş icra edildiğini bildiriyor... Cumaertesi günü beş bin kişiden mürekkep İslam ahali hükümet konağına koşturarak valinin istifasını talep etmişler. Vali ahaliyi def ve teb’ide teşebbüs etmiş ise de başından yaralanmış ve revolver ile ahali üzerine ateş ederek bir kişiyi öldürmüş ve kaçmaya teşebbüs etmiştir. Bu halden pek ziyade müteessir olan halk polis başkomiserini vurmuş ve valinin taraftarına hücum etmiş. Başka telefât olup olmadığı henüz malum değil. İhtilalciler telgrafhaneyi basarak Abdülhamid’den valinin tebdilini istemişler. Telgrafhane 24 saat ihtilâlcilerin taht-ı istilasında kalmış... Askeri kumandan, muvakkaten idare-i vilayetin rüyetine memur edilmiş ve bu vakaya dair tahkikatta bulunmak üzere Trabzon Valisi Bitlis’e gönderilmiş..

¹²² “Anadolu Kıyımları”, *Terakki*, (12), 1907, s. 7-8.

Terakki, Bitlis'teki olayları, Erzurum'da bir önceki yıl başlayan "*efkâr-ı ahrarane ve temayülatı istiklalperverâne-nin*" yayılmasına delil olarak görmektedir. Gazeteye göre Anadolu kıyıamları teyit edilmektedir. Ancak Ermenilerle Müslümanlar istibdada karşı birlikte mücadele etmelidirler.¹²³ Yine aynı yayın organında Musul'da uygulamaları ile halkı mağdur ettiği iddia edilen bazı idarecilerin görevden alınmadığı takdirde, vilayette isyan çıkacağıının telgrafla İstanbul'a bildirilmesi üzerine, müracaatçılardan Mektupçu görevden alınmıştır.¹²⁴ Gazeteye göre "Musullular hükümet-i müstebide aleyhinde kıyama hazırlanıyorlar." Musulluların isyan nedenleri de, yine Jöntürk gazetesine göre valilikçe kadınların nüfus kaydının yapılmasıdır.¹²⁵

Terakki gazetesi, bu kıyamlar çerçevesinde Bağdat halkının da, Hicaz Demiryolu yardım kampanyasına katıl-

¹²³ "Kuvâ-yı askeriye ile bir Ermeni çetesi arasında bir mukatele vuku bulmuş ve asker çeteyi dağıtmaya muvaffak olmuş, pek âlâ! Fakat niçin çete dağıtıldıktan sonra Müslümanlardan bir cemm-i gafir civardaki üç Ermeni köyünü yağmaya koşuyor?.. Müslümanlardan Ermeni köylerini yağmaya koşacakları yerde Ermenileri kendileriyle birlikte Hukuk-ı Osmaniye'yi erbab-ı zulme karşı müdafaaya davet etse idiler, şüphesiz vatanlarına daha ciddi bir hizmet olurlardı. Hiç olmasa âlem-i medeniyete bir çapulcu kıyafetinde görünmezdik. İşte Ruslar Muş vakasından (Ermeni köylerinin yağması) dolayı şimdiden İstanbul'u tehlide kalkışmışlar. Ne kadar şayan-ı teessüftür ki ecnebilerin müdahalesiyle hep kendi ellerimizle kapı açıyoruz. Hükümet-i hazıra kuvvetini tebaasının zaafında arıyor, onun için ahaliyi birbirine kırdırmak istiyor. Fakat biz ne zamana kadar bu vatan düşmanına alet-i kahrı olacağız? Artık yeter! Saadetimizi ellerimizle gömmekten vazgeçelim! İslam, Hristiyan aynı vatan evladı, aynı vatan evladına yakışacak bir ittifak yaşayalım."

¹²⁴ "Kıyamlar", *Terakki*, (11), 1907, s. 5.

¹²⁵ "Musul'da ahali harimlerinin tahrir-i nüfuslarını icra ettirmemek için Şamlı İzzet Paşa'nın biraderi erazil-i memurinden Mustafa Bey'e birkaç defa hücum etmişler. [Valiye idare meclisi toplantısında iki el kurşun atılmışsa da isabet olmamış]."

mayı reddettiklerini¹²⁶ haber vermektedir.¹²⁷ Aynı yıl yine aynı gazetenin haberine göre, Muğla'da da bir "isyan" çıkmıştır.¹²⁸

Ahali hükümet konağına hücum ederek mutasarrıf ve idare azasından bir çoğunu öldürmeye çalıştılar. Eşraftan bazılarının tavassutu ile iş yola girer iken müşevvik olduklarından naşi hükümet beş altı kişiyi İzmir'e tebid etmek istedi. Bunu haber alan ahali tekrar menfileri jandarmaların ellerinden aldılar ve zabtiyeleri yaralayarak yeniden Hükümet konağına hücum ettiler. Biz asker vermeyeceğiz nidaları afakı sarsıyor. Allah daha ziyade eylesin.

Terakki'nin yorumuna göre halk, hükümeti Millet Meclisi'ni açmaya zorlamak için vergi vermeyi de reddetmelidir. Ve bütün vilayetlerde bu eylemler, topluca ve koordineli olarak yapılmalıdır:

Yalnız bu kıyamlar münferiden vuku buldukça hükümete Kanun-ı Esasi'yi asla tatbik ettiremeyiz. Ne zaman birkaç vilayet ahalisi birlikte ayaklanırsın, vilayetlere muktedir ve namuslu memurlar tayin edilmedikçe, İstanbul'da Millet Meclisi açılmadıkça vergi ve asker vermeyeceklerini müttefikan bildirirlerse o zaman muhakkak ciddi bir iş görülür. Fakat bunu yapabilmek için zaman kaybetmeden vilayetlerimizin her tarafında faal ve muntazam cemiyetler teşkil etmeli. İşte vatandaşlarımıza cesim bir muntika-i teşebbüs..

¹²⁶ "Üçüncü ianeyi cem için toplanan mahalle muhtarları anasır-ı İslam'ın mahvını intaç eden böyle tekalif-i şakkaya mükellefleri oldukları milletin artık tahammülleri kalmadığından bahisle iane cemini ceffel kalem reddettiler."

¹²⁷ "Bağdad'dan", *Terakki*, (11), 1907, s. 5.

¹²⁸ "Anadolu Kıyımları", *Terakki*, (14), 1907, s. 5.

Jöntürk gazetesine göre Trabzon, Van, Bitlis vilayetlerinde vergi-yi şahsiye ve hayvanat-ı ehliye rüsumundan dolayı bunca ihtilâller ortaya çıkıyor:¹²⁹

*Hatta Trabzon valisi korkudan istifasının verip yerine Mezahip Müdürü Ziver Bey tayin edildi. Bu hareket yakında istanbul kapısında da alevlenecek. Zira halk görüyor ve anlıyor ki hakkını talep etmedikçe, zulme körü körüne boyun eğdikçe hükümet zulümden vazgeçmiyor.*¹³⁰

Gazeteye göre bütün bu eylemler için, halk arasında birlik kurulmalıdır.

5.8.4. Anadolu Kıyıları ve Diğer Olayları Değerlendirme

Anadolu şehirlerinde meydana gelen olayların, tabandan gelen devrim dalgası olduğu ve ilham kaynağının Rus Devrimi olduğu şeklindeki görüşler, Sovyet kaynakları ve bunlardan etkilenen bazı yayınlarca ileri sürülmüştür.¹³¹

¹²⁹ “[Biga’da zabtiye kumandanının maiyetinden bir çavuş vergi borcu yüzünden bir müslümanı ateşte yakmış. Bunun üzerine halk silaha sarılarak] idare-i hazıranın boyunduruğundan kurtulmağa azm ederler!...”

¹³⁰ “Anadolu Kıyıları”, *Terakki*, (14), 1907, s. 5.

¹³¹ M. P. Pavloviç, “Revolüçiya 1905 g. i Vostok”, *İstoriik Marksist Jurnal*, (1), 1926, s. 147-148. Pavloviç Rus Devrimi etkisinin aydınlardan ziyade halk tabakaları ve ordu üzerinde etkili olduğunu ileri sürüyor. G. Safarov, “O Konkretno-İstoriçeskih Osobennostyah Revolüçiy Posle 1905 g.”, *Revolüçionnıy, Vostok*, 1934, s. 27. Safarov, 1908 devrimi öncesi Türkiyede kitlesel işçi ve köylü hareketleri olduğunu da ileri sürmüştür. A. M. Pankratowa, *Die Erste Russische Revolution von 1905 bis 1907*, Berlin, Dietz Verlag Berlin, 1953, 247-248. İ. M. Reisner, “Russkaya Revolütçiya 1905-1907 gg. i Probujdenie Azii”, *Sovetskoe Vostokvedenie*, (2), 1955, s. 19. A. D. Jelyakov ve Y. A. Petrosyan, “Mladotureçkoe Dvijenie v Trudah Tureçkih İstoriikov”, *Narodi Azii i Afriki*, (5), 1965, s. 59. Türkiye’de kitleler, Rus Devrimi’ni ekonomik ve siyasî haklarını almak için mücadele modeli olarak kabul ettiler. V. İ. Şpilkova, “Antipravitelstvenie Vıstupleniya v Vostoçnoy Anatolii

Hatta İkinci Meşrutiyet'in ilânı dahi Rus Devrimi ile izah edilmeye çalışılmıştır.¹³² Hanioglu bahse konu yazar, yerel isyan girişimlerinin 1905 Rus Devrimi'nden kaynaklandığı şeklindeki görüşleri “*olmayan etkileri bulmaya çalışan*” çabalar olarak görmekte, bunları hatalı ve objektif olmama ile nitelemektedir.¹³³

Dönemin yurtdışında yaşayan Jöntürk aydınlarından

Nakançne Mladotureçkoy Revolyuçii”, *Narodı Azii i Afriki*, 1971, s. 74. H. Aliyev, “İz İstorii Burjuazno-Revolyuçionnogo Dvijeniya v Turçii (Koneç XIX- Naçalo XX vv.)” *Türkiye Tarihi Meseleleri*, Bakü, Azerbaycan SSR Elmler Akedemyası, 1972, s. 29-78. A. N. Heyfeç, “Revolyuçiya 1905 g. i Narodı Vostoka”, *Narodı Azii i Afriki*, (4), 1975, s. 3-5. E. İ. Çapkeviç, “Oçenka Bolşevikami Mladotureçkoy Revolyuçii”, *Narodı Azii i Afriki*, (6), 1975. A. S. Çernetsov ve V. N. Gudeva, “Vliyanie Revolyutsii 1905-1907 gg. V Rossii Na Turtsiyu, İran i Kitay”, *Novaya İ Noveşşaya İstoriya*, (4), Temmuz-Ağustos 1976, s. 59. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, (çev. M. Beyham, A. Hacıhasanoğlu), İstanbul 1974, s. 229-269. H. Zafer Kars, *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, İstanbul 1997, s. 60. Zafer Kars, “1908 Devrimi Bir Anadolu Devrimidir, Jöntürklerin Anadolu'daki Örgütleri ve Eylemleri”, *İttihat Terakki ve Jöntürkler*, İstanbul 2009, s. 25-29. Feroz Ahmad, “Jön Türk Dönemi (1908-1918) ile İlgili Değerlendirmeler”, *Yüzüncü Yılında Jön Türk Devrimi*, S. Akşin, S. Balcı, B. S. Ünlü, İstanbul 2010, s. 19-38. (İlginç bir şekilde Ahmad 1908'in bir devrim olduğuna kanıt olarak Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürmüş olan Anadoludaki eşkiyalık olaylarını sıralıyor.)

¹³² Sovyet kaynakları 1908 Jöntürk Devrimi olarak da ifade edilen İkinci Meşrutiyet'in ilanını da ağırlıklı olarak 1905 Rus Devrimi etkisiyle izah etmektedirler. Bkz. *Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.*, Krasnyy Arxiv, 1, 1931, s. 3-39 ve 2, 1931, s. 27-52. A. F. Miller, “Burjuaznaya Revolyuçiya 1908 g. v Turçii”, *Sovetskoe Vostokvedenie* (6), 1955, s. 29-45; A. F. Miller, “Mladotureçkaya Revolyuçiya”, *Pervaya Russkaya Revolyuçiya 1905-1907 gg. i Mejdunarodnoe Revolyuçionnoe Dvijenie*, vol II, Moskova, Akademiya Nauk SSSR Otdelenie İstoriçeskih Nauk, 1956, s. 313-348; A. N. Heyfeç, “Bolşeviki i “Probujdenie Azii”, *Narodı Azii i Afriki*, (6), 1965, s. 33-55.

¹³³ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, s. 58.

Halil Halid Bey, olayların hemen ertesinde yayınladığı konuya ilişkin makalesinde,¹³⁴ hadiseleri “Türkiye’de Bir Barışçıl Devrim” konu başlığı ile ele almaktadır. Halil Halid Bey, sadece Erzurum’da değil, Bitlis, Diyarbakır, Kastamonu gibi taşra şehirlerinde meydana gelen olayların da, 1905 Rus Devrimi’nden kaynaklandığı yolundaki görüşleri reddetmektedir. Ona göre Türkiye’de söz konusu Anadolu şehirlerinde gözlenen “barışçıl devrim”in, Rusya’daki devrim hareketlerinden kaynaklandığı sadece bir tasavvurdur. Asya Türkiye’si elbette 1905 Devrimi’ne ev sahipliği yapan Rusya ve 1906 Meşrutiyeti’ne sahne olan İran ile komşudur. Ancak “barışçıl devrim” ilk önce bu iki ülkeye komşu olan şehirlerde değil, payitaht İstanbul’a daha yakın olan Kastamonu’da ortaya çıkmıştır. Üstelik burada meydana gelen olaylar, 1906 yılında İran’da meşrutiyet ilanından dahi öncedir.

Diğer taraftan Türk ihtilacilerinin metotlarıyla Rus devrimcilerinin uygulamaları¹³⁵ arasında herhangi bir benzerlik yoktur. Türkiye’de mahalli isyan girişimleri, vilayetler arası iletişim için gereken süreleri müteakip, bir merkezden diğerine sıçrayarak yayılmıştır.¹³⁶

Hemen hemen isyancı her şehirde takip edilen yöntemler, birbirinin aynısı olmuştur. İsyân girişiminde bulunanlar öncelikle telgrafhaneyi ele geçirip Yıldız Sarayı’ndaki padişaha taleplerini bildirmişlerdir. Sultan Abdülhamid’e

¹³⁴ Halil Halid, “A Pacific Revolution in Turkey”, *The Orient Review*, (Vol:1), 1, January 1908, s. 18-28.

¹³⁵ Rusya’da devrimin lideri Lenin devrimcilerin yeteri kadar şiddet metotlarını kullanmamalarını eleştirirken (bkz. Köylü isyanlar), Erzurum ve Kastamonu olaylarını organize eden Sabahaddin Bey grubunun yayın organlarında kan dökülmesi ve diğer devrimci yöntemler şiddetle eleştirilmiştir. Bkz. “Rus İhtilalinin Mana-yı İctimaîsi”, *Terakki*, (1), 1906, s. 4-8.

¹³⁶ Halil Halid, “A Pacific Revolution in Turkey”, *The Orient Review*, (Vol:1), 1, January 1908, s. 23.

çekilen telgraflar da, genellikle ilk satırından son satırına kadar hükümdarın şahsına saygı ve bağlılık ifadeleri mevcut olmuştur.¹³⁷ İsyanlarda sarayın takip ettiği hareket tarzları da hemen hemen standartlık göstermektedir. Önce şikâyet edilen mülki amir görevden alınmakta, vergiler düşürülmekte ve idari reformlar yapılacağı vaat edilmektedir. İstikrar sağlandıktan sonra, olaylara karıştığı düşünülen kişilerden sürgün vb. biçimlerde intikam alınmaktadır.¹³⁸

İsyan girişiminde bulunan yedi merkezden ikisinde isyancılar, diğer talepler yanında demiryolu hattının kendi şehirlerine de ulaşacak tarzda uzatılmasını istemişlerdi.¹³⁹ Halil Halid Bey, Anadolu şehirlerindeki olayların tamamıyla bu şehirlerdeki Jöntürk sürgünler tarafından planlanmış olduğunu söylüyor. Diğer taraftan Hanioglu'nun yayınladığı konuya dair yerli ve yabancı arşiv belgeleri de, Halid Bey'in tezini doğrulamaktadır.¹⁴⁰

1905 Rus Devrimi'nin Asya'daki etkilerine ilişkin yazılan akademik bir çalışmada da, ağır vergi yükü altında ezilen halkın kendi taleplerine kulak veren Sultan Abdülhamid'e "*padişahım çok yaşa*" şeklinde tezahüratla karşılık

¹³⁷ Erzurum Valisi Nuri Bey Başkitabete yolladığı 3 Mart 1322 yolladığı arızasına göre; Erzurum'da kargaşa çıkardıkları için şehirden uzaklaştırılanların affedildiği beldenin ileri gelenleri, ulema, şeyhler ve sair sosyal sınıflardan kimseler çağrılarak bildirilmiştir. Af kararının bildirilmesi üzerine hazır bulunanlar padişaha dua etmişler ve bu kapsamda hükümdara şükranlarını bir mazbata ile sunmaya karar vermişler... Muammer Demirel, *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri (1906-1907)*, Ankara 1990, s. 93.

¹³⁸ Halil Halid, "A Pacific Revolution in Turkey", *The Orient Review*, January 1908, (Vol:1), 1, s. 24.

¹³⁹ Halil Halid, *a.g.m.*, s. 26.

¹⁴⁰ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981.

verdiği,¹⁴¹ ifade edilmiştir.¹⁴² Erzurum olayları ayrıntılı olarak incelenirse,¹⁴³ geniş halk kitlelerini temsil eden mülk sahiplerinin, bir an önce kargaşanın bitirilmesi ve isyanın elebaşlarının cezalandırılmasını mülki makamlardan talep ettikleri görülmektedir.¹⁴⁴

İmparatorluğun Asya şehirlerinde çıkan olayların, Rusya'daki devrimci dalgadan etkilenmekten ziyade; kötü idare, ağır vergiler, yolsuzluklar ve ekonomik sıkıntılardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kadınların nüfusa kaydedilmesi, demiryolu yardım kampanyasına nakdi katılım ve şehirlerine demiryolu gelmesi gibi nedenlerle çıkarılan olayların, devrimci bir yönünün olmadığı açıktır. Diğer taraftan Jöntürk muhalefетinin de, devrimci bir anlayıştan ziyade, devletin ve ülkenin birliği ve esenliğini sağlama odaklı olduğu görülmektedir.¹⁴⁵ Jöntürkler Sultan Abdülhamid'i, daha ziyade namuslu ehil insanları değil, karakter zafiyeti olan insanları göreve getirerek, kötü idare tesis etmekle suçlamışlardır. Yoksa Sultan Abdülhamid'in ve amansız düşmanlarının, ülkenin karşı karşıya olduğu meseleler hakkında farklı teşhisleri yoktur. Mesela Man-

¹⁴¹ Ivar Spector, eserinde Sultan Abdülhamid'in birçok hatalar yapmış olmasına rağmen Çar Nikola'nın aptallıklarından ders çıkararak kitleleri teskin edip Rusya'daki 'Kanlı Pazar'ın Türkiye'de tekrarına engel olduğunu ileri sürüyor.

¹⁴² Ivar Spector, *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, New Jersey, Printice-Hall Inc, 1962, s. 70.

¹⁴³ Hanioglu son eserinde, Millî Mücadele lideri Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 yılında Erzurum Kongresi sırasındaki faaliyetlerini değerlendirirken, şehrin 1905-1907 arasında bir yıldan daha uzun bir süre payitahtı dinlememesi ile anılan dönem için merkeze karşı çıkması arasındaki paralelliklere dikkat çekmektedir. M. Şükrü Hanioglu, *Atatürk An Intellectual Biography*, New Jersey, Princeton University Press, 2011, s. 97-98.

¹⁴⁴ Muammer Demirel, a.g.e., s. 86.

¹⁴⁵ Bkz., "Muharebe ve İhtilal", *Şûra-yı Ümmet*, (72), 6 Nisan 1905, s. 1-2.; M Sabri, "Anadolu Kıyıamları", *Terakki*, (11), 1907, s. 1-5.

çurya'da Japonlara yenilen Rusların, Osmanlı Devleti'ne musallat olacağı konusunda, Ahmed Rıza Bey ile Padişah arasında bir farklı kanaat yoktur.¹⁴⁶

1905 Devrimi'nin Türkiye'ye etkilerine de değinen doktora tezi hazırlamış bir akademisyen,¹⁴⁷ Jöntürklerin anayasacılığının temelini, devletin yeniden güçlendirilmesi, parçalanmanın önlenmesi ve kaybedilmiş ihtişamın yeniden kazanılması olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁸ Yine aynı kişiye göre anayasacılık, etnik çatışmalar ve ayrılıkçı miliyetçi hareketlere karşı çözüm olarak görülmüştür.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve ondan önceki imparatorluğun Asya şehirlerinde meydana gelen olaylarda halk katılımı ve etkisi çok tartışılmıştır. Konuya ilişkin yayınlanmış bir eserde, bu etkinin hemen hemen olmadığı kaynaklara dayanarak ortaya konmuştur.¹⁴⁹ Küçükkılınç'a göre, 1876 Anayasası da 1908 Jöntürk hareketleri de, azınlıkların kopmasını önleme ve ülkenin parçalanmasına engel olma hedefine yönelikti.¹⁵⁰ Anayasa talebi dahi, bu pratik ih-

¹⁴⁶ "Muharebe ve İhtilal", *Şûra-yı Ümmet*, (72), 6 Nisan 1905, s. 1-2.

¹⁴⁷ Nader Sohrabi, "Global Waves, Local Actors: What the Young Turks Knew about Other Revolutions and Why it Mattered", *Comparative Studies in Society and History*, 44 (1), January 2002, s. 50.

¹⁴⁸ Anadolu'da Erzurum ve Kastamonu da yayınlarıyla halk kitlelerini istibdad rejimine karşı kıskırtan Sabahaddin Bey grubunu, Jöntürklerin ve daha sonra İttihad ve Terakki'nin üst düzey mensuplarından Bahaeddin Şakir "ahlak ve adalet memleketine ecnebi olan bir takım ihtilâlcilerin müdahale-i ecnebiyeyi" istemekle itham etmiştir. Şakir'e göre Adem-i Merkeziyetçilerin "Avrupalıları istiklaliyetimizi mahva davet" etmeleri halkta büyük bir nefret ve düşmanlık oluşturmuştur. Bahaeddin Şakir, "Genç Türklerde İttihad Gayreti", *Hayat*, (172), 4 Ağustos 1906, s. 2-4.

¹⁴⁹ İsmail Küçükkılınç, *İkinci Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru*, Ankara 2012, s. 16, 18-21, 228, 236-241, 380, 403.

¹⁵⁰ Jöntürklerin diğer kanadınca dış müdahale taraftarı olmakla itham edilen Erzurum ve Kastamonuda olaylar çıkaran Adem-i merkeziyetçiler'in yayın organındaki hassasiyet için bkz. "Abdülhamid'in muvakk-

tiyaçları karşılamak içindi. Yoksa salt istibdad karşıtlığı, temel motivasyon değildi. Dönemle ilgili özgün eserler kaleme almış olan Şükrü Hanioglu da, Jöntürklerin devrimci değil, memleketi ve devleti kurtarmak isteyen muhafazakâr eylemciler olduklarını ileri sürmüştür.¹⁵¹ Sina Akşin'e göre de, Jöntürkler için "Osmanlı Devleti'ni kurtarmak, 'hasta adamı' ayağa kaldırmak söz konusuydu."¹⁵² Mahir

kat boyunduruğundan bir ecnebi devletin daimi boyunduruğu altına geçerek asırlarda beri sahibi olduğumuz bir evde hizmetçilik etmeye mecbur olacağız. İşte felaket-i içtimaiyemize karşı gösterdiğimiz kayıtsızlığın sırtımıza tahmil edeceği son hacalet!..." M. Sabri, "Anadolu Kıyamları", Terakki, (11), 1907, s. 1-5.

¹⁵¹ "1907'nin son günlerinde Osmanlı muhalefetini oluşturan siyasî örgütler rejimin devrilmesi hedefine ulaşmak için ortak bir program oluşturulması amacıyla Paris'te gizli bir toplantı yapmışlardı. Bu süreçte İttihadçılar ile Daşnaktsutyun (Ermeni İhtilâlcî Federasyonu) arasında ciddi pazarlıklar yapılmıştı (Daha radikal bir program izleyen Makedon İhtilâlcî Örgütü VMORO ise muhafazakâr ve devlet yanlısı olarak yaftaladığı İttihadçılarla buluşmayı dahi reddetmişti). İki örgüt arasında yapılan pazarlıklar radikal ve muhafazakâr eylemcilik arasındaki farklılığı en belirgin şekilde ortaya koyar. Meselâ daha sonra İkinci Enternasyonal üyesi olacak Daşnaktsutyun temsilcileri rejimin devrilmesi için bir eylem türü olarak halkı askere gitmemeye teşviki önerdiklerinde İttihadçı liderler düşman ile muhat olduğumuzdan böyle bir tehlikeli silahın kullanılmasını şiddetle reddetmişlerdi. Aynı şekilde Ermeni delegelerin rejim değişikliği sonrasında kurulacak meclisin 'meclis-i müessisan' olması teklifi de İttihadçı liderler tarafından kabul olunmamıştı." M. Şükrü Hanioglu: "Muhafazakâr Eylemcilik", Sabah, 20 Mart 2011. Ayrıca bkz. M. Şükrü Hanioglu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih, İstanbul 2006, s. 257-258.

¹⁵² Sina Akşin, "Avrupa Büyük Devletleri İttihat ve Terakkiyi Neden Sevmiyorlardı?", İttihat Terakki ve Jöntürkler, İstanbul 2009, s. 13. Akademisyen Akşin Somel de konu ile ilgili verdiği bir röportajda Jöntürk Devrimi'nin bir memur ve asker devrimi olduğunu "bildiğimiz anlamıyla bir burjuva devrimi" olmadığını ifade etmiştir. Akşin Somel, (S. Yıldırım, Röportajı Yapan), 25 Aralık 2007. "1908'e bir "devrim" demek için, bayağı cesur olmak lazım. Sultan II. Abdülhamid'in kişiliğini düşman ilan etmiş olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun sultanını bile değiştirmeyen bir iktidar değişikliği oldu. Bu el değiştirme sürecinde sadece

Aydın da, anayasanın yürürlüğe konmasının, Jöntürkler tarafından hemen her derde çare görüldüğüne işaret etmektedir.¹⁵³

Yukarıda işaret ettiğimiz bir doktora tezine göre de,¹⁵⁴ 23 Temmuz inkılâbında halk tabanı mevcut değildir. Hareket, devlet içinden ve yukarıdan aşağıya gerçekleşmiştir. Devrimin kökleri, patrimoniyal kadro ile rasyonel/bürokratik sektörler arasındaki çatışmalardan beslenmiştir. Yani Sultan Abdülhamid'in istibdadını sonlandıran olaylar zincirini, Sultan'ın açtığı veya modernleştirdiği kurumlardan yetişen kadrolar hızlandırmış görüşü benimsenmiştir.

Aynı akademisyenin başka bir yayınına göre de, Rusya'da muhalefette işçi sınıfı ve köylüler önemli yer tutarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda muhalefet meslek sahipleri, üniversite öğrencileri, çeşitli milliyetçi azınlık grupları ile geniş olarak asker ve sivil bürokratlardan meydana geliyordu.¹⁵⁵

Ancak diğer taraftan, Zafer Kars'ın çalışmasını referans alan Doğu Perinçek'e göre 1908 Devrimi, bir halk devrimidir. Fakat Türkiye'de 23 Temmuz 1908'e giden süreci

hükümet ve hükümet üyeleri değişti sonuçta." Yavuz Selim Karakışla, (D. Çetinkaya, Röportajı Yapan), 24 Aralık 2007, 7-30.

¹⁵³ "Cemiyetin üstlendiği politik misyon, belirgin değildir. Birbirinden farklı ve bir o kadar da zor olan üç hedefe yönelir: Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük. Ve bu konulardaki söylemleri; abartılı, dağınık ve sağlam dayanaktan yoksundur. Anadolu Türklüğünü hedeflemediği gibi, kafasında cumhuriyet düşüncesi de yoktur. Onun gözünde 1876 anayasası her derde devadır." Mahir Aydın, "İttihat ve Terakki'nin Türk Tarihindeki Yeri", *İttihat Terakki ve Jöntürkler*, İstanbul 2009, s. 68.

¹⁵⁴ Nader Sohrabi, *Constitutionalism, Revolution and State: The Young Turk Revolution of 1908 and The Iranian Constitutional Revolution of 1906 with Comparisons to the Russian Revolution of 1905*, Unpublished doctorate thesis, The University of Chicago, 1996, s. XXII-XXIII.

¹⁵⁵ Nader Sohrabi, "Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia 1905-1908", *The American Journal of Sociology*, (May 1995), 100/6, s. 1397.

kesinlikle 1905 Rus Devrimi etkisi ile açıklayan Sovyet lideri Lenin, Jöntürk Devrimi olarak bilinen dönüşümlerde, halk unsurunun bulunmadığını yoruma yer bırakmayacak bir netlikte beyan etmiştir. Lenin'e göre Jöntürk Devrimi, halk devrimi değildir. Zira "*halk kitleleri, halkın büyük çoğunluğu etkin bir biçimde, bağımsız olarak, kendi iktisadî ve siyasal talepleriyle gözle görülür bir biçimde*" ortaya çıkmamıştır.¹⁵⁶

5.9. Rusya'dan Diğer Etkilenmeler

5.9.1. Jöntürk Muhalefetine Motivasyon

Rus Devrimi'nin belki de en önemli etkisi, Jöntürk muhalefetine, Sultan Abdülhamid rejimini devirebilecekleri yönünde moral ve motivasyon sağlamasıdır. Jöntürk muhalefeti, dönem boyunca Rusya'daki gelişmeleri gıpta ile aktarmış ve değerlendirmiştir. Dönemin tipik Jöntürk görüşünü yansıtan bir yazıda,¹⁵⁷ şunlar deniyor:

İşte Rusya'da geçen ahval [bizi de] uyandırmalıdır. Sa-haif-i tevarih şöyle bir kerre karıştırılacak olur ise görülür ki bir memlekette zuhur eyleyen bu gibi inkılâbatın tesiri civar memleketlerde de müşahade olunmuştur. Rusya'ya civar memleketlerden olup da hürriyete ihtiyaca olan bizlere Rusya'nın şu son bir senelik tarihi ayna olmalıdır.

Rusya'da Çarlık sarsılırken, Sultan Abdülhamid'in istibdad rejiminin bitebileceğine ilişkin ümitler canlan-

¹⁵⁶ Doğu Perinçek, *Lenin, Stalin ve Mao'nun Türkiye Yazıları*, İstanbul 1992, s. 62; V. I. Lenin, "1905 Devrimi Üzerine Konuşma", (yay. İ. Kaplan), 1977, <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1855>, 24 Aralık 2011.

¹⁵⁷ Konuralp, "Rusya Ahvali Hazırası ve Osmanlılar", *Hayat*, (126), 25 Aralık 1905, s. 3-4.

mıştır.¹⁵⁸ “Kimisi diyor ki acaba Meclis-i Mebusan kapılarının açıldığı günü görebilecek miyiz? Ve artık esaretten kurtulacağımız zaman geldi mi?”

Diğer taraftan Rusya’da devrim rüzgârlarının kırıldığı bir dönemde, Kırım’dan Mısır’da yayınlanan İçtihad mecmusına uzun bir yazı yazan Hasan Sabri Ayvazof, Rusya’daki devrimi analiz ederken, Jöntürklerin sadece “hariçten neşriyat” gibi yüzeysellik ve sonuç almaktan uzak tavırlarını ağır bir şekilde eleştirmiştir.¹⁵⁹ Ahmed Rıza Bey’in Şûra-yı Ümmet gazetesinde yaptığı bir değerlendirmede de, aydın tabaka Rusya entelijansiyası ile karşılaşarak eleştirilmiştir.¹⁶⁰

Bizde ise efkâr-ı münevvere ashabı kendi miskinliklerini, kansızlıklarını, kabahatlerini örtmek için Allah’tan korkmadan vicdanlarından sıkılmadan halkı itham ile müteselli olmak istiyorlar. Buna Türkçe’de küstahlık denir.

¹⁵⁸ İslamoğlu: “Sürûr mu Ya Keder mi?”, *Hayat*, (175), 8 Ağustos 1906, s. 4.

¹⁵⁹ “Fakat heyhat, bin kere heyhat ki aristokrat hayatıyla yetişen Jön Türklerin binde beşi çarklıyı, baldırı çıplağı irşad ve ikaza tenezzül edemez, terbiyesine sığdıramaz!... Aziz Türkler! Söz ile feryat ile yalnız bağarmakla daima şikakla iş bitmez. İşgüzarlık lazım. Cesaret, fedakârlık birlik lazîmdir.” Hasan Sabri Ayvazof, “Rusya İnkılab-ı Kebiri”, *İçtihad*, 2 (5), Ocak 1908, s. 290-294. Yazının tamamı için bkz. EK-4

¹⁶⁰ “Küstahlık”, *Şûra-yı Ümmet*, (75), 20 Mayıs 1905, s. 1-2. Benzeri içerikli Jöntürk yayınları için bkz.: “Rusya Ahvaline Bir Nazar”, *İçtihad*, (3), Şubat 1905, s. 1-7. Abdullah Cevdet, “Rusya Japonya Muharebesi”, *İçtihad*, (7), Haziran 1905, s. 103-104. Abdullah Cevdet, “Rusya Ahvali”, *İçtihad*, (8), Temmuz 1905, s. 122-123. M. Sabri, “Anadolu Kıyıamları”, *Terakki*, (11), 1907, s. 1-5. “Muharebe ve İhtilal”, *Şûra-yı Ümmet*, (72), 6 Nisan 1905, s. 1-2. “Vazife-i Şahiye”, *Şûra-yı Ümmet*, (76), 4 Haziran 1905, s. 2-3. “Rusya Şûra-yı Ümmeti”, *Hayat*, (118), 1 Haziran 1906, s. 4. La, “Rusya İhtilaline Dair”, *Şûra-yı Ümmet*, (82), 14 Eylül 1905, s. 2-4.

5.9.2. Rusya'dan Muhacir Türk Aydınların Etkileri

Çarlık, kendisine yönelen tehlikeleri bertaraf ile otok-rasiyi tekrar tesis edince, artık Rusya'da yaşama imkânı bulamayacağını düşünen bazı Türk aydınlar, Osmanlı topraklarına gelmek zorunda kalmışlardır:¹⁶¹

Bu aydınlar arasında en ön sırada Yusuf Akçura,¹⁶² Ahmed Ağaoğlu, Ali Hüseyinzade, Alimcan İdrisi ve daha son-raki yıllarda A. Zeki Velidi (Togan), Mehmet Emin Resulza-de, Sadri Maksudi, Zakir Kadiri (Ugan), Fuat Tüktar, Ayaz İshaki, Abdullah Battal (Taymas) gibi tanınmış şahsiyetler gelmektedir.

Bu aydınlar Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılların-da, Türkçülük akımının ivme kazanmasında önemli bir ağırlığa sahip olmuşlardır. Bu çerçevede bizzat Azerbay-can Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu, Müsavat lideri Re-sulzade bu etkiyi örneklemektedir:¹⁶³

¹⁶¹ İsmail Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Ankara 1997, s. 52.

¹⁶² Çalışmalarını siyasî alanda sürdüren Akçura, "Rusya Müslümanları" adlı harekete fiilen katıldı ve aktif bir üyesi oldu. Bu çerçevede Rusya Devlet Duma'sına mümkün olduğu kadar çok sayıda Müslüman par-lamenterin katılmasını sağlamak için gayret gösterdi. Seçim mücade-leleri sırasında Rus Hükümeti tarafından tutuklandı. Hapisten çık-tıktan sonra Müslüman İttifakı Partisinin siyasî bürosunda çalışırken Orenburg'da çıkan *Vakit* gazetesinde "3 Haziran Vaka-yı Müessifesi" başlıklı bir makale yayımladı. Bu yazı valilikçe halkı hükümete kar-şı kışkırtma olarak algılandığı için hakkında takibat yapılması kararı çıktı. O sırada Kırım Bahçesaray'da Gaspıralı'nın yanında bulunan Akçura, İstanbul'da Meşrutiyet'in ilanı haberini alır almaz Türkiye'ye hareket etti. Koç, Yunus: "Yusuf Akçura", *Türk Yurdu*, (Ocak 2011), 31/281, s. 68.

¹⁶³ Mehmet Emin Resulzade, *Kafkasya Türkleri*, (yay. Y. Akpınar, İ. Murat, S. Çağın), İstanbul 1993, s. 34.

Ziya Bey'in ahiren 'Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve garp medeniyetindenim' şi'arı ile ifade ettiği manayı, Hüseyinzade Ali Bey 'Türk kanlı, İslam imanlı ve Frenk kıyafeli [kıyafetli] olalım' formülü ile beyan etmişti.

Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Bey'in, İttihad ve Terakki nezdinde ve dönemin fikir dünyası üzerindeki etkileri bilinmektedir. Anılan kimseler, ölümlerine kadar da Cumhuriyet döneminde fikir hayatı üzerinde etkilerini sürdürmüşlerdir. Rusya'dan Türkiye'ye göçmüş olan bu aydınlardan tarih profesörü Zeki Velidi Togan, Türk milliyetçilik hareketinin 1944 yılında yargılandığı "*İrkçılık ve Turancılık*" davasının Alparslan Türkeş ve Nihal Atsız'la beraber, 23 sanığından birisi olmuştur. Sadri Maksudi Arsal, Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliğinin ilmi kaynaklarının başında gelen "*Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*"nı yazacaktır.¹⁶⁴

Diğer taraftan, Rus Devrimi etkisiyle Türkiye'ye göçmen olarak gelen aydınların, etkilediği bir başka akım da halkçılıktır. İkinci Meşrutiyet'in getirdiği temel akımlarından birisi olan halkçılık, geniş ölçüde Rus "*narodnik*" hareketinden ilham almıştır. "Halka Doğru" deyimi de, Rusya'da narodnik hareketinin prensiplerinden birisiydi. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali gibi Türkçü göçmenler,¹⁶⁵ milliyetçilik yanında halkçılığın da ülkemizde gelişmesinde rol oynamışlardır. Osmanlı halkçıları, büyük ölçüde *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergileriyle kamuoyuna seslenmişlerdir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul 1975.

¹⁶⁵ Rusya'da iken narodnik hareketine katılmıştı. İlhan Tekeli, "Türkiye'de Halkçılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. VII, s. 1930.

¹⁶⁶ Zafer Toprak, "Osmanlı Narodnikleri: "Halka Doğru" Gidenler", *Toplum ve Bilim* (1984), sy. 24, s. 69-70.

Türkçülük fikrinin duayeni düşünür Ziya Gökalp'e göre, Türkçülüğün önemli ilkelerinden birisi "*halka doğru*"luktur. Cumhuriyet döneminde de, altı okla simgelenen ilkelerin içinde halkçılık ilkesi, ilk kabul olunanıdır.¹⁶⁷ Diğer taraftan, altı okla ifade edilen ilkelerin içerisinde, çeşitli kesimlerce itiraz edilmeyen tek ilke de halkçılık olmuştur.¹⁶⁸

¹⁶⁷ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Halkçılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. VII, s. 1929-1930.

¹⁶⁸ İlhan Tekeli ve Gencay Şeylan, "Türkiye'de Halkçılık İlkesinin Evrimi", *Toplum ve Bilim* (1978), sy. 6-7, s. 45.

SONUÇ

1905 Rus Devrimi, 20. yüzyıl tarihini derinden etkileyen gelişmelerin habercisi olmuştur. Rus tarihi açısından, Çarlığı bitişin eşiğine sürüklemiş, dış dünyada Çin'den İran'a kadar geniş kitlelere, anayasa ve meclis talepleri için ilham vermiştir.

Rus Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da yakından takip edilmiştir. Ancak bu ilgi daha ziyade, Sultan Abdülhamid ve Jöntürk muhalefeti odaklı olmuştur. Sıradan halk için, devrimin yan ürünü sayılabilecek Rus-Japon Savaşı haberleri ile Kafkasya'da kargaşa ortamından uzaklaşmak için, Osmanlı topraklarına sığınan Müslüman mülteciler ve Potemkin Zırhlısı'nın isyanını saymazsak, Rusya'daki devrim hareketleri pek dikkat çekici olmamıştır.

Sultan Abdülhamid, dönem boyunca olayları neredeyse anlık diyebileceğimiz tarzda, resmi ve gayri resmi kaynaklardan takip etmiştir. Bütün olayları “devletin bekası” ve “kamu düzenliği” açısından görmeye ve kısıtlı şartlarda yönlendirmeye çalışmıştır. Sansür ve sıkı kontrol, dönem boyunca varlığını hep hissettirmiştir. Sultan, uluslararası kriz ve dengelerden en yüksek seviyede faydalanmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, 1905 yazındaki Potemkin krizini kullanarak, Çarlığın onlarca yıldır baskı ile yenilenmesine mani olduğu İstanbul'un savunulması için, kritik önem-

deki Boğaz tabyalarını güçlendirmiştir. Sovyet kaynakları ve Jöntürk muhalefetine iki otokrat hükümdar olarak Sultan Abdülhamid ve Çar Nikola'nın, istibdad rejimlerini sürdürmek için işbirliği yaptıkları yönündeki iddiaların, konjonktürel taktik nedenlerle ileri sürüldüğü yargısına varılmıştır.

Dönem boyunca Sultan Abdülhamid rejimi tarafından, İngiliz-Rus ittifakına karşı, özellikle Rus Karadeniz Filosu'nun Boğazlardan geçişi sırasında, denge politikasına uygun davranılmıştır. Savaşan taraflara eşit mesafede durulduğu algısının yaratılması için, Rus ordusuna Kızılay heyeti yollanırken, Japon ordusu nezdine askeri temsilci gönderilmiş, halkın Rusların mağlubiyet haberlerinden duyduğu sevincin basın tarafından yansıtılması "*maslahata muvafık bulunmamıştır*"

Potemkin krizi ve Rus-Japon Savaşı gibi olaylar sırasında Osmanlı diplomatik yazışmalarında rastgelenen Sultan'ın değerlendirmelerinin, olayların sonraki gelişmelerince doğrulandığı görülmüştür. Döneminin dış basınına da yansıdığı gibi "*Uzak Doğu'da Ruslar mağlup olursa, Çarlığın Osmanlı Devleti'ne musallat olacağı*" şeklindeki öngörüsü, Sultan'ın iktidardan düşmesinden hemen sonraki birkaç yıl içinde gerçekleşmiştir. Yine Rusya'da devrim hareketleri süresince, Osmanlı Devleti'nden daha önce Çarlık Rusya'sına firar eden devrimci örgütlere mensup Ermenilerin, ülkeye dönüşlerine izin vermeyen Sultan Abdülhamid, 23 Temmuz 1908 inkılâbından sonra söz konusu örgütlü devrimci Ermenilerin, ülkeye girişlerinin sağlandığını görmüştür.

Jöntürk muhalefeti, hemen her vasıtayı kullanarak, Sultan Abdülhamid istibdadının yıkılması için motivasyon olarak, Rus Devrimi'nden istifade etmek istemiştir.

Jöntürklerden Prens Sabahaddin Bey'in "*Adem-i merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi*" grubunun kışkırtmalarıyla, 1906-1907 yıllarında Kastamonu ve Erzurum'da olaylar meydana gelmiştir. Ancak Sovyet kaynaklarının iddialarının aksine, bu hareketler devrimci odaklı olmadığından, mahalli üst düzey memurların görevden alınması ve konan bazı vergilerin kaldırılmasıyla, pek kalıcı bir etki bırakmadan kolayca söndürülmüştür.

Ahmed Rıza Bey, Abdullah Cevdet, Prens Sabahaddin gibi tanınmış Jöntürk karakterleri, Sultan Abdülhamid'e karşı mücadelelerinde, koyu dini bir retoriği tercih etmişlerdir. Abdülhamid rejimi, çoklukla İslami argümanlarla ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Ancak kısıtlı bir aydın çevresine hitap eden Jöntürk yayınlarının, halk tabakaları üzerinde kayda değer bir etki yaratmadığı anlaşılmaktadır.

Sultan Abdülhamid rejimine karşı savaş açmış olan, çok farklı mizaç ve görüşlerdeki Jöntürklerde, devrimci fikirlerden ziyade, vatani ve devleti kurtarma şeklinde adlandırılabilir bir bakış açısının müşterek olduğu görülmüştür.

Diğer taraftan Sultan Abdülhamid'e karşı mücadele eden İslamcı, Garpcı, Türkçü olarak adlandırılan Jöntürk şahsiyetlerinin, tek bir sıfatla tanımlanamayacak kadar çok yönlü ve birbirleriyle dostça ilişkiler içinde olduğu saptanmıştır. Mesela bu çerçevede, Abdullah Cevdet Kafkasya'da Ermeniler tarafından katledilen Müslümanların ailelerine yardım kampanyası açmış; Rusya Müslümanları için "*Kültürel Türkçülük Programı*" olarak adlandırılabilir tavsiyelerde bulunmuştur. Türkçü Hüseyinzade Ali Bey, yayınlacakları bir süreli yayın için, garpcı pozitivist doktorun tavsiyelerini almakta hiçbir sakınca görmemiştir. İslamcı

aktivist Abdürreşid İbrahimof, Japon Müslümanlarından İstanbul'a bağlı bir cemaat inşa etmeye çalışmıştır.

Rus Devrimi'nin Sultan Abdülhamid'in düşüşünden sonra belki de en kalıcı etkisi, Çar'ın devrimi bastırmasından sonra, Osmanlı Devleti'ne sığınan Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali gibi aydınların, Osmanlı son dönem düşünce hayatına yaptıkları önemli katkılardır. "*Halkçılık*" ve "*Türkçülük*" akımları, Rusya'dan gelen bu aydınlarla çok şey borçludur. Anılan aydınların fikir katkıları, Cumhuriyet döneminde de değişik dozlarda sürmüştür.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

1.1. Yıldız Sarayı Arşiv Belgeleri

1.1.1. Yıldız Parekende Evrakı (Y. PRK.)

1.1.1.1. Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.)

BOA. Y.PRK.EŞA. nr. 45-39, 1321 Z 21; nr. 45-53, 1322 M 6; nr. 45-53, 1322 M 6; nr. 45-67, 1322 M 28; nr. 45-68, 1322 M 28; nr. 46-30, 1322 Ca 19; nr. 46-42, 1322 C 15; nr. 46-81, 1322 Ş 28; nr. 47-104, 1323 C 27; nr. 47-27, 1323 Ra 26; nr. 47-32, 1322 Z 29; nr. 47-91, 1323 Ca 11; nr. 48-69, 1323 Za 30; nr. 48-70, 1323 Z 2; nr. 50-67, 1325 Ca 28; nr. 51-44, 1325 Ş 10; nr. 51-65, 1325 Za 12; nr. 51-89, 1325 Z 23; nr. 51-94, 1325 Z 30; nr. 52-73, 1326 Ca 26; nr. 52-28, 1326 Ra 12.

1.1.1.2. Tahriratı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.)

BOA. Y.PRK.TKM. nr. 49-36, 1324 M 12; nr. 48-66, 1323 Ca 2; nr. 48-67, 1323 Ca 18; nr. 50-15, 1325 Ca 7.

1.1.1.3. Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)

BOA. Y.PRK.ASK. nr. 225-137, 1322 Za 27; nr. 227-95, 1323 M 18; nr. 231-13, 1323 Ca 04; nr. 232-20, 1323 C 18; nr. 235-81, 1323 Za 22; nr. 236-3, 1323 Za 24; nr. 236-39, 1323 Z 1.

1.1.1.4. Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK.)

BOA. Y.PRK.BŞK. nr. 75-66, 1323 L 23; nr. 79-91, 1326 Z 29.

1.1.1.5. Teşrifat Kalemi Maruzatı (Y. PRK. TŞF.)

BOA. Y. PRK. TŞF. nr. 7-102, 1323 B 16.

1.1.1.6. Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)

BOA. Y.PRK.HR. nr. 35-9, 1323 Za 01; nr. 36-12 1326, Ra 05.

1.1.1.7. Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH.)

BOA. Y. PRK. DH. nr. 14-33, 1325 Z15.

1.1.1.8. Orman ve Maadin Nezareti Maruzatı

BOA. Y.PRK.OMZ. nr. 3-54, 1323 Z 29; nr. 3-73, 1325 Z 29.

1.1.2. Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)

BOA. Y.A.HUS. nr. 465-5, 1321 Za 1; nr. 466-50, 1319 Ks 25; nr. 469-45, 1322 M 10; nr. 469-91, 1322 M 16; nr. 469-91, 1322 M 16; nr. 470-69, 1322 M 25; nr. 471-114, 1322 S 12; nr. 477-19, 1322 C 03; nr. 483-042, 1322 Za 11; nr. 483-39, 1320 Ke 30; nr. 483-39, 1320 Ke 30; nr. 484-107, 1320 Şu 15; nr. 484-115, 1320 Şu 17; nr. 484-115, 1320 Şu 5; nr. 484-147, 1320 Şu 22; nr. 484-33, 1320 Ks 27; nr. 484-34, 1320 Ks 28; nr. 484-73, 1320 Şu 5; nr. 485-160, 1321 Mar 23; nr. 486-29, 1322 S 6; nr. 488-4, 1321 Mar 19; nr. 488-79, 1321 H 9; nr. 489-044, 1321 Haz 27; nr. 490-76, 1321 T 17; nr. 493-103, 1321 E 18; nr. 494-110, 1321 Te 9; nr. 494-15, 1323 Ş 15; nr. 494-16, 1323 Ş 10; nr. 494-41, 1321 Ke 27; nr. 494-63, 1323 Ş 10; nr. 495-105, 1321 Ts 7; nr. 495-66, 1321 Te 28; nr. 496-086, 1323 L 14; nr. 496-17, 1321 Te 20; nr. 496-37, 1321 Ts 22; nr. 496-92, 1321 Te 28; nr. 497-19, 1321 Ks 4; nr. 497-46, 1321 Ke 8; nr. 497-90, 1321 Ke 21; nr. 497-94, 1323 Za 1; nr. 497-95, 1321 Ke 14; nr. 497-97, 1321 Ke 14; nr. 498-11, 1321 Ks 21; nr. 498-18, 1321 Ke 21; nr. 498-37, 1321 Ke 26; nr. 498-43, 1321 Ke 28; nr. 498-44, 1321 Ke 28; nr. 498-64, 1321 Ks 1; nr. 498-99, 1321 Ks 6; nr. 499-12, 1321 Ks 15; nr. 499-12, 1321 Ks 15; nr. 499-16, 1321 Ks 15; nr. 499-17, 1321 Ks 10; nr. 499-24, 1321 Ks 16; nr. 500-113, 1322 Mar 2; nr. 500-142, 1324 M 25; nr. 501-120, 1322 Mar 26; nr. 501-39, 1322 Mar 16; nr. 501-88, 1322 Mar 23; nr. 502-107, 1324 Ra 19; nr. 502-24, 1322 Ni 16; nr. 505-103, 1321 Şu 27; nr. 505-63, 1324 C 15; nr. 505-75, 1324 C 19; nr. 519-117, 1324 Mart 18; nr. 525-8, 1326 S 7.

1.1.3. Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı (Y. EE. KP)

BOA. Y.EE.KP. nr. 27-2635, 1323 Z 8; nr. 29-2881, 1324 R 15.

1.2. İradeler

1.2.1. İrade Hariciye

BOA. İ. HR. nr. 383-1321 M-16, 1321 M 15; nr. 403-1324 B-02, 1322 T 6.

1.2.2. İrade Hususi

BOA. İ.HUS. nr. 104-1321 M-46, 1319 Mar 17; nr. 113-1321

Za 02, 1319 Ks 7; nr. 118-127, 1320 Haz 29; nr. 137-1323 Za 03, 1321 Ke 16; nr. 163-1326 M 63, 1326 M 22; nr. 166-1326 R 4, 1324 Ni 20.

1.3. Sadaret Mektubi Kalemi Belgeleri

BOA. A.MKT.MHM. nr. 549-14, 1323 M 18; nr. 549-33, 1323 Ca 9; nr. 615-6, 1323 Za 12.

1.4. Nezaretlere Ait Belgeler

1.4.1. Dahiliye Nezareti Belgeleri (DH)

BOA. DH.MKT. nr. 1027-26, 1323 L 06; nr. 1054-23, 15 Şu 1321; nr. 1109-54, 1323 Ra 17; nr. 1133-11, 1324 L 20; nr. 1133-74, 1322 L 22; nr. 1137-17, 1322 Ke 16; nr. 1156-34, 1323 Ma 17; nr. 1160-20, 1323 Mar 21; nr. 1207-21, 1323 Te 10; nr. 1207-21, 1323 Te 10; nr. 1238-34, 1324 Ha 19; nr. 1259-39, 1324 Ma 324; nr. 2612-86, 1325 N 16; nr. 851-38, 1322 S 29; nr. 881-17, 1322 C 5; nr. 930-15, 1322 Za 26; nr. 930-8, 1322 Za 29; nr. 1094-54, 1324 Ce 5.

1.4.2. Hariciye Nezareti Belgeleri (HR)

BOA. HR.HMŞ.İŞO. nr. 228-11, 1322 Şu 6; nr. 229-7, 1322 Ks 21.

1.4.3. Maarif Nezareti Belgeleri (MF)

BOA. MF.MKT. nr. 1060-33, 1324 May 22; nr. 1060-33, 1324 May 22; nr. 761-40, 1319 Ke 25; nr. 797-063, 1321 Za 20; nr. 808-8, 1320 Te 16; nr. 855-29, 1323 Ra 12; nr. 799-35, 1320 Ağu 7; nr. 914-39, 1321 Şu 19; nr. 936-24, 1322 H 27; nr. 989-52, 1323 Mar 17.

1.4.4. Zabtiye Nezareti Belgeleri (ZB)

BOA. ZB. nr. 21-7, 1323 Ma 18; nr. 22-15, 1323 T 09; nr. 23-109, 1323 Ks 26; nr. 308-60, 1322 Ts 7; nr. 386-78, 1322 H 21; nr. 389-70, 1322 Ke 30; nr. 391-158, 1323 Ke 31; nr. 589-136, 1322 Ni 21; nr. 590-94, 1322 H 5; nr. 595-84, 1323 Ni 8; nr. 598-123, 1323 Te 15; nr. 606-76, 1323 Mar 1323.

2. Dönemin Süreli Yayınları

2.1. Jöntürk Yayınları

2.1.1. İçtihad (Cenevre, Kahire)

Abdullah C[evdet]; "Rusya'ya Dair", *İçtihad*, (Haziran 1906), c. I, sy. 12, s. 2-3.

Abdullah Cevdet; “Cuma Selamlığında Dinamit”, *İçtihad*, (Temmuz 1905), sy. 8, s. 129.

Abdullah Cevdet; “Düşmanımızın Dostu Düşmanımızdır”, *İçtihad*, (Mayıs 1908), c. II, sy. 8, s. 253-254.

Abdullah Cevdet; “Japonya’da Müslümanlık”, *İçtihad*, (Temmuz 1906), c. II, sy. 1, s. 3.

Abdullah Cevdet; “Rusya Ahvali”, *İçtihad*, (Temmuz 1905), sy. 8, s. 122-123.

Abdullah Cevdet; “Rusya Japonya Muharebesi”, *İçtihad*, (Haziran 1905), sy. 7, s. 103-104.

Abdullah Cevdet; “Rusya Müslümanlarına”, *İçtihad*, (Haziran 1905), sy. 7, s. 101-103.

Abdullah Cevdet; “Rusya ve Japonya Muharebesi”, *İçtihad*, (Nisan 1905), sy. 5, s. 72-75.

Abdullah Cevdet; “Rusya ve Japonya’ya Dair”, *İçtihad*, (Ocak 1905), sy. 2, s. 10-13.

Abdullah Cevdet; “Rusya’da Islahat”, *İçtihad*, (Haziran 1905), sy. 7, s. 104-105.

Ahmed, Kazanlı Hacı; “Rusya Müslümanları”, *İçtihad*, (Mart 1905), sy. 4, s. 6-8.

Ahundov, Hüseyin Mollazade; “Rusya Müslümanlarımız”, *İçtihad*, (Nisan 1906), sy. 11, s. 161-162.

“Amiral Togo”, *İçtihad*, (18 Haziran 1905), sy. 77, s. 1-2.

Ayvazof, Hasan Sabri; “Rusya İnkılâb-ı Kebiri”, *İçtihad*, (Ocak 1908) c. II, sy. 5, s. 290-294.

“İnkılab Subh İnkılab”, *İçtihad*, (21 Mart 1906), c. I, sy. 10, s. 157-158.

“Rusya Ahvaline Bir Nazar”, *İçtihad*, (Şubat 1905), sy. 3, s. 1-7.

“Rusya’da Kıyam”, *İçtihad*, (Mart 1906), c. I, sy. 10, s. 146-147.

2.1.2. Şûra-yı Ümmet (Paris)

“Abdülhamid’e Atılan Bomba”, *Şûra-yı Ümmet*, (16 Ağustos 1905), sy. 80, s. 1-2.

“Kinyaz Potemkin Zırhlısı”, *Şûra-yı Ümmet*, (16 Ağustos 1905), sy. 80, s. 2-3.

“Vazife-i Şahsiye”, *Şûra-yı Ümmet*, (4 Haziran 1905), sy. 76, s. 2-3.

“Küstahlık”, *Şûra-yı Ümmet*, (20 Mayıs 1905), sy. 75, s. 1-2.

La: “Rusya İhtilaline Dair”, *Şûra-yı Ümmet*, (14 Eylül 1905), sy. 82, s. 2-4.

“Muharebe ve İhtilal”, *Şûra-yı Ümmet*, (6 Nisan 1905), sy. 72, s. 1-2.

“Okuyun İbret Alın”, *Şûra-yı Ümmet*, (6 Nisan 1905), sy. 72, s. 2-3.

2.1.3. Terakki (Cenevre)

“Anadolu Kıyımları”, *Terakki*, (1907), sy. 12, s. 7-8.

“Anadolu Kıyımları”, *Terakki*, (1907), sy. 14, s. 5.

“Anadolu Kıyımları”, *Terakki*, (1907), sy. 20, s. 5-6.

“Anadolu Kıyımları”, *Terakki*, (1907), sy. 10, s. 5.

“Bağdad’dan”, *Terakki*, (1907), sy. 11, s. 5.

“Hükümetin Yeni Bir İhaneti, Ahalinin Yeni Bir İttifakı”, *Terakki*, (1907), sy. 14, s. 6-8.

K., L: “Rus Ordusu ve İhtilalciler”, *Terakki*, (1907), sy. 20, s. 1-4.

“Kıyımlar”, *Terakki*, (1907), sy. 11, s. 5.

“Rus İhtilalinin Mana-yı İçtimaisi”, *Terakki*, (1906), sy. 1, s. 4-8.

Sabahaddin, [Prens]: “İttihad!”, *Terakki*, (1907), sy. 10, s. 5.

Sabri, M.: “Anadolu Kıyımları”, *Terakki*, (1907), sy. 11, s. 1-5.

2.1.4. Hayat (Bakü)

Ağayev, Ahmet: “Rusya’nın Hal-i Hazırı”, *Hayat*, (12 Haziran 1905), c. I, sy. 6, s. 1-2.

Ağayev, A[hmet]: “Rusya’nın Hal-i Hazırı”, *Hayat*, (8 Temmuz 1905), c. I, sy. 24, s. 1-2.

H[üseyinzade], A[li Bey]: “Bundan Sonra Ne Etmeli?”, *Hayat*, (20 Eylül 1905), sy. 68, s. 1-2.

H[üseyinzade], A[li Bey]: “Hürriyet ve Vatan-ı Firdevsi”, *Hayat*, (6 Ağustos 1906), sy. 173, s. 1-2.

H[üseyinzade], A[li Bey]: “Rusya İnkılâbı’nın Ehemmiyet-i Alemiyesi”, *Hayat*, (18 Aralık 1905), sy. 120, s. 1-2.

“Hatt-ı Hümayun İlan-ı Resmi», *Hayat*, (25 Ekim 1905), sy. 87, s. 1.

Hüseyinzade, Ali Bey; "Hayal-i Ham", *Hayat*, (6 Eylül 1905), sy. 58, s. 2.

Hüseyinzade, Ali Bey; "Ne Yazıyorlar?", *Hayat*, (20 Eylül 1905), sy. 68, s. 4.

İslamoğlu; "Gözboyacılar", *Hayat*, (3 Eylül 1906), sy. 194, s. 4.

İslamoğlu; "Lütf-ı Şahane Yahud Manifest-i Hümayun", *Hayat*, (2 Ağustos 1906), sy. 170, s. 2-3.

İslamoğlu; "Sürûr mu Ya Keder mi?", *Hayat*, (8 Ağustos 1906), sy. 175, s. 4.

İslamoğlu; "Türkiye'ye Bir Nazar", *Hayat*, (3 Ağustos 1906), sy. 171, s. 3.

"Kastamonu Vukuatı", *Hayat*, (22 Mart 1906), c. II, sy. 64, s. 3-4.

Konuralp; "Rusya Ahvali Hazırası ve Osmanlılar", *Hayat*, (25 Aralık 1905), sy. 126, s. 3-4.

"Matbuat-ı Hariciye", *Hayat*, (7 Haziran 1906), sy. 123, s. 4.

"Rusya Şûra-yı Ümmeti", *Hayat*, (1 Haziran 1906), sy. 118, s. 4.

"Sultan Hazretlerine Olan Suikasd", *Hayat*, (23 Temmuz 1905), sy. 36, s. 3.

Şakir, Bahaeddin; "Genç Türklerde İttihad Gayreti", *Hayat*, (4 Ağustos 1906), sy. 172, s. 2-4.

"Türk'ün Sultana Arzihali", *Hayat*, (17 Ocak 1906), sy. 14, s. 4.

2.1.5. İrşad (Bakü)

Ağayev, Ahmet; "Gasudarstvannıy Duma", *İrşad*, (24 Nisan 1906), sy. 97, s. 1.

Ağayev, Ahmet; «İslam ve Japonya- Nereden Tapak», *İrşad*, (21 Mayıs 1906), sy. 118, s. 1-2.

Ağayev, Ahmet; "Rusya'nın Hal-i Hazırı-Rusya'da Olan Fırkalar", *İrşad*, (27 Aralık 1905), sy. 8, s. 2.

"Harici Haberler", *İrşad*, (19 Ocak 1906), sy. 26, s. 4.

"İslam Matbuatı", *İrşad*, (22 Mayıs 1906), sy. 119, s. 4.

"Kafkasya Hududunda Osmanlı Askeri", *İrşad*, (19 Ocak 1906), sy. 26, s. 4.

"Şükürler Olsun", *İrşad*, (19 Ocak 1906), sy. 26, s. 1.

“Telgraf Haberleri- Petersburg”, **İrşad**, (27 Aralık 1905), sy. 8, s. 1.

2.1.6. Şarki Rus (Tiflis)

İbrahimof, Abrürreşid; “Hakikat mı? İftira mı?” **Şarki Rus**, (12 Ocak 1905), c. III, sy. 11, s. 1-2.

“Kafkasya Haberleri”, **Şarki Rus**, (1 Şubat 1904), c. II, sy. 12, s. 4.

Mutii, M. Kamil el; “Padişahımız İmparator-ı Azam ve Cümle Ehl-i Beytine Dua”, **Şarki Rus**, (11 Şubat 1904), c. II, sy. 16, s. 4.

“Tiflis’te Müslüman Nümâyişi”, **Şarki Rus**, (11 Şubat 1904), c. II, sy. 16, s. 3.

2.1.7. Diğer yayınlar

Abdullah, Mehmed; “Duma Rusya Meclis-i Mebusanı”, *Doğru Söz*, (31 Mayıs 1906), sy. 6, s. 1-5.

Cevdet, Abdullah; “Türkiye’nin Bela-yı Mücessemi”, **Şura-yı Osmani**, (25 Mart 1907), c. I, sy. 4, s. 3.

“Havadis-i Dahiliye”, *Türk*, (26 Kasım 1906), sy. 148, s. 2.

“Havadis-i Hariciye”, *Ahali*, (16 Mart 1907), sy. 125, s. 3-4.

“İhtilal Dersleri -Fenn-i İctima mı? Fenn-i Bomba mı?”, *Doğru Söz*, (26 Temmuz 1906), sy. 10, s. 2-3.

“Mürted Papas”, *Doğru Söz*, (14 Haziran 1906), sy. 7, s. 6-7.

2.2. İngiliz Basını

“Constantinople”, *The Times*, (25 December 1905), p. 3.

“Cossacks at Work, Workmen fired on: Many Wounded”, *The Manchester Guardian*, (26 January 1905), s. 7.

“Count Tolstoy on the Situation”, *The Times*, (25 February 1905), s. 5.

“Disorders at Tiflis, Attack on Mussulmans”, *The Manchester Guardian*, (16 December 1905), s. 9.

“From Clubland”, 3 September 1904, (çevirimiçi) <http://www.britishnews paperarchive.co.uk/viewer/index/BL/0000226/19040903/001/0006?browse=true>, 10 Aralık 2011.

“Grand Duke Serge killed by a bomb”, *The Times*, (18 February 1905), s. 5.

“House of Commons”, *The Times*, (27 July 1904), s. 5.

“Japan’s Victory”, 2 June 1905, (çevirimiçi) <http://century.guardian.co.uk/1899-1909/Story/0,,97547,00.html>, 10 Aralık 2011.

"M. de Pleheve's Career", *The Manchester Guardian*, (29 July 1904), s. 5.

"Ministreal Differences", *The Times*, (24 February 1906), s. 7.

"Renewed Strike in St. Petersburg", *The Times*, (25 February 1905), s. 5.

"Russia", *The Times*, (9 September 1905), s. 9.

"Russian and the British Flag", *The Times*, (29 August 1904), s. 10.

"Russian Volunteer Fleet", *The Times*, (5 January 1905), s. 3.

"Port Arthur, Forts Transferred to the Japan", *The Times*, (5 January 1905), s. 3.

"The Baku Massacres, Abdul Hamid's Complicity", *The Manchester Guardian*, (28 November 1905), s. 7.

"The Campaign of Repression", *The Times*, (24 February 1906), s. 7.

"The Caucasus", *The Times*, (4 January 1904), s. 3.

"The Caucasus Outbreak, Official Report from the Viceroy", *The Times*, (25 December 1905), p.3.

"The Crisis in Russia, Revolt Spreading Beyond St. Petersburg", *The Manchester Guardian*, (24 January 1904), s. 7.

"The Disorders in The Caucasus", *The Times*, (25 February 1905), s. 5.

"The Grand Duchess Elizabeth", *The Times*, (25 February 1905), s. 5.

"The Malacca Incident II", *The Times*, (26 July 1904), s. 4.

"The Odessa Mutiny- Turkish Precautions", *The Times*, (4 July 1905), s. 5.

"The Outbreak in the Caucasus, The Government and the Armenians", *The Times*, (23 September 1905), s. 5.

"The Potemkin Leaves Constanza", *The Times*, (4 July 1905), s. 5.

"The Racial Conflict", *The Times*, (9 October 1905), s. 4.

"The Russian Prisoners in Japan", *The Times*, (25 February 1905), s. 5.

"The Russians in the Red Sea", *The Times*, (27 July 1904), s. 3.

“Liberal Newspaper Suspended”, *The Times*, (16 August 1906), s. 3.

“The Russo-Turkish War Indemnity”, *The Times*, (24 February 1906), s. 7.

“The Tsar and Autocracy”, *The Observer*, (4 March 1906), s. 5.

“The Viceroy at Bakü”, *The Times*, (23 September 1905), s. 5.

“Turkey and Persia”, *The Times*, (24 February 1906), s. 7.

“Turkey, Negotiations Broken off”, *The Manchester Guardian*, (1 November 1906), s. 5.

2.3. Avustralya ve Yeni Zelanda Basını

Taranaki Herald, (20 July 1905), s. 2.

“A Holy War”, *Poverty Bay Herald*, (13 September 1905), s. 3.

“A Japanese Protest”, 20 July 1904, (çevirimiçi)

<http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=THS19040720.2.34.11&cl=search&srpos=37&e=01—1904---1908--100--1-byTI---0Turkey+Russia-->, 12 Aralık 2011.

“A Mobilisation Denied”, 27 April 1906, (çevirimiçi)

<http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=AG19060427.2.11.3&cl=search&srpos=41&e=01—1904---1908--100--1-byTI---0Turkey+Russia--&st=1>, 11 Aralık 2011.

“A Present with a Curse, *The Sultan's Rug*”, 16 October 1905, (çevirimiçi)

<http://paperspast.natlib.govt.nz: http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&cl=search&d=TS19051016.2.7.3&srpos=45&e=01--1904---1908--100--1-byTI---0Turkey+Russia-->, 09 Aralık 2011.

“Accounts of Further Mutinies, *Russia Wishes the Potemkin's Crew Recognised as Common Criminals*”, 5 July 1905, (çevirimiçi)

<http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&cl=search&d=WDT19050705.2.21.4&srpos=73&e=01--1904---1908--100--1-byTI---0Turkey+Russia-->, 13 Aralık 2011.

“Black Sea Restrictions, *Has Turkey a Key?*”, 9 December 1904, (çevirimiçi)

<http://paperspast.natlib.govt.nz: http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&cl=search&d=ST190412>

09.2.16&srpos=179&e=01--1904---1908--100--101-byTI---0Turkey+Russia--, 05 Aralık 2011.

"Civil War in Russia, Witte Mentions Hanging", *Taranaki Herald*, (22 December 1905), s. 2.

"Civil War in Batum", *Bay of Plenty Times*, (20 December 1905), s. 2.

"Cossacs Brutality", *Tuapeka Times*, (8 March 1905), XXXVIII/5245, s. 4.

"Curzon and the Sultan", *Star*, (22 May 1905), s. 4.

"De Witte Stolid Front", *Bay of Plenty Times*, (20 December 1905), s. 2.

"Fortifying the Bosphorus, A protest by Russia Regarded as Unfriendly Action", *Thames Star*, (20 September 1905), s. 4.

"Mohammedan Plot", 9 February 1905, (çevirimiçi)

<http://paperspast.natlibs.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&cl=search&d=BA19050909.2.21&srpos=39&e=01---190---1908--100--1-byTI---0Turkey+Russia-->, 12 Aralık 2011.

"Passage of The Dardanelles", *Thames Star*, (23 July 1904), s. 2.

"Persia and Turkey", *Evening Post*, (15 October 1907), s. 7.

"Revolt in Russia", *Poverty Bay Russia*, (23 August 1905), s. 3.

"Revolt in Russia, Terrible Outrages upon Armenians", *Poverty Bay Herald*, (13 September 1905), s. 3.

Michaels, Howard; "Hasan Pasha- The Man Who Swallowed a Navy", *Star*, (12 March 1904), 7959, s. 6.

"Russia and Turkey", *Tuapeka Times*, (27 April 1904), s. 4.

"Russia and Turkey", *Marlborough Express*, (21 November 1905), s. 2.

"Russia and Turkey", *Wangauni Herald*, (20 July 1905), s. 5.

"Russia and Turkey, Fortifications on the Bosphorus", *Taranaki Herald*, (19 September 1905), s. 2.

"Russian Journal's Comments", *Evening Post*, (5 December 1904), s. 5.

"Suggested Intervention of Turkey", 22 December 1905,

<http://paperspast.natlibs.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&cl=search&d=AG19051222.2.11.4&srpos=61&e=01-->

1904---1908--100--1-byTI---OTurkey+Russia--, 08 Aralık 2011.

"Taxation in Turkey", *Evening Post*, 16 June 1906, s. 15.

"THE ANGLO-JAPANESE TREATY", 1904, 8 DECEMBER 1904, (ÇEVİRİMİÇİ) [HTTP:// PAPERSPAST.NATLIBS.GOVT.NZ/CGI-BIN/PAPERSPAST?A=D&CL=SEARCH&D=EP19041208.2.40 &SRPOS=335&E=01](http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?A=D&CL=SEARCH&D=EP19041208.2.40&SRPOS=335&E=01)—1904---1908--100--301-BYTI---OTURKEY+RUSSIA--, 05 ARALIK 2011.

"The Brink of a Volcano", *Bush Advocate*, (13 February 1905), s. 4.

"The Chaos in Russia", *Taranaki Herald*, (29 December 1905), s. 4.

"The Cossack Race-Origin and History", *The Examiner*, (8 January 1918), s. 3.

"The Dardanelles", *Manawatu Times*, (16 February 1904), s. 3.

"The Far East", *Wangunui Chronicle*, (18 January 1904), s. 5.

"Turkey's New Move", *Ashburton Guardian*, (10 July 1905), s. 2.

3. Araştırma ve İncelemeler

"1906 senesinde Türk Ordusunda Hürriyetperverler.. Osmanlı Karadeniz Filosu Zabitlerinden Yirmi Sekizi Rusya'daki Hürriyet Şehidini Takdis Etmişler!", *Milliyet*, (22 Nisan 1926), s. 2.

Acar, Kezban; "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", *Divan*, (2008/1) c. XIII, sy. 24, s. 79-98.

Adivar, Halide Edip; *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul 1963, Atlas Kitabevi.

Ahmad, Feroz; *İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)*, (çev. N. Ülken), İstanbul 1971, Sander Yayınları.

Ahmad, Feroz; "Jön Türk Dönemi (1908-1918) ile İlgili Değerlendirmeler", *Yüzüncü Yılında Jön Türk Devrimi*, (yay. S. Akşin, S. Balcı, B.S. Ünlü), İstanbul 2010, s. 19-38, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akşin, Sina; "Avrupa Büyük Devletleri İttihat ve Terakkiyi Neden Sevmiyorlardı?", *İttihat Terakki ve Jöntürkler*, İstanbul 2009, s. 13-24, Kaynak Yayınları.

Aliyev, H.; "İz İstorii Burjuazno-Revolyucionnogo Dvijeniya v Turçii (Koneç XIX- Naçalo XX vv.). Türkiye Tarihi Meseleleri",

Azerbaycan SSR Elmler Akedemyası, Bakü 1972, s. 29-78.

Anweiler, Oskar; *Rusya'da Sovyetler (1905-1921)*, (çev. T. Keşoğlu), İstanbul 1990, Metis Yayınevi.

Arsal, Sadri Maksudi; *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul 1975, Ötüken Yayınevi, 2. baskı.

Ascher, Abraham; *Kendi Belgeleriyle Rus Devrimi'nde Menşevikler*, (çev. C. Kanat), İstanbul 1992, Metis Yayınları.

Ascher, Abraham; *Russia A Short History*, Oxford 2002, Oneworld Publications.

Ascher, Abraham; *The Revolution of 1905: A Short History*, California 2004, Stanford University Press.

Aşçıdede. Halil İbrahim; *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser, Hatıralar*, İstanbul 1960, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi.

Atalı, Esra; *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırılmalı İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi (2003).

Atatürk'ün Not Defterleri II, Ankara 2004, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

Avrich, Paul; *Kendi Belgeleriyle Rus Devrimi'nde Anarşistler*, (çev. C. Kanat), İstanbul 1992, Metis Yayınları.

Aydın, Mahir; «İttihat ve Terakki'nin Türk Tarihindeki Yeri», *İttihat Terakki ve Jöntürkler*, İstanbul 2009, s.64-68, Kaynak Yayınları.

Aydın, Mahir; «Livadya Sefaretleri ve Sefaretnameler», *Belgeler*, (1992) c. XIV, sy. 18, s. 321-357.

Aydın, Mahir (Haz.): *Sultan Abdülhamid'in Hâl Tercümesi*, İstanbul 1997, Kitabevi.

Aydın, Mahir: «Sultan II. Abdülhamid Döneminde Anarşistler ve Anarşi Kavramı», *21. Yüzyıla Gिरerken Sultan II. Abdülhamid Dönemini Yeniden Değerlendirmek Sempozyumu*, İstanbul 20-21 Aralık 1997, Yayınlanmamış tebliğ metni.

Azerbaycan Milli Ensiklopediyası, (yay. İ. H. Eliyev), Bakü 2007, Azerbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Merkezi.

Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri-Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları, Ankara 2004, Genelkurmay Başkanlığı.

Basmadjian, K. J.; "Le Mouvement Révolutionnaire en Asie Mineure, *Revue du Monde Musulman*", *Revue du Monde Musulman*, (Jan-Avr. 1908), s. 819-825.

Bennett, Captain Geoffrey; "The "Potemkin" Mutiny", *Royal United Service Institution Journal*, (November 1959), no 104, s. 415-422.

Beyhan, Mehmet Ali; "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Journaller", *Türkler*, Ankara 2002, c. XII, s. 939-950, Yeni Türkiye Yayınları.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Ankara 2009, c. I, Genelkurmay Başkanlığı.

Bolsover, G. H.; "1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış", *Belleten*, (Nisan 1966), c. XXX, sy. 118, s. 265-290.

Briley, Ron; "Sergei Eisenstein", *The History Teacher*, (August 1966), vol. 29, no 4, s. 525-536.

"Britain's Treaty Obligations", *Hawera & Normanby Star*, (21 July 1904), s. 2.

Çapkeviç, E. I.; "Oçenka Bolşevikami Mladotureçkoy Revolyuçii", *Narodı Azii i Afriki*, (1975), no. 6, s. 50-61.

Cavendish, Richard; "The Mutiny on the Potemkin ", *History Today*, (14 June 2005), vol. LV, no 6, s. 54-55.

Çernetsov, A. S.; ve V. N. Gudeva; "Vliyanie Revolyutsii 1905-1907 gg. V Rossii Na Turtsiyu, İran i Kitay", *Novaya i Noveyşaya İstoriya* (Jul-Aug. 1976), no. 4, s. 141-150.

Chaurisa, Radhey Shyam; *History of Japan*, New Delhi 2003, Atlantic Publishers and Distrubitors.

Çığıracan, Tüccarzade İbrahim Hilmi; "Milletin Kusurları", *Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri*, (yay. T. İ. Çığıracan, B. Ocak), İstanbul 2009, Libra Kitapçılık.

"Dahiliye Nazırı Fon Plev'in Katli ve Tercüme-i Hali", *Şarki Rus*, (18 Temmuz 1904), c. II, sy. 106, s. 2.

Demirel, Fatmagül; *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul 2007, Bağlam Yayınları.

Demirel, Muammer; *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri (1906-1907)*, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı.

Demirhan, General Pertev; *Hayatımın Hatıraları Rus-Japon*

Harbi 1904-1905 İstanbul'dan Ayrılışımdan Port Arthur Muhasarasına Kadar, İstanbul 1943, Matbaa-i Ebuziya.

Demirhan, Pertev; *Japonların Asıl Kuvveti- Japonya Niçin ve Nasıl Yükseldi?*, İstanbul 1942, Cumhuriyet Matbaası, 2. baskı.

Deringil, Selim; *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2002, 2. baskı.

Eder, Richard; "Review, Potemkin by Neal Bascomb", *Boston Globe*, (15 July 2007), p. 6.

Ekinci, İlhan; "Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Boğazlar Meselesi", *Toplumsal Tarih*, (Nisan 2000), sy. 200004, s. 40-49.

Engin, Vahdettin; *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul 2007, Yeditepe Yayınevi, 3. baskı

Erdoğan, Fahrettin; *Türk Elllerinde Hatıralarım*, İstanbul 1954, Yeni Matbaa.

Erickson, Edward J.; *I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, (çev. Kerim Bağrıaçık), İstanbul 2009, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Erincik, Emel; *İrşad Gazetesinin 1905-1906 Yıllarının Kronolojik Fihristi*, İzmir 2009, Ege Üniversitesi.

Ersoy, Mehmet Âkif; *Safahat*, (yay. M. E. Düzdag), İstanbul 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Esenbel, Selçuk; "The Impact of the Russo-Japanese War on Ottoman Turkey", *Shingetsu Electronic Journal of Japanese-Islamic Relations*, (September 2008), no 4, s. 15-24.

Feldman, Eliyahu; *British Diplomats and British Diplomacy and the 1905 Pogroms in Russia*, The Slavonic and East European Review, (October 1987), vol. IV, no 65, s. 579-608.

Fikret, Tevfik; *Rûbab-ı Şikeste, Haluk'un Defteri ve Tevfik Fikret'in Bütün Diğer Eserleri*, (yay. F. Uzun), İstanbul 1962, İnkılâp ve Aka Kitabevi.

Fitzpatrick, Sheila; *The Russian Revolution*, Oxford 1994, Oxford University Press, 2 ed.

Fogolino, Hank; "The Potemkin Mutiny-Part I", (çevrimiçi) www.liboatingworld.com, Şubat 2007

Füyûzat 1906-1907, Bakü 2006, Çaşıoğlu Neşriyyatı.

Gilbert, Hellen; *Leon Trotsky: His life and Ideas*, Red Letter Press, 2003.

Göçgün, Önder; *İkinci Meşrutiyete Öncelik Eden Bir Hareket- Erzurum İhtilali ve Ona Dair Bazı Belgeler*, TKAE Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, (1985) c. XXIII, sy. 1-2, s. 253-279.

Gökalp, Ziya; *Türkçülüğün Esasları*, (yay. M. Kaplan), Ankara 1986, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2. baskı.

Gürün, Kamuran; *The Armenian File-The Myth of Innocence Exposed*, (reprinted of first edition of 1985), Lefkoşe 2001.

Halid, Halil; "A Pacific Revolution in Turkey", *The Orient Review*, (January 1908), vol. I, no 1, s. 18-28.

Hanioğlu, M. Şükrü; *Atatürk An Intellectual Biography*, New Jersey 2011, Princeton University Press.

Hanioğlu, M. Şükrü; *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, Üçdal Neşriyat.

Hanioğlu, M. Şükrü; "Muhafazakâr Eylemcilik", *Sabah*, (20 Mart 2011).

Hanioğlu, M. Şükrü; "Ahmed Rıza Beyi Neden Hatırlamıyoruz?", *Sabah*, (26 Şubat 2012).

Hanioğlu, M. Şükrü; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, İstanbul 2006, Bağlam Yayıncılık.

Hanioğlu, M. Şükrü; *Preperation For A Revolution-Young Turks, 1902-1908*, New York 2001, Oxford University Press.

Haushofer, General Dr; *Japonya ve Japonlar, Coğrafi ve Siyasî Japonya*, (çev. G. K. Söylemezoğlu), İstanbul 1941, Kanaat Kitabevi, 2 cilt.

Heyfeç, A. N.; "Bolşeviki i "Probujsdenie Azii", *Narodi Azii i Afriki*, (1965), no 6, s. 33-55.

Heyfeç, A. N.; "Revolyuçiya 1905 g. i Narodı Vostoka", *Narodi Azii i Afriki*, (1975), no 4, s. 3-5.

Hilmi İ[brahim]; *Panorama de La Guerre Russo-Japonaise*, (premier fascicule), Constantinople 1904, Libraire Militaire.

İbrahim, Abdürreşid; *Âlem-i İslâm ve Japonyada İslâmiyetin Yayılması*, (çev. E. Özalp), İstanbul 2003, İşaret Yayınları, 2 cilt.

İbrahim Hilmi, Tüccarzade; *Rus-Japon Seferine Aid Panorama*, İstanbul 1320, Kitaphane-i Askerî.

Ignatyev, B.; “XIX. Yüzyıl Sonu ile XX. Yüzyıl Başında Türk-Rus İlişkileri”, *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Ankara 1992, Türk Tarih Kurumu, s. 153-163.

İlgen, Abdullah; “Parvus Efendi”, *Türk Yurdu*, (Ocak 2011), c. 31sy. 281, s. 146-157.

Jeltyakov, A. D. ve Petrosyan, Y.A.; “Mladotureçkoe Dvijenie v Trudah Tureçkih İstorikov”, *Narodi Azii i Afriki*, (1965), no 5, s. 56-65.

Kanlıdere, Ahmet; “Eğitim Merkezli Etkileşim: Osmanlı ve Rusya Türkleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatur Dergisi*, (2008), c. VI, sy. 12, s. 287-320.

Kansu, Aykut; *1908 Devrimi*, İstanbul 1995, İletişim Yayınları.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi, (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)*, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu, c. VIII, 5. baskı.

Kars, H. Zafer; *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, İstanbul 1997, Kaynak yayınları, 2. baskı.

Kars, H. Zafer; “1908 Devrimi Bir Anadolu Devrimidir, Jöntürklerin Anadolu’daki Örgütleri ve Eylemleri”, *İttihat Terakki ve Jöntürkler*, İstanbul 2009, Kaynak Yayınları, s. 25-29

Khostov, BS.; “Proekt zahvata Bosfora v 1896 g.”, 2008(1933), (çevirimiçi) http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1880-1900/Zachvat_Bosfora_1896/text.htm, 24 Nisan 2011.

Khostov, BS.; “Çarskoe pravitelstvo o probleme prolivov v 1898-1911 gg.”, 2008(1933), (çevirimiçi) http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1880-1900/Probema_prolivov/text.htm, 24 Nisan 2011.

Koç, Yunus; “Sadri Maksudi Arsal (1880-1957)”, *Türk Yurdu*, (Ocak 2011), c. 31, sy. 281, s. 121-125.

Koç, Yunus; “Yusuf Akçura”, *Türk Yurdu*, (Ocak 2011), c. XXXI, sy. 281, s. 67-71.

Kocabaşoğlu, Uygur ve Berge, Metin; *Bolşevik İhtilali ve Bolşevikler*, Ankara 1994, Kebikeç Yayınevi.

Koloğlu, Orhan; *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul 2010, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Koloğlu, Orhan; *Osmanlı'da Kamuoyu*, İstanbul 2010, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Krasnyy Arxiv, tom. 2, (9). Leningrad-Moskova 1925, Gosudarstvennoe Izdatelstvo.

Kropotkin, G. M.; "The Ruling Bureaucracy and the "New Order" of Russian Statehood After the Manifesto of 17 October", *Russian Studies in History*, (Spring 2008), vol. IV, no. 46, s. 6-33.

Küçükkılınc, İsmail; *İkinci Meşrutiyeti'n İlanında Halk Unsuru*, Ankara 2012, Cedit Neşriyat.

Kuneralp, Sinan; *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İstanbul 2003, İsis Yayınevi, 2. baskı.

Kuran, Ercüment; "Tarih Yazıcılığında II. Abdülhamid", *Türkiyenin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, (haz. E. Kuran, M. Türköne), Ankara 1994, Türkiye Diyanet Vakfı.

Kurat, Akdes Nimet; *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, Ankara 1987, Türk Tarih Kurumu, 2. baskı.

Kurat, Akdes Nimet; *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı.

Kutay, Cemal; *Rauf Orbay 1881-1964 Hayat Hatıraları*, İstanbul 1997, c. I, Promat Basım Yayın, 2. baskı.

Lang, David Marshall; *A Modern History of Soviet Georgia*, New York 1962, Grove Press Inc.

Lenin, V. I.; "1905 Devrimi Üzerine Konuşma", (yay. İ. Kaplan), 1977, <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1855>, 24 Aralık 2011.

Lenin, V. I.; *Collected Works Volume 8; January-July 1905*, (ed. V. J. Jerome), Moscow 1977, Progress Publishers, 4 ed.

Lenin, V. I.; *Collected Works Volume 15; March 1908-August 1909*, (A. Rothstein, & BS. Isaacs, Eds.), Moscow 1977, vol. 15. Progress Publishers.

Lenin, V. I.; "Leo Tolstoy as the Mirror of the Russian Revolution", 11 September 1908, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1908/sep/11.htm>, 28 Kasım 2011.

Lenin, V. I.; "The Awakening of Asia", (M. I. Archive, Editor), 7 May 1913, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1913/may/07bs.htm>, 12 Kasım 2011.

Lenin, V. I.; “*The Fall of Port Arthur*”, 14 January 1905, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/jan/14.htm>, 19 Aralık 2011.

Lenin, V. I.; (1962). “*The Russian Tsar Seeks the Protection of the Turkish Sultan Against His People*”, (BS. Isaac, & I. Lasker, Editors), 1962, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/jul/10bs.htm>, 15 Ocak 2012.

Lenin, V. I.; *Collected Works Volume 23; August 1916- March 1917*, (ed. S. Levin), Moskow 1974, Progress Publishers, 2 ed.

Levin, Alfred; “Peter Arkad’evich Stolypin: A Political Appraisal”, *The Journal Modern History*, (December 1965), vol. IV, no 37, s. 445-463.

Liebman, Marcel; *Lenin in 1905: A Revolution That Shook a Doktrine*, Monthly Review, (April 1970), vol. 11, no 21, s. 1-18.

Lieven, Dominic; *The Cambridge History of Russia- Volume 2 Imperial Russia, 1689-1907*, Cambridge 2006, 2 vol. , Cambridge University Press.

Maden, Fahri; “Yıldız Suikastı: Ermenilerin Abdülhamit’e Karşı Son Teşebbüsleri Bombalı Saldırı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Mart-Temmuz-Kasım 2007), c. XXIII, sy. 67-69, s. 399-424.

Mahmudov, Yaqub; *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası*, Bakü 2005. 2 cilt, Lider Neşriyat.

Mardin, Şerif; *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul 1992, İletişim Yayınları, 4. baskı.

Marks, Steven. G.; “Bravo, Brave Tiger of the East!”, *The Russo-Japanese War end the Rise of Nationalism in British Egypt and India, Russo-Japanese War in Global Perspective: World War Zero*, J. W. Steinberg, Leiden 2005, s. 609-627, Brill Academic Publishers.

Matushenko, A.; “*The Revolt on the Armoured Cruiser “Potemkin”*”, (çevirimiçi) <http://www.marxist.com/History-old/potemkin.html>, 28 Şubat 2011.

Millar, James R; *Encyclopedia of Russian History*, Macmillan Reference USA, 2004.

Miller, A. F.; “Burjuaznaya Revolyuçiya 1908 g. v Turçii”, *Sovetskoe Vostokvedenie* (1955), no 6, s. 29-45.

Miller, A. F.; “Mladotureçkaya Revolyuçiya”, *Pervaya Russkaya*

Revoluçiya 1905-1907 gg. i Mejdunarodnoe Revolyuçionnoe Dvijenie, Moskova 1956, Akademiya Nauk SSSR Otdelenie İstoriçeskih Nauk, vol. II, s. 313-348.

Mustafa Kemal; "Subay ve Komutan ile Konuşmalar", *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, İstanbul 2003, c. I, s. 157-176, Kaynak Yayınları, 3. baskı.

Nobua, Misawa; "The Influence of the Ottoman Print Media in Japan: The Linkage of Intellectuals in the Eurasian World", *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, (March 2009), vol. II, no. 2, s. 36-42.

Okyar, Fethi; *Üç Devirde Bir Adam*, (yay. C. Kutay), İstanbul 1980, Tercüman Yayınları.

O'rourke, Shane; *The Don Cossacs during the 1905 Revolution: The Revolt of Ust-Medveditskaia Stanitsa*, *The Russian Review*, (October 1998), vol. IV, no 57, s. 583-598.

Owen, Thomas C.; *Russia in the Nineteenth Century : Autocracy, Reform, and Social Change, 1814-1914*, USA, 2005.

Özcan, Abdülkadir - Şahin İlhan; "II. Abdülhamidin Hususi Mektub ve Telgrafları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, (1984), sy. 34, s. 417-474.

Özek, Ali; Karaman, Hayrettin; Turgut, Ali; Çağrııcı, Mustafa; Dönmez, İbrahim; Gümüş, Sedrettin; *Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul [t.y.], Türkiye Diyanet Vakfı.

Öztuna, Yılmaz; *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1983, c. VII, Ötüken Yayınevi.

Pankratowa, A. M.; *Die Erste Russische Revolution von 1905 bis 1907*, Berlin 1953, Dietz Verlag Berlin.

Pavloviç, M. P.; "Revoluçiya 1905 g. i Vostok", *İstoriik Marksist Jurnal*, (1926), no 1, s. 142-153.

Perinçek, Doğu; "1908 Devriminin Tarihsel Önemi", *İttihat Terakki ve Jöntürkler*, İstanbul 2009, s. 31-49, Kaynak Yayınları.

Perinçek, Doğu; *Lenin, Stalin ve Mao'nun Türkiye Yazıları*, İstanbul 1992, 3. baskı, Kaynak Yayınları.

Perrie, Maurren; "The Russian Revolution", *In Revolutions: The Revolutionary Tradition in the West, 1560-1991*, (by D. Parker), London, Routledge, 2000, s. 151-168.

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç; *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, (çev. M. Beyham - A. Hacıhasanoğlu), İstanbul 1974, Bilgi Yayınevi.

“Potemkin”, *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya*, (1969-1978), 3ncü bs, (çevirimiçi) <http://slovari.yandex.ru:http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/«Потёмкин»/>, 22 Mart 2011.

Raun, Toivo U.; “The Revolution of 1905 in the Baltic Provinces and Finland”, *Slavic Review*, (Autumn 1984), vol III, no 43, s. 453-467.

Reisner, İ. M.; “Russkaya Revolyutçiya 1905-1907 gg. i Probuđenje Azii”, *Sovetskoe Vostokvedenie*, (1955) , no 2, s. 14-30.

Resulzade, Mehmet Emin; *Kafkasya Türkleri*, (yay. Y. Akpınar, İ. Murat, S. Çağın), İstanbul 1993, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Sadoğlu, Hüseyin; “Ahmet Ağaoğlu: Bir Türkçünün Trajik Öyküsü”, *Türk Yurdu*, (Ocak 2011), c. XXXI, sy. 281, s. 84-91.

Safarov, G.; “O Konkretno-İstoriçeskih Osobennostyah Revolyuçiy Posle 1905 g.”, *Revoluçionniy Vostok*, (1934), s.. 5-27.

Sale, Jonathan; “Potemkin Mutiny, 27 June 1905”, *New Statesman*, (21 June 1996), s. 13.

Salname-i Askeri, İstanbul 1307, Matbaa-i Amire-i Askeri.

Salname-i Devlet-i Aliyye, İstanbul 1310, Matbaa-i Amire.

Saygılı, Hasip; “The Condolence Message of the Ottoman Black Sea Fleet in 1906: Critique of a Russian Red Archive Document”, *Gazi Akademik Bakış*, Kış 2012, s. 11, s. 165-175.

Sertoğlu, Midhat; *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1972, c. VI, Güven Yayınevi.

Sevimli, Yakup; *Hayat Gazetesi Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (2001).

Sohrabi, Nader; *Constitutionalism, Revolution and State: The Young Turk Revolution of 1908 and The Iranian Constitutional Revolution of 1906 with Comparisons to the Russian Revolution of 1905*, The University of Chicago, Unpublished doctorate thesis, (1996).

Sohrabi, Nader; “Global Waves, Local Actors: What the Young Turks Knew about Other Revolutions and Why it Mattered”, *Comparative Studies in Society and History*, (January 2002), vol I, no 44, s. 45-79.

Sohrabi, Nader; “Historicizing Revolutions: Constitutional

Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia 1905-1908", *The American Journal of Sociology*, (May 1995), vol. VI, no 100, s. 1383-1447.

Somel, Akşin; (röportaj S. Yıldırımaz), 25 Aralık 2007.

"Soviets", 2008, *Encyclopedia of Marxism*, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/glossary/orgs/s/o.htm#soviets>, 25 Aralık 2011.

Spector, Ivar; *The First Russian Revolution-Its Impact on Asia*, New Jersey 1962, Printice-Hall Inc.

Suny, Ronald Grigor; "Russian Revolution", In W. A. Darity Jr., *International Encyclopedia of the Social Sciences*, (2008), New York, Macmillan Reference USA, 2. ed., vol. VII, s. 303-305.

Şakir, Ziya; *Sultan Abdülhamid ve Mikado*, İstanbul 1994, Boğaziçi Yayınları.

Şpilkova, V. İ.; «Antipravitelstvenie Vstupleniya v Vostochnoy Anatolii Nakançne Mladotureçkoy Revolyuçii», *Narodı Azii i Afriki*, (1971), s. 72-85.

Şpilkova, V. İ.; *Mladotureçkaya Revolyuçsiya 1908-1909 gg.*, Moskova, İzdatelstvo "Nauka" Glavnaya Redakçiya Vostoçnoi Literaturi, 1977.

Tahsin Paşa; *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Tekeli, İlhan; "Türkiye'de Halkçılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. VII, s. 1929-1935, İletişim Yayınları.

Tekeli, İlhan - Şeylan, Gencay; "Türkiye'de Halkçılık İlkesinin Evrimi", *Toplum ve Bilim*, (1978), sy. 6-7, s. 44-105.

Thompson, John M.; *Russia and the Soviet Union: An Historical Introduction from the Kievan State to the Present*, Boulder, CO, USA, 2008, 6th ed., Westview Press.

Togan, Zeki Velidi; *Hâtıralar-Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul 1969, Tan Matbaası.

Toprak, Zafer; "Osmanlı Narodnikleri: "Halka Doğru" Gidenler", *Toplum ve Bilim* (1984), sy. 24, s. 69-81.

Topuz, Hıfzı; *İkinci Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul 2003, Remzi Kitabevi.

Troçki, Leon; “1905; İşçi Temsilcileri Sovyetinin Oluşumu”, Eylül 2000, (çevirimiçi) <http://www.marksist.net/kitaplik/onlineKitap/1905/08.htm>, 24 Aralık 2011.

Troçki, Leon; *Balkan Savaşları*, (çev. T. Güney), İstanbul 1995, Arba Yayınları.

Trotsky, L.; “1905”, 1922, (çevirimiçi) <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1907/1905/index.htm>, 25 Aralık 2011.

Trotsky, Leon; *My Life*, (ed. C. Russell), Marxists Internet Archive, 2000.

Tukin, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg., Krasniy Arxiv, (1931), vol. I, s. 3-39.

Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg., Krasniy Arxiv, (1931), vol. II, s. 27-52.

Türkdoğan, Orhan; *1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması*, Türk Kültürü, (Temmuz 1984), c. XXII, sy. 255, s. 453-466.

Türkdoğan, Orhan; *Hüseyin Tosun: Bir İhtilalcinin Profili*, Türk Dünyası Araştırmaları, (Şubat 1987), sy. 46, s. 69-83.

Türkoğlu, İsmail; *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Ankara 1997, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkyılmaz, Selçuk; «Şarki Rus Gazetesi'nin İzahlı Makaleler Bibliyografyası», Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi, (Ocak-Haziran 2010), sy. 18, s. 123-254.

Tutkun, Semiramis; *İçtiha Mecmuası (İnceleme ve Seçilmiş Metinler)*, Sivas 1988. (1-100 sayılar), Cumhuriyet Üniversitesi.

Uca, Alaattin; “Erzurum Hürriyet Ayaklanmasının Sembolü Olan İki Büyük Dergide Yayınlanan Bir Türkü ve Ayaklanmanın Perde Arkasındaki Üç İsim”, A. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, (Temmuz 2002), sy. 2, s. 171-190.

Ulusan Şahin, F. Şayan; *Türk Japon İlişkileri (1876-1908)*, Ankara 2001, Kültür Bakanlığı.

Uras, Esat; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, Belge Yayınları, (yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2 baskı.).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Kaynarca Muahedesi'nden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi*, Belleten, (Temmuz 1980), c. XLIV, sy. 175, s. 511-533.

Verner, Andrew; "Discursive Strategies in the 1905 Revolution: Peasant Petitions From Vladimir Province", *Russian Review*, (January 1995), vol. I, no 54, s. 65-90.

Walther, Fred; *Wanderon*, USA 2008, Xlibris Corporation.

Weinberg, Robert; "Workers, Pogroms, and the 1905 Revolution in Odessa", *The Russian Review*, (1987), no 46, s. 53-75.

Westwood, J. N.; *Russia Against Japan, 1904-05*, New York 1986, State University of New York Press.

Williams, Berly; "Russia 1905", *History Today*, (May 2005), vol. V, no 55, s. 44-51.

Wood, Alan; *The Origins of the Russian Revolution 1861-1917*, Routledge 2003 (3. ed.).

Yaşar, Murat; *The Russian Revolution of 1905 in the Ottoman Empire*, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (2003).

Yeşil, Alper; *Şurâ-yı Ümmet Gazetesi'nin 1-169 Sayılarının Sistematik İndeksi-İncelemesi-Seçilmiş Yazıların Çevirisi*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (2005).

Yeykeles, Igor; "Potemkin Mutiny", In J. R. Miller, *Encyclopedia of Russian History*, s. 1214-1215, New York, Macmillan Reference USA.

Yücel, Hasan Âli; *Geçtiğim Günlerden*, İstanbul 1990, İletişim Yayınları.

Yüksel, Zühal; "Kırım Tatar Milli Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (Bahar 2003), sy. 13, s. 421-435.

Zebroski, Robert; "The Battleship Potemkin and its Discontents, 1905-An International Perspective", *Naval Mutinies of the Twentieth Century*, (by C. M. Bell and Bruce A. Elleman), Cornwall United Kingdom 2003, s. 9-30, Frank Cass Publishers,

Ek-1 Anarşistlerin İadesine İlişkin 14 Mart 1904 Tarihinde Petersburg'da İmzalanan Gizli Protokol'

Almanya, Avusturya ve Macaristan, Danimarka, Rusya, Sırbıye, İsveç ve Norveç ve Devlet-i Aliyye ve Bulgaristan anarşistlik harâtının tevessü'üne şedîden muhâlefet ve mukavemet lüzûmuna kani' oldukları cihetle kendilerine matlûb olan maksada vüsûl için en emîn vâsita her şeyden evvel bu bâbda beynlerinde teyemmünen husûl-pezîr olmuş olan i'tilâfı muhâfaza etmek ve anarşistlik cerâim ve tasaddiyâtının men' ve zecrî menâfi'-i müşterekeleri iktizâsından olduğunu müttefiken te'yîd eylemekden ibâret olduğunu tasdîk ve teslîm ederler.

Binâenaleyh bu bâbda hükümet-i metbû'ları tarafından usûl ve nizâmı vechile me'zûniyeti hâiz bulunan muharrirîn-i imzâ zîrde mevâdd-ı âtiyeyi kararlaştırmışlardır.

Evvelâ: Hükûmât-ı müte'âkide memâlikinin birinden tard ve teb'id olunan her anarşist, esnâ-yı tardında hangi devlet tâbiyetinde ise o devlet arâzisine en kısa tarîk ile sevk olunmak lâzım gelir. Eğer matrûdun memleket-i asliyesi ânı tard ve ted'ib eden memlekete mücâvir değil ise, matrûd tard olunduğu memleket ile memleket-i asliyesi beynindeki en kısa tarîk üzerinde bulunan memleket-i mütecâvire hudûduna sevk olunacaktır. Memleket-i asliyesi hudûduna tard olunan bir anarşistin teslîminden evvel iş-bu memleket me'mûrîn-i zâbitasına vakt zamânıyla ihbâr-ı keyfiyet edilmelidir. Eğer matrûdun memleket-i asliyesi ânı tard eden memleket arâzisi ile hem-hudûd değil ise, matrûd orada bulunan memleket veyâ memâlik arâzisinden en kısa tarîk ile ve bu memleketler me'mûrîni ma'rifetiyle sevk ve imrâr olunmalıdır. Meğer ki bu memleketlerden birinin hükûmeti, matrûd-ı merkumun kendi arâzisinde kalmasını tecvîz etmeği tercîh ede... Eğer bir anarşistin memleket-i asliyesi hudûduna îsâl ve teslîmi, arada bulunan bir veyâ birkaç memleketden imrârını istilzâm eder ise, matrûdun vusûlü vakt ü zamânıyla memleket-i mütecâ-

vire me'mûrînine ihbâr edilecektir. Keyfiyet-i tard, memleket-i asliye me'mûrînine dahî vakt ü zamânıyla ihbâr ve matrûdun hangi tarîk ile gönderileceği dahî iş'âr olunacaktır. Anarşistlerin tard ü teb'idi ve sevk ü imrârı husûsları, hangi me'mûrlara iş'âr ve matrûd anarşistlerin hudûd üzerinde hangi noktalara sevk ve îsâl olunmak lâzım geleceğinin sûret-i umûmiyede ta'yîni memâlik-i müte'âkide beyninde ileride husûl-i i'tilâfa ta'lik edilmiştir. Düvel-i müte'allika beyninde aksi yolda sûr-i tesviye akd olunmadığı takdirde, masârıf-ı sevkiye matrûdun mürûr ettiği memleketlerin her birinde ihtiyâr edilen masârıf nisbetinde olarak o memlekete aid olacaktır.

Sâniyen: Anarşistlere ve bunların tahrikâtına dâir cem'i ma'lûmât için, her memleketde bir polis idâre-i merkeziyesi te'sîs olunacaktır.

Sâlisen: Bir memleket me'mûrîn-i âidesinin, o memleketde bulunan anarşistler ile bunların ilkaât ve tesvîlâtına dâir ma'lûmât-ı lâzıme yi polis idâre-i merkeziyesine ne sûretle i'tâ edeceklerine karar vermek, her memleketin kuvve-i merkeziyesine âididir.

Râbi'en: Her idâre-i merkeziye memâlik-i müte'âkide idâre merkezlerine;

1) a) Keyfiyet-i tard ve teb'idi, b) O idârenin kâin olduğu memleketde bulunan bir anarşistin bi'l-ihtiyâr azîmetini iş'âra mecbûrdur.

2) Bu bâbda verilecek ma'lûmât ile berâber mevzû'-ı bahs olan anarşistin eşkâl-i mahsûsası ve sevâbık-ı ahvâline dâir bir muhtıra ve mümkün ise bir fotoğrafı gönderilmelidir. Anarşistin memleket-i mütecâvireye hangi noktadan ve ne zaman mürûr edeceğinin dahî ihbârı ve derhal tekayyüdât-ı lâzıme icrâsını teshîl için iş-bu tebligatın sür'at-i mümkün ile îfâsı arzu olunur.

3) Eğer bir anarşist bir idâre-i merkeziyenin dâire-i vezâifi dâhilindeki memleketden hafıyyen müfârekât eder ve mahall-i ikameti mechûl bulunur ise, taharrisini teshîl için diğer bütün merkez-i idârelerine aynı zamanda ma'lûmât verilmelidir.

4) Bir anarşist tard olunduğu veyâ kendi ihtiyârıyla bir memleketi terk eylediği zaman, hudûdu hangi mahalden

mürûr edeceği evvelce ma'lûm olur ise, keyfiyetin yalnız idâre-i merkeziyeye değil, memleket-i âide hudûd me'mûrînine dahî iş'ârı fâidelidir. Her memleket idâre-i merkeziyesi, bu ma'lûmâtı ahz ve telâkki edecek hudûd me'mûrlarının bir defterini, sâir merkez-i idârelerine teblîğ ile mükellefdir.

Hâmisin: Her idâre-i merkeziye, anarşistlik mâhiyetini hâiz tertibât-ı fesâdiye-i cinâiyye dâir alacağı bi'l-cümle ma'lûmâtı hükûmât-ı müte'âkide idâre-i merkeziyelerine bilâ-te'hîr teblîğ ve iş'âra mecbûrdur.

Sâdisin: Her idâre-i merkeziye anarşistliğe müte'allik olarak kendi dâire-i me'mûriyeti dâhilinde vuku'a gelen hâdisât-ı mühimmeye dâir kâffe-i ma'lûmâtı nihâyet altı ay zarfında diğer merkez-i idârelerine teblîğe mecbûrdur. Bundan mâ'adâ merkez-i idâreleri anarşistlik ef'aline dâir diğer idâreler tarafından kendilerine îrâd olunabilecek su'allere bilâ-te'hîr cevâb i'tâsıyla mükellefdir. Tedâbir-i mesrûde iş-bu protokolün imzâsı gününden i'tibâren mevki'-i icrâya vaz' olunacaktır.

Düvel-i mümziye iş-bu protokol ahkâmına tevfiken diğer düvel-i mümziyeden herbiri ile bilâ-te'hîr te'sîs-i ma'lûmât etmeyi ta'ahhüd eylerler.

Bu protokolü imzâ etmeyen devletler, ayrı bir varaka ile ahkâm-ı münderecesine muvâfakat edebileceklerdir. Her devletin, keyfiyet-i müvâfakati diplomasi tarîkiyle Rusya hükûmetine ve hükûmet-i müşârûnileyhâ cânibinden dahî bi'l-cümle düvel-i mümziye veyâ mültehikeye bildirilecektir. Bu muvafakat bâlâda meşrût bi'l-cümle ta'ahhüdâtın kabûlünü bi-hakkın istilzâm eder.

Mahremâne bulunan ve tamâmiyle mahrem kalacak olan iş-bu protokol, tasdîken li'l-makal düvel-i mebhûse murahasları tarafından imzâ ve tahtîm kılındı.

Bu protokol fi 1/14 Mart sene [1]904 târihinde bir nüsha olarak Petersburg'da tanzîm edilip iş-bu nüsha-i asliye Rusya Hâriciye Nezâreti sicillâtında mahfûz kalacak ve musaddak sûretleri diplomasi tarîkiyle düvel-i mümziye ve mültehikeye teblîğ edilecektir.

Ek-2 “Anarşist ve Sosyalist ve Emsali Eşhası Şerire’nin Memalik-İ Şahaneye Duhüllerinin Men’i”²

Şeref-sudûr ve müte’allik buyurulan emr ü fermân-ı hümâyûn cenâb-ı hilâfet-penâhileri mantuk- münîfine imtisâlen pâyitaht-ı saltanat-ı seniyyelerine eşhâs-ı leîme ve muzırının ferceyâb-ı duhûl olamaması hakkındaki tedâbirin bir kat daha te’mîn ve tevsîki esbâbı bi’l-etrâf müzâkere ve mütâla’a olundukda bu bâbda zâbitaca şimdîye kadar müttehiz olan tekayyüdât anarşist ve sosyalist ve emsâli eşhâs-ı şerîre hakkında birkaç sene mukaddem Almanya ve Rusya ve Avusturya devletleriyle Romanya ve İsviçre ve Sırbîye gibi hükûmât-ı sâire beyninde sûret-i hafîyyede mün’akid olan ve Bâbıâli tarafından ba’d-e’l-istîzân kabûl olunan mukavele-i hafîyye ahkâmına tevfiken, bir mahalde derdest olunan veyâhud bi’t-ta’kîb tard edilen eşhâs-ı leîme hakkında düvel-i mezkûre polis nâzırları yek-diğerine ma’lûmât verdikleri sırada buraya da ma’lûmât vermekde olmalarıyla buraca gerek bu sûretle alınan ve gerek Avrupa gazeteleri mütâla’asıyla ihbârât ve istitlâât-ı husûsiyeden istihsâl ve istinbât olunan ma’lûmât üzerine o gibi eşhâsın esâmi ve eşkâli sûret-i mahsûsada zabt ve tahrîr olunarak ânlardan birinin memâlik-i şâhânelerine ferceyâb duhûl olamaması esbâbına dikkat olunmakda bulunduğ gibi Dersaadet’e ale’l-ıtlâk gelip gitmekde bulunan ecnebîlerle Bulgar ve Ermenilerin ta’yîn-i hüviyet ve ahvâli zımında şimendöfer trenlerine ırkâb olunan ve her polis merkezi dâiresinde tarassud me’mûrları nâmıyla sûret-i mahsûsada istihdâm edilen me’mûrîn-i mahsûsa ve lede’l-îcâb vesâit-i hafîyye ile tarassud

altında bulundurularak şübheli görünenlerin def'i esbâbına tevessül olunmakta ise de şu aralık Rusya Polis Nezâreti'nden sûret-i mahremânede verilen ma'lûmâta nazaran anarşist gürûhu her yerde harekât-ı ihtilâl-kârâne icrâsı niyetinde bulundukları anlaşılmış olmasına ve zümre-i mezkûre efrâdının hüviyet ve mikdârı mechûl olup bunların nâm-ı müste'ârla gelip gitmeleri de ihtimâlden gayr-i ba'id olmakla berâber Dersaadet'e yevmiye pek çok ecnebi gelip gitmekde bulunmasına mebnî tedâbir-i müttehize-i ma'râzanın tezyîd ve tevsîki lâzımeden görünmüş ve binâenaleyh öteden beri müttehiz ve cârî olan tekayyüdât ve tarassudât kemâkân cârî olmak üzere ber-minvâl-i ma'rûz anarşist ve emsâli Ermeni ve Bulgarlar için el-yevm Dâire-i Zabtiye'de Heyet-i Teftişîye nâmıyla müteşekkil ve üç a'zâdan ibâret bulunan kalem-i mahsâsa Bulgar ve Ermeni lisânına vâkıf yeniden iki me'mûr daha ilâvesiyle berâber bu hey'ete merbût olmak ve İstanbul ve Beyoğlu ve Üsküdar ve Boğaziçi taraflarında ve Makriköy ve Adalar ve Beykoz gibi civâr bulunan mahallerde bulunup müdemâdiyen ve hafıyyen anarşist ve emsâli eşhâs-ı leîme ve muzırta taharrîsiyle meşgul olmak üzere polis komiser ve me'mûrlarının en müsta'idlerinden 40 nefer me'mûrun bi't-tefrîk münhasıren bu husûsda istihdâmı ve bunların masârif-ı zarûriyelerine mukabil 10 bin kuruş mikdârı tahsîsât tertîb ve i'tâsı muvâfık-ı maslahat görülmüş olmağla bu sûret karîn-i tasvîb-i âli buyrulduğu takdîrde hemen icrâ-yı îcâbına müsâra'at kılınacağı muhât-ı ilm-i âli buyruldukta katıbe-i ahvâlde irâde ve fermân velî-ni'met-i bî-minnetimiz pâdişahımız efendimiz hazretlerininindir.

Fi 5 Kânûn-ı sâni sene 1323

Zabtiye Nâzırı kulları
Şefik

Dâhiliye Nâzırı kulları
Memduh

Ek-3 Çar'ın 17 Ekim 1905 Fermanı "Hatt-I Hümayun İlan-I Resmi"³

Lütf-i ilâhi ile biz İkinci Nikolay, umûm Rusya'nın hükûmdâr-ı mutlakı, Polşa'nın pâdişahı, Finlanda'nın Veliski Kinyazı ve sâire ve sâire.

Bizim bi'l-cümle teb'a-i sâdıkamıza i'lân ediyoruz ki;

1) Pâyitahtlarımızda ve memâlik-i imparatoriyemizin birçok yerlerinde vâki' şûriş ve heyecânlar kalbimizi azîm bir kederle meşhûn etti. Rusya pâdişahının hayır ve sa'adeti nâ-kabil-fek bir irtibât ile milletin hayır ve sa'adetine bağılı olub milletin ye's ve gammı, pâdişahın ye's ve gammıdır. Bugün vuku'a gelen heyecânlardan, millette azîm bir intizâmsızlıkla, hükûmetimizin tamâmîyet ve vahdetine karşı bir tehdîd zuhûru mümkündür.

Vazîfe-i hükûmdârî ile hizmet için büyük bir ahd ü peymân bize emr ediyor ki, devlet için bu kadar tehlikeli olan bir şûrişin serî'an kat' olunmasına akl u hikmet ve hükm ü hükûmetimizin cemî' kuvâsıyla gayret edin.

Âid olan hükûmete fermân ettim ki, şûriş ve iğtişâsatın, nizâmsızlıkların, cebr ü tazyîkin vuku' ve zuhûrunu ber-tarâf etmek için tedbirlerde bulunup sulh-perver adımları emn ü âsâyiş içinde herkesin mükellef bulunduğu öz vazîfesini ifaya meyyal adımları vikaye ve müdâfa'a etsinler ve hayât ve ma'îşet-i düveliyede sulh ü salâhı te'mîn uğrunda tarafımızdan irâe edilen tedâbir-i umûmiyeyi bir muvaffakiyetle mevki'-i icrâya koymak

³ Hayat, (25 Oktabr 1905), sy. 87, s. 1.

için biz hükûmet-i aliyyenin cehd ü gayretini birleştirmeyi elzem ve vâcib gördük.

Biz hükûmetin uhde-i vazîfesine havâle ediyoruz ki, bizim metîn ve sâbit olan irâdemizi infâz edip ahaliye; hürriyet-i şahsiye-i hakikiye, hürriyet-i vicdân, hürriyet-i kelâm, hürriyet-i ictimâ' ve ittifak usûl ve kavâ'idine ibtinâ ve istinâd eden hürriyet-i medeniyenin nâ-kabil-i tağyîr olan erkân ve esâsını i'tâ etsinler.

2) Evvelce karar verildiği üzere, Devlet Duması intihâbâtını ta'tîl etmeyip, Duma'nın yevm-i ictimâ'ına kadar kalan müddetin azlığına göre o nisbette bir imkân dâiresinde, Duma'ya iştirâk ettirmek için ahâlinin hukuk-ı intihâbiyeden kat'iyen mahrûm olan sınıfını dahî hemen imdi celb etmelidir ve hukuk-ı intihâbiye-i umûmiye esâsının bundan sonra ilerleyip terakki ettirilmesini, yeni te'sîs olunan tanzîmât ve vaz'-ı kavânîn usûlüne muhavvel etmelidir.

3) Nâ-kabil-i tağyîr bir ka'ide hükmünde tutulmalıdır ki, Devlet Duması'nın tensîb ve tasdîki olmaksızın hiçbir kanûnun hükm ve kuvveti olmasın ve millet tarafından seçilen meb'usların, tarafımızdan ta'yîn olunan ümerâ-yı hükûmetin ef'âl ve icrâatları muvâfık-ı kanûn ve nizâm bulunmasını teftîş ve nezâret etmek husûsuna iştirâk edip müdâhale-i hakîkiyede bulunmaları imkânı te'mîn edilsin.

Rusya'nın bi'l-cümle sâdık evlâdını da'vet ediyoruz ki, vatan karşı olan öz vazîfelerini yâdlarına salsınlar. İmdiye dek misli işitilmemiş olan bu iğtişâşa hâtime çeksinler ve bizimle birlikte vatan toprağında sulh ve âsâyişin yeniden tekarrürü uğrunda cemî' kuvvetlerini toplayıp cehd ü gayret etsinler.

Bade'l-Milâd-i İsa 1905'nci ve hükümdârlığımızın 11'nci senesi Oktyabr ayının 17'nci günü Peterhof'da i'tâ olundu.

Hattın metninde âla hazret-i imparatorun öz destî hattıyla böyle imza edilmiştir: Nikolay

Ek-4 “Rusya İnkılâb-ı Kebiri”⁴

Genç Türklere!

Maksada girişmeden evvel şu satırları yazan Rusyalı ve Rusya’nın kanlı ateşli inkılâb-ı kebirini gören bir Türk olduğunu bütün İctihad karîlerine bildirerek “Jöntürk” nâmıyla Mısır’da, Avrupa’nın her memleketlerinde neşriyât vâsıtasıyla vatan ve milletlerinin ıslâhına çalışan Türkiyelilere, Türkiye kadar fedâkârlarına, Rusya fedâkârlarını “Yeni Rusları” takdîm edecektir.

Binâenaleyh ben bir Rusyalı Türk olduğum için yazacağım satırlarda Osmanlı nezâket-i kalemiyesi tumturaklı ifâdeleri aranmasın!

Ben dört sene mukaddemine gelinceye kadar, Rusya’da doğup büyüdüğüm halde, Rusların kimler olduklarını bilemediğim için Ruslardan, Rus milletinden hiç bir şey beklemezdim. Müslüman Türk olduğumdan, bütün Rusya Müslümanları gibi ben de dâimâ kalben Türkiye’ye, Türklere, husûsiyle Jön Türklere, bir merbûtiyet-i dîniye hissediyor, her türlü hamiyet ve gayreti, cesâret ve fedâkârlığı, ancak Türkiye Türklerinden bekliyordum. “Ruslardan adam olmaz.” Ruslar “hürriyet”in nasıl bir ni’met-i uzmâ olduğunu derk edemezler, etseler bile talebine cür’et ve cesâret edemezler fikrinde idim. Bunun için Türkiye, evet zulm ve istibdâd altında inleyen mazlûm Türkiye, Ruslardan evvel hürriyet nûruyla tenvîr edilir ve bu sâyede milletin ıslâhına, sâ’adetine çalışılır fikr-i kavîsinde bulunuyordum.

İctihad, (Ocak 1908) c. II, sy. 5, s. 290-294.

Fakat heyhât!!

Bizim her şeyimiz, dînimiz, i'tikadımız, îmânımız gibi bir fikir ale'l-umyâ fikir, kör körüne bir i'tikad olduğu Rusya inkılâbının başlamasıyla tebeyyün etti!.. Vaktâ ki, 1904 senesi ibtidâsı Japonya Rusya'ya i'lân-ı harb etti. Muhârebenin başlamasıyla dâhilde de inkılâb, ihtilâl alâmetleri baş göstermeye başladı. Rusya'nın her tarafında her şehrinde muntazam cem'iyetler, mükemmel komiteler, teşkilâtlar bulunduğu anlaşıldı. İbtidâ iktisâdî sonra siyâsî mes'eleler üzerine terk-i hizmetler, umûmî ta'tiller edildi. Bir aya karîb bir zamân Rusya âdetâ bir mezâristâna dönmüştü. Ne posta, ne telgraf, ne vapur, ne demiryolu işlemiyordu.

Derken Oktabr -Teşrîn-i evvel- 18'de (1905) Hükûmet, Çar her şeyden âciz kalarak i'lân-ı hürriyet etmeye mecbûr oldu. Çar'ın fermânında Millet Meclisi açılacağı, millete; hürriyet-i şahsiye, hürriyet-i kelâm, hürriyet-i ictimâ', hürriyet-i dîniye, serbestî-i matbu'ât vesâire gibi şeyler verileceği, mülksüz, topraksız kalan ahâlinin ıslâh-ı hâline çalışacağı va'd edildi. Fakat Çar'ın bu manifesti ihtilâl ve inkılâb ateşini teskîn edemedi. Bilakis asıl kanlı ateşli inkılâblar manifensten sonra başladı. Rus hürriyet kahramanları, mücerreb, dûrbîn fedâkârları Çar'ın va'dine sözüne hiç kapılmayarak, Rusya'nın her yerinde hattâ köylerinde bile mitingler, cem'iyetler kurarak, manifestte va'd edilen hürriyetlerin bi'l-fi'il meydâna getirilmesine ahâliyi teşvîk ettiler. Binâenaleyh hürriyet ve ıslâh-ı millet uğrunda hapishânelerde, zindânlarda, menfâlarda vücûdları çürüyen ahrârın âzâd ettirilmesi, i'dâm cezâ-yı müdehhişinin bi'l-küllîye lağvı, terk edilmesi lâzım olduğunu umûm milletin kalbine telkîn ile bu husûsta umûm milletin mâlen, bedenen çalışması iktizâ ederse fedâ-yı cân etmesi vâcib olduğunu etraflı anlatarak kıyâm ettiler. Dekabr (Kânûn-ı evvel) ayı ibtidâlarında idi ki, 20 günden mütecâviz devâm eden ta'tîl-i umûmî esnâsında Moskova, Novorosisk, Sivastopol, Kerç, Rostof gibi şehirlerde umûmî kıyâm başlayarak 18 gün kadar bu şehirlerin idâresi ehl-i kıyâm ve inkılâbın taht-ı idâresinde bulunmuştur. Kadın, kız, genç, ihtiyâr herkes bu kanlı inkılâba iştirâk etti. Hükûmet-i müstebide milletin bu hâlimden daha ziyâde ürkerek Dekabr nihâyetinden

i'tibâren tedâbîr-i şedîdeye hazırlanarak inkılâb ve kıyâm olan yerlere “Vur! Ateş!” emriyle serhoş Kazak askeri sevk etmeye top, pilemet[makinalı tüfek] attırmağa başladıysa da yine bir şeye muvaffak olamadı. Birkaç ay sonraları bir dereceye kadar idâreyi eline aldığı gibi ictimâ'ları men' etmeye, ateş ile tevkîfât ve taharriyât-ı şedîdeye başladı. Fırsat düşürdükçe fedâîleri gizli olarak öldürdü. Hattâ yalnız Moskova'da 10000'i mütecâviz hürriyet kahramanları i'dâm cezâlarıyla şehîd edildi. Hapishâneler, zindânlar, Arkangelsk, Sibirya çölleri ahrâr ile dolduruldu! Fakat inkılâbın arkası kesilmiyor. Hükûmet öldürmekten yorulduğu, usandığı halde, millet, millet fedâkârları ölümden, ölmekten ne korkuyor, ne de usanıyordu. Hükûmet millete karşı ne derece şiddetli tedbirler mu'ameleler kullanmaya başladıysa, millet de hükûmete o derece isyân etmeye, kıyâma ve inkılâba yüz çevirdi.

Derken 1906 senesi Nisan 27'de Duma açıldı. İki ay devâm etmeden dağıtıldı. 8 ay sonra ikinci bir Duma küşâd edildi. 3 ay sonra kapatıldı. Beş ay sonra üçüncü bir Duma daha açıldı. Bu Duma bir dereceye kadar hükûmetin keyfince ise de bunun da bir semere veremeyip dağıtılacağı şüphesizdir. Zâten Üçüncü Duma'nın hükûmetten bir farkı yoktur. Bunun için bu Duma'ya “İkinci Hükûmet-i Müstebide” nâmı verilse sezâdır.

Rus mücâhidleri Dumaların hiçbirisine lâzımı gibi ehemmiyet bile vermeyip ihtilâl ve inkılâb ile matmah-ı nazarları olan Oçara Sobranya'ya, cümhûriyete doğru ilerliyorlar. Bu maksada vâsıl olmak için hâricten neşriyât vâsıtasıyla değil, mallarından rahatlarından gül gibi zevce ve zevcelerinden hattâ canlarından bile geçerek hâlâ fedâkârlık can-feşânlık etmektedirler. Bunları, bu hürriyet âşıklarını, bu vatan, millet muhiblerini, kahramanlarını, bu fedâîleri, hükûmetin hiçbir tedbiri, İstolipin'in hiçbir idâre-i örfiye-i şedîdesi geberdilmiş olan General Pavlof'un cellâdlığı niyetlerinden tedbirlerinden ihtilâl ve inkılâblarından men' edemedi. Bugün Rusya memâliki bir “diktatörlük” idâresi gibi idâre olunduğu halde inkılâpçılar hiçbir gün geçmiyor ki müstebidlere millet kan içicilerine bomba bir Browning atmasınlar.

Yukarıda dediğimiz gibi bu kanlı ateşli inkılâblara iştirâk edenler, bomba, Browning patlatanlar, asker ordugâhlarında

asker kıyâfetiyle girip, asâkiri hükûmet aleyhine teşvîk edenler, yalnız anarşist erkekler olmayıp, binlerce kadınlar ve genç kızlar da iştirâk ediyorlar. Hürriyet, sâ'adet, vatan ve millet uğrunda şehîd edilen Şimidtler, Belayefler, Kazanskiler bulunduğu gibi, kadınların da zâlim vâlilere müstebid generallere bomba atmak gibi cesûrluk ibrâz eden yüzlerce 'İspiridonova' 'Maksimova'lar vardır. Bunlar, bu hürriyet kurbanları kurşuna dizildiklerinde, boyunlarına ip geçirilerek dar ağacında asıldıklarında gayet muharrik ve fârik bir sadâ ile "ah hürriyet, cümhûriyet!" diye tek-mîl-i enfâs etmişlerdir..

İleride İctihad vâsıtasıyla Rusya inkılâb-ı kebîri ve bu inkılâb-da en büyük hizmetler fedâkârlıklar edenler hakkında ayrı ayrı tafsîlât verileceği gibi, Rusların ne tarîkle böyle büyük bir muvafakiyete nâil oldukları ve olacakları hakkında da etraflı ma'lûmât yazılacaktır.

Şurasını da söylemek isterim ki bugün her ne kadar Rus milleti bir istibdad altında bulunuyorsa da bu muvakkatî bir keyfiyettir. Rusları hükûmetin hiçbir tedbîri korkutamayacaktır. Çünkü birisi şehîd edilirse, onun yerine yenisi geçiyor!! Ruslar "Yeni Türkler" gibi hârice çıkıp sırf neşriyât ile uğraşmadılar. Milletın, ahâlinin, köylülerin, amelenin, askerin, arasına girip ikaz ederek, hükûmet-i müstebidenin onları tahkîr, hukuklarını pâ-mâl ettiğini, kalplerine telkîn ile tarîk-i inkılâba teşvîk ve tahrîk ettiler. Memleketlerinin her noktasında cem'iyetler, komiteler ittihâd ve ittifaklar te'sîs ve teşkîl eylemek gibi esaslı hizmetler fedâkârlıklarda bulundular. Mekâtib-i âliye talebesi ta'tîl zamanlarında 'Türkiye talebesi gibi Boğaziçi Fenerburnu gibi mahallerde vakitlerini piyasa etmek, şıklık satmak gibi hevâî şeylerle geçirmeyip' köylü, amele kıyâfetine girerek fabrikalarda tarlalarda çalışan ameleler ile uğraştılar. Fikirlerini tenvîr, kalplerini tahrîk ettiler. Hangi bir köye gittilerse, okumak bilmeyenlerin okuttular. Bilenlerine kendi neşriyâtlarından bulunan risâle ve kitapları hediye edip okumalarını tavsiye ettiler. Ve bu sâyede bugün Rusya mujikleri meyânında okumak bilmeyenlere pek güç tesâdüf edileceği gibi, Türkiye'deki Türklerde görünen cebânet, korku yüreksizlik de bunlar arasında hiç müşâhede edilemez!..

Bu husûsta Türkler, umûmiyetle cebânete mübtelâdır. Meclis-i Mebusan'ları 33 seneden beri Yıldız Hapishânesi'nde mahkûm bulunduğu halde, onun âzâd edilmesine hiçbir Türk kendisini fedâ edemedi ve edemez de!.. Zirâ Yeni Türkler'in ekserîsi kibâr ailelerde aristokrat hayâtıyla perverde olmuş efendiler, beylerdir.

Demek isterim ki, Jön Türkler hatt-ı hareketlerini değiştirmeyince, cebînlikten korkudan halâs olup beş on bin fedâkâr kurban edilmedikçe, Anadolu Rumeli ahâlisi irşâd edilip kıyâma teşvîk, inkılâba tahrîk edilmedikçe, 50 sene daha Mısır'dan, Ehramlar tepesinden, Avrupa'dan bağırmakla bir şeye muvaffak olamazlar. Zirâ haricten edilen feryatlar, vâveylâlar, Türkiye'ye işittirilemiyor!..

İşte nümûnesi gözümüzün önünde! 15 seneden beri Londra'da, Paris'te, Cenevre'de çalışan Yeni Türkler, İttihad Cemiyeti ne yaptı? Ne eser meydâna getirdi? Hiçbir netîce vermeden dağıldı gitti. Bugün ötede beride bulunan yeni cerideleri de, ekserisî şahsiyât ile uğraşıp "Ben bilirim, söz benim, nâm benim olsun!" da'vâsıyla iştigal ettiklerinden müşteri bulamayıp ta'til etmektedirler. Böylelikle ne hürriyet kazanılır, ne ahvâl-i millet ıslâh olabilir! Beylik, benlik bırakılmalı, cesûr fedâkâr olmalı...

Yeni Türklerin neşriyâtına gelince, münderecâtlarından sarf-ı nazar, lisânı anlaşılacak pek az gazetelere risâlelere tesâdüf edilir ki, bu da bu son sene zarfında meydâna gelmiştir. Binâenaleyh yazdıkları âsâr yalnız Sultan Abdülhamid'i ve hükûmet efrâdını uyandırmaya çalışıyor. Dolandıkları daire hep Yıldız etrafıdır!. Bu gürûh-ı lâ-yüflihûnu îkâz etmek hiçbir zamanda mümkün olmaz. Bunlar i'tikadlarından ayrılamazlar. Eğer şimdiye kadar hâricten Yıldız ile uğraşmayıp dâhil-i vatanda bulunan o baldırı çıplak çarıklı ahâli ile uğraşıyaydı, onların intibâhına sa'y edileydi, fikrimce maksatları çoktan meydâna gelebilirdi.

Fakat heyhât, bin kerre heyhât ki, Aristokrat hayâtıyla yetişen Jön Türklerin binde beşi çarıklıyı, baldırı çıplağı irşâd ve îkaza tenezzül edemez, terbiyesine sığdıramaz!..

Aziz Türkler! Söz ile feryât ile yalnız bağırmakla, dâimâ ni-fakla iş bitmez. İşgüzarlık lâzım. Cesâret, fedâkârlık birlik lâzımdır. Aksi takdirde bugün de buradasınız! Yarın da! Sultan Abdül-

hamid'in ölmesinden de bir şey beklemeyiniz. Abdülhamid'deki ve Yıldız efrâdındaki zulm ve istibdâdı kökünden öldürünüz ki kendisinden sonra kimseye intikal etmesin! Onu öldürecek de kendilerinden pek uzak bulunduğunuz köylüler, Ahmed Mehmed ağalardır.

Jöntürkler Muhibbi
Hasan Sabri Ayvazov

Ek-5 20 Şubat 1907 Tarihli Osmanlı Askeri Ataşe Raporu⁵

İmparator Birinci Nikola'dan sonra Rusya'da serbesiyyet ve ihtilâl fikri imparator-ı mütefevvâ İkinci Aleksandr'ın katlinden bir gün mukaddem imzâ ettiği Meşrutiyet beyan-nâmesinden i'tibâren başlamıştır. Asıl Rus ahâlisinin Meclis-i Mebusan teşkîliyle idâre-i meşrûtiye altında yaşamak derecesinde bir iktidâ-ra mâlik olmadığını pek a'la derk etmiş olan imparator Üçüncü Aleksandr tâ zamânına kadar eski idâreyi muhâfaza etmiştir. Mahdûmları haşmetli imparator hazretleri ilk sene-i devriyelerinde pederlerinin isrine teba'iyetle idâre-i hükûmet etmişler ise de bu ânda vuku'a gelen Fransız ittifâkı ve diğer taraftan Rusya'da zengin Yahudilerin entrikaları eseri olarak ihtilâl yavaş yavaş baş göstermiştir. Bu âciz kulları sâye-i şâhânelerinde tamâm on üç senedir Rusya'da bulunduğum cihetle tekmil vekayi'i biz-zât müşâhade ettim.

Fransız ittifâkının ihtilâle te'sîri Fransız donanmasının Kronştad'ı ve gerekse Fransız re'is-i cümhûrları Mösyö Feliks For'un ve Mösyö Loye'nin Rusya'yı ziyaretlerinde Fransız ef-râdıyla bu şenliklerde bulunmak üzere Rusya'yı ziyâret eden binlerce Fransız ahâlisi hürriyyet ve serbesiyyet hakkındaki bir takım şarkılarıyla esâsen Çar hazretlerinden başka kimseyi tanımak ve bilmek istemeyen Rus ahâlisini uyandırdılar. Ba'dehu Fransızların millî şarkılarını aynıyle kabûl ettiler. Bugün Rusya'nın hangi tarafında bir ihtilâl zuhûr etse herkes kendisini

Fransa'da zanneder. Zirâ ihtilâlcî gürûhu hep bir ağızdan Rus kelimeleriyle Merseyez çağırır. Ba'dehu bu hâl gittikçe tezâyüd etti. Mekâtib-i âliye mu'allimlerinin ba'zıları zengin Musevilere kapılarak gazeteler neşrine başladılar. İmparator hazretleri Mösyö Plehveyi bulup Dâhiliye Nâzırı ta'yîn etti. Bu zât hakîkaten hükümdârına sâdık olduğunu ve memleketini sevdiğini herkese gösterdi. İhtilâlin önü bir dereceye kadar alındı. İhtilâle yardım eden gürûhun ekserisi yakalandı.

Aksâ-yı Şark mes'elesi zuhûr etti. Dâhilî ihtilâlin kâmilten önünü almak için Mösyö Plehve hâricî bir galebenin kâfi olduğuna kanî' olarak Japonların her türlü müsâ'id taleblerine muvâfakat edilmemesini imparator hazretlerine tavsiye etti. Rusya'nın hâricen meşgul olmasının çoktan beri arzu eden Almanya dahî gizlice bu fikri tasvîb edenleri iltizâm ile Düvel-i Mu'azzama'nın cümlesinden evvel bî-terafîlığını i'lân ve hatta Rusya'nın Alman hudûdundaki asâkirinin kâffesinin Aksâ-yı Şark'a gönderilmesi husûsunda müşevvikane idâre-i efkâr eylemiş ve ona da muvaffak olmuştur. Mösyö Plehve'nun bu fikri bir dereceye kadar doğru idi. Zirâ ahâlinin Çar hazretlerine olan muhabbeti hâricî düşmanın mağlubiyetiyle tezâyüd edecek idi. Fakat Mösyö Plehve Rus ordusunun iktidârını keşifde pek hata etti. İlân-ı harb oldu. Meydân-ı muhârebeden her vakit mağlubiyet haberleri gelmeğe başladı. 1905 sene-i Miladî'sinde yazın Mösyö Plehveyi ihtilâlcî gürûhu bomba ile katl ettiler. Yerine gelen General Prens Subatov Usperski, Mösyö Plehve'nun planını ta'kib edemedi. Bilakis yavaş hareket edip şimdiki müdhiş hâle sebebiyet verdi. Mösyö Plehve'nin fikrini tasvîb eden imparator hazretleriyle diğer zevât muhârebeye devâma karar verip Çoşima Muhârebesi'nde tamâmen mahv olan donanmanın techîzine başladılar. Ve Bahrisiyah donanmasının gönderilmesi hakkında dahî komisyon-ı âlîde bahs edilmişti. Liaoyang, Veşaha ve Mukden mağlûbiyetlerinden sonra Rusya'da ser-zede-î zuhûr olan ihtilâl günden güne tevessü' etmekte ve hükûmet kesb-i za'af eylemektedir. Nihâyet hükûmet 17 Teşrin-i evvel tarihli beyân-nâmesini i'lân etti. Maksudı, efkâr-ı ihtilâl-cûyâne ile amele isyânına ve ta'tîl-i işgale bir nihâyet vermek idi. Bu tarihten beri güzerân eden 16 mâh müddet sâlifü'z-zikr beyân-nâmenin galeyâna gelen ahâli üzeri-

ne kâfi olmadığı tezâhür etti. Hükûmet ahâliye verdiği imtiyâzâtı şimdi geriye almağa gayret etmektedir. Hapishâneler politika mücrimleriyle doluyor. Vilâyâtı bir taraftan eskâr-ı ihtilâl-cûyâne diğer taraftan kaht u galâ' perîşân etmektedir. Erkân-ı umûr ve me'mûrîn-i âliye her gün katl olunmaktadır. Asâkir-i bahriye zâbitâna karşı isyân ederek birçoğunu katl etmişlerdir. Asâkir-i berriye öteye beriye firâr etmektedirler. Amele ve ayak takımı bir takım cem'iyât-ı hafîyye teşkîl ederek hükûmet aleyhine kıyâm etmektedirler. En ziyâde i'timâd olunan Pareov Brajnski alayının birinci taburu isyân etti. Kışlalar beyân-nâmeler ile memlûdur. Petersburg'un her tarafında tehdîd ve sirkat vuku'a getirilmektedir. Hükûmet fevkalâde dîvân-ı harbler teşkîl etmiştir. En hafif cürmün cezâsı i'dâmıdır. Lehistan ile Finlandiya adem-i memnûniyet beyân etmektedirler. Baltık vilâyâtı Alman zâdegânına mürâca'at etmektedirler. Bu ahvâli gören hükûmet tarz-ı kadîme avdet etmek için her türlü vesâite mürâca'at etmektedir. Fakat henüz maksad hâsıl olmadığı gibi olacağı dahî ümid olunmamaktadır. Her gün yeni vak'a zuhûr etmekte ve ahvâl kesb-i vehâmet eylemektedir. Rusya'nın her cihetinde harb-i dâhilî baş göstermektedir. "Kafkasya'da Müslümanlar aleyhine kıyâm eden Ermeniler bir takım komiteler teşkîl ederek Müslümanlara karşı envâ'-i mezâlim icrâ etmekte iseler de mahall-i mezkûr vâli-i umûmisi Kont Varançof Daşof bir takım tedâbir-i mü'essire ittihâz etmiş olduğundan muvakkaten bu ahval-i esef-iştimalin önü alınmıştır.

Ermenilerin Kafkasya'da icrâ ettikleri cinâyât-ı müdhişe el'an dillerde destân olmakta ve müstakbelde bunların tekerrüründen tevahhuş olunmaktadır. Şimdilik Cenûbî Rusya'da âsâyiş te'mîn olunmuş ise de tekrâr bir takım vekayi'-i mü'ellimenin baş göstereceği söylenmektedir.

Meclis-i Mebusan-ı hâzırda en hâiz-i ehemmiyet cihet meb'usânın kısm-ı a'zâmasının hükûmetle şimdiye kadar mücâdelede bulunan fırkalardan mürekkeb olmasıdır. İş-bu meb'usânın kısm-ı a'zâmı intihâblardan mukaddem bir takım cerâim-i siyâsiyeden dolayı aylarca hapse mahkûm edilmişlerdir. Mahkûmiyetlerini imzâ eden hükûmetten bugün intikam almak arzusunda bulunuyorlar. Hükûmet her ne kadar kendi tarafdârlarının

intihâbı için son derecelerde sarf-ı gayret etmiş ise de Meclis-i Mebusan'da sosyalist, ihtilâlcı, a'vâm tarafdârları ekseriyeti teşkîl etmektedirler. Muhâlifin fırkası 400'ü mütecâvizdir. Sosyalist fırkası birinci Meclis-i Mebusan'dakinin dört mislidir. Müslüman meb'uslarını kâffesi Konstitüsyon Demokrat fırkasına mensûbdurlar. Bu fırka son günlerde ihtilâlciler fırkasına temâyül etmektedir. Bu gibi fırkalardan mürekkeb olan bir meclisin pâyidâr olamayacağı derhâl nazara çarpmaktadır. Ahvâl-i umûmiyeye nazaran önümüzdeki ilkbaharda bir takım vekayî'-i mü'ellime zuhûr edeceği her tarafta söylenmektedir. Meclis-i Mebusan'da her türlü mesâil mevzû'-ı bahs edilecek ve şiddetli mücâdeleler olacaktı. İlk teklîf olunacak proje afv-ı umûmî imiş. Bundan maksad teveccüh-i umûmîyi kazanmaktır.

Hâl-i hâzırda Rusya'yı en ziyâde işgal eden cihet ve en mühim nokta bu kerre küşâdı icra olunacak Meclis-i Mebusan'dır. Hükûmet ne derece sarf-ı mesâ'i etse ve hangi tarîka tevessül eylese bu ikinci Meclis-i Mebusan, birincisi gibi bir netîceye iktirân etmeden nihâyet bulacak ve maksad hâsıl olamayacaktır. Eğer bir fark aranılmak lâzım gelirse o dahî birinci Meclis-i Mebusan ile ikinci meclis arasında yedi mâh müddet güzerân ettiği halde ikinci ile üçüncü arasında bu müddet daha uzun olacak ve belki ilâ-nihâye devâm ile üçüncü bir Meclis-i Mebusan ictimâ' etmeyeceği rivâyet olunmaktadır. Hükûmet galeyân-ı umumîyi teskîn için böyle bir tecrübeye teşebbüs etmiş ise de netâyicini tahmin edemediği te'âkub-ı vekayî' ile tezâhür etmekte olduğu ve âkıbetinin dahî vahîm olacağı mehâfil-i siyâsiyede söylenmektedir.

Rus ordusuna gelince, Rus-Japon Muhârebesi'ndeki mağlûbiyetten sonra Harbiye Nezâreti ordunun her nokta-i nazardan noksânını ikmâl için teşkîl ettiği komisyon dört beş aydır hiçbir netîceye vâsıl olamamıştır. Yalnız 1904, 1905 senelerinden biraz mukaddem tekmîl ordunun mükerrer ateşli toplar ile teslîhi karar-gîr olmuş idi. Yalnız muhârebedeki topçu kıt'aâtı yeni toplar ile mücehhez idiler. Lakin zâbitan ve neferât bu topların isti'mâlini ancak muhârebede öğrenmişlerdir. Fakat harb buna mâni' olduğundan şimdi teslîhâta başlanılıyor. Rus ordusu Mançuri'de vuku'a gelen meydan muharebelerinde Japonların ist'imal ettik-

leri mitralyözlere karşı verdiği küllî telefâtan dolayı mütenebbih olarak âhiren her piyâde fırkasına iki mitralyöz bölüğü vermiştir. Bir mitralyöz bölüğü sekiz mitralyözden mürekkebdır. Meşhûr Moskova İhtilâli'ni az müddet zarfında teskîn etmeyi intâc eden bu mitralyözlerden ihtilâlcı gürûhu son derecede havf ettiklerinden kıt'aât-ı askeriyedeki adedlerinin taz'îf edileceği yani her piyâde alayına iki mitralyöz bölüğünün verileceği rivâyet ediliyor. Bir de Rusya ordusunda müsta'mel Vintovka tüfengine mahsûs merminin ağırlığını mümkün olduğu kadar tahfife uğraşıyorlar. General Kuropatkin Kafkasya vâli ve kumândânı olmak için her türlü vesâite mürâca'at ettiğini bu kullarına General Lenoviç biz-zat söylemiştir.

Rusya Bahriyesine gelince, Aksâ-yı Şark muhârebesinden sonra Rusların Bahrısıyah donanmasından başka hemen donanması kalmamıştır. Zâbitânın ve neferâtın hemen kâffesi emniyet edilmeyecek derecede ahlakça bozulmuşlardır.

Saltanat-ı Seniyye'nin Petersburg
Sefâreti Ataşemiliteri
Binbaşı
Mustafa Enver

*Ek-6 20 Mart 1906 Tarihli Gence'den "İslam Kardeşlerimize Mektup"*⁶

Ey Din Kardeşlerimiz!

Biz bî-çâre Kafkasya Müslümanlarından haberiniz var mı? Ahir bir gözünüzü açınız! Bir etrafa bakınız. Biz Kafkasya din kardeşlerinizin hâinden haberdâr olunuz! Görün neler gelipdir, biz bî-çârelerin başına! Olmayanlar gelipdir.

Ey zengin kardeşlerimiz! Oğullarımız, atalarımız, analarımız, babalarımız kavim akrabamız elimizden gitti. İçimizde beslediğimiz yiğit civânlarımız elimizden gitti. Evlerimiz garet olunup ateşe verildi. Kanlarımız yeryüzünü karalttı. Bir görün bizim âh ü nâlemizden feryâd çekiyor, dağlar taşlar ağlıyor! Ağlamaktan gözlerimiz kör olupdur! Yüreklerimize kan sağılıptır. Tamam bir ildi ta'ziyeye eğleşmişik.

Atalara analara kardaşlara baş sağlığı veririk! Dünya âlem hayran kalıbtır bu işe! Özge taifeler başsağlığı verdiler. Biz siz din kardeşlerimizden adem gözettik! Bir haber işitmedik. Ahar Müslüman taifesinden âdet üzre bir şahsın bir adamı vefât eden-de giderler, o şahsa başsağlığı verirler. Bir nice gün tâ ki o şahıs biraz ferahlasın. Ammâ biz Müslümanlardan bir başsağlığı veren şimdiye kadar görmedik. Kardaşlar! Bize her biriniz gelip başsağlığı verebilmez! Bize ancak îâne ile başsağlığı verebilirsiniz. Bir gayret edin. Bir dikkat ile bakın bizim hâlimize! İâne cem'

⁶ *İçtihad*, (Nisan 1906), s. 161-162.

edin bu kardeşlerinize. Ey Müslüman kardaşlar gayret edin. Biz sizin din kardeşlerinizik, bizi unutmayın!

Biz de sizi unutmayacağız! Ölünceye kadar yâdımızda tutacağız sizleri! Biz bugünlere düştük din yolunda, canımızı kurban ettik. Zâlim Ermeniler bize bu zulümleri ettiler! Kendlerimiz [köylerimiz] virân oldu. Eserler harâb oldu! Elimiz bir şeye bir kese-bend değil... Unutmayın bizleri. Ya da salın bizleri, elinizden gelen kadar Allah yolunda veririz! Gözümüzden akan kanlı yaştır. Bizde yürek kalmadı, bizde can kalmadı, bizde can kalmadı. Din millet yolunda kurban olduk!

Kardeşlerimiz bizim hâlimize kalacaklar mı? Yoksa haberdâr değiller? Ağlayın, atalarımız, babalarımız! Kan ağlayın... Gözlerimizden kanlar akıtın. Oğullarınız elinizden gitti! Kardeşlerimiz elinizden gitti. Nice hizmetlerle zahmetlerle çektiğimiz yiğit babalarımız elimizden alındı! Din yolunda canlarını fedâ ettiler.

Kafkasya Müslümanları Dava Vekilleri Reisi

Hüseyin Mollazade Ahundof

Gence vekillerimizden uzine Ali Ekber Bey Ahundof

Tiflis vekillerimizden uzine Yadigarof

Erivan vekillerimizden uzine Hasan Yahya

Bakü vekillerimizden uzine Nerimanof

Ek-7 “Kastamonu Vukuatı”

Fransa İnkılâb-ı kebîri bütün Avrupa’ya te’sîr ettiği gibi Rusya’da vuku’a gelmekte olan tehavvülât-ı ictimâ’iyede bütün Asya-yı Garbi’ye sirâyet etmeye başlıyor. Dün İran’da kanûn-ı esâsi sözleri danışıldı. Bugün de Osmanlı memâlikindeki şehirler âsâr-ı hayât göstererek harekât-ı inkılâb-cûyâneye meyl etmeye başlıyorlar. Eğer vaktiyle inkılâbât sellerine ıslâhât-ı mülkiye ve tanzîmât-ı iktisâdiye ile münâsib mecrâlar açılmazsa coşup taşmaya başlayan bu sellerin mühlik bir hal alacağı şüphesizdir. Âhiren Osmalı şehirlerinden biri olan Kastamonu’da Yeni Türklerin eser-i fa’aliyeti olarak cemâ’at heyecâna gelip devletten ciddi taleplerde bulundular. Vâkı’a da taleplerinde muvaffak oldular. Kastamonu ahâlisinin bu harekât-ı gayûrânesi münâsebetiyle “Türk” cerîdesi “Yaşasın Kastamonulular” ünvanlı bir makale neşrediyor. Diyor ki bu harekâta Kastamonuluları icbâr ve sevk eden, ma’arif değil aklıdır.

Halk aç kalıyor. Soyuluyor. Yağma ediliyor. Zâten fakîr. Bütün bütün perîşân harâb oluyor.

Her şeyin olduğu gibi, tahammülün de bir derecesi vardır. O derecenin üstüne, bir katre daha konunca artık taşar. Ve bundan her çâreye başvurarak, cevren, zulmen gasp edilen hukuku, duyulmayı istirdat etmek, artık gasb ettirmemek... Hayâta bedel dahî olsa, bu hatveyi pür-heyecân bir pek güzellikle atlamak hırısı, tevellüd eder. Bu da hürriyetin vâlidesidir.

Bakü’de çıkan *Hayat* gazetesinin 22 Mart 1906 tarihli sayısında yayınlanmıştır (Kastamonu Vukuatı, 1906).

Şimdi Ey Vilâyât-ı Mazlûme! İşte gözünün önünde bir Kastamonu var. Artık bu en yeni, en vâzih, en mükemmel bir ders-i imtisâl olmalı.

Bir halk makhûr, aç, zulm-zede bir ümmet, telgraf başına koşuyor. Kendi içinden, şüphesiz asker ocağından telgrafçılığı öğrenmiş bir hemşehriyi makine başına geçirerek, telgraf me'mûrunu koğuyorlar. Sadâ-yı haklarını dinlemediği için kumandânı tahkîr, husûsiyle vilâyetin zâlimini, konağında habs-i nefse, has-ta kalmağa icbâr ediyorlar.

Sonra ne... İstanbul'da, İstanbul'un Yıldız tepesindeki padişahlarını, kasr-ı şâhânenin telgrafı başında, karşılarında bilmedikçe, ifşâ-yı râz etmiyorlar...

Hiç gürültüsüz, silahsız, velvelesiz, sâkin, makul ve metîn bir hareket!..

Bu münâsebetle Sultan, Kastamonu vâlisini ve defterdârı azlettiğini, ber-hayât-ı tahkîkiye-i mahsûsa i'zâm edeceğini fermân buyurup selâm-ı selâmet-encâm-ı şâhânesini tebliğ ve tebşîr ediyor.

Bu her yer için böyledir. Yalnız istemeyi bilmek, hukuk-ı mağsûbenin sâhibi olduğunu isbât etmek lâzımdır.

Acabâ hangi vilâyetimiz, hangi kasaba, hangi köyümüz Kastamonu'dan daha az mazlûm, daha az talan-zededir? Bu halde niçin susuluyor? Sükût edebiliyor? Artık şimdi, işte Kastamonu misâli göz önünde...

Düşünmeli ki, bu Kastamonu'nun gösterdiği bu hareket-i merdâne, en büyük me'mûrîni nasıl halîm, nasıl şefkatli bir tavır almaya mecbûr etmiştir. Yâ... tekmiî vilâyetler, bütün mazlumlara, hele o İstanbul'un hafiyeler elinde en acı bir kahır ve esâret altında yaşayan zavallı mazlumlara o harâb insanlar, bu kerre bir hareket gösterecekler ne olacaktır?

Ey Bâbîâli-nişînler?

Kastamonulular bugün artık bî-şikib ve tüvân, belediye bütçesini bilmek, hesâbâtını kontrol etmek istiyorlar.

Yarın vilâyetin, öbür gün Mâliye'nin bütçesini, gınâsını, fakrını anlamak, akın akın verdikleri paranın nereye gittiğini, ne olduğunu öğrenmek isteyecekler. Ve giderek her matbu'ât her Şûrâ-yı Ümmet isteyecekler. Hürriyet isteyecekler.

Kastamonu merkezinden başlayarak der-akab kazâlara sirâyet eden bir hürriyet-i muhikka, diğer vilâyetlere de husûsiyle sâhil vilâyetlere pek çabuk sirâyet edecek ve sonra hep aynı netice: Yağmaya uğrayan doyumlğu istirdâd da'vâsı, pranga-bend esâret, hürriyetin tahlîs ve âzâdı da'vâsına dayanacak.

Bu o kadar tabi'i bir netîce ki: Aksini isbât edebilmek için, mücellidât-ı târihiye-i ümemde bir misâl bulmak mümkün değil.

RESİMLER

Çar Nikola II

Thomas C. Owen (ed.): *Russia in the Nineteenth Century: Autocracy, Reform, and Social Change, 1814-1914*, USA, 2005, s. 191.

20. Yüzyıl başında Rusya'nın Trans-Sibirya Demiryolu Hattı

“Sarı Tehlike” Japonya

"Ayı" Rusya

1904-1905 Rus-Japon Savaşı Harekât Alanı

“Port Artur’a hücum eden, Japon Donanması Kumandanı Vis Amiral ‘Togo’”... Mehmet Arif, *Musavver Rusya Japonya Vekâa-i Harbiyesi*, cüz 2, Dersaadet, Kitabhane-i Cihan, 1322.

“Rusya İmparatoru Haşmetli İkinci Nikola Hazretleri” ve Uzak Doğu'daki Generalleri... İ. Hilmi: *Panorama de La Guerre Russo-Japonaise*, Premier Fasicule, Constantinople, Libraire Militaire, 1904.

22 Ocak 1905, Kanlı Pazar, Saray Muhafızları göstericilere atış açıyor...

Rahip Gapon

Sertlik yanlısı İçişleri Bakanı Plehve'in Temmuz 1904'de katledilmesinden sonra yayınlanan bir karikatür.

İsyan eden Patemkin zırhlısı

Sergey Eisenstein'in "Potemkin Zırhlısı" filminin afişi, 1925.

"Payitaht-ı saltanat-ı seniyyeleri ve Memalik-i mahruse-i şahaneleriyle Rusya'da bulunan umum Museviler namına Hahambaşı kaymakamı köleleri"nin mezalime uğrayan Rus Yahudilerine desteğinden dolayı Sultan Abdülhamid'e şükran mazbatası.. BOA. YA.HUS. nr. 498-43, 28 Kânun-ı evvel 1321 (10 Ocak 1906).

Doktor Abdullah Cevdet'in Şubat 1905 tarihli İctihad mecmuasında "Rusya Ahvaline Bir Nazar" adlı yazısının ilk sayfası..

Le Mouvement révolutionnaire en Asie Mineure.

Nos lecteurs remarqueront d'eux-mêmes le point de vue caractérisé auquel se place l'auteur de la note qui suit, sur le Mouvement révolutionnaire en Asie Mineure. Les nouvelles transmises en Europe par la presse de divers pays, ne concordent plus exactement avec les renseignements qui se trouvent exposés ainsi. La Pall Mall Gazette du commencement d'avril signalait, d'après l'agence Reuter, le massacre de 60 Arméniens à Van par la populace musulmane. Au même moment, la Birmingham Post insistait sur les manifestations violentes de l'antagonisme des Chrétiens et des Musulmans, en transmettant le bruit d'agressions par les révolutionnaires arméniens contre les Musulmans.

Deux faits nous semblent hors de doute. L'un est que, pour la première fois, il y a eu, dans le mouvement de réaction contre le régime Hamidien, entente discutée et réfléchie entre les éléments pondérés des milieux musulmans et chrétiens. Il ne paraît pas douteux que, depuis, les prévisions gouvernementales se soient trouvées en partie réalisées par des désordres dans lesquels on trouve engagés à la fois les pires éléments de la population arménienne et de la population ottomane. A qui incombe en réalité la responsabilité de ce deuxième acte ? Il faudrait, pour s'en rendre compte, pouvoir se reporter aux rapports des consuls des diverses puissances avant qu'ils aient subi la censure diplomatique.

A. L. C.

La Revue du Monde Musulman, citant Haïl Halid, déclarait récemment (n° de février, p. 417) : « Le mouvement qui ébranle toute l'Asie Mineure n'est pas arménien, mais ottoman et musulman. » C'était constater une évolution facile à prévoir. Lorsque les Arméniens, qui furent les initiateurs du mouvement contre le régime despotique et arbitraire du gouvernement turc, commencèrent leur propagande, ils ne doutaient pas qu'un jour leurs voisins musulmans apprécieraient leurs efforts et entreraient dans leur voie ; les Arméniens en effet réclamaient la justice, la liberté individuelle, la liberté de la Presse, et non un royaume d'Arménie, ainsi que le propagait à dessein le gouvernement, afin d'exciter l'élément turc contre eux.

Les récentes émeutes musulmanes d'Asie Mineure prouvent que la patience du peuple est à bout, et qu'il ne veut plus tolérer la désorganisation et le despotisme du gouvernement actuel. Castamouni, Sinope, Trébizonde, Erzeroum, Bitlis, Diarbékir, Derzîm, Smyrne et Van se sont soulevés ; demain ce sera un autre vilayet ou un autre sandjak qui se révoltera ; le mouvement arabe, kurde, etc., n'est pas moins significatif ;

Basadjian'in "Anadolu'da Devrimci Hareket" adlı yazısının ilk sayfası.. Basadjian, K. J., "Le Mouvement révolutionnaire en Asie Mineure", Revue du monde musulman, Janv.-avr. 1908, s. 819.

Prens Sabahaddin Bey grubunun Terakki adlı yayın organının 11 numaralı sayısında "Anadolu Kiyamları" adlı yazının ilk sayfasının başlığı, 1907.

Ahmed Rıza Bey'in Şûra-yı Ümmet gazetesinin 6 Nisan 1905 tarihli sayısında "Muharebe ve İhtilâl" adlı yazı.

208

Ambassade Impériale
de Turquie

Londres, le 19 Février 1907

Messieurs le Consul Général,

Comme il est fort probable que par suite
des troubles en Russie, des armements russes
se ramèneront en d'autres pays étrangers et
chercheront plus tard à venir en Turquie, je vous
invoque sur une dépêche du Ministère Impérial
des Affaires Étrangères, à vous abstenir de mener
des pourparlers qui vous seraient présentés et cet
appel ayant d'avoir constaté l'identité des
intentions et de vous être assuré qu'ils n'appar-
tiennent pas à la catégorie des personnes
auxquelles l'accès de l'Empire est interdit.

Agissez Messieurs le Consul Général,
l'assurance de ma considération distinguée.

Messieurs Azarian Effendi Et Mesieurs
Consul G^l de Turquie à
Malte.

Londra Büyükelçiliğinin Malta Başkonsolosu Azaryan Efendi'ye Rus uyruk-
lu Ermenilere vize verirken dikkatli olması talimatı 17 Şubat 1907, BOA.
HR.HMŞ.İŞO. nr. 228-11, 6 Şubat 1322.

توقین

AHMED FAZLI

ahmed fazli

Surrealist Beirut

Beirut

Beirut

1905 RUS DEVRİMİ VE SULTAN ABDÜLHAMİD

Günümüzde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ilişkin ilgi ve araştırmalar artmasına rağmen 1905 yılında Rusya'da meydana gelen olayların Sultan Abdülhamid Türkiye'sindeki sosyal, kültürel ve siyasî çerçevedeki yansımalarına ilişkin yeterli seviyede çalışma yapıldığı söylenemez. Hasip Saygılı'nın **1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid** çalışması, 1905 Devrimi'nin Osmanlı ülkesindeki etkilerini Sultan Abdülhamid idaresi ve muhalif Jöntürk hareketi arasındaki gerilimli ilişki üzerinden ele alarak bu alandaki boşluğu dolduruyor. Çalışmada 1905 yılından itibaren Türkiye'de meydana gelen ve 23 Temmuz 1908 tarihinde Sultan Abdülhamid'in anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu açıkladığı "**İnkılâb-ı Âzîm**"e kadar sürmüş olan siyasî ve toplumsal olayların üzerinde 1905 Rus Devrimi'nin etkileri, ideolojik kurguların ötesinde birincil kaynaklara dayanılarak gösterilmiştir.

ISBN: 978-6051553511

9 786051 553511